

MERSİNLİ CEMAL PAŞA’NIN ASKERÎ VE SİYASÎ HAYATI

GÜRKAN POLAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TARİH ANA BİLİM DALI

T.C.
SİNOP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MERSİNLİ CEMAL PAŞA’NIN ASKERÎ VE SİYASÎ HAYATI

GÜRKAN POLAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TARİH ANA BİLİM DALI

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi SÜLEYMAN TEKİR

SİNOP-2020

22/07/2020

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

22/07/2020

Gürkan Polat

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
KISALTMALAR	VI
TABLolar DİZİNİ	VIII
ÖN SÖZ	IX
GİRİŞ	1
A. KAPSAM.....	1
B. YARARLANILAN KAYNAKLAR	5
C. LİTERATÜR	9
D. MERSİNLİ CEMAL PAŞA’NIN İLK YILLARI, ASKERİ FAALİYETLERİ VE BALKAN HARBİ.....	14

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA HARBİ’NDE MERSİNLİ CEMAL PAŞA

1. YENİ HÜKÜMET, SON OSMANLI ORDUSU VE BİRİNCİ DÜNYA HARBİ	26
1.1. Birinci Dünya Harbi’nde IV. Ordu ve Mersinli Cemal Paşa.....	28
1.1.1. Birinci Kanal Harekâtı	33
1.1.2. Mersinli Cemal Paşa’nın Cephe Gerisine Alınması, İkinci Kanal Harekâtı ve IV. Ordunun Çöküşü	41
1.1.3. Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı ve Mersinli Cemal Paşa’nın Cepheye Dönüşü	48
1.1.4. Nablus Meydan Muharebesi ve Suriye’nin Boşaltılması	60
1.1.5. “Paşaların Hesaplaşması”	66
1.1.5.1. Cevat Rifat Atilhan’ın Kaleminden Mersinli Cemal Paşa	69
1.1.5.2. Şam Meselesi.....	73

İKİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİ’NDE MERSİNLİ CEMAL PAŞA

2. MONDROS MÜTAREKESİ VE OSMANLI DEVLETİ’NİN SONU	80
2.1. Mütareke’nin Uygulanması	81
2.2. Mersinli Cemal Paşa’nın Mütareke Dönemi Görevleri.....	82
2.2.1. II. Ordu Müfettişliği ve Vatan Ordusu Meselesi	82
2.2.2. Mersinli Cemal Paşa’nın İstanbul’a Dönmesi ve Harbiye Nezaretine Getirilmesi.....	91
2.2.3. Harbiye Nazırlığı	103

2.2.3.1. Mersinli Cemal Paşa'nın Harbiye Nazırlığı ve Heyet-i Temsiliye Murahhaslığı	105
2.2.3.2. Mersinli Cemal Paşa'nın Harbiye Nazırlığı Dönemi'ndeki Diğer Faaliyetleri	119

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MERSİNLİ CEMAL PAŞA'NIN MALTA GÜNLERİ VE I. DÖNEM TBMM'DEKİ FAALİYETLERİ

3. MERSİNLİ CEMAL PAŞA'NIN MALTA GÜNLERİ, SERBEST KALMASI VE MİLLÎ MÜCADELE'YE İŞTİRAK ETMESİ	130
3.1. Sürgün Günleri ve TBMM'nin Malta Mücadelesi	130
3.2. Mersinli Cemal Paşa'nın I. Dönem TBMM'deki Faaliyetleri ve Konuşmaları .	134
3.3. Meclis İçi Çekişmeler: I. ve II. Grup.....	149

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MERSİNLİ CEMAL PAŞA'NIN KAYIP YILLARI

4. KAYIP YILLAR	155
4.1. Birinci Devre: 1923-1926.....	155
4.2. İzmir Suikast Teşebbüsü	156
4.3. İkinci Devre: 1926-1939	166
4.4. Mersinli Cemal Paşa'nın Son Dönemleri.....	166
4.4.1. Mersinli Cemal Paşa'nın VI. Dönem TBMM'deki Faaliyetleri	169
4.4.2. Mersinli Cemal Paşa'nın VI. Dönem TBMM'deki Konuşmaları.....	175
4.5. Mersinli Cemal Paşa'nın Ölümü Üzerine Yazılanlar	181
4.6. Mersinli Cemal Paşa'nın Şahsiyeti ve Ailesi	188
4.6.1. Mersinli Cemal Paşa'nın Eserleri	192
4.6.1.1. Toponymie Tetkikleri.....	194
4.6.1.2. Bugünkü İçel, Dünkü Kilikya	198
4.6.1.3. Anadolu'nun Dış Yapısı	200
4.6.1.4. Marmara Denizi.....	203
4.6.1.5. Akdeniz	207
4.6.1.6. Anadolu'nun İç Yapısı	211
4.6.1.7. Toros Dağları Mıntıkası ve Ehemmiyeti	214
4.6.1.8. Türk Akıncıları	218
4.6.1.9. Roma-Rum Kelimeleri	221
4.6.1.10. Roma-Rum Kelimeleri (Belleten'den Ayrı Basım).....	224
SONUÇ	225
KAYNAKÇA.....	228
EKLER.....	251

ÖZGEÇMİŞ	285
----------------	-----

ÖZET

Mehmet Cemal Mersinli 1873 yılında Mersin’de doğmuş, 1941 yılında Ankara’da hayatını kaybetmiştir. Yaklaşık 68 yıl süren yaşamı boyunca yakın dönem Türk tarihinin kritik olaylarında bizatihi bulunmuş ve gerek askerî gerekse siyasi işleriyle önemli ve etkili olaylara temas etmiştir.

Bu tez çalışmasında Mersinli Cemal Paşa’nın askerî ve siyasi hayatı dört bölüm başlığı altında incelenmiştir:

Birinci Bölümde Birinci Dünya Harbi’ndeki faaliyetleri;

İkinci Bölümde Mütareke Dönemi’ndeki faaliyetleri ile Harbiye Nazırlığı görevi;

Üçüncü Bölümde Malta sürgün günleri, I. Dönem TBMM’deki mebusluğu ve Meclis dışı kalması;

Dördüncü ve son bölümde de İzmir Suikast Teşebbüsü ile VI. Dönem TBMM İçel Mebusluğu ele alınmıştır.

Ayrıca son bölümde Mersinli Cemal Paşa’nın kişiliğine temas edilmiş ve bugüne ulaşabilmiş eserleri aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mersinli Cemal Paşa, Birinci Dünya Harbi, Türkiye Büyük Millet Meclisi

ABSTRACT

Mehmet Cemal Mersinli was born in Mersin in 1873 and died in Ankara in 1941. During his life of about 68 years, he found himself in critical events of recent Turkish history, and both through military and political affairs he touched important and influential events.

In this thesis, the military and political life of Mersinli Cemal Pasha is examined under four chapters:

In the first part, his activities in the First World War,

In the second part, his activities during the Armistice Period and the duty of the Ministry of War,

In the third part, Malta exile days, his duty of deputy in the first half of the Parliament and his staying outside of the Assembly,

In the fourth and the last part, his Izmir Assassination initiative and his VI. period the Parliamentary deputy of Içel is discussed.

Also in the last part, the personality of Mersinli Cemal Pasha is touched and all his works that have survived to today is indicated.

Key Words: Mersinli Cemal Pasha, First World War, Grand National Assembly of Turkey

KISALTMALAR

ATASE: Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı.

BCA: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi.

BEO.: Babıali Evrak Odası.

Bkz.: Bakınız.

BOA: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.

C.: Cilt.

CBA: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi.

Çev.: Çeviren/Çevirenler.

DH. EUM.: Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri.

DH. EUM. SSM.: Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri Seyr-ü Sefer Kalemi.

DHR. ŞFR.: Şifre Kalemi Belgeleri.

Ed.: Editör/Editörler.

ESA: Emekli Sandığı Arşivi.

HR. SYS.: Siyasi Kısmı Belgeleri.

Haz.: Hazırlayan/Hazırlayanlar.

İ. DÜİT.: İrade Dosya Usulü.

İ. TAL.: İrade Taltifât.

MV: Meclis-i Vükela Mazbataları.

S: Sayı.

s: Sayfa.

ss. Sayfa Sayısı.

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

TDK: Türk Dil Kurumu.

TİTEA: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi.

TTK: Türk Tarih Kurumu.

Yay. Haz.: Yayına Hazırlayan/Yayına Hazırlayanlar.

Y. PRK. BŞK.: Yıldız Perakende Evrakı Başkıtabet Dairesi Maruzatı.

Vb.: Ve benzeri.

Vd.: Ve diğerleri/ve devamı.

Vs.: Vesaire.

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: Balkan İttifakı'nın Askerî Gücü.....	21
Tablo 2: Garp Ordusunun Askerî Gücü.....	21
Tablo 3: IV. Ordunun 28 Haziran 1915 Tarihli Kuvvet Miktarı.....	41
Tablo 4: İkinci Gazze Muharebesi'nden Sonra IV. Ordunun Muharip Gücü.....	48

ÖN SÖZ

Çalışmanın başından sonuna kadar yardımlarıyla doğrudan veya dolaylı olarak katkıda bulunan birçok kişi vardır. Hangi arşivde olduğu önemli olmaksızın bütün arşiv çalışanlarına teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Ayrıca, iletişim noktasında ilgisiz kalmayarak bu çalışmanın birçok noktadan önünün kapanmamasına yardımcı olan Ankara Büyükşehir Belediyesine teşekkürlerimi arz ederim.

Yabancı dil konusunda, yetemediğim noktalarda büyük bir özveri göstererek yardımlarını esirgemeyen Çağla Çil'e; Türk tarihçiliğinin geleceğine ümitle bakılmasının en büyük sebeplerinden olduklarına şüphe duymadığım ve henüz lisans seviyesinde olsalar da yaptıkları yardımlar ve yerinde görme fırsatı elde ettiğim birbirinden değerli özgün çalışmalarından dolayı Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi tarih öğrencilerinden Taha Hoşseven ve Ahmet Efe Şişman'a teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmanın başından beri rehberliğini esirgemeyen aile büyüğüm Burak Kablan'a ve çalışma dışındaki bütün stres ve benzeri durumların önüne geçerek kolaylık sağlayan sevgili anneme, babama ve kardeşime sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bir hususu özellikle arz etmek isterim: Çeşitli şekillerde başvurarak Cemal Paşa'nın Emekli Sandığı Arşivinde bulunan özlük dosyasının bir kopyasını alma girişimleri olumsuz şekilde sonuçlanmıştı. Bu sırada yıllar önce ilgili arşivden aldığı dosyayı paylaşma nezaketini gösteren Dr. Polat Safi'ye özellikle teşekkür ederim.

Bir Türkçe öğretmeni olarak çalışmanın tamamlanmasından sonra gerek anlatım gerekse imla konularında değerli vaktini düzeltim işine mesai eden kıymetli dostum Tayyip Yücekaya'ya da şükran borçluyum. Ayrıca, Türkçe alanında yüksek lisans yapan değerli Berker Ertürk'e güncel yazım kuralları noktasında sağladığı kıymetli katkılardan dolayı teşekkür ederim.

Çalışmanın özgün olarak seçilmesindeki en büyük etken, danışmanın saygıdeğer Dr. Süleyman Tekir'dir. Bütün yoğunluğuna rağmen elini ve desteğini eksik etmeyerek akademik birikimini ve yol göstericiliğini her koşulda paylaşmış olan danışmanım Süleyman Tekir'e teşekkür ediyorum.

Gürkan Polat

GİRİŞ

A. Kapsam

Mersinli Cemal Paşa'nın Askerî ve Siyasi Hayatı adlı bu tez çalışması bir biyografi örneğidir. Biyografi, akademik bir çalışmada kendisine yer bulduğunda hiç şüphesiz özel bir alana yerleşir. Esaslı bir biyografi denildiği zaman akıllara biyografisi yazılmış kişinin hususi, siyasi veya askerî hayatındaki merhaleler gelerek okuyucusunda büyük bir merakı hasıl eder. Biyografi, okuyucuda uyandırdığı merakı hemen aynı duygu ve hissiyat içerisinde çalışanına/araştırmacısına da sunar. Pek tabii olarak biyografisi yazıma/çalışmaya alınmış şahsiyetin popülerliği de bu etkileşim keyfiyetini etkileyebilir ve bu hissiyat üzerindeki etkileşimi arttırmaya yol açabilir.

Biyografi çalışmasında araştırmacı için belirli bir zorluk yekûnu vardır. Bu zorluklar, biyografisi çalışılan kişinin hakkında ulaşılabilen bilgi sınırlılığından kaynaklanmış olabileceği gibi araştırmacının hususi merak içerisinde kendisini kaybetmesiyle biyografi yazımındaki ince çizgiyi koruyamayarak yazımın çizgisinden çıkmasına neden olabileceğidir. Buna bağlı olarak biyografi yazarı bilimsel kurallardan önce zikredilen yazım ayrımı noktasında müstakil bir yol izlemelidir.

Biyografi kendi içerisinde türlere ayrılır. Bu çalışma, kapsamı itibariyle politik biyografi olarak sınıflandırılabilir.¹ Politik biyografi tarih ile özdeşleşmiş, tarihçilerin sık sık kullandığı bir alan hâline gelmiştir. Bundan ötürü tarihçiler, politik biyografi yazımı yaparken iki ana husus noktasına dikkat etmek durumundadır: Politik biyografinin esasları ve tarih metodolojisi.²

Politik biyografi, tarihte yaşadığı dönemde etkili olup sosyolojik anlamda da dikkate değer durumlar yansıttığı bilinen hemen herkesi çalışma konusu olarak belirleyebilir. Bu; edebiyatçı, sosyolog, psikolog, devlet büyüğü vs. çeşitli sıfatlara malik olmuş hemen her insan için geçerlidir. Sonuçta, biyografi, belirli bir simanın yaşamöyküsünün yazıya aktarılmasıdır. Kırmızı, biyografiyi şu şekilde betimler;

“Biyografi bir hayatı yorumlayarak yazıyla anlatmaktır, onu bir metnin kalıbına sokmaktır. Bir hayatın yazılı temsilidir, inşasıdır, canlandırılmasıdır, sunumudur.

¹ Fırat Ender Koçyiğit, *Stefan Zweig ve Şevket Süreyya Aydemir'in Politik Biyografilerinin Mukayeseli İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2018, s.2-3.

² Koçyiğit, *Stefan Zweig ve Şevket Süreyya Aydemir'in Politik Biyografilerinin Mukayeseli İncelenmesi*, s.3.

*Biyografi ya geçmişte yaşamış kişileri ya da yaşayan kişilerin geçmişini konu edindiğinden tarihçinin de ilgi sahası içindedir; bir insan hayatının tarihidir.*³

Türkiye’de biyografi yazımı özellikle son elli yılda ciddi bir ivme yakalamıştır. Genel kapsamda kökene inilecek olunursa; *Saltukname*, *Cengizname*, *Timurname*, *Danışmendname* ve *Battalname* gibi eserler, Türk biyografi yazımında ciddi örnekleri teşkil eder.⁴

Bu örneklerle ve İslam tarihinde birbirinden fazla biyografi örnekleri olmasına rağmen Osmanlı’daki biyografi yazımı, tarih yazımına göre oldukça geç başlamış ve uzun bir müddet boyunca da verimsiz bir alan olmayı sürdürmüştür.⁵ Buna karşılık 16. yüzyıl Osmanlı şairlerinde baş gösteren tezkire yazımı⁶ yerli biyografi türünün bir öncülü olmuştur denilebilir.⁷ Takip eden süreç içerisinde Osmanlı biyografisi muntazaman bir ilerleme göstermiş ve Tanzimat Dönemi’yle beraber modern biyografi yolunda ilerlemeye başlamıştır.⁸

Türk politik biyografi türüne Osmanlı devrinden örnek gösterilebilecek oldukça fazla eser mevcuttur. Bunlar hem modern ve politik biyografi adına iyi bir öncül teşkil etmekte hem de geçiş sürecindeki edebî ve akademik dönüşümler hakkında geniş bir mütalaa edinilmesine fırsat vermektedir: Hikmet’in *Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa Şanıdadır* eseri,⁹ Ebüzziya Tevfik’in Gutenberg’den İbn-i Sina’ya; Napolyon’dan Diyojen’e kadar varan telif ve çevirileri,¹⁰ Abdülhalim Memduh’un *Reşid Paşa* eseri¹¹, Mehmed Celal’in Osmanlı Kuruluş ve Yükseliş Dönemi padişahları adına verdiği eserleri¹² vd. Bu örnekler dışında özellikle bahsedilmesi lazım gelen iki isim ve eseri vardır. Bunlardan ilki Osman Nuri Bey olup *Bilinmeyen Abdülhamid*¹³ adında iki cilt

³ Abdülhamit Kırmızı, “Biyografi”, *Tarih İçin Metodoloji*, (Ed. Ahmed Şimşek), Pegem Akademi, Ankara 2018, s.203.

⁴ Kırmızı, “Biyografi”, s.203-204.

⁵ Feridun M. Emecen, “Osmanlı Kronikleri ve Biyografi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (Sayı: 3), 1999, s.83-88.

⁶ Emecen, “Osmanlı Kronikleri ve Biyografi”, s.84-85.

⁷ Sinem Çelebioğlu, *Türk Edebiyatı’nda Modern Biyografinin Doğuşu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s.19.

⁸ Türk modern biyografisine dair ayrıntılı bir akademik çalışma için bkz; Gül Ayşe Akar, *Tanzimat’tan II. Meşrutiyete Türk Edebiyatında Biyografi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, s.24-437.

⁹ Akar, *Tanzimat’tan II. Meşrutiyete Türk Edebiyatında Biyografi*, 50.

¹⁰ Akar, *Tanzimat’tan II. Meşrutiyete Türk Edebiyatında Biyografi*, s.57-118.

¹¹ Akar, *Tanzimat’tan II. Meşrutiyete Türk Edebiyatında Biyografi*, s.189.

¹² Akar, *Tanzimat’tan II. Meşrutiyete Türk Edebiyatında Biyografi*, s.240-278.

¹³ Osman Nuri, *Bilinmeyen Abdülhamid*, C. I-II, (Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 2017.

olarak neşrettiği bir biyografi; ikincisi de Ali Reşat ile Babanzade İsmail Hakkı Bey'in neşrettiği *Bismarck Husûsî ve Siyasî Hayatı*¹⁴ adlı eserlerdir. Bu iki eser şu açılardan önemlidir: Osman Nuri Bey'in Sultan II. Abdülhamit adına yazmış olduğu eser büyük oranda politik biyografi olmakla beraber, dönemin şartları ve zihniyeti açısından Türk tarih yazımındaki yanlı, eleştirisel ve tutuculuk yönü cihetinde başı çekme hususundan önemli bir örneği teşkil etmiştir. Ali Reşat ve İsmail Hakkı Bey'in Almanya'nın *Demir Şansölyesi* olarak da anılan Otto von Bismarck adına vücuda getirdiği eseri ise dönemine göre muntazaman ilerleyen, politik biyografinin edebî bir dille de süslenmiş olduğu ve kaynaklarının metin içinde bulunabileceği başarılı bir örnektir.

Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişten sonraki biyografi yazımında akıllara, kuşkusuz, Şevket Süreyya Aydemir gelmektedir. Aydemir'in eserleri titizlikle incelendiğinde Osmanlı biyografi yazımının yeni döneme miras kalmış olduğu rahatlıkla görülür. Aydemir'i bu konuda meşhur kılan: *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa* adlı üç cilt¹⁵, *Tek Adam* adlı üç cilt¹⁶, *İkinci Adam* adlı üç cilt¹⁷ ve *Menderes'in Dramı*¹⁸ adındaki tek cilt eserlerden oluşan külliyatıdır. Aydemir, bu eserlerinde edebî dil kullandığı kadar ciddi dil kullanmaktan da kaçınmamıştır. Belge paylaşımında titizlik göstermesine rağmen abartılı ve yazarın bakış açısından yapılan anlatımı ise pek sık tercih etmiştir.

Türk biyografi yazımındaki eserler telif örneklerle oldukça uzatılabilir. Ancak biyografi türünün Türk akademik yansımalarına bakılabilir. İlk olarak, Türk akademisindeki biyografi yazımları –tarih özelinde– sık sık kendisini tekrar eden, belirli aralıklarla aynı kişi üzerinde çalışmaların yoğunlaştığı bir ilerlemeye sahiptir. Bu durum Türk tarihçiliği için olumsuz bir durumu oluşturmaktadır. Burada bahse konu olan tezlere genel bir bakış atıldığı zaman son dönemlerin popüler şahsiyetleri hakkında bazen biyografisi özel olmak üzere bazen de hayatlarındaki bir bölümü ayırmak suretiyle birden fazla çalışma yapılmıştır. Bu listeye Mustafa Kemal Atatürk eklenmese bile Kâzım

¹⁴ Ali Reşad-İsmail Hakkı, *Bismarck- Husûsî ve Siyasî Hayatı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.

¹⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011; Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul 2015; Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul 2015.

¹⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam- Mustafa Kemal*, C. 1, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam- Mustafa Kemal*, 2.Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam- Mustafa Kemal*, 3.Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.

¹⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, I. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul 2016; Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, II. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991, Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, III. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988.

¹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

Karabekir, İsmet İnönü, Büyük Cemal Paşa, Enver Paşa, Talat Paşa vesairenin ilgili savın altını doldurmada yeterli örneği verebilmektedir. Durum böyle olunca da kilit noktalarda olmalarına rağmen tarih yazımında yerlerini alamamış olan birçok şahsiyet hâlen çalışılmamış olarak kalmıştır. Bunlara en iyi örneği –hiç şüphesiz temas etmiş olmakla beraber– Ali Fuat Cebesoy, Ali Fuad Erden, Ali İhsan Sabis, Ahmet İzzet Furgaç, Cafer Tayyar Eğilmez, Yusuf Kemal Tengirşenk hatta Damat Ferit Paşa oluşturur. Sayılan isimlerin teşekküllü biyografileri henüz yazılmamıştır ve elbette bu örnekler uzatılabilir.

Biyografi açısından düşünüldüğünde bahsedilen karakterlerin yine popüler olmalarına rağmen yazılmamasındaki neden bir hayli merak konusu olduğu için teferruatıyla tetkike alınmıştır. Tabiatıyla, belirli sebepler olmakla beraber en makul olanları kişilerin hakkındaki bilgi kısırlığı ve bazı şahsiyetlerin kendi yazdığı birkaç eserin araştırmacı/araştırmacılar da çalışma hissiyatı doğurmadığıdır.

Bahsi geçen çalışma eksikliği veya yetersizliğine Mersinli Cemal Paşa'da dâhildir. Bu yüzden Mersinli Cemal Paşa'nın çalışılması tercih edilmiştir. Mersinli Cemal Paşa hakkında yalnızca bir akademik tez olmakla beraber onunla ilgili kısma daha sonra gelinecektir. İlk etapta, Mersinli Cemal Paşa'nın üzerinden birkaç mütalaa ve tespitlerde bulunmak, çalışmanın kapsamı açısından önemlidir;

Mersinli Cemal Paşa 1873 yılında Mersin'de doğmuş bir memur çocuğudur. Hayatının ilk 19 senesi hakkında hiçbir bilgi, belge, delil ve hatta tanık yoktur. Paşa'nın nasıl eğitim aldığı, hangi olaylar karşısında ne düşünmüş olduğu bugün tahmin sınırlarından öteye gidemeyecek bir noktaya ulaşmıştır. Ancak biyografi yazımındaki ana hedef çalışılan/yazılan şahsiyetin bütün bir hayatına esaslı biçimde hâkim olmak ve bu hâkimiyeti onun bütün hayatına yaymayı tarih metodolojisi içerisinde başarıyla tatbik koymaktır. Şayet bu tatbik sağlanamaz ise biyografi de tarih yazımı da başarı vermeyecektir.

Mersinli Cemal Paşa'nın yalnızca ilk 19 yılı değil sonraki yıllarında da birçok kopukluklar mevcuttur. Salt bilgilerle ilerlenecek olursa onun ilk 41 yılı neredeyse iki veya üç sayfalık bilgilerle doluydu. Çalışmaya ilk başlanıldığı vakit, 1873'ten 1914 yılına kadar var olan arşiv bilgilerinden yalnızca Mersinli Cemal olarak neredeyse hiç kayıt yoktu. Çalışmanın seyri uzun bir müddet böyle ilerlemek durumunda kaldı. Ancak yoğun araştırma neticesinde çalışmadaki 41 yıllık boşluk 19 yıla indirilmiştir. Buradaki 19 yıl, yine çok olmakla beraber, artık indirilemeyecek noktadadır. Bahsedilen 19 yıl, onun

doğumundan askerî mektebe girdiği 1892 yılına kadar geçen süreçtir. Buradaki bilgiler dönem mekteplerinin arşivleri olmadan ortaya çıkarması güç olan bilgilerdir. Bahsedilen arşivlere ulaşma şansı tanınmadığı veyahut arşiv kaydı olmadığından önemli bir süreç boşlukta kalmaktadır. Diğer yandan onun annesi, babası, varsa kardeşleri, akrabaları; eğitimini aldığı yer, okulu, öğretmenleri veya arkadaşları hakkında da hiçbir bilgi ve belge mevcudiyeti yoktur. Bundan sebep ilgili boşluklar makulden de öte bir süre aydınlatılamayacak gibidir.

B. Yararlanılan Kaynaklar

Mersinli Cemal Paşa'nın hakkındaki en temel akademik çalışma Dr. Dursun Gök tarafından hazırlanan 1986 tarihli yüksek lisans tezidir.¹⁹ Adı geçen çalışma Cemal Paşa'nın Mondros Mütarekesi ile Malta sürgününden ölümüne kadar olan yaşam evresine odaklanmıştır. Dursun Gök'ün 1986'da kabul edilen tez çalışması dönem şartları düşünüldüğünde kısıtlı imkânlarla hazırlanmıştır. Çalışma bir biyografi niteliğine sahip değildir, fakat Paşa'nın 41 yıllık boşluğunun hülasa bir biyografi sunumuyla ele alınmaya çalışılması ve bunu yaparken de tarihlerin ve rütbelerin fazlasıyla karıştırılması önemli ölçüde maddi hatalara yol açmıştır.²⁰ İlgili tarihten günümüze kadar Mersinli Cemal Paşa hakkında müstakil başka bir çalışma yapılmamış olması da bahsi geçen yanlışların süreklilik arz etmesine neden olmuştur.

Askerî Tarih ve Strateji Etüt Daire Başkanlığının yayınları Mersinli Cemal Paşa hakkında yoğun bilgiler içermektedir.²¹ Ayrıca ilgili kurumun arşivinden (ATASE) imkân nispetinde faydalanılmıştır. Cemal Paşa'nın yazdığı ve dönemin İçel Halkevi dergisindeki yazıları kayıp yılların nispeten aydınlatılması hususunda yardımcı olmuştur. Ayrıca süreç içerisinde yazılmış olan hatırat, telif eser, makale vs. tüm içerikler incelenmiştir.

¹⁹ Dursun Gök, *Mersinli Cemal Paşa'nın Askerî Faaliyetleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1986.

²⁰ Gök, *Mersinli Cemal Paşa'nın Askerî Faaliyetleri*, s.9-13.

²¹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1979; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1986; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, III. Cilt, 6. Kısım, 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1971; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi- Balkan Harbi (1912-1913) Garp Ordusu Vardar Ordusu ve Usturma Kolordusu*, III. Cilt, 1. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1979; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi- Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)*, 3. Cilt, 2. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1981; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, X. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985.

Hatırat noktasında bir parantez açmak Mersinli Cemal Paşa'nın hatıratı meselesi noktasından gereklidir. Mersinli Cemal Paşa'nın hatırat meselesi ayrı ayrı iki hadiseye konu olmuştur. İlk kaydedilecek olanı, Dr. Polat Safi tarafından tespit edilmiş sözde bir hatıratır. Dr. Safi, bu konuyu eserinde uzun uzadıya tartışmış ve hatıratın gerçek olmadığını tespit etmiştir. Ayrıca intihalleri ile meşhur bir grubun –içerisinde Cevat Rifat Atilhan'da vardır– hatıratla olan ilgisine önemle dikkat çekmiştir. İlgili hatıra Türkçe çevirisi bulunmayan ve 1932'de Arapça neşredilmiş *Keyfe Celet el-Kuvvâtu'l-'Usmâniyye'an Bilâdi'l-Arab (Osmanlı Güçleri Arap Beldelerinden Nasıl Çekildiler?)* adlı kitaptır.²²

Diğer bir hatırat hadisesi Türkiye kaynaklıdır. İddiaya göre bu hatırat yakın bir dönemde Mersinli Cemal Paşa'nın ailesi tarafından merhum Prof. Dr. Ercüment Kuran'a verilerek neşredilmek istenmiştir. Aynı bilgiye göre Nutuk'a bir cevap niteliğinde olan bu hatıratı merhum Ercüment Kuran: *'Mustafa Kemal Atatürk'e hakaret içeren ifadeler...'* gerekçesiyle yayınlamayı uygun bulmamıştır.²³ Günümüzde bahse konu hatıratın Türk Tarih Kurumu arşivinde olduğu ise bir başka iddiadır.

Bu iddialar tek tek değerlendirilerek ilk önce hatıratın ana kaynağına, yani Mersinli ailesine ulaşılmıştır. Bu ulaşma pek kolay olmamakla birlikte Mersinli Cemal Paşa'nın torunu, Mehmet Orhan Mersinli'nin kızı Mersinli Hanımefendi'ye ilgili bahis açılmış ve şayet hatırat kendilerindeyse çalışılması için müsaade edilmesini, eğer hatırat yoksa Mersinli ailesiyle ilgili bir çalışmaya imkân tanınması rica edilmiştir. Cevap olarak Mersinli Hanımefendi ağabeyine danışmadan hareket etmeyeceğini söylemiş, bir süre sonra da: *'Elimizde paylaşılabilecek herhangi bir bilgi birikimi olmadığını üzülerek bildirmek zorundayım...'* yanıtını vermiştir. İkinci iddia üzerine TTK'ye yapılan başvurudan müspet bir sonuç elde edilememiştir.²⁴

Bahsedildiği üzere Cemal Paşa'nın bir hatıratı var ise bunun süresi, ölümü 7 Ekim 1941 milat alınırsa, 79 yıl gibi çok uzun bir süreye uzar. Öldüğü gün bu hatırayı yazmadığına göre hatıranın tarihi 80 yıldan daha yukarıdadır. Bu süre zarfında hatıratın basılmamış olması son derece şüphelidir. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk hayattayken

²² Hüseyin Aziz Akyürek, *İstihbarat Savaşları- Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye ve Lübnan'da Casusluk Faaliyetleri*, (Yay. Haz. Polat Safi), Kronik Kitap, İstanbul 2019, s.18-24.

²³ Cemil Koçak, *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.197.

²⁴ Mersinli ailesiyle mail üzerinden iletişim sağlanmıştır. TTK'yle de imkân gereğince bilgi edinme hakkı vasıtasıyla bir ulaşım denenmiş fakat kurum tarafından dönüş yapılmamıştır.

ve ondan sonraki dönemlerde gerek onun gerek devletin aleyhinde olan veya kabul görmeyen ideolojilere sahip birçok kitap basılmış; bunlardan toplatılması lüzum görünenler toplatılmış, hatta yakılmış, ancak belirli bir süre sonra bu tarz kitaplar birbiri ardına neşrolunmuş ve bugüne kadar gelebilmiştir.²⁵

Mersinli Cemal Paşa söylendiği üzere hakaret etmişse hatıratın bu sebepten neşredilmemesinin uygun olmadığı ortadadır. Bunu yapmak yerine neden hakaret ettiğini tartışmak daha makul olurdu. Sonuç olarak bahsedilen hatırat gerçek ise ve ileride neşredilecek olursa, hatıratın 80 yıldan fazladır yayınlanmamış olup neden bu dönemde yayınlandığını basit bir anlatım yerine detaylı ve ispatlı biçimde izah etmek pek yerinde olur.

Sosyal ve sayısal bilimlerin hemen tamamında tek başına ilerleme gösterebilen bir alan yoktur. Hemen bütün disiplinler birbirine isteyerek veya istemeyerek yardımcı olur. Tarih açısından bu yardımların en fazlası şüphesiz coğrafyadır. Coğrafya olmadan, araştırmacının coğrafi bilgisi olmadan tarih çalışması yapmak pek mümkün değildir. Bunun yansımaları Mersinli Cemal Paşa yazımlarındaki maddi hatalarda çok defa görüldü. Coğrafi yardımın dışında tarihe sırası önemli olmaksızın; arkeoloji, dil bilgisi, edebiyat ve sosyoloji gibi sahalar doğal bir yardımcı rolü üstlenmektedir. Matematiği bile kimi zaman yardımcı olarak görmek mümkündür.

Burada konusu açılmak istenen tarihin bir diğer yardımcı disiplini olan psikolojidir. Psikoloji, sosyal bilimlerin çoğunluğunda olduğu gibi insanı esas konu olarak çalışır. Tarihin özelindeki unsurlar çalışmanın konusuna uyarak örneklendirilecek olursa: savaş, barış, askerî olaylar, toplumsal dönüşümler, sürgünler, ölümler, idamlar vs. gibi yıkıcı, zorlu ve toplumsal krizlerin tetikleyicisi olabilen olayları psikoloji olmadan açıklamak pek zordur. Öyle ki psikolojinin yardımını, daha derinlere inmek suretiyle, hatıra tahlillerinde fazlasıyla görmek pekâlâ mümkündür. Tarihî çalışmalarda psikolojiyi göz ardı etmek çalışmayı olumsuz hâle getirmeyecektir ancak psikolojiyi gözetmek, daha iyi ve ayrıntılı bir aktarım yapma imkânı verecektir. Biyografi yazımı tabiatıyla şahsiyet çerçevesine sıkışıp kalmamakta ve şahsiyetin dönemini de aydınlatmak üzere araştırmacıya/yazara belirli bir imkân tanımaktadır. Politik biyografilerde bu imkânın şans vermesiyle birlikte şahsiyetin yaşadığı dönem, şahsiyetin etrafından bir harmanlama

²⁵ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2.64.40.17; BCA, 30.18.1.2.68.76.9; BCA, 30.18.1.2.68.77.19; BCA, 30.18.1.2.72.13.1; BCA, 30.18.1.2.78.75.13; BCA, 30.18.1.2.88.85.11; BCA, 30.18.1.2.88.94.10; BCA, 30.18.1.2.100.113.15.

süreci geçirerek onun ideolojik mütalaalarından; sosyokültürel, sosyoekonomik gibi toplumsal konulara kadar geniş bir mülâhaza hakkı da sunmaktadır. Pek tabii bu hakkın psikolojiyle birleştirilmesiyle birlikte beliren genel görüş ve yorumlama itikadı, büyük bir verimliliğin de sağlayıcısıdır.²⁶

Bugün Mersinli Cemal Paşa'nın 19 yılı bilinmemektedir. Bu 19 yılın içinde oldukça önemli olan eğitim safhası vardır. Çalışmanın takip edebildiği kısım Paşa'nın mektepten çıktıktan sonra aldığı askerî görevleri ve harplerdeki faaliyetleridir. Öyle ki Paşa'nın özel hayatının bile ancak küçük bir kısmına hâkimiz. İş böyle olunca Paşa'nın mütalaaları da yaptıkları da köken itibarıyla açıklanamamaktadır. Psikolojinin yardımıyla Paşa'nın hayatı bir bütün olarak incelediğinde onun değişmemiş bir şahsiyete sahip olduğunu saptama şansı doğmuştur. Mesela Mazhar Müfit Kansu sayesinde Cemal Paşa'nın 1905 yılında Mizancı Murat'ın dergisini okuduğu ve bu yüzden sürgün edildiği tespit edilmiştir.²⁷ Belgelerde Paşa'nın ilgili yıllarda doğuya gönderildiği ayrıca görülmüştür.²⁸ Bir başka dönem kaynağı da onun Kansu'nun dediği gibi sürgün edildiğini doğrulayan bilgiler kaydetmiştir.²⁹ Böylelikle iki hatıradan ve bir resmî belgeden Paşa'nın hayatında ilk kez sürgün edilmiş olduğunun tespiti yapılmıştır. Buradaki ana esas onun sürgün sebebidir: Mizancı Murat okumak. Paşa'nın bilinen anlamda bir İttihatçı olmadığı çalışmanın genelinde gözler önüne serilmiştir.³⁰ Bu sebepten Mizancı Murat

²⁶ Mehmet Elban, “Tarihyazımından Tarih Eğitime Psikotarih”, *Tarih Okulu Dergisi*, (Sayı: XXXV), 2018, s.228-233.

²⁷ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 2019, s.69-72.

²⁸ Emekli Sandığı Arşivi, Dosya Numarası: A0065485.

²⁹ “Merhum Cemal Mersinli'nin Hal Tercümesi”, *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 44-45), Mersin Eylül-Birinci Teşrin (Ekim) 1941, s.1.

³⁰ Tarık Zafer Tunaya Mersinli Cemal Paşa'yı genelleme yapmak suretiyle İttihatçı kabul eder. Fakat bu kabulün altını dolduracak yeterli bilgi vermez; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s.604; Mersinli Cemal Paşa İttihatçı değildir ancak İttihatçılara karşı da değildir. Mersinli Cemal Paşa'nın ideolojik yansıması milli muhafazakâr çerçevede olup çağdaşlığı ve pozitivizmi de gözetmektedir. Bundan başka onun zihniyeti esas olarak Yeni Osmanlılar zihniyetidir ve böylelikle İttihatçılardan uzak düşmediği için İttihat ve Terakki iktidarında bir İttihatçı kadar yükselme yaşayamayıp görev ataması olmasa da İttihatçılara uzak olanların uğradığı muamelelere de uğramaz. Mersinli Cemal Paşa; yaptığı her hareketi doğru kabul etmekte, kendi doğrularının dışına çıkmamakta, askerî olarak üstlerinden verilen her emri hemen koşulsuz yerine getirmekte ve astından gelen hemen her fikri kabul etmemekte, hülâsa, basmakalıp fikirleri takip etmektedir. Bunların tam aksi olarak Paşa oldukça entelektüel bir cihete de sahiptir. Okumayı fazla seven, araştırmayı iyi bilen ve hemen her konuda araştırma yapan ve bunların yanında üç yabancı dile ana dil seviyesinde hâkim olan birisidir. Şahsiyetindeki bu iki yansıma tabiatıyla ortaya çelişkili bir durum çıkartmaktadır. Paşa'nın Mütareke Dönemi öncesinde bu çelişkili durumu pek görünmez, fakat Mütareke Dönemi ve sonrasında bu çelişkiler bir hayli fazladır. Hatta mütereddittir olduğu anlar da olmuştur. Bunlardan başka olarak Paşa politik bir şahsiyettir. Az konuşmasına karşılık öz konuşmakta ve çok fazla faaliyet göstermemesine karşılık öz faaliyetler göstermektedir. Bunların ekseriyeti politik adımlar olup pragmatist yönlerinin olduğu dönemler de yok değildir. Bu

okuması onun muhalefetinden ziyade okumaya olan merakı olarak değerlendirilmelidir. Bu olaydan yaklaşık 16 yıl sonra sürgün edildiği Malta'da arkadaşlık kurmayıp kendisini kütüphaneye kapatması,³¹ sürgünden döndükten sonra Burdur'u gezerken cebinde İngilizce bir kitap taşıyarak gezdiği harabeleri tetkik etmesi,³² yazdığı makalelerdeki kullandığı kaynakların tespit edilmesi... Bunların hepsi onun şahsiyetini psikolojinin yardımıyla gözler önüne sermektedir. Paşa içine kapanık, konuşmaktan hazzetmeyen, soğuk ve fakat dışarıya genel bir tebessüm hâliyle yetinip insanlarla mesafesini korumayı yeğleyen birisi olarak ön plana çıkmaktadır. Bu mizacıyla birlikte sürekli bir şeyler okuması; Almanca, Fransızca, İngilizce ve Türkçe fark etmeksizin bu eylemi gerçekleştirmesi, kişiliği hakkında ipucu veren önemli kanıtlardır.

Mersinli Cemal Paşa'nın Mütareke Dönemi öncesindeki izlerine arşivlerden, resmî kaynaklardan, hatıra, gazete, dergi ve telif eserlerinden rastlanılmış ve ilgili olanlar kullanılmıştır. Mütareke Dönemi sonrası için kullanılan kaynaklar ise sırası önemli olmaksızın şöyledir: Askerî Tarih ve Strateji Enstitüsü Arşivleri, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivleri, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet ve Osmanlı Arşivleri ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivleri, Emekli Sandığı Arşivi ile Millî Kütüphanede yer alan eserler ve ayrıca gazete, dergi, hatıra ve telif eserlerdir. Ayrıca akademik tez çalışmalarından da fayda sağlanmıştır.

C. Literatür

Çalışmanın dili noktasında bazı hususları aydınlatmak gerekir. İlk olarak, çalışmanın bütününde tarihî seyre göre anlatım yapılmaya özen gösterilmiştir. Bu uygulama boyunca da gerek yazım gerek sözcük olsun Türk Dil Kurumunun güncel kurallarına bağlı kalınmaya çalışılmıştır. Günümüz yazımı için kabul edilen bütün kurallar TDK'nin yasal olarak Türk dilinin kurallarını belirleme yetkisinden dolayı günümüzde kullanılmayan kurum ve kuruluşlarda da bu hususa dikkat edilmesini gerekli kılmıştır. TDK'nin güncel sözlüğünde bulunmayan tarihî literatürdeki sözcüklerin yazımında ise dönem anlayışa uyulmuştur.

özellikleri de tabiatıyla şahsiyetindeki çelişkilere ve diğer iki özelliğine oldukça farklı bir boyut kazandırmaktadır.

³¹ Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. 1, (Yay. Haz. Erol Şadi Erdirinç), Pera Turizm ve Ticaret, İstanbul 1997, s.590.

³² *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hatıratı ve Isparta'da Millî Mücadele ile İlgili Belgeler*, (Yay. Haz. Bayram Kodaman-Hasan Babacan), Süleyman Demirel Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü, Isparta 1998, s.15.

Diğer bir husus dönemin dili ile günümüzdeki yansımaların birbirinden farklı olmasından kaynaklanmıştır. Sonuçta Osmanlı Devleti bir imparatorluktur ve imparatorluk zihniyeti pek tabii farklıdır. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki zihniyette farklı olup günümüze kadar ulaşan süreç şu anki genel zihniyeti yarattığından, tarih metodolojisinde döneme nasıl sadık kalınıyorsa, dilde de zihniyet etrafında sadık kalma yolu seçilmiştir.

Osmanlı ordusunda kullanılan unvan ve rütbelere aynen kullanılmış ayrıca bir sadeleştirme çabasına girilmemiştir. Zabit (subay), zabit namzedi (asteğmen), mülazım-ı sani (teğmen), mülazım-ı evvel (üsteğmen), yüzbaşı, kolağası (1910'dan sonra yok), binbaşı, kaymakam (yarbay), miralay (albay), erkânıharp (kurmay), miraliva (tuğgeneral), ferik-i sani (tüm/korgeneral), ferik-i evvel (orgeneral) ve müşir (mareşal). Ayrıca, Erkânıharp Riyaseti (Genelkurmay Başkanlığı) veya Erkânıharp Reisi (Genelkurmay Başkanı/Kurmay Başkanı) aynı isimle kullanılmıştır.

Mülki makamlardaki anlayış da bugünkünden tamamıyla farklıdır. Bugün basit bir şekilde *bakanlık* olarak çevrilen *nazırlık* sözcüğü çok büyük oranda benzeşiyor olsa da aynı anlayışı ve zihniyeti sunmaz. Nitekim birinde imparatorluk söz konusuken diğerinde cumhur idaresinin söz konusu olduğu tekrar hatırlanmalı. Bu sebepten Osmanlı'daki nazırlıklarda da sadeleştirmeye gidilmemiştir. TBMM'nin faaliyete geçmesinden sonraki ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde bakanlıklar da bugünkü anlamda değildi. Osmanlı'da nazırlıklar ve Heyet-i Vükela (Bakanlar Kurulu) devam ettiği için Millet Meclisi açıldıktan sonra hemen hemen denk sayılan görevler vekâlet olarak adlandırıldı ve bakanlık dönüşümüne kadar da vekâlet olarak kaldı. Heyet-i Vükela yerine İcra Vekilleri Heyeti yürürlüğe konuldu ve I. TBMM'de bu vekâletler şöyle tesis edildi: İcra Vekilleri Heyeti Reisi, Umuru Şeriye ve Evkaf Vekâleti (Diyanet ve Vakıflar), Dâhiliye Umuru Vekâleti (İçişleri³³), Adliye Vekâleti, Nafia Vekâleti, Hariciye Vekâleti, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım), İktisad Vekâleti, Müdafaa-i Milliye Vekâleti (Harbiye Nezaretinin TBMM'deki dönüşümü Millî Savunmadır) Maliye Vekâleti ve Maarif Vekâleti (İcra Vekilleri Heyetine Erkânıharbiye-i Umumiye Vekili adıyla Genelkurmay Başkanı da dâhildir. Vekâletlerin aksine bu terim kısa süre içerisinde Genelkurmay Başkanı olarak kullanılmıştır). Bu yapı, çok az farklar ile değişerek devam etmiş ve ancak 1946 yılıyla birlikte vekâlet anlayışı terk edilerek

³³ Dâhiliye, İçişleri olarak çevrildiğinden, Dâhiliye Umuru Vekâleti de *İçişleri İşleri* anlamını vermekte.

bakanlık anlayışı getirilmiştir. Yine bununla ilgili olarak Osmanlı'nın Meclis-i Mebusanı aynı bırakılmış, bugün milletvekili denilen demokratik temsil makamı, dönemdeki ibaresi ile *mebus* şeklinde yazılmıştır. Cumhuriyet dilinde bu söyleyiş devam etmiş olsa da bir aralık Türkçeleştirme hareketiyle *saylav* ortaya çıkmış, ancak kısa ömürlü bu sözcük çalışmada, aktarım haricinde, kullanılmamıştır.

Yönetim başkanlıkları sıfatları ile mülki, idari amirlikler gibi ve meclis işleriyle alakalı kurumlar ile özel kanun adları ve devlet başkanlığı aynı bırakılmıştır: Meclis-i Mebusan Reisi/Büyük Millet Meclisi Reisi (Meclis Başkanı), Heyet-i Temsiliye, Encümen (Komisyon), Teşkilat-ı Esasiye (Anayasa), Reiscumhur³⁴ (Cumhurbaşkanı) vb.

TDK tarafından Türkçenin malı olmuş olarak kabul edilen yabancı köklü sözcükler Türkçe ses yapısına ve anlam ifadesine uymak için düzeltme işaretine ihtiyaç duyarlar. Bu gibi sözcükler Türkçe olarak kabul edildiğinden düzeltme işaretleri bu sözcüklerin ait olduğu dildeki gibi söylenmesi (telaffuz) için değil, Türkçe anlam yapısına uyması ve eş anlamlı olmayan birtakım sözcüklerin karışmaması için kullanılır. Bu sebepten düzeltme işaretleri TDK'ye göre kullanılmıştır.

Son olarak, dönemde kullanılan ancak bugün için bir anlam ifade etmeyen sözcüklerin kullanılması metnin bağlayıcılığı açısından tercih edilmemiştir. Aktarımlar sırasındaki eski sözcükler gerektiği nispette sadeleştirilmiştir. Az bir hacim kapsayan sözcüklerin bugünkü karşılığı ise parantez içerisinde verilmiştir. Bugün var olan -d/-t ve -b/-p değişimleri, önemli bir anlam veya ses değişikliği ifade etmediğinde bugünkü kullanım şekli nazara alınarak yazılmıştır.

Mersinli Cemal Paşa hakkında önemli derecede yanlışlar bazen de hatalar yapılmıştır. Bu yanlışlar ve hatalar Paşa'nın yaşadığı dönem itibarıyla gözükmezken günümüze kadar gelen süreç içerisinde ve günümüzde fazlasıyla gözükür. Bahsedilen yanlışlar ve hatalar gözden kaçmayacak derecede olduğundan çalışma bütününde özel bir yöntem yoluna gidilmiştir. Çalışmanın bütünü için faydalı olacağına inanılarak bu yanlışlıkların topluca bir araya getirilmesi, değerlendirilmesi ve bunların gözetilmesiyle oluşturulan öznel yöntemler ise şöyle olmuştur:

³⁴ *Reiscumhur* veya *Cumhurbaşkanı* yazımı yanlıştır.

Paşa'nın tam adı Mehmet Cemal olup sık sık *Ferit Cemal*, *Ahmet Cemal* ve *Mahmut Cemal* şeklinde yazıldığı saptanmıştır. Buna neden olan durumun sebepleri olarak da şunlar söylenebilir:

1. Mersinli Cemal Paşa'nın askerî kariyerindeki son rütbesi ferik-i sani olup rütbesini yazdığı hemen bütün belgelerde *Ferik Cemal* imzasını kullanmıştır. Bu yüzden *Ferik Ferit Mersinli Cemal* yazımı yapılmasının buraya bağlanması pek olasıdır.
2. *Ahmet Cemal* yazımında Mersinli Cemal Paşa'nın Büyük Cemal Paşa³⁵ ile karıştırılmış olması pek muhtemeldir.
3. *Mahmut Cemal* yazımının da Arap alfabesiyle yazılan Mehmet'in *Mahmut* diye okunmuş olma ihtimali mantığa en uygun olan yaklaşımdır. Bundan başka baskı hatası olarak da düşünülebilir.

Mersinli Cemal Paşa hakkında sıklıkla yapılan diğer yanlışlık da onun doğum yılıyla ilgilidir. Dönem itibarıyla hiçbir yerde Mersinli'nin doğum yılı yanlış yazılmamışken ölümünden sonra neredeyse bütün çalışmalarda –ki bazen resmî yayınlarda bile³⁶– farklı yıllar kullanılmıştır. Mersinli'nin doğum yılı 1873'tür. Çok fazla bir kesim bu tarihi 1872 olarak vermiştir. Bunun Büyük Cemal Paşa'yla sürekli karıştırıldığı için olmuş olması güçlü bir varsayımdır. Diğer bir yıl olan 1875'in ise neden ve ne için verildiği belirsizdir. 1875 yılına dair herhangi bir bulgu olmadığı için varsayım yapmak da mümkün değildir.

Mersinli Cemal Paşa hakkında sıklıkla yapılan yanlışlık ve ciddi bir hata onun diğer Cemallerle karıştırılması olmuştur. Dönemdeki usul ve işleyiş bu karışmanın olmaması için gerekli önlemleri alarak doğum yeri, aile adı veya lakap kullanmıştır. Mersinli Cemal Paşa doğum yerinden dolayı Mersinli Cemal olarak anıldığı gibi Büyük

³⁵ Ahmet Cemal Paşa 1872'de Midilli'de dünyaya geldi. 1890'da Kuleli Askerî İdadisinden, 1893'te Mekteb-i Harbiye-i Şahaneden ve 1895'te de Erkânıharbiye Mektebinden mezun oldu. 1908 İhtilali'nden sonra hızlı bir şekilde yükselmeye başladı ve 1914'te Bahriye Nazırı ve IV. Ordu Kumandanı oldu. Bu görevini bırakmasının ardından Bahriye Nazırlığı görevini yerine getirmek için İstanbul'da bulundu, bu sırada birtakım sağlık sorunları nedeniyle Macaristan'a gitti. Yurda tekrar döndüğünde Suriye'ye gitme düşünceleri ortaya çıkmış olsa da cephedeki olumsuz durumlar bu düşüncenin gerçekleşmesine engel oldu. Birinci Dünya Harbi'nin kaybedilmesinden sonra ülkeyi terk etti. Belirli bir süre Afganistan Devleti'nde görevler aldı. Anadolu'daki Millî Mücadele sırasında Mustafa Kemal Paşa'yla sık sık irtibatla kalarak Enver ile Talat Paşa'nın aksine Ankara'yla daha sıcak ve samimi temaslar kurdu. 21 Temmuz 1922'de Tiflis'te bir suikast sonucunda şehit edildi; Es-Seyyid Muhammed Habîb El-Ubeydî, *Payitahtta Nutuklarım*, (Haz. Doç. Dr. Nevzat Artuç), Kronik Kitap, İstanbul 2018, s.7-34.

³⁶ *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, C. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2009, s.17.

Cemal Paşa'yla karıştırılmamak için Küçük Cemal olarak anıldığı da olmuştur. Bir de tam adı ortaya çıkartılınca işler bugün için daha da karışmıştır. Yani Mersinli Cemal Paşa, Küçük Cemal Paşa veya Mehmet Cemal Paşa ayrı ayrı kişiler değil tek bir kişidir ve *Mersinli Ferit Cemal Paşa*, *Mersinli Küçük Mahmut Cemal Paşa* ve *Konya Valisi Cemal Paşa* gibi kişi ve kişiler yoktur. Hülasa karıştırılmaya konu olan Cemaller şunlardır:

1. Ahmet Cemal Paşa: Mersinli Cemal Paşa'yla en çok karıştırılan kişidir. Ancak Ahmet Cemal Paşa meşhur olan İttihatçı Cemal Paşa'dır. Dönemde bu Cemal Paşa'nın karıştırılması söz konusu bile olmamıştır.

2. Cemal Paşa: Çok sık olmasa da belirgin biçimde Mersinli Cemal Paşa'yla karıştırılmıştır. Hakkında pek bilgiye ulaşamamış, bilindiği kadarıyla 1918-1919 yılları civarında Batum Müstahkem Mevki Kumandanlığı yapmıştır.³⁷ Mesafe olarak ikilinin birbirinden oldukça uzak olmasına rağmen karıştırılmalar olmuştur.

3. Cemal Keşmir (1862-1949): Mülkiyeli, Mondros Mütarekesi'nden sonra Konya Valiliği,³⁸ Dâhiliye Nazırlığı,³⁹ Sadaret Müsteşarlığı⁴⁰ ve Ticaret ve Ziraat Nazırlığı⁴¹ yapmış ve asker bile olmamasına rağmen Mersinli Cemal Paşa'yla aynı dönemde ve aynı yerde bulunduğu için çok sık karıştırılmıştır. Öyle ki bazı noktalarda İngilizler ve İtalyanlarla iş birliği yapan kişinin Vali Cemal Bey değil de Mersinli Cemal Paşa olduğu imaları yer almıştır.

4. Mehmet Cemal Paşa: Hakkında az bir bilgi olan ancak tam adından dolayı Mersinli Cemal Paşa ile karıştırılabilecek en uygun kişidir. Birinci Dünya Harbi sürecinde Suriye-Filistin Cephesi'nde bulunmuştur. Bazı çalışmalarda istisnai olarak karıştırmalar saptanmıştır. Resmî yayın veya belgelerde yalnızca Cemal Paşa yazımı yapıldığından bu Cemal Paşa ile Mersinli Cemal Paşa arasında ayırım yapılamamıştır. Bu sebepten çalışma genelinde ilgili belgelerin kullanılması bir saptırma olacağından kullanılmaması tercih edilmiştir.

Dönemde paşaların karışmaması için bölgenin Arapları Ahmet Cemal Paşa'ya Cemal-i Evvel (Birinci Cemal), Mersinli Cemal Paşa'ya Cemal-i Sani (İkinci Cemal) ve

³⁷ Nilgün Akgül Erdaş, *Millî Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri ile İlişkiler (1917-1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s.53.

³⁸ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İ. DUİT., 41-76; BOA, İ. DUİT., 41-88.

³⁹ BOA, İ. DUİT., 9-56.

⁴⁰ BOA, İ. DUİT., 39-14; BOA, MV., 261-35; BOA, BEO., 4627-346971.

⁴¹ BOA, İ. DUİT., 9-109.

Mehmet Cemal Paşa'ya da Cemal-i Sâlis (Üçüncü Cemal) demişlerdir. Bu sıralamaya kullanılmayan belge ile bilgilerde veya genel belgelerin bütününde rastlanmamıştır.

Gerek doğum yılı gerek lakapların farklı kişilere ait olduğu zannının uyanmasından dolayı⁴² çalışmanın genelinde, başlıkların ve başlık altlarındaki konuların yazımlarında özel bir yöntem uygulanmıştır. Buna göre;

1. Mersinli Cemal Paşa bütün başlıklarda Mersinli Cemal Paşa olarak kaydedilmiştir.
2. Bütün başlıkların içeriklerine göre adlandırma tercih edilmiştir. Bu adlandırmalarda gözetilen durumlar Mersinli Cemal Paşa'yla karıştırılan kişilerin Paşa'yla olan temasına göredir;

- 2.1. Mersinli'nin doğumundan Birinci Dünya Harbi'ne kadar olan kısım anlatımlarındaki adlandırma Cemal Bey veya rütbeleriyle birlikte Cemal Bey'dir.

- 2.2. Birinci Dünya Harbi boyunca kullanılan adlandırma Mersinli Cemal Paşa'dır. Büyük Cemal Paşa'nın uzaklaşmasından sonra yalnızca Cemal Paşa kayıtları da olmuştur.

- 2.3. Mondros sonrası, II. Ordu Müfettişliği, Harbiye Nazırlığı, Malta sürgün günleri, I. TBMM, Kayıp Yıllar ve İzmir Suikast Teşebbüsü anlatımlarında ya Mersinli Cemal Paşa ya da yalnızca Cemal Paşa denilmiştir.

- 2.4. Soyadı Kanunu'na bağlı kalınarak ilgili dönemle birlikte Cemal Mersinli adlandırılması yapılmıştır.

D. Mersinli Cemal Paşa'nın İlk Yılları, Askerî Faaliyetleri ve Balkan Harbi

Mehmet Cemal Bey 1873 yılında Mersin'de dünyaya geldi. Annesi Cemile Hanım babası Osman Hasip Bey'dir.⁴³ Osman Hasip Bey aslen Ispartalı olup Mersin'de gümrük memuru olarak bulunuyordu.⁴⁴ Cemile Hanım ve Osman Hasip Bey hakkında başka bir bilgi olmamakla beraber Cemal Bey'in herhangi bir kardeşinin olup olmadığı da belli

⁴² Bu karışmaya hacet vermemek için çalışma bütününde aynı söyleme riayet edildi. Küçük Cemal Bey/Paşa kullanımı yapılmadı.

⁴³ TBMM Arşivi Tercümeihâl Kâğıdı, Sicil Numarası: 205.

⁴⁴ Fikri Mutlu, "General Cemal Mersinli'yi de Kaybettik", *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 44-45), Mersin Eylül-Birinci Teşrin (Ekim) 1941, s.1; Hamdi Ongün, "Mebusumuz Merhum General Cemal Mersinli", *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 44-45), Mersin Eylül-Birinci Teşrin (Ekim) 1941, s.7.

değildir.⁴⁵ Cemal Bey'in doğumundan Harbiye Mektebine katılana kadar da hiçbir bilgi ve belgeye ulaşılamamıştır.⁴⁶ Cemal Bey 16 Mayıs 1892'de Harbiye Mektebine katıldı.⁴⁷ Eğitim aşamalarının belli olmaması dolayısıyla yetişmesinin kayıtları ancak ilgili tarihten itibaren takip edilebilmektedir. Bu kısımda da yine fazla belge olmayıp yalnızca giriş tarihleri mevcuttur. Buna göre Cemal Bey 1895 yılında 1311-b-12 sicil numarasıyla Harbiye Mektebinden mezun oldu ve Erkânıharp Mektebine ayrılarak P-1895-b-12 sicil numarasıyla erkânıharp zabiti olmak için eğitimine devam etti.⁴⁸ 13 Mart 1895'te mülazım-ı sani, 28 Ocak 1896'da mülazım-ı evvel ve 14 Ocak 1898'de de yüzbaşı rütbesini takarak Erkânıharp Mektebinden mezun olmak suretiyle Erkânıharp Üçüncü Şube Riyasetine tayin edildi.⁴⁹

Cemal Bey, 8 Ekim 1898'de Dördüncü Mecidiye Nişanı ile taltif edildi. 15 Mart 1900'de kolağası rütbesine terfi etti ve 28 Eylül 1901'de de Dördüncü Osmanî Nişanı ile taltif edildi.⁵⁰ Bu tarihten itibaren faal olarak askerî görevlerde bulunmaya başladı. 6 Ağustos 1903'te Rumeli'de bulunan *Türbedere ile Mustafapaşa ve Kuleli Bergos ile yük istasyonları* arasındaki hattın teftişine memur edilerek binbaşılığa terfi edildi.⁵¹

⁴⁵ Mersinli Cemal Paşa'nın Mersin'de doğduğu kesin olarak bilinmektedir. Soyadını da bu minvalde almıştır. Ancak köken olarak Ispartalı bir aileye mensuptur. Dursun Gök tezinde Paşa'nın babasının *Mersinli ünlü bir aileye mensup olduğu* ve vaktiyle *Mersin Belediye Başkanlığı yaptığı* bilgisine yer vermiştir; Gök, *Mersinli Cemal Paşa'nın Askerî Faaliyetleri*, s.9; yazar herhangi bir kaynak belirtmediği için iddianın kökenine inilememiştir. Aynı yazar, tez çalışmasını kitap hâline getirdikten sonra Mersinli Cemal Paşa'nın Ispartalı bir aileye mensup olduğu düzeltmesini yapmışsa da doğum tarihini 1872 olarak tekrarlamış ve Osman Hasip Bey'in –bu sefer Mersin olarak kaydedilmese de– belediye başkanlığı görevinde bulunduğunu kaydetmiştir, fakat yine bir kaynak belirtisinde bulunmamıştır; Dursun Gök, *Mersinli Cemal Paşa- İkinci Ordu ve Harbiye Nazırlığı*, Gençlik Kitabevi Yayınları, Konya 2015, s.33-34; bahsi geçen bilgi başka akademik çalışmalarda da kullanılmış ve bu kullanım kaynak belirtilmeden devam ettirilmiştir. Bunların dışındaki bir bilgi de Mersinli'nin babasının Isparta'nın meşhur ailelerinden *Çalıkzadelere* mensup olmasıdır; Turgut Erumcu, "I. Dönem TBMM'de Isparta Milletvekilleri ve Meclis Çalışmaları", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Sayı: 21), Mayıs 2010, s.147; Erumcu'nun atıfta bulunduğu kaynak Böcüzade Süleyman Sami'nin *Isparta Tarihi* adlı eseri olup mezkûr eserde bu konuya dair kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır; Böcüzade Süleyman Sami, *Kuruluşundan Bugüne Kadar- Isparta Tarihi*, (Yay. Haz. Suat Seren), Serenler Yayını, İstanbul 1983, s.13-342; konuyla ilgili belgelerin açıkça gösterdiği üzere Osman Hasip Bey Mersin Belediye Başkanlığı yapmamış ve Mersinli ünlü bir aileden de gelmemiştir. Mersinli Cemal Paşa'nın ilerleyen dönemlerde Isparta'yla sürekli yakından ilişkisi içerisinde bulunduğu için gerek kendisinin gerek babasının Isparta kökenli olduğu pek açık vaziyette ortadadır. Osman Hasip Bey'in mesleğiye güçlü bir ihtimal dâhilinde gümrük memurluğudur.

⁴⁶ Dursun Gök tezinde Cemal Bey'in ilk tahsiline Mersin'de başladığına dair bir bilgiye yer vermiştir, ancak yazar yine kaynak belirtmemiştir; Gök, *Mersinli Cemal Paşa'nın Askerî Faaliyetleri*, s.9.

⁴⁷ ESA, Dosya Numarası: A0065485.

⁴⁸ ESA, Dosya Numarası: A0065485; Osman Öndeş, "Mirliva Ahmed Hamdi Paşa ve Hatıratı", *Askerî Tarih Araştırmalar Dergisi*, Yı: 12, (Sayı: 23), Ankara 2014, s.71.

⁴⁹ ESA, Dosya Numarası: A0065485; "Merhum Cemal Mersinli'nin Hal Tercümesi", s.1.

⁵⁰ ESA, Dosya Numarası: A0065485.

⁵¹ ESA, Dosya Numarası: A0065485.

Cemal Bey'in ilgili hatta memur tayin edilmesi birtakım sorunlara neden oldu: Bölgedeki hassasiyet üzerine İstanbul, ilgili hat için II. Ordu Müfettişine ve Edirne'de bulunan Ferik Şakir Paşa'ya bir talimat gönderildi ve hat teftişi için uygun bir kumandanın önerilmesi istendi.⁵² Önerilen isim Edip Paşa adlı zat oldu. Çok geçmeden İstanbul bir haber daha göndererek Edip Paşa'nın bölgeye iştirak etmemesi dolayısıyla Cemal Bey'in göreve atandığı bildirildi.⁵³ Bu sırada Cemal Bey 24 Eylül 1903'te kaymakamlığa terfi etti.⁵⁴ Rütbeler arasındaki terfi hızı ilginçtir. Henüz 6 Ağustos'ta binbaşı olan Cemal Bey bir ay içerisinde kaymakam olmuştur.⁵⁵

Cemal Bey, 27 Ocak 1904'te Edirne İnşaat Komisyonunda görevlendirildi. 1904 dolaylarında evrak-ı muzır (zararlı yayınlar) okuduğu için Harput ilçesine sürgün edildi.⁵⁶ 6 Şubat 1904'te de IV. Ordu dâhilinde istihdam edildi. Sürgünde bulunurken de IV. Ordu dâhilinde olarak Dersim (Tunceli) ve civarındaki eşkıya takip harekâtı için görevlendirildi. Bu harekâtta faaliyetleri geniş ölçüde bilinmemekle beraber başarılarından ötürü nişanla taltif edildi⁵⁷ ve 17 Mart 1908'de miralaylığa terfi etti.⁵⁸ Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere faaliyetleri oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmıştı.

Cemal Bey Dersim'de hareketlere katılmış, eşkıya takibi yapmış ve devlet tarafından başarılı görülerek nişan ve rütbeyle ödüllendirilmişti. Ardından birbirinden farklı görevlere verilmişti. Sırasıyla olarak 19 Nisan 1908'de Atik II. Ordu Erkânıharp Riyasetinde; 18 Ekim 1908'de Erkânıharp Dairesinde istihdam edilmek üzere Harbiye Mektebi muallimliğinde, 6 Şubat 1909'da Harbiye Mektebinde taktik ve sevkülceys (strateji) muallimliğinde, 8 Haziran 1909'da Yanya ve Preveze dolaylarındaki Erkânıharp seyahatlerinde⁵⁹ ve 8 Temmuz 1909'da Erkânıharp dairesinde görevlendirildi.⁶⁰ Bu

⁵² BOA, Y. PRK. BŞK., 70-115.

⁵³ BOA, Y. PRK. BŞK., 70-118.

⁵⁴ ESA, Dosya Numarası: A0065485.

⁵⁵ Bu hızlı rütbe artışı hakkında bir bilgi bulunamadı.

⁵⁶ “Merhum Cemal Mersinli'nin Hal Tercümesi”, s.1.

⁵⁷ “IV. Orduda memur Erkânıharp Kaymakamlarından Cemal Bey'in nişanla taltifi”; BOA, İ. TAL., 446-37.

⁵⁸ ESA, Dosya Numarası: A0065485.

⁵⁹ İsmet İnönü, *Hatıralar*, (Yay. Haz. Sabahattin Selek), Bilgi Yayınevi, Ankara 2014, s.59.

⁶⁰ ESA, Dosya Numarası: A0065485; Cemal Bey meşhur olayların yaşandığı günlerde gerek Rumeli'ye gerekse İstanbul'a yakındı veya teması kuvvetliydi. Ordunun büyük bölümü İttihatçı olurken Cemal Bey'in İttihatçı olduğuna dair hiçbir bilgi ve belge yoktur. Evrak-ı muzır durumuyorsa onun Abdülhamit'e karşı olduğu anlamına gelebilir ancak İttihatçı olduğu anlamına gelmemektedir.

görevlendirilmelerden anlaşılacağı gibi sahada olan bir asker olmaktan çok resmî kurum ve kuruluşlarla birlikte taktik ve sevkülceyş odaklı askerî muallimliklerde bulunmuştu.

Bu sırada kaydedilmesi gereken önemli bir anı vardır. Ahmet Bedevî Kuran tarafından nakledilen anılar sayesinde Cemal Bey'in hem 1908 İhtilali⁶¹ günlerinde İstanbul'da olduğu hem de ihtilalden sonra oluşan atmosferde ne gibi işlerle uğraştığı görülebilir.

İhtilalden sonra ortaya çıkan atmosfer Harbiye Mektebini olumsuz anlamda etkilemiş, okutulması lazım gelen birçok kitap *istibdat ürünü* denilerek atılmış, muallimler *saraycı* addedilerek görevden uzaklaştırılmıştı.⁶² Ayrıca bu dönemde mektepte inşa çalışmaları olduğundan eğitim bir süreliğine aksamış ve hem ders için araç-gereç hem de muallim eksikliğinden dolayı kısa süreli bir maarif krizi yaşanmıştı. Kuran'ın kaydettiğine göre Cemal Bey bu eksikliğin giderilmesi için kendisine teklif edilen muallimlik vazifesini, üzerinde olan mevcut vazifeyi terk etmekle kabul etmişti.⁶³ Kuran, Cemal Bey'in muallimlik vazifesini almasını büyük bir fedakârlık olarak vurgulamıştır. Resmî kayıtlardan da doğrulanabilen bu anı Cemal Bey'in 18 Ekim 1908'de aldığı vazifenin neden Erkânıharpte istihdam edilmek üzere olduğu gerekçesini de açıklama noktasından önemlidir.

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki en ağır yenilgisini yaşadığı 93 Harbi, Berlin Antlaşması gibi uzun vadede birçok sıkıntıyı doğuracak bir antlaşmayla neticelenmişti.⁶⁴ Berlin Antlaşmasıyla doğan sorunlardan birisini teşkil eden Bulgaristan meselesi, Bulgaristan'ın üç kısma bölünmesiyle halledilmeye çalışılmışsa da Bulgaristan 1908 yılında bağımsızlığını ilan etmişti. Bu ilanın ardından da bölgedeki çetecilik faaliyetleri aynı hızla devam etmişti. Yine bu faaliyetlerin esnasında bölgedeki bir Türk zabiti

⁶¹ 24 Temmuz 1908'de meşruti idarenin yürürlüğe girmesiyle sonuçlanan hareket.

⁶² Ahmet Bedevî Kuran, *Harbiye Mektebi'nde Hürriyet Mücadelesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.111-112.

⁶³ Kuran, *Harbiye Mektebi'nde Hürriyet Mücadelesi*, s.113-114.

⁶⁴ Rusların dış politikası mahiyetinde meydana gelen 93 Harbi Osmanlı Devleti'nin tarihi boyunca aldığı en ağır mağlubiyetlerin başında gelir. Harbin sonunda imza edilen Ayastefanos Antlaşması Avrupalıların çıkarlarıyla ters düştüğü için kabul görmemiş ve Berlin'de yeni bir antlaşma imza edilmişti. Berlin Antlaşması diğerine göre daha ılımlı olsa da Osmanlı Devleti için büyük sorunların başlangıcı olmuştu. Birçok toprak Osmanlı'nın elinden çıktığı gibi Bulgaristan'ın üçe bölünmesi Bulgar bağımsızlığının da yolunu açmış ve Ermeni meselesi bu antlaşmayla zuhur etmişti; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. 1, Kısım 1, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.1-11; Midhat Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, VI. Cilt, TTK Yayınları, Ankara 2011, s.3283-3340; Nicholas V. Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, (Çev. Figen Dereli), İnkılap Yayınevi, İstanbul 2014, s.381-404; Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, C. 4, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994, s.280.

Yassitepe ve Üzme arasında şehit edilmişti.⁶⁵ Bu olay karşısında galeyana gelen bölge halkı Çorlu'da bir miting tertip etmiş ve bölgedeki yetkilinin ürkmesine sebep olarak İstanbul'un dikkati bölgeye çekmişti.⁶⁶ İstanbul olayla ilgili gerekli önlem ve soruşturmanın yapılması için talimat vermiş, ayrıca Bulgaristan Hariciye Nezareti olayla ilgili tahkikat yardımında bulunmuştu.⁶⁷ Bulgaristan'ın bu tutumu elbette resmî bir kabullenme yapmayacaklarından dolayı yaşanmıştı.

Yassitepe ve Üzme arasındaki hadise için İstanbul olayın üzerinde durmaya devam ederek 18 Haziran 1911'de Cemal Bey'in de bulunduğu bir komisyonu olayı yeniden tahkik etmesi için görevlendirdi.⁶⁸ Komisyon, olayı tahkik için bölgenin de ötesine ilerleyerek bir süre çete takibinde bulundu. Ancak bu süreçte Balkan Harbi'nin patlak vermesi olayın kapanmasına neden oldu.

Osmanlı Devleti, 31 Mart Vakası⁶⁹ sonrasında çehresini neredeyse değiştirmişti. Mahmut Şevket Paşa'nın hükûmet kurmakla görevlendirilmesiyle İttihatçıların yönetimde etkinliğini daha da artmış, memlekette yeni bir idarenin tesis edildiği pek tabii ortaya çıkmıştı. Fakat İstanbul'da şiddetli siyasi kavgaların süre geldiği günlerde Adana ve Dersim'de olayların önü alınamıyor ve devletin sükûneti sağlanamıyordu.⁷⁰ Ülkenin içerisinde bulunduğu bu kargaşa devamlılık gösterirken ordunun siyasetle ilgilenmesi devletin tepesini rahatsız ediyordu. Buna karşılık yapılan bütün çalışmalara ve önlemlere rağmen herhangi bir başarı da sağlanamıyordu.⁷¹

⁶⁵ BOA, HR. SYS., 302-1.

⁶⁶ BOA, BEO., 3901-292525.

⁶⁷ BOA, BEO., 3928-294597.

⁶⁸ ESA, Dosya Numarası: A0065485.

⁶⁹ 31 Mart Vakası; alaylı askerlerin kalkıştığı, İttihat ve Terakkinin sunduğu anlamlara karşı olan dinî yönü kuvvetli bir ayaklanmadır; Ahmet Turan Alkan, "Ordu Siyaset İlişkisinin Tarihine Bir Derkenar: 31 Mart Vakası ve Sonuçları", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, 1999, Cilt 2, s.423-429.

⁷⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. I, Kısım II, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.196.

⁷¹ Bayram Bayraktar, "II. Meşrutiyet Döneminde Subayların Siyaset Yapmasına Engel Olmak Amacıyla Yapılan Uygulama Hakkında Bir Değerlendirme", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, C. 2, s.442-454; Sultan II. Abdülhamit Dönemi'ne kadar devletin orduları kâh Fransız kâh İngiliz rol modelliğinde oluşturulmaya çalışılmış, Sultan II. Abdülhamit'le beraber orduda Prusya/Alman ekolü başlamıştı. Böylelikle ülkeye Almanlar davet edilmiş, orduda genel bir ıslah çalışması başlatılmıştı. Bu konuda özellikle popüler olan Von der Goltz Paşa'dır. Paşa'nın ağırlık verdiği mekâtib-i askeriye, Mersinli Cemal Paşa'da dâhil olmak üzere dönemin en ünlü simalarını yetiştiren kurum olmuştur; Zeynep Güler, *Osmanlı Ordusunun Modernleşmesinde Von der Goltz Paşa'nın Rolü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2007, s.145-165; Levent Evren, *Türk Kara Ordusunda Kurmay Subay Yetiştirilmesi (1948-1927)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018, s.107-138; 1908 İhtilali ve 31 Mart Vakası gibi durumlarla birlikte Osmanlı ordusundaki bozulmanın önü alınamamış ve ordu siyasetle iç içe geçmişti. Bu durum karşısında İttihatçılar 24 Temmuz 1325 Rumi tarihli (6 Ağustos 1909) *Tasfiye-i Rüteb Kanunu* adını taşıyan ve alaylı

Birinci Balkan Harbi, Balkan Devletleri'nden Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ güçlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı taraf olduğu bir harptir.⁷² Balkan Harbi, Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi'nden sonra aldığı en ağır yenilgiydi. 93 Harbi'nde Rus gücünün ağır bir şekilde üstün olduğu göz önünde tutulursa, Balkanlardaki henüz yeni kurulu devletlere karşı alınan bu yenilginin etki ve güç bakımından daha ağır bir konuma yerleştiği görülecektir. Tabiatıyla bu durum dönemin edebiyatına tesir etmiş ve Sakarya Meydan Muharebesi'ne (1921) kadar sosyolojik bir bunalım yaratmıştır.

Osmanlı Devleti Harbiye Nazırı Nâzım Paşa'nın ordusuna güvenmesine rağmen harbe hazırlıklı değildi. Bu sebepten Almanlardan yardım talep edilmiş ve ordunun ıslahı çalışması Alman ve Türk cephelerinden ayrı ayrı uygulamalara tabi tutulmuştu. Ancak eldeki bütün veri, rapor ve ordunun siyasetle ilgilenmesi gibi durumlar Osmanlı Devleti'nin böyle bir harple başa çıkamayacağını ispat etme noktasında önemlidir.⁷³ Neticede Balkan Devletleri arasında ittifak sağlanmış ve harbin önlenememiş olmasından ötürü devlet, harbe girmek mecburiyetinde bırakılmıştı.

Harbin kaçınılmaz olmasından itibaren Harbiye Nezareti görevlendirmelere başladı. Miralay Cemal Bey 29 Eylül 1912'de Balkan Harbi için Garp Ordusunun Erkânıharbiye Riyasetine getirildi.⁷⁴ Birkaç gün sonra da genel seferberliğin ilanı duyuruldu.⁷⁵

Harbiye Nezaretinin öncülüğünde seferberlik çalışmaları başlamıştı. Bu esnada Anadolu'dan da birliklerin takviye edilmesi gerektiğinden Garp Ordusunda büyük bir hareketlilik söz konusuydu. Ancak zaman ilerledikçe ikmal ve takviye durumları sürekli olumsuz neticeler vermiş olduğundan Garp Ordusunun takviye alamayacağı kesinleşir gibi olmuştu.⁷⁶ Bunun üzerine Garp Ordusunun barış zamanında hesap edilen sayıya

zabitanı esas olarak hedef alan Kanunu çıkartarak orduda genel bir ayıklama yapmıştı; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, III. Cilt, 6. Kısım, 1. Kitap, s.187; fakat ordunun tam manasıyla yapılandırılması ve siyasetten el çektilmesi Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı sırasında olacaktı.

⁷² Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi*, C. II, Kısım II, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.309-327.

⁷³ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi- Balkan Harbi (1912-1913) Garp Ordusu Vardar Ordusu ve Usturma Kolordusu*, III. Cilt, 1. Kısım, s.28-34.

⁷⁴ ESA, Dosya Numarası: A0065485.

⁷⁵ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi- Balkan Harbi (1912-1913) Garp Ordusu Vardar Ordusu ve Usturma Kolordusu*, III. Cilt, 1. Kısım, s.124; Fevzi Çakmak, *Rumeli'de Son Demler ve Ötesi*, C. 1, (Yay. Haz. Ali Birinci-Yusuf Turan Günaydın), Kopernik Kitap, İstanbul 2019, s.223.

⁷⁶ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi- Balkan Harbi (1912-1913) Garp Ordusu Vardar Ordusu ve Usturma Kolordusu*, III. Cilt, 1. Kısım, s.74-75.

ulaşamayacağı da düşünülerek⁷⁷ Garp Ordusu Kumandanı Ali Rıza Paşa başkanlığında ordu dâhilindeki yetkililer arasında bir toplantı hasıl oldu. Bu toplantıda Erkânıharp Reisi Miralay Cemal Bey’de hazır bulunmuş ancak herhangi bir söz almamıştı.

Bahsi geçen toplantıda birçok konu üzerinde fikir cereyanları oldu. Özetlenecek olursa, masa başındaki Türk zabitleri son derece ihtiyatlı ve taktiksel odaklı düşünceler paylaşmış ve planların askerî usul ve sevkülceyş temelli olmasını sağlamışlardı.⁷⁸ Öyle ki Türk zabitleri bu toplantıda Balkanların durumunu gayet iyi ölçüde bildiklerini göstermiş ve her ihtimali ayrıntılarıyla konuşarak gerekli önlemlerin alınmasına dikkat etmişlerdi. Buradaki özenin esas nedeniyse pek tabii olarak henüz taze sayılabilecek 93 Harbi’nin yıkıcı etkilerine uğramaktan kaçınma tezahürleri olmuştu.⁷⁹ Ancak askerî işlerin hemen tamamında olduğu gibi masa başı toplantıların harp içerisindeki yansımaları hiçbir zaman elde edilememiştir.

Miralay Cemal Bey’de dâhil olmak üzere Harbiye Nezaretince görevlendirilmiş bütün alakalı isimler görevleri gereği Selânik’te konuşlanmışlardı. Yukarıda aktarılanlara göre gerekli münakaşalar ve hazırlıklar yapılmış, geriye bir tek harp ilanının bildirilmesi kalmıştı.

Ali Rıza Paşa’nın Garp Ordusunun durumunu kurtarmaya çalıştığı söylenebilir. Nitekim seferberlik yetiştirilemeyecek ve gerekli ikmal yapılamayacaktı. Türk ordusu bu müşkül vaziyetteyken Yunanistan haricindeki devletler seferberliklerini kolaylıkla tamamlamıştı. Garp Ordusuysa harbe birçok eksiklikle beraber iştirak etmek zorunda kalmıştı.

Garp Ordusunun muhatap kalacağı Bulgar, Sırp ve Yunan orduları ile Garp Ordusunun bütün eksikliklere rağmen meydana getirmeye çalıştığı ordunun verilerine istatistiksel olarak bakıldığında açık şekilde ayırt edici bir fark ortaya çıkartır. Balkan İttifakı’nın verilerini gösteren Tablo 1 ve Garp Ordusunun verilerini gösteren Tablo 2 arasındaki farkın anlaşılabilmesi için önemlidir;

⁷⁷ Çakmak, *Rumeli’de Son Demler ve Ötesi*, C. 1, s.230.

⁷⁸ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi- Balkan Harbi (1912-1913) Garp Ordusu Vardar Ordusu ve Usturma Kolordusu*, III. Cilt, 1. Kısım, s.75.

⁷⁹ Fevzi Çakmak, *Batı Rumeli’yi Nasıl Kaybettik?* (Yay. Haz. Ahmet Tetik), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.37-74.

Tablo 1: Balkan İttifakı'nın Askerî Gücü⁸⁰

<i>Ordu</i>	<i>Tabur</i>	<i>Batarya</i>
3 Bulgar Tümeni	27	18
5 Sırp Tümeni ⁸¹	72 ⁸²	45
Yunan Teselya Ordusu	48	24
Toplam	147	87
Asker ve Top Olarak	147.000 asker	348 top

Tablo 2: Garp Ordusunun Askerî Gücü⁸³

<i>Ordu</i>	<i>Tabur</i>	<i>Batarya</i>
V. Kolordu	42	18
VI. Kolordu	23	17
VII. Kolordu	10	17
Süvari Tümeni	-	2
Ustruma Kolordusu	13	8
Priştine Müfrezesi	8	3
Mürettep VIII. Kolordu	18	9
Vardar Ordusu ve Ustruma Kolordusu ⁸⁴	98	65
Mürettep VIII. Kolordu	39	9
İhtiyat	9	2
Toplam	146	76
İnsan ve Top Olarak ⁸⁵	88.000 asker	304 top

⁸⁰ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi- Balkan Harbi (1912-1913) Garp Ordusu Vardar Ordusu ve Usturma Kolordusu*, III. Cilt, 1. Kısım, s.93.

⁸¹ Selanikli Bahri, *Balkan Savaşı'nda Sırp Ordusu ve Batı Ordusu*, (Çev. Mustafa Toker), ALFA, İstanbul 2012, s.35-46.

⁸² 3 Tümen 16'şar, 2 Tümen 12'şer Taburdan oluşmuştur.

⁸³ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi- Balkan Harbi (1912-1913) Garp Ordusu Vardar Ordusu ve Usturma Kolordusu*, III. Cilt, 1. Kısım, s.93; Fevzi Çakmak'a göre Garp Ordusunun toplam miktarı 173.428'dir; Çakmak, *Rumeli'de Son Demler ve Ötesi*, C. 1, s.242.

⁸⁴ Vardar Ordusu ve Ustruma Kolordusu ile aşağıda tekrardan yazılan mürettep VII. Kolordu ve ihtiyatların eklenmesi, demir yolu korumasındaki alayların serbest bırakıldığı ve bunlarla muharip birlikler takviye edilerek küçük bir ihtiyat teşkil ettiği mucibince muharip güçlerden sayıldığı için eklenmiştir. Onların sayılmadığı ya da serbest bırakılmadığı düşünüldüğünde, genel toplam 114 tabur ve 74 batarya olarak hesap edilecek ve gerek asker gerekse top sayısında paralel bir azalma olacaktır.

⁸⁵ Her piyade taburu 600 er, her batarya 4 top olarak hesaplanmıştır.

Balkan İttifakı başarılı bir yığılma gerçekleştirerek Osmanlı'ya harp ilan etmişti. Türk orduları ise hâlen hazır vaziyete geçememiş ve harp esnasında bile ikmale ve takviyeye devam etmişti. Gerçi Garp Ordusu masa üzerinde mantıklı hareket etmiş ve askerî manevra ve teknikleri yerinde değerlendirebilmişti. Sevkülceyş bâbında detaylıca planlar ve ihtimaller hazırlanmış, en iyi ihtimalin hayata geçirilebilmesi adına bütün yetki mercileri özenle çalışmıştı. İşte buna güzel bir örnek teşkil eden hareket 22 Ekim 1912'ye rastladı. Sırpların birinci hat dâhilinde bulunan İvranya'dan Kumanova dolaylarına kadar ilerleyen iki tümenine saldırılarak, Sırp güçleri daha harbin başında püskürtüldü. Ancak ordunun içinde bulunduğu inzibat ve intizam yoksunluğu o kadar hat safhaya ulaşmıştı ki âdeta bir gün önce elde edilen başarılı sonuçlar, tesadüfen elde edilmiş gibi devamlılık gösterememişti.⁸⁶ Tam bu esnada İstanbul'dan gelen saldırı emri dolayısıyla Garp Ordusu yeni bir plan hazırlamıştı.⁸⁷ Fakat yapılan her yeni hazırlıktan sonra başka bir sorun doğuyordu. Bu sebepten planlar sürekli değişiyor ve bu da ordu üzerinde gereksiz bir mesai hasıl ediyordu.⁸⁸ Daha ilk anlardan itibaren planlanan akışın olmaması, Anadolu'dan tertip edilmiş üç redif tümeninden Uşak Redif kolunun gelmeyeceğinin tamamen ortaya çıkması, 8 Ekim 1912 tarihli muaddel (değiştirilmiş) kuruluştaki yeniden değişiklik hasıl etmesi sebeplerinden dolayı olumsuz durumun önüne geçilemediği gibi yeni problemlerin doğması da engellenemiyordu.⁸⁹

Harbin devamı kısa sürede kendisini belli etti. Garp Ordusu sınırıyla bakmak gerekirse, Vardar Ordusunun VII. Kolordusuna bağlı Taşlıca Müfrezesi bolca başarısız işlere imza attı.⁹⁰ Bazen ileriye yürüyüşe geçmek suretiyle Sırp birliklerini püskürtmeyi başardığı hâlde takip etmeyerek geri döndü bazen bölge halkının kendilerini eleştirmesinden dolayı gönülsüz hareketlere çıktı ve bazen de irili ufaklı başarılar kazanmasına rağmen oldukça gayrinizami hareket ederek âdeta Sırpların önünü açtı. En nihayetinde de Sırp ilerlemesi başlayınca Taşlıca Müfrezesi 28/29 Ekim 1912'de, yani

⁸⁶ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi- Balkan Harbi (1912-1913) Garp Ordusu Vardar Ordusu ve Usturma Kolordusu*, III. Cilt, 1. Kısım, s.99.

⁸⁷ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi- Balkan Harbi (1912-1913) Garp Ordusu Vardar Ordusu ve Usturma Kolordusu*, III. Cilt, 1. Kısım, s.100-101.

⁸⁸ Çakmak, *Rumeli'de Son Demler ve Ötesi*, C. 1, s.258-260.

⁸⁹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi- Balkan Harbi (1912-1913) Garp Ordusu Vardar Ordusu ve Usturma Kolordusu*, III. Cilt, 1. Kısım, s.101-102.

⁹⁰ Çakmak, *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik?* s.123-125.

harpten tam 20 gün sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu kontrolündeki Bosna-Hersek'e sığındı.⁹¹

Karadağ dolaylarında ise Taşlıca Müfrezesini aratmayacak olaylar yaşandı. Harbin daha ilk anlarında sınırı 10 taburla geçen Karadağlılar 10 Ekim'de Kolaşin'i, 11 Ekim'de Akova'yı ele geçirdi. Burada konuşlanmış birlikler ise yıldırım hızıyla dağıldı. 15/16 Ekim 1912'de Karadağlılar Brena'yı kuşatırken, savunma yapması gereken Türk birliği gece Tergovişte doğrultusundan kaçmayı başararak Brena'yı terk etti. Karadağlıların hareketi devamlılık göstererek 21 Ekim'de Gosina'yı aldılar. Bölgedeki erler kaçmış ve bölgedeki taburlar dağılarak Yakova'ya doğru çekilme gerçekleşmişti. Bu sırada karşı saldırı denemeleri olmuyor değildi ancak hiçbir netice elde edilemiyordu. Karadağlılar burada pek durmayarak İpek bölgesine doğru harekete geçmiş ve buradaki kuvvetler de geri çekilmişti.⁹² Bu sırada da Vardar Ordusu Kumanova Muharebesi'nde yenilerek çekilmeye başlamıştı.⁹³

Harbin bundan sonraki seyrinde Türk ordusunun geri çekilmeleri dışında pek farklı bir durum yaşanmadı.⁹⁴ Teselya Cephesi'nde de birbiri ardında yenilgiler yaşanıyor, Yunan kuvvetleri kurşun atmadan 9 Kasım'da Selânik'e giriyordu.⁹⁵ Yalnızca bir ay sekiz gün önce Garp Ordusunun Karargâhı olan Selânik müdafaa edilmeksizin terk ediliyordu.⁹⁶ Diğer cephelerde de durum aynıydı: Epir Cephesi, Doğu Trakya Cephesi ve Batı Trakya Cephesi birbirinden farklı yenilgilerle geçti. Zaten, Batı Trakya Cephesi'nde meydana gelen olumsuz gelişmelerden ötürü Garp Ordusunun İstanbul ve Doğu Ordusuyla olan bağlantısı ve irtibatı da kesilmişti.⁹⁷

Garp Ordusunun bu ahvali sırasında Miralay Cemal Bey'i de yakından ilgilendiren ilginç olaylar yaşandı. Buna sebep olan, Balkan Harbi için *Kuvve-i Seyyare* adı verilen ve Birleşik Balkan Güçleri'ne karşı gayrinizami harp tekniğini uygulayan

⁹¹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi- Balkan Harbi (1912-1913) Garp Ordusu Vardar Ordusu ve Usturma Kolordusu*, III. Cilt, 1. Kısım, s.151.

⁹² Çakmak, *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik?* s.128-131.

⁹³ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi- Balkan Harbi (1912-1913) Garp Ordusu Vardar Ordusu ve Usturma Kolordusu*, III. Cilt, 1. Kısım, s.151-152; Çakmak, *Rumeli'de Son Demler ve Ötesi*, C. 1, s.285-288.

⁹⁴ Çakmak, *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik?* s.353-359.

⁹⁵ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi- Balkan Harbi (1912-1913) Garp Ordusu Vardar Ordusu ve Usturma Kolordusu*, III. Cilt, 1. Kısım, s.153.

⁹⁶ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi- Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)*, 3. Cilt, 2. Kısım, s.305-316.

⁹⁷ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi- Balkan Harbi (1912-1913) Garp Ordusu Vardar Ordusu ve Usturma Kolordusu*, III. Cilt, 1. Kısım, s.154.

Bekir Fikri Bey'in Selânik'in kaybedilmesinden sonra Garp Ordusunun Karargâhına gelmesidir.⁹⁸ Bekir Fikri Bey bu tarihten sonra da sık sık Garp Ordusu içerisinde görünmeye başlamıştı. Onun neden olduğu ilginç olaylar gerek kendisinin gerekse birliklerinin görüntüsü, hareketleri ve düşünceleriydi.

Miralay Cemal Bey, Garp Ordusunun Erkânıharp Reisi olarak on ay üç gün boyunca görevini sürdürdü. Görev içeriği dolayısıyla adının ön plana çıkacağı bir duruma sahip değildi. 2 Ağustos 1913'te 42. Tümen Kumandanlığına, 6 Kasım 1913'te X. Tümen Nizamiye Kumandanlığına; 30 Kasım 1913'te I. Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye Riyasetine ve 3 Şubat 1914'te de tümen kumandanlığı yetkisinde olarak Edirne Müstahkem Mevki Kumandan Muavinliğine atandı.⁹⁹ Harbin esas kısmı geride kalmış olduğundan bu görevlerinde de göze çarpacak bir iş görme fırsatı bulamadı.

Balkan Harbi, Bulgarların Osmanlı Devleti'nin ordularını tamamen püskürtmesinden sonra Çatalca ve civarı mevkinde yerinde seyretmeye başladı.¹⁰⁰ Bu sırada pek ağır bir mütareke için harekete geçen Kâmil Paşa ve hükûmeti, Londra Konferans'ı hasebiyle durumu kurtarmaya çalışmış, ancak konferans istenilen sonuç elde edilemeden dağıldığından harp tekrardan başlamıştı.¹⁰¹ Bu sırada iç siyasette durgunluk diye bir durum da söz konusu değildi. 1908'den beri eskisine nazaran daha karışık olan İstanbul, 1913 yılında tekrardan karışmış, İttihatçıların öne çıkan zabitleri bir araya gelerek Balkan faciasının faturasını Kâmil Paşa ve onun hükûmetine kesmiş ve Babıali Baskını denilen 23 Ocak 1913 tarihli askerî darbeyi gerçekleştirerek hükûmeti silah zoruyla devirmişti.¹⁰² Akabinde İttihatçılar, Bulgarların fazla kazancı noktasında memnun olmayan diğer Balkan Devletleri'nin Bulgaristan'a saldırması üzerine çıkan karışıklıktan yararlanarak Edirne'yi kurtarmıştı.¹⁰³ Bu şekilde sonuçlanan Balkan Harbi veya harpleri, hezimetin Kâmil Paşa ve hükûmetine, zaferin ise İttihatçılara yazılmasına

⁹⁸ *Balkanlarda Kuvve-i Seyyare Kumandanı Yüzbaşı Bekir Fikri*, Belge Yayınları, İstanbul 1985, s.289-290; Bekir Fikri Bey Miralay Cemal Bey'de dâhil olmak üzere Garp Ordusu kurmaylarını oldukça sert bir dille eleştirmiştir.

⁹⁹ ESA, Dosya Numarası: A0065485.

¹⁰⁰ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt II, Kısım II, s.130-144.

¹⁰¹ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt II, Kısım II, s.214-253.

¹⁰² Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt II, Kısım II, s.254-271; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2011, s.548-555.

¹⁰³ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara 2014, s.353-368; “Edirne'yi düşmana veren hükûmeti millet devirdi!”, Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, s.553.

sebebiyet verdi ¹⁰⁴. Ancak gerçekte durum böyle olmadı: Harbin esas hedefi olan Türklerin Balkanlardan atılma gayesi son derece başarılı oldu. Yalnızca Edirne, Kırkkilise (Kırklareli) ve civarı Türklerin elinde kaldı. ¹⁰⁵

¹⁰⁴ Mahmut Şevket Paşa 11 Haziran 1913'te bir suikast sonucu hayatını kaybetti; Alpay Kabacalı, “Kanlı Bir Darbe Girişiminin İlk Adımı Mahmut Şevket Paşa'ya Beş Kursun”, *Popüler Tarih*, (Sayı: 4), İstanbul Eylül 2000, s.34-37; Fahri Belen, *20.Yüzyılda Osmanlı Devleti*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016, s.211; Mahmut Şevket Paşa'nın akabinde Prens Sait Halim Paşa hükûmeti kuruldu. Kavalalı olan Sait Halim Paşa, Edirne ve civarının geri alınması dönemindeki sadrazamdır. Mahmut Şevket Paşa sadaretinde Balkan Harbi devam ettiği ve bu esnada öldürüldüğü için gerisinde kalan barış vesaire unsurlarının tamamı Prens Sait Halim Paşa sadaretinde olmuştur; Cemal Paşa, *Hatıralar*, (Yay. Haz. Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s.57.

¹⁰⁵ Belen, *20.Yüzyılda Osmanlı Devleti*, s.205-206; harp sırasında Arnavutluk isyan etmek suretiyle Osmanlı'dan ayrılarak müstakil bir devlet oldu.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE MERSİNLİ CEMAL PAŞA

1. Yeni Hükûmet, Son Osmanlı Ordusu ve Birinci Dünya Harbi

Sait Halim Paşa sadaret makamını gelince 12 Haziran 1913'te İttihatçı ağırlığı daha fazla olan bir hükûmet kurdu¹⁰⁶ ve görünürde padişaktan sonra gelen adam rolünü üstlendi.¹⁰⁷ Ancak hükûmetin Dâhiliye Nazırı Talat Paşa siyasi kanadın, Harbiye Nazırı Enver Paşa'da askerî kanadın önderi olarak Said Halim Paşa'dan daha fazla ön plandaydılar.

İttihatçıların II. Abdülhamit'ten devraldığı ordu iyi bir durumda değildi. 1908 İhtilali'nden sonraki düzenlemeler ise Balkan Harbi'nde yaşanan büyük facia ile başarısızlığını ispat etti. Bundan sebep ordunun yenileşmesi şarttı. Mahmut Şevket Paşa'nın zamanında yeniden bir Alman heyetinin Türkiye'ye gelmesi için çalışmalar başlatılmıştı. Bu heyet, Mahmut Şevket Paşa'dan sonra ve Enver Paşa'dan önce gelmiş ve birtakım değişikliklerde bulunmuştu.¹⁰⁸ Enver Paşa'nın ilgili makama gelmesiyle de ordunun çehresinde ciddi değişiklikler yaşandı.¹⁰⁹ Ancak müdafaa veya harp için ordunun tek başına etken olmadığı da bir gerçektir. Ordunun çok büyük bir teçhizat açığı vardı ve bu teçhizat açığını eldeki fabrikaların karşılama şansı yoktu.¹¹⁰ Buna bağlı olarak II. Abdülhamit'ten itibaren başlayan Alman yakınlaşması, tamamıyla zirveye ulaşmış ve Türkiye ile Almanya arasında bir müttefiklik oluşturmuştu. Bu durum Türkiye'nin harbe

¹⁰⁶ Belen, *20.Yüzyılda Osmanlı Devleti*, s.212.

¹⁰⁷ M. Hanefi Bostan, *Bir İslâmcı Düşünür Said Halim Paşa*, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1992, s.33-49.

¹⁰⁸ Nevzat Kösoğlu, *Şehit Enver Paşa*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, s.218-219; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, III. Cilt, 6. Kısım, 1. Kitap, s.200-220.

¹⁰⁹ Enver Paşa'nın bizzatı uğraş verdiği ve temelini ordunun gençleşmesine dayalı olan ıslah hareketleri yaşı geçkin paşaların emekliye sevk edilmesi, liyakat önemsenmeksizin rütbe atlayanların rütbe indirimine gidilmesi ve ordunun siyasetten ayrılması için kesin önlemler alınması şeklindeydi; Murat Bardakçı, *Enver, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, İstanbul 2015, s.121-124 Belen, *20.Yüzyılda Osmanlı Devleti*, s.212-214; Kösoğlu, *Şehit Enver Paşa*, s.75-172.

¹¹⁰ Osmanlı Devleti Balkan Harbi'nden henüz çıkmış ve ordu genelinde çok büyük değişiklikler yapmıştı. Barış zamanında 200.000 kişilik bir ordu meydana getirilirken harp sırasında ordunun toplam sayısı, geri hizmetlerle birlikte 1.000.000 ve üstüne çıkartılabilecek kadardı. Bu mevcudiyet Osmanlı Devleti için çok büyüktür. Daha önce hiçbir Türk ve Müslüman devletinde bu biçimde bir ordu toplandığı görülmemiştir. Fakat ordunun bu mevcudiyeti umumi harp için tek başına yeterli değildi. Askerlerde yüksek oranda eğitimsizlik vardı. Keza zabıt kadrosu da yeterli değildi. Fakat en büyük noksan teçhizatıydı. Zira İstanbul'da bulunan Zeytinburnu Fabrikası, tüfek başına istenilen mermiyi yetiştirebilecek kapasiteye sahip değildi. Olası bir harp durumunda Almanya ile Türkiye arasında bir kara bağlantısı olmaması malzeme teminini güç duruma sokma ihtimali taşımaktaydı. Bu malzeme temini Türkiye'nin harpte tutunabilmesi için hayati öneme sahipti. Hâlihazırda ordunun 500 top, 500 makineli tüfek ve 200.000 tüfeğe ihtiyacı vardı; Belen, *20.Yüzyılda Osmanlı Devleti*, s.221; Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.84-96.

girmesine neden olacaktı.¹¹¹ Bu hususta Almanya tarafında da birtakım sorunların meydana gelmesi kaçınılmazdı. Türkiye ile müttefik olmak onlara âdeta bir külfet getirdi. Neticede Türkiye'nin askeri dışında neredeyse hiçbir harp gücüne sahip olmaması, Almanya ve tabii Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na, Türkiye'ye sürekli ekonomik anlamda destek çıkma zorunluluğu doğurdu.¹¹² Sonuçta bahsedilen devletler ne kadar büyük bir ekonomik güce sahip olsa da kendisinden başka bir devleti, Osmanlı Devleti gibi geniş topraklara sahip olan bir devleti beslemek durumunda kalması, ciddi neticelerin önden habercisi oldu.¹¹³

Dünya tarihinin o ana kadar gördüğü en büyük savaş olan Birinci Dünya Harbi yalnızca dönemi itibarıyla açıklanabilecek bir olguya sahip değildir. Nitekim büyük devletlerinin siyasi amaçları harbin en genel sebebi konumundadır. Harbin Türkiye açısından algılanma ve katılım gerekçesi ise esasen III. Selim Dönemi'nden beri düşünülen, amaçlanan ve istenilen; devletin saplandığı durumdan kurtularak eski günlerine dönmesi arzusundan kaynaklanmıştı. Ancak devletin siyasi, ekonomik, sosyal ve askerî birçok bakımdan böylesine büyük bir harbe hazır olmadığı Almanlar tarafından

¹¹¹ Umumi harbin başlamasından önce taraflar belirlenmişti: Üçlü İttifak adı verilen Almanya önderliğindeki Avusturya-Macaristan ve İtalya; Üçlü İtilaf adı verilen Büyük Britanya önderliğindeki Fransa ve Rus Çarlığı. Türkiye'de ise esasen Alman taraftarlığı daha ön planda olmasına rağmen diğer devletlerle olan temas da devam etmiş ve birtakım girişimler olmuştu. Büyük Cemal Paşa'nın öncülüğünde Fransa, Talat Bey öncülüğünde de Rusya denenmiş fakat bir netice elde edilememiştir. Britanya ile olan durum dönemin şartlarından ötürü ittifak kurulmasına pek şans tanımamıştır. Çünkü devletin siparişini verip parasını da ödediği iki harp gemisi Britanya tarafından Türkiye'ye teslim edilmemiştir. Tehlikede olduğu pek açık olan Türkiye, çıkarları doğrultusunda Alman İmparatorluğu ile müttefiklik kurmuş ve 2 Ağustos 1914 tarihli ittifak antlaşmasını imzalamıştır; Cemal Paşa, *Hatıralar*, s.121-124; Ziya Nur Aksun, *Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı*, (Yay. Haz. Erol Kılınç), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008, s.114-116; Murat Bardakçı, *Yıkılış ve Kuruluş*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.12-19; Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s.412-420; Belen, *20.Yüzyılda Osmanlı Devleti*, s.221; Ahmet Emin Yalman, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, (Çev. Birgen Keşoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.66-80; Said Halim Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı*, (Çev. Fatih Yücel), Kronik Kitap, İstanbul 2019, s.11-33.

¹¹² Yüksel Kaştan, "Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı'nda Almanya ile Osmanlı Devleti Arasındaki Ekonomik İlişkiler", [Elektronik Sürüm], *100.Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu*, 3-5 Kasım 2014 Budapeşte: *Bildiriler* (ss.749-784), Ankara 2015.

¹¹³ Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde başlayan Alman yakınlaşması Goltz Paşa'yla birlikte Türkiye'nin Alman sanayisine bağımlı hâle gelmesine yol açmıştı. Bulgaristan'ın harbe müttefikler lehinde iştirakinin sağlanması Almanya ile olan kara bağlantısını sağlamış olduğundan, harbin sonuna kadar malzeme aktarımının deyim yerindeyse zirveyi bile aşmasına neden olmuştu. Ayrıca, Bulgaristan'ın harbe girmesiyle birlikte Osmanlı ordusundaki er ihtiyacına yeni bir kaynak eklendi; Bulgaristan hükûmeti, Bulgaristan'da yaşayan Türk ve Müslümanlardan 24 Ekim 1916'dan 1 Ocak 1917'ye kadar toplam 10.544 asker gönderimi yaptı; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, X. Cilt, s.675.

bile öngörülmesine rağmen tarihî seyir tespit olunan gerçekliklere göre şekillenmemişti.¹¹⁴

1.1. Birinci Dünya Harbi'nde IV. Ordu ve Mersinli Cemal Paşa

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Harbi'nin başlamasıyla birlikte tarafsızlığını korumak suretiyle seferberlik ilan etti.¹¹⁵ Seferberlikten önce Miralay Cemal Bey 12 Nisan 1914'te VIII. Kolordu Kumandanlığına atanarak *“Balkan Harbi'ndeki hidemâtu hasenesine (iyi hizmetlerine) mükâfatan 1 (bir) sene kıdem zammı ve üçüncü rütbeden Osmani Nişanı ile...”* ödüllendirildi.¹¹⁶

Miralay Cemal Bey Şam'a giderek IV. Ordu emrine girdi. Almanlarla müttefiklik akdedilince de İstanbul'dan gelen bir emirle Süveyş Kanalı'na yapılacak bir hareket için hazırlıklara başladı. Bu emirde herhangi bir dayatma olmamış ve hazır planda gönderilmeyerek Cemal Bey'den inisiyatif alması fakat acele etmesi istenmişti.¹¹⁷ Pek tabii olarak bu acelenin temelinde Almanların istekleri yatmaktaydı. Almanlara göre Türklerin Mısır'a yapacakları saldırı sayesinde İngilizler meşgul edilecek ve olası bir başarı hâlinde de İngilizler Avrupa'ya asker sevkıyatı yapamayacaktı. Bu ve bunun gibi sebeplerden son derece önem verdikleri Mısır Harekâtı için esas ordunun bağlısı olmasına rağmen VIII. Kolordu giderek ön plana çıkartılmış, Mersinli Cemal Bey Enver Paşa tarafından Mısır Sefer Kuvveti Kumandanı yapılmış¹¹⁸ ve sonunda kolorduya bağlı bazı birlikler doğrudan doğruya Başkumandanlık Vekâleti emrine alınmıştı.¹¹⁹ İşte bu önemin oluşmasına katkıda bulunan Almanlar, Friedrich Kref von Kressenstein gibi önemli

¹¹⁴ Bronsart von Schellendorff 20 Ağustos 1914'te Türkiye'nin harpte izleyeceği yola dair bir rapor sunmuştu. Bu rapor aşağı yukarı savaşın başlangıcından gelişmesine kadar olan sürede gerçekleşmişti. Fakat Schellendorff Türkiye'nin en az iki yıl harbe katılmamasını Türkiye'nin harbe hazır olmadığı ve kolay bir şekilde de olamayacağının gerekçesiyle talep etmişti; Cemal Akbay, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, 1. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1991, s.279-281; Belen, *20.Yüzyılda Osmanlı Devleti*, s.221.

¹¹⁵ Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı döneminde; 13 Mart 1915'e kadar 1.478.176 kişi, 13 Mart 1916'ya kadar 2.493.000 kişi ve 1 Mart 1917'ye kadar da 2.855.000 kişi toplamda silah altına alınmıştı. Bunların tamamı pek tabii harp için kullanılmamıştı; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, X. Cilt, s.111-515.

¹¹⁶ ESA, Dosya Numarası: A0065485.

¹¹⁷ Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hâtıraları*, C. I, (Yay. Haz. Yusuf Turan Günaydın), Kopernik Kitap, İstanbul 2018, s.17-18.

¹¹⁸ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.121.

¹¹⁹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.99.

saydıkları bir Alman zabitini VIII. Kolorduya erkânıharp reisi yapmaktan da geri durmamışlardı.¹²⁰

Miralay Cemal Bey aldığı emir gereğince hazırlıklarına başlamış, askerî karakteristiğinden ötürü saldırı planlamasından önce iaşe, ikmal, askerlerin sıhhati ve sakınılması gibi durumlarla ilgilenmişti. Bu noktalarda çalışmasını derinleştirdikçe de yalnızca VIII. Kolordunun değil bütün IV. Ordunun çok büyük bir sıkıntıda olduğunu görmüştü.¹²¹ Cemal Bey, askerlerin vaziyet ve durumlarıyla ilgilenirken özellikle bir noktada şikâyetçi oluyordu: Dönemin genelindeki bir politika ile bölgedeki kabile ve aşiretlerden yararlanmak gerektiğinden, Cemal Bey, bu noktada pek fazla sıkıntı çekmiş ve bizzat şöyle demişti:

‘‘Gerek Balkan Harbi ’nde gerek bu seferberlikteki tecrübelerime göre gönüllüler faydadandan çok, zarar vermektedirler... Eğitim ve disiplinden yoksun olan bu gönüllülerin hâli, kıtalar üzerinde kötü bir etki yapıyor, iaşeleri için pek çok erzaka ihtiyaç oluyor. Özellikle orduya bir yük teşkil ediyor.’’¹²²

Cemal Bey’in burada bahsettiği gönüllüler, kabile ve aşiretlerden tahsis olunan sözde gönüllü askerlerdir.¹²³ İaşe ve ikmal konusunu âdetâ tarz-ı hayat yapmış olan bir insanı bu denli çileden çıkartan nedenler ise pek barizdir. Onun bu sözleri, Balkan Harbi hakkındaki birtakım düşüncelerini açığa vurmasından ve günümüze kadar ulaşabilmiş tek örneği oluşturmamasından dolayı da önemli bir yere alınmalıdır.

Bölgedeki sorunlar yalnızca gönüllüler ile iaşe, ikmal gibi konular etrafında birleşmemiştir. II. Abdülhamit’ten kalma bu bölgedeki askeriye anlayışı içler acısıydı. Yalnızca VIII. Kolordu değil bütün IV. Ordu mıntıkasında askerlere eğitim verilecek, talim yaptıracak herhangi bir alan, araç-gereç vs. bulunmamaktaydı. Bu sorunlar Mersinli Cemal Bey tarafından da çözülemeyecek ve ancak Büyük Cemal Paşa’nın bölgeye

¹²⁰ Von Kress, *Son Haçlı Seferi- Kuma Gömülen İmparatorluk*, (Çev. Tahir Balaban), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s.24-28; her iki Kanal Harekâtı için ya Büyük Cemal Paşa ya da von Kress birincil adam olarak ön plana çıksa da bu tamamen doğru değildir.

¹²¹ Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hâtraları*, C. I, s.21.

¹²² *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.78.

¹²³ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.77-79; bu birliklerden harbin genelinde zarar görüldüğü gibi fayda da sağlanabilmişti. Ancak bunlar yüksek miktarda paralar ödenerek orduya dâhil ediliyorlardı.

gelmesiyle giderilebilecekti.¹²⁴ Bu kısımda bir parantez açarak Mersinli Cemal Bey'in sefer hazırlıklarını uzun uzadıya yaptığı hâlde, ordunun genel eğitimiyle –Süveyş Kanalı'nda aksilik olmasına karşılık askerlere yüzme öğretilmesi gibi– meşgul olmamaktaydı veya olamamaktaydı. Açık bir şekilde görüldüğü üzere Büyük Cemal Paşa'nın bölgeye gelene kadar mıntıkanın genelindeki kopukluk ve hatta emir-komuta bozukluğu üst raddelere kadar çıkmıştı.¹²⁵ Mersinli Cemal Bey, İstanbul'dan kendisine bir sefer hazırlığı baskısı yapılmış olmasından dolayı Kanal Harekâtı üzerine yoğunlaştığından diğer birçok sorumluluklarını tam olarak karşılayamamış veya yetişememişti.¹²⁶

Dönem kaydı olması hasebiyle bu kısımda Cemal Bey hakkındaki şahsi bir kanaati kaydetmek yerinde olacaktır. Kaydı yapan kişi VIII. Kolordu Erkânıharp Reisi von Kress'tir. Kress, Mersinli Cemal Bey hakkında geniş ve güzel bilgiler sunarken büyük resimde Türk ordusunu eleştirmeyi de ihmal etmemiş:

‘‘Henüz genç fakat vücutça biraz ağır olan VIII. Kolordu Kumandanı Miralay Cemal Bey yetenekli, kibar, asil ve görevine sadık bir zabitti ve kendisiyle çalışmak insana zevk verirdi. Ben onu çok takdir eder ve hâlen kendisini büyük bir sevgi ve gerçek bir dostlukla anarım... Miralay Cemal büyük saygı ve gönül alıcı tavırla kendisinden yaşça ve kıdemce büyük olan Erkânıharp Reisinin yapacağı iş birliğini çok kolaylaştırmıştı... Atılğan olmayıp, daha çok sakın tabiatıyla Cemal Bey, kendisine yapılan makul tekliflerin hepsini kabule hazırdı. Onda sağlam muhakeme, çabuk idrak kabiliyeti, bir hayli büyük ölçüdeki askerî yeteneği ve Almancayı iyi bilmesi iş birliğimizi çok kolaylaştırıyordu.’’¹²⁷

Tarih itibarıyla IV. Ordu Kumandanı olan Zeki (Kolaç) Paşa, Kanal Harekâtı'na karşı olmakta veya en azından daha fazla kuvvet talebinde bulunmaktaydı. Ancak Başkumandanlık Vekâletinin tavrından ötürü Zeki Paşa görmezden gelinmekte ve Mersinli Cemal Bey hazırlıklarına devam etmekteydi.¹²⁸ Tabiatıyla bu durum bir krizin

¹²⁴ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.82.

¹²⁵ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.82-83.

¹²⁶ Bu sorunların arasına Hicaz bölgesindeki hassasiyet de dâhildir. Mersinli Cemal bölgede olduğu, Büyük Cemal Paşa'da geldiği andan itibaren burasıyla da ilgilenmek durumunda kalmıştı; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.151.

¹²⁷ Kress, *Son Haçlı Seferi- Kuma Gömülen İmparatorluk*, s.29-30.

¹²⁸ Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hâtıraları*, C. I, s.21.

başlangıcı oldu. Zeki Paşa'nın görevden alınmasıyla sonuçlanan bu kriz sırasında Mersinli Cemal Bey'de sefer için henüz acele etmek istememekte ve yapılacak birçok iş olduğunun üzerinde durmaktaydı. Bu kapsamda IV. Ordu Kumandanı Zeki Paşa'nın ve Mersinli Cemal Bey'in 7 Eylül 1914 tarihli önemli raporları Başkumandanlık Vekâletine sunulmuştu.¹²⁹ Fakat İstanbul bu raporları pek dikkate almamıştı. En nihayetinde İstanbul devreye giriyor, Zeki Paşa'yı görevden alıyor ve 9 Eylül 1914'te VIII. Kolorduyu tamamen Başkumandanlık Vekâletine bağlıyordu.¹³⁰ Arkasından da bölgeye Büyük Cemal Paşa tayin olunuyordu.¹³¹

Büyük Cemal Paşa, Bahriye Nazırlığı üzerinde kalmakla beraber sorumluluğunu aldığı IV. Ordu Kumandanlığına dört elle sarıldı. Yeni görevi henüz belirlendikten sonra, bölgeye gidene kadar yapılması gerekenleri ve özel olarak istediği askerî malzeme ve teçhizatı ilgililere bildirdi.¹³² Yola çıkmadan önce de VIII ve XII. Kolordu Kumandanlarını muhatap alarak ön bilgi almak üzere bir yazı gönderdi.¹³³

Büyük Cemal Paşa daha bölgeye gitmeden ağırlığını ve şiddetini hissettirmeye başlatmıştı. Zaten, karakter olarak şiddetli bir kişi olarak tanımlandığı için IV. Ordudaki hareketliliği tahmin etmek zor değildir. Fakat bu noktada birbiriyle çarpışan iki iddia belirmiştir. İlk iddiaya göre Miralay Mersinli Cemal Bey'de olmak üzere birçok üst kademedeki Türk zabiti Cemal Paşa'nın kumandanları olarak atanmasından hoşlanmamıştı. Bunun sebeplerinden birisi de onun henüz Balkan Harbi'nden mağlup olmuş ve ricat etmiş bir kumandan olmasındanmış. Ünlü Alman zabiti Erich Friedrich Wilhelm Ludendorff şöyle diyordu:

“Türk zabitanı (Büyük) Cemal'in en büyük üstleri olarak tayin edilmiş olmasından son derece ümitsizliğe düşmüşlerdi. Kolordu kumandanı da (Mersinli Cemal Paşa) (Büyük) Cemal Paşa'nın askerî bilgi ve geçmişinden dolayı bir ordunun sevk ve

¹²⁹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.114-121.

¹³⁰ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.121.

¹³¹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.134; Cemal Paşa, *Hatıralar*, s.164-165; Cemal Paşa hatıralarında Enver Paşa'nın görevi rica etmesi üzerine kabul ettiğini yazmış.

¹³² *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.135.

¹³³ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.136.

idaresine elverişli olmayacağından ve buraya yeni fikirlerle gelerek hazırlıklarımızı altüst edeceğinden korkuyordu. Türk zabitanından pek çok defa, Enver'in kendisi için rahat olmayan ve icabında tehlikeli olabilecek olan bir rakipten kurtulmak için (Büyük Cemal'i hükümet merkezinden uzaklaştırdığını işitmiştim. '134

Ludendorff'un söyledikleri kulaktan kulağa yayılmış bir dedikodu zincirlemesidir. Kendisinin yanlılığından ziyade dedikoduların gerçekçiliğine şüphayle bakmak daha makuldür. Fakat Ali Fuad Erden tarafından gelen karşı iddia daha dikkatli incelenmelidir çünkü Erden, kendisini Cemal Paşa'nın daimî erkânıharp reisi saymıştır. Bu sebepten onun kaydetmiş olduğu Cemal Paşa'nın gelmesiyle orduda geniş bir hareketlenme ve Mısır'a yürürken Cemal Paşa'nın heybeti vs. anlatımları fazlasıyla yanlıdır.¹³⁵ Sonuç olarak iki iddia ne derse desin, Büyük Cemal Paşa'nın IV. Orduya atanmasıyla ordu mıntıkası askerî disipline kavuşmuştu.¹³⁶

Büyük Cemal Paşa'nın bölgeye varmadan önceki icraatlarına dönülecek olur ise yukarıda kaydedilen istek yazısından kısa bir süre sonra, henüz Adana'da bulunduğu 25 Kasım 1914 günü, VIII. Kolordudan ayrıca özel bir konuşlanma raporu istedi. Bu özel rapor isteminin nedeni pek tabii Mısır Harekâtı için Miralay Cemal Bey'in görevlendirilmesindendi. Paşa'nın istediği bilgi hemen gönderilmiş ve VIII. Kolordunun henüz Sina'ya yakın bir erzak yığma işiyle uğraştığı, bu işin tamamlanmasından sonra toplanmanın ve yığnağın yapılacağını bildirilmişti.¹³⁷ Cemal Paşa'nın istediği VIII. Kolordu konuşlanmasının izahatı verilirken, bağlı birliklerin nerede ve kaç kişiden mürekkep oldukları gibi bilgiler de kaydedilmişti.¹³⁸ Bu esnada tarihler 29 Kasım 1914'ü gösterdiğinde Mersinli Cemal Bey mirliva naspedilerek paşalığa yükseltilmişti.¹³⁹

Büyük Cemal Paşa'yı şam'da Mersinli Cemal Paşa karşıladı ve sorumlu olduğu Kanal Harekâtı'yla ilgili belge ve bilgilerin ayrıca olanlarını takdim etti. Büyük Cemal Paşa, şam'daki karargâhına gittikten sonra planı incelemeye aldı. Büyük Cemal Paşa bu

¹³⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III, Kısım I, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.307.

¹³⁵ Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hâtıraları*, C. I, s.15-38.

¹³⁶ Ali Fuad Erden'in Büyük Cemal Paşa'nın Mersinli'den ayrılması için değil zaten büyük olduğu için Büyük Cemal olarak anıldığını kaydettiği tuhaf bir düşüncesi vardır.

¹³⁷ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.137.

¹³⁸ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.137-138.

¹³⁹ ESA, Dosya Numarası: A0065485.

planının *Sina Çölü'nün tabii durumuna* gayet uygun olduğunu belirterek VIII. Kolordunun başlangıçtan itibaren neler yaptığını ve özellikle iâşe, ikmal konularındaki hummalı çalışmalarını takdir etmiş; Mersinli Cemal Paşa'nın yetemediği bazı noktaları –umulan deve tedariki gibi– olumsuz addetmeyerek, kendisinin de yardım etmesiyle sonuca varılması için çaba sarf etmişti.¹⁴⁰

Büyük Cemal Paşa'nın aktarımlarına göre Birinci Kanal Seferi'nin bütün planlayıcısı ve uygulayıcısı Mersinli Cemal Paşa'ydı. Yaklaşık 12 Nisan 1914'ten beri bölgede olan Mersinli Cemal Paşa, zaten, esas kumandan gelene kadar bölgedeki bütün seferberliği sağlamış, erkânıharbiyesiyle birlikte sefer planlarını Enver Paşa'dan aldığı emir gereğince oluşturmuştu. Ancak iâşe, ikmal vesaire konularda sıkıntılı durumların olduğunu raporlarda ve görüşmelerde sık sık tekrar ediyordu.¹⁴¹ Mersinli Cemal Paşa'nın böylesine hassas bir cephe gerisi hizmetine kendini adanması, onun en başından beri sevkülceyş ve taktik anlamındaki karakteristiğini ön plana çıkartıyordu. Fakat yine bu görüşmeler sırasında Paşa oldukça ilginç bir düşünceye sahipti: Mersinli Cemal Paşa, Mısır'daki Arapların Osmanlı lehine ayaklanacağına son derece itimat göstermiş, ancak kendileri geç kalırlarsa İngilizlerin altınlara başvurmak suretiyle Arapları kendi lehine çekmesinden çekinmişti.¹⁴² İşte bu yüzden Büyük Cemal Paşa'yla tek bir noktada anlaşmazlık yaşıyor, tıpkı İstanbul gibi veya İstanbul baskısından dolayı çarnaçar sefer için acele etmek istiyordu. Tabiatıyla ne Araplar böyle bir hareket içinde bulunacak ne de İngilizler Mısır Arapları üzerinde bir altın yığma girişimi yapacaklardı.¹⁴³

1.1.1. Birinci Kanal Harekâtı

Büyük Cemal Paşa bölgeye gelip idareyi ele aldıktan hemen sonra düzenlemelere girişti. Daha önce kaydedildiği gibi eğitim sahalarının ve araç-gereç ihtiyacındaki noksanlıklar Büyük Cemal Paşa'nın gelmesiyle çözüme kavuştu. Ancak bu noktada önemli bir hatırlatma yapılmalıdır ki daha en başından itibaren IV. Ordunun üzerinde bir

¹⁴⁰ Cemal Paşa, *Hatıralar*, s.174-179; ayrıca IV. Ordu mıntıkasında veba görülmüş ve bununla mücadele tertipleri de alınmıştı; BOA, DH. ŞFR., 453-47.

¹⁴¹ BOA, DHR. ŞFR., 450-141.

¹⁴² Albay Muzaffer, *Birinci Dünya Savaşı'nda Mısır Seferi Çerçevesinde Birinci Kanal Akını*, (Yay. Haz. Hülya Toker), Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006, s.16; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.178-179.

¹⁴³ Mersinli Cemal Paşa'nın daha önce acele etmek istemeyip şimdi acele etmek istemesi Zeki Paşa'nın tavrından kaynaklanmış olabilir.

baskı vardı. Ordunun üst kademesi son derece acele ettirilmiş, Büyük Cemal Paşa'nın komutayı devralmasından sonra yeni kumandana ordusunu tanıması için ancak bir aydan biraz daha uzun bir süre zarfı tanınmıştı. Hâliyle bu durum, daha seferin öncesinde bir durgunluk ve bozukluk getirmişti. Büyük Cemal Paşa, bu durumların da farkında olduğundan ve görev alanının oldukça geniş olmasından çok aşırı ve yorucu bir çalışma süreci başlattı. Bu süreçte sefer için olan planları çok az değişiklikler yaparak kabul etti. Bu da seferin Mersinli Cemal Paşa'nın etrafında şekillenmiş olmasından ötürü asıl hazırlayıcı ve uygulayıcısının esasen Büyük Cemal Paşa'nın veya sadece von Kress'in değil Mersinli Cemal Paşa'nın olduğunu yeniden gözler önüne sermektedir.¹⁴⁴

Birinci Kanal Harekâtı'nın başlamasından önce devletin harbe girmesinden dolayı İtilaf güçlerine bağlı harp gemileri IV. Ordunun bölgesindeki savunmasız köy ve kasabaları bombardımana tuttu. Bu bombalamalar yüzünden sivil halktan çocukta dâhil olmak üzere ölümler ve yaralanmalar yaşandı.¹⁴⁵ Harp hukukuyla uyuşmayan bu bombalamalardan dolayı Büyük Cemal Paşa, her ölen sivil vatandaşın yerine IV. Ordu bölgesinde bulunan sorumluların vatandaşlarının meydana dizilmek suretiyle idam edilmelerini emretti.¹⁴⁶ İlk başlarda duyarsız kalmayı tercih eden İtilaflar, Mersinli Cemal Paşa'nın bölgedeki temsilcileriyle ve dahası Amerika Birleşik Devletleri'nin Beyrut Konsolosluğu ile olan görüşmeleri neticesinde işin ciddiyetini kavradılar.¹⁴⁷

IV. Ordu, ölen her bir Müslüman için üç Hristiyan'ın idam edileceğine dair kesin bir emir verdi ve Beyrut Konsolosluğu durumun vahameti üzerinde durarak uluslararası harp hukukundan dem vurup durumu bir vahşet ve facia olarak değerlendirdi.¹⁴⁸ IV. Ordunun bu uygulaması pek tabii harp hukukunu çiğneyen bir hareketti. İngilizler, harbin sonucunda imza edilecek olan antlaşmalarda Büyük Cemal Paşa'nın bu emrinin hatırlanacağına dair bir tehdit dahi iletmışti¹⁴⁹. Ancak hiçbir hareketlilik ve harp hâli söz konusu değilken İngiliz ve Fransız gemilerinin sivil köy ve kasabaları bombalaması, daha

¹⁴⁴ Albay Muzaffer, *Birinci Dünya Savaşı'nda Mısır Seferi Çerçevesinde Birinci Kanal Akını*, s.17; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.180.

¹⁴⁵ Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hâtıraları*, C. I, s.30.

¹⁴⁶ Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hâtıraları*, C. I, s.31-33.

¹⁴⁷ BOA, DHR. ŞFR., 447-48.

¹⁴⁸ BOA, DH. EUM. 6.Şb., 1-47.

¹⁴⁹ Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hâtıraları*, C. I, s.31.

en başından bu devletlerin harp hukukunu çiğnediğini gösterir. Neticede IV. Ordunun aldığı önlemlerle buna benzer bir olay daha yaşanmamıştı.

Birinci Kanal Harekâtı 14 Ocak 1915'te başladı. Amaç Süveyş Kanalı ve civarını, dahası, Mısır'ı ele geçirmek ya da oradaki İtilaf kuvvetlerini karşı kıyıda tutmayı sağlayarak, İngilizlerin Avrupa'ya olan ve özellikle Hindistan'dan aktarılan asker sevkياتını kesintiye uğratmaktır. Mersinli Cemal Paşa'nın öngördüğü şekilde Sina Çölü, kayıp verilmeden geçildi ve ordu Süveyş Kanalı önünde mevzilendi.¹⁵⁰ Ancak ordunun genelinde ve disiplininde birtakım sorunlar hasıl oldu. Buna etken olan olay ilk olay 2 Şubat 1915'te öğleden sonra meydana gelen ve oldukça uzun süren büyük bir kum fırtınasıydı. Bu fırtınadan dolayı bazı birlikler yolunu şaşırmış ve bunları aramaya giden zabitanın çalışmalarının uzaması ordunun hizaya gelme süresini uzatmıştı.¹⁵¹ Bu yol kaybetme olayında şüphesiz birliklerin çöl çevresini tanımaması büyük bir rol oynamıştı.

Gece saat 02.00 civarında ileri hareket başlamış ve yürüyüş askerî disiplin ile ilerletilmişti. İlk hatta dizilmiş olan bölüklerin tombazları¹⁵² taşıyan takımların geride kalmaları ve yüklerinin ağır olmasından ilerlemenin aksaması, ikinci bozulma olayının yaşanmasına sebebiyet verdi. Süveyş'e iyice yaklaşılmış olduğundan İngiliz gözcülerin ateşleri başlamış ve acele bir vaziyet hasıl olduğu için de hızlıca suya indirilen tombazların büyük çoğunluğu batmış ve ancak birazı karşıya geçmeyi başarmıştı.¹⁵³ Karşıya geçmeyi başaran 73. Piyade Alayının erleri, gerisinden gelen tombazların ya suya indirilememiş ya da batırılmış olmalarından dolayı tek başlarına kalmıştı. Arkalardaki ihtiyat ve diğer birliklerin erleri de pek karşılık veremedi vurulmuş olduğu için 73. Piyade Alayına yardım gönderilemedi. Hâl böyle olunca, 73. Piyade Alayı, geri de dönemeyeceğinden, gözü kara bir ivedilikle naralar atarak ilerliyor ancak bir süre sonra sesleri kesiliyordu. Havanın aydınlanmasıyla da 73. Piyade Alayının düşmüş olduğu

¹⁵⁰ Albay Muzaffer, *Birinci Dünya Savaşı'nda Mısır Seferi Çerçevesinde Birinci Kanal Akımı*, s.20-26.

¹⁵¹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.211.

¹⁵² Tombaz, nehir için kullanılan altı düz bir su aracıdır. IV. Ordunun elindeki bu tombazlar Birinci Kanal Harekâtı'nın başarıya ulaşamamasındaki en güçlü sebeplerden birisidir. Bahse söz konusu olan tombazlar sazdan yapılmış olduğu için isabet eden mermiler neticesinde çok kolay batmıştı.

¹⁵³ Eugene Rogan, *The Fall of the Ottomans- The Great War in the Middle East*, [Elektronik Sürüm], Basic Books, New York 2015, s.115.

anlaşılyordu. Bu esnada İngilizler yoğun topçu ateşiyle Türklerin Süveyş Kanalı'ndan geçmesine engel oluyorlardı¹⁵⁴.

3 Şubat 1915 sabahında ordu karargâhından Mersinli Cemal Paşa'nın da başında olduğu bazı avcı hatlarının ricat ettiği görüldü. Bu ricattaki neden, karşı kıyıda avcı hatlarının bombardımana tutulmasıydı. Mersinli Cemal Paşa, bir emir zabiti çıkarttırarak IV. Ordu Karargâhına gönderip hem durum raporu verdi hem de fikir istedi. Raporda *VIII. Kolordunun ateş muharebesi yapmak hususunda tereddütte olduğu* ve düşmanla ateş muharebesi yapmak için *X. Tümen*den bir alayın ileri gönderilmesi rica ediliyordu. Bunun üzerine X. Tümen kumandasındaki 28. Piyade Alayı ivedilikle VIII. Kolordu emrine verildi. Alay hızlı bir şekilde görevlendirilmiş olduğu bölgeye ilerlemeyi başardı. Bu esnada da Mersinli Cemal Paşa'dan VIII. Kolordudan geriye kaçacak olan erlerin tereddüt edilmeden vurulmaları yönünde bir emir aldı. Bu ateş emri, esasında ordunun içerisindeki müşkül durumu gözler önüne sermektedir.¹⁵⁵ Nihayetinde VIII. Kolordunun istediği hâlin hasıl olmasıyla beraber karşılıklı topçu vuruşması başladı.

VIII. Kolorduyu Süveyş Kanalı'nın karşısında tutan bir başka etmen İngilizlerin denizden aldığı destektir. Bunun gayet farkında olan Mersinli Cemal Paşa, ağır obüs bataryasını harp gemilerinden güneyde bulunan Hartving'i bombardıman etmesiyle görevlendirdi. Ancak İngiliz gemilerinin cevabı hiç gecikmeyerek kendilerini boğmaya çalışan Türk topçularını boğmaya başladı. 06.00 civarında Mersinli Cemal Paşa ileri risk hattına kadar geldi, mevcut durumu uzun uzadıya izledi ve gözlemleri neticesinde şu emri çıkarttı:

*“25. Tümen Süveyş Kanalı'nın doğu kıyısını güçlü bir biçimde tutarak ateş üstünlüğünü elde edecek. Bu amaçlar, elde mevcut tüm topçu mevzilenerek düşman topçusuna ateş açacak. 28. Alayla, bu gece (3/4 Şubat 1915) geçiş hareketine yeniden girişilecek.”*¹⁵⁶

¹⁵⁴ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.212.

¹⁵⁵ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.784; tarihi belli olmayan bir belgede gösterilen IV. Ordunun firar bilançosu önemli veriler sunar: 640'ı son bir ayda olmak üzere 9.421. Bunlardan daha önce firar edenlerin 6.457'si pişman olarak geri dönmüş, 2.616 tanesi yakalanmıştır. Ayrıca, VIII. Kolordu bölgesinde 44.859 tane arkada kalmış ve firar etmiş asker kaydedilmiştir.

¹⁵⁶ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.212-213.

Mersinli Cemal Paşa tarafından çıkartılan bu emir derhâl IV. Ordu Karargâhına gönderilerek onaylanması istendi. Ordu Karargâhı emri inceledikten sonra icazetini verdi; ancak şu emirlerin de yerine getirilmesini buyurdu:

1. *Bugün akşama kadar ateş üstünlüğünü elde etmek ve bu gece 28. Alayla taarruzu yenilemek kararınızı tamamen onaylıyorum.*
2. *Ateş üstünlüğünü elde etmek için X. Tümenin topçusunu da ihtiyacınız varsa derhâl isteyiniz.*
3. *Taarruzunuzu, dolayısıyla kolaylaştırmak için Kemal Bey Müfrezesine de dün akşamki saldırıya katılmış veya katılmamış olsun, bugün öğleden sonra bütün gücü ile Elferdan ve İsmailiye istikametlerinde saldırması için kesin emir veriniz ve bu emrin zamanında ulaşmasını sağlayınız.*
4. *30. Alay kıtaları, bu akşamdan itibaren gelmeye başlayacaktır.*
5. *Ağır obüs bataryası Timsah Gölü'nün güney girişindeki düşman kruvazörünü yer değiştirmeye mecbur etmiştir. Şimdi yine Timsah Gölü'nün ortasındaki diğer düşman kruvazörü üzerine ateş etmeye başladı.¹⁵⁷*

Bahsi geçen ağır obüs bataryası başarılı atışlarından ötürü bir kruvazöre dört mermi isabet ettirmiş ve son isabet sayesinde gemide yangın çıkmasına yol açmıştı. Bu sebeple de kruvazör İsmailiye istikametine çekilmişti. Gerçi bir kruvazör eksiltiştir ancak diğer gemiler Türk siperlerini dövmeye devam ederek rahat bir karşılık imkânının önünde durmakta devamlılık göstermişti. Yukarıda kaydedilen emri alan Mersinli Cemal Paşa, emri ele geçirdikten sonra şu cevabı yazdı:

1. *Bugün ateş üstünlüğü ettiğimiz takdirde bu gece 28. Alayla taarruz yenilenecektir.*
2. *X. Tümen topçusuna gerek vardır.*
3. *Kemal Bey Müfrezesine ve ağır topçuya emir verilmiştir.*

¹⁵⁷ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.213.

4. *Biri Fevvere'deki X. Tümene ait tabur kumandanının rütbesini anlayamadım. Bu sebeple, emir ve kumandanın kime verilmesi gerektiğinin emir buyurulması.*¹⁵⁸

Türkler arasında siper ablukasını kaldırmak üzere bu haberleşmeler yaşanırken, İngilizler, gemilerini boğmaya çalışan topçuları ve Türklerin yedek güçlerini belirlemek adına saat başı keşif uçakları göndermeye başladı. Son derece kritik bir vaziyette bulunan VIII. Kolordu, bütün denemelerine rağmen ateş üstünlüğünü ele geçiremediği gibi her geçen süre zarfında durumunun daha da zorlaşmasına mâni olamıyordu. Fakat VIII. Kolordunun mevzilendiği yerin stratejik olarak ağaçlı bir bölgede seçilmesi, İngilizlerin yer tespiti sağlamasına engel teşkil etti. Bu esnada İngiliz güçlerinin ileri bir harekât denemesi de 28. Alayın hareketlerinden ötürü engellendi. Bir sonuç elde edilememesi üzerine IV. Ordu Erkânıharp Reisi von Frankenberg, Büyük Cemal Paşa'ya VIII. Kolordu Karargâhına gitmeyi teklif etti. Frankenberg'in amacı, mevcut durumu değerlendirmek ve von Kress ile görüşerek yeni stratejiler belirlemektir. Ancak Büyük Cemal Paşa İngilizlerin en yakınına kurulmuş olan VIII. Kolordu Karargâhına von Frankenberg'i göndermeyi uygun görmüyordu. Mersinli Cemal Paşa'nın karargâhını kurduğu bölge, kritik derecede tehlike arz ediyordu. Bu tehlikeli duruma rağmen mevcut durumun en iyi gözlemlendiği ve anlaşılabilirliği mevki de burasıydı.

Büyük Cemal Paşa, von Frankenberg'in gitmesine izin vermese de onun fikrini değerlendirmeye alıp Erkânıharp Kaymakamı¹⁵⁹ Ali Fuad Bey'i VIII. Kolordu Karargâhına göndererek durumun mevcudiyeti hakkında bilgi edinmesini emretti.¹⁶⁰ Ayrıca Ali Fuad Bey'e bir başka emirde, o gecenin akşamında bir taarruz yapma şansının olup olmadığı, elde mevcut hâlde tombaz bulunup bulunmadığı ve geri çekilme fırsatı doğmuşsa, çekilme kararının alınarak bir daha bu fırsatı yakalayamamak durumu hasıl olacağından bu şartların ivedilikle öğrenilip yanıtlanmasını istedi.¹⁶¹

Von Kress, kendisine gelen bu sorulara taarruz taraftarı olmadığını, bunu Mersinli Cemal Paşa'nın istediğini ve bu yüzden de kendisine birtakım emir ve sorular iletildiğini

¹⁵⁸ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.213-214.

¹⁵⁹ Büyük Cemal Paşa'nın hatıralarında Ali Fuad Bey'in rütbesi erkânıharp binbaşısı olarak kaydedilmiştir.

¹⁶⁰ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.213-214.

¹⁶¹ Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hâtıraları*, C. I, s.64-66.

söylemişti.¹⁶² Büyük Cemal Paşa'dan *hayale kapılmasınlar* emriyle VIII. Kolordu Karargâhına gelen Ali Fuad Bey, Mersinli Cemal Paşa'nın ve von Kress'in farklı farklı konuştuğunu fark ederek ikisini de IV. Ordu Karargâhına götürdü.¹⁶³

İkilinin karargâha gelmesiyle Büyük Cemal Paşa, Mersinli Cemal Paşa'dan mevcut durum hakkında fikirlerini açıkça ve çekingenlik göstermeden belirtmesini istedi.¹⁶⁴ Büyük Cemal Paşa bu kısmı hatıralarında kaydetmemiş olsa da Mersinli Cemal Paşa: “*Muharebe hattındaki VIII. Kolordu erleri yorulmuş olduğundan bu gece 28. Alayla değiştirilmesi icap edeceğini ve yarın akşama kadar 28. Alayın da yorulacağını, ele geçirilen mevzide piyade ve topçu tarafından önemli sayıda cephane sarf edilmekte olduğunu, bu bakımdan gerek yorgunluk gerek cephane sarfıyatı yönünden bu durumun devamının mümkün olmadığını...*” söylemişti.¹⁶⁵ Bunun üzerine görüşmeler taarruz yapılması veyahut ricat edilmesi üzerine devam etmiş, Büyük Cemal Paşa %50 hatta, %40 başarı şansı görülürse orduyu feda etmeye hazır olduğunu ve bu sebepten bu başarının şansının olup olmadığını von Kress'e sormuştu. Kress ise taarruz taraftarı olduğunu göstererek mevcut işi onur meselesi yapmıştı. Durumun vahametini sezen Büyük Cemal Paşa ricat için kesin bir emir vermişti.¹⁶⁶

Büyük Cemal Paşa esasen Mersinli Cemal Paşa'nın saldırmak istediğini ve bu konuda taviz vermediğini hissetmişti. Ancak von Kress'le birlikte onu çağırınca, durumun böyle olmadığını ve kendisinin de bir yanılgıya düşerek saldırmak isteyeninin von Kress olduğuna kanaat getirmişti. Büyük Cemal Paşa'nın hatıralarında anlattıkları da aşağı yukarı bu bilgilerle ölçüşür.¹⁶⁷

3 Şubat 1915 akşamına doğru X. Tümenin Süveyş Kanalı'na ilerleyen kıtaları beş kilometrelik bir mevziyi tuttu. VIII. Kolordu da gece çökmesiyle eski konumuna çekildi. Hecinsüvar Alayından bir müfrezenin çekilmeden haberdar olmayarak kanal etrafında uyuya kalması bir hareketliliğe sebep olduysa da bunlar ivedilikle çekilmeye alındı. 4

¹⁶² Kress, *Son Haçlı Seferi- Kuma Gömülen İmparatorluk*, s.108; Kress, Büyük Cemal Paşa'nın kararını tasdik etmekte mecbur kaldığını kaydetmiş.

¹⁶³ Ali Fuad Erden bu kısımları anılarında anlatmamış.

¹⁶⁴ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III, Kısım I, s.418.

¹⁶⁵ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.216.

¹⁶⁶ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.216-217.

¹⁶⁷ Cemal Paşa, *Hatıralar*, s.185-186.

Şubat sabahı İngilizlerin büyük bir kruvazör daha getirmiş olduğu görülüyordu. Bunların ateşi çekilmekte olan 28. Alaya hedeflenmişti. 5 Şubat sabahı, Büyük Cemal Paşa'nın verdiği emirle VIII. Kolordunun Gazze ve Hanyunus bölgesinde toplanacağı ve hülasa karargâhın da Kudüs'te bulunacağını bildirildi.¹⁶⁸

IV. Ordu Karargâhı, 7 Şubat 1915'te Cifcafe'ye vardığında Başkumandanlık Vekâletinden şu şifreyi aldı:

‘‘Kanal taarruzunda ordunun başarı sağlayamaması bütün İslam âlemi üzerinde kötü tesir yapacağından başarı ihtimali kesin görülüyorsa kanala saldırmak gerekir. Bu bakımdan kesin başarının araçlarını hazırlayınca kadar İngilizlerin kanal üzerindeki güçlerini karşınızda tutmak ve vapurların geçmesini önlemekle yetinilmesi maksadı sağlar. 5 Şubat 1915 tarihli dir. ’’¹⁶⁹

Şifreye bakıldığı zaman 5 Şubat tarihi dikkatleri çekmektedir. Buna göre şifre geç gelmiştir ama İstanbul'da bir anlaşmazlık olduğu da bellidir. Nitekim daha esas ordunun kumandanlığı üzerinde karışıklık devam ederken saldırı için plan emirleri çıkartan İstanbul, şimdi saldırıda acele edilmemesini emrediyordu. En nihayetinde Birinci Kanal Harekâtı yapılmış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Amaçlanan hiçbir plan gerçekleştirilemediği gibi fazlasıyla kayıp verilmişti. Harekât günlük kazanç ve başarı dışında bir getiri sağlayamamış, yalnızca IV. Orduya bir başka sefer için bazı fikirler telakki ettirme noktasında yardımcı olmuştu. Bu fikirler; *sefer kuvvetindeki yetersizlik, malzemenin oldukça az ve verimsiz olması, tatbikat zorunluluğu ve teçhizat ile cephanenin yetersiz oluşuydu.*¹⁷⁰ IV. Ordu tarafından Başkumandanlık Vekâletine bir şifre ile Birinci Kanal Harekâtı'nın tafsilatlı raporu sunuluyor ve harekât *keşif seferi* olarak değerlendiriliyordu.¹⁷¹

Birinci Kanal Harekâtı'ndan sonra kumanda kademesinde ve İstanbul'da yenilgiye veya başarısızlığa dair bir görüntü olmadığı göze çarpar. Bu minvalde, Mersinli

¹⁶⁸ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.218-220.

¹⁶⁹ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.221.

¹⁷⁰ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.233-234.

¹⁷¹ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.248-251.

Cemal Paşa 31 Mart 1915'te *Muharebe Gümüş İmtiyaz Madalyası* ile ödüllendirilmişti.¹⁷² Bundan başka, İstanbul'daki gazeteler harekâtta irili ufaklı başarıları büyük bir başarı olarak yansıtıyordu.¹⁷³ Ali Fuad Erden'in dahi eleştiriye tuttuğu bu gazete haberleri kamuoyunda zafer kazanılmış hissiyatı uyandırıyor.¹⁷⁴

1.1.2. Mersinli Cemal Paşa'nın Cephe Gerisine Alınması, İkinci Kanal Harekâtı ve IV. Ordunun Çöküşü

Büyük Cemal Paşa geri çekilmeden hemen sonra İkinci Kanal Harekâtı'na karar verdi.¹⁷⁵ Kararın özetine göre harekât, güçlerin büyük kısmının Gazze, Birüssebi ve Halilürrahman bölgelerinde bulunması ve Sina Çölü'nün elinde tutulması şeklindeydi. Kanal bu süreçte devamlı taciz edilecek ve ordu mütemadiyen hazırlıklara başlayacaktı. Büyük Cemal Paşa'nın ilk harekât hazırlığı için yalnızca bir ay süreye mecbur tutulduğu hesap edilirse ikinci sefer, daha ciddi bir hazırlık sürecine tabi tutulacaktı.

Tablo 3: IV. Ordunun 28 Haziran 1915 Tarihli Kuvvet Miktarı¹⁷⁶

Bağlı Birlikler	İnsan Sayısı	Silah Sayısı	Hayvan Sayısı
VIII. Kolordu	18.835	12.687	3.895
Ordu Menzil Müfettişliği	12.350	457	10.403
I. Menzil Müfettişliği	11.336	25	2.604
XII. Kolordu	8.513	4.628	1.929
Lübnan Bölgesi	8.184	5.258	1.402
Çöl Menzil Müfettişliği	7.072	835	6.542
VIII. Kolordu Vekâleti	6.680	2.940	292
Adana Bölgesi	5.608	4.164	567
VI. Kolordu Vekâleti	5.340	-	855
Hicaz Sefer Kuvveti	5.076	3.739	855
Hicaz Bağımsız Tümen	5.011	4.025	641
Humus Bölgesi	3.961	2.924	632
Ordu Karargâhı	840	208	483

¹⁷² ESA, Dosya Numarası: A0065485.

¹⁷³ İkdâm, 25 Kanunusani 1330 (7 Şubat 1915) Numara: 6454.

¹⁷⁴ İsmet Üzen, *I. Dünya Harbinde Sina Cephesi ve Çöl Hatıraları*, Selis Kitaplar, İstanbul 2007, s.84-86.

¹⁷⁵ Cemal Paşa, *Hatıralar*, s.189-190.

¹⁷⁶ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.792.

TOPLAM	98.806	208	483
---------------	---------------	------------	------------

Büyük Cemal Paşa tarafından Başkumandanlık Vekâletine 8 ve 11 Şubat'ta iki rapor daha sunuldu. Bu raporlardan 11 Şubat 1915 tarihli olanında, İkinci Kanal Harekâtı için neler gerektiği uzun uzadıya yazılmış, özetle, kişi sayısının yetersiz olmasından dolayı eklemeler; saldırı ve menzil yollarının birbirinden farklı sıkıntılar içerisinde olmasından dolayı buralarda iyileştirme yapılması ve yiyecek, içecek, kıyafet vesaire noktalarda ikmal; bunlardan başka menzil, iâşe ve su sıkıntısının çözülmesi için özel bir ekip kurularak Almanya'dan getirilmesi istenmişti. İsteklerin arasında dönemin teknolojik gelişmelerinin izleri de görülüyordu. Büyük Cemal Paşa özellikle Almanya'dan olmakla zeplin ve uçak siparişleri vermişti.¹⁷⁷ Bunlardan hangisinin geleceği tabiatıyla bir muammaydı.¹⁷⁸ Gerçi Büyük Cemal Paşa'nın bir raporunda ek olarak *buraya altı uçak göndermek üzere olduğunuzu öğrenmiş bulunuyorum* demesi, İstanbul'un istekler karşısında bir hareketlilik içerisinde olduğunu da gösteriyordu.¹⁷⁹

Büyük Cemal Paşa, Başkumandanlık Vekâletinden isteklerde bulunduğu sırada IV. Ordu düzenlemelerine de başlamıştı. Yeni düzenlemelerle birlikte Mersinli Cemal Paşa'nın emrine yeni kurulan Çöl Kumandanlığı (Kumandanlık von Kress'in emrindedir. Sefer sırasında Mersinli Cemal Paşa'nındır. VIII. Kolordu Erkânıharbiye Riyasetinde de değişiklik olmuştur) verildi.¹⁸⁰ İstanbul'a gönderilen raporlarda Mersinli Cemal Paşa'nın Filistin dolaylarına çekilmesinden bir zorunluluk olarak bahsedilmişti.¹⁸¹ Bu sırada İstanbul'dan sipariş edilerek gönderilen üç ağır batarya da kıyı koruması için Mersinli Cemal Paşa'nın emrine verildi. Büyük Cemal Paşa ayrıca Mersinli Cemal Paşa'dan Sayda hariç olmak üzere Sayda'dan Gazze'ye kadar kıyı bölgesini gezmesini ve ek olarak İngilizlerin kıyıya yapabileceği çıkarmalara karşı incelemeler yapmasını, herhangi bir şekilde İngiliz ilerlemesine karşı memleket dâhilinde müdafaa tertibatı almasını; ağır bataryaların ne tarzda yerleştirilmesinin uygun olacağını belirtmesini ve Kudüs'teki

¹⁷⁷ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.252-261.

¹⁷⁸ Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C. III, s.259.

¹⁷⁹ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.261.

¹⁸⁰ Cemal Paşa, *Hatıralar*, s.191-197; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.264.

¹⁸¹ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.721.

mürettep tümenin kuruluşunu gerekirse yeniden düzenlemesini istedi.¹⁸² Bu isteklerden görüldüğü üzere Mersinli Cemal Paşa cephe gerisine alınıyor ve herhangi bir karşı taarruz karşısında tertibat almakla görevlendiriliyordu. Bütün bunlara istinaden VIII. Kolordunun Karargâhı da Kudüs'e çekilmişti.¹⁸³

Mersinli Cemal Paşa takriben 1915 ortalarından 1918 ortalarına kadar cephe gerisinden seferi desteklemek ve gelişmelere göre de cephe hareketlerinde bulunmak veya geri bölgelerde idari ve adli işlerle meşgul olmakla görevlendirildi. Onun bu yeni görev sahasından dolayı yaklaşık üç yıllık bir süreçte ayrıntılı görev takibi yapmak mümkün değildir. Yalnız 1917 yılında yoğunlaşmakla beraber Paşa'nın bölge Araplarıyla çok fazla meşgul olduğu bilinmektedir.¹⁸⁴

İkinci Kanal Harekâtı'na gelince, henüz 1915'in ortalarında gerek harekâtın gerekse ordunun istikbali açığa çıkmıştı. Daha 14/15 Haziran 1915'te Başkumandanlık Vekâleti harekât için lazım gelenleri IV. Ordudan sormuş ve gereken hemen her şey Büyük Cemal Paşa tarafından teferruatıyla bildirilmişti.¹⁸⁵ Bu süreçte IV. Ordu, harekât için mevcut düzende ve ordu elinde olan malzemelerin müsaade verdiği oranda sefer hazırlığının bir kısmını bitirmiş veya bitirmeye yaklaşmıştı. İşte bu noktadadır ki müstakbel seferin ve ordunun kaderini tayin eden karar 11 Ağustos 1915'te Enver Paşa tarafından verildi. Enver Paşa, mevcut keyfiyette istenilenlerin karşılanamayacağından

¹⁸² *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.263-264.

¹⁸³ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.363.

¹⁸⁴ Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet, *Yıldırım*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2002, s.336-339; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.541; bu konuyla ilgili olarak bir diğer bilgi 1916 yılı dolaylarında henüz Arap İsyanı başlamadan önce Mersinli Cemal Paşa tarafından IV. Orduya gönderilen bir telgraftadır: ‘‘Şerifin riyasetinde teşkil eden bir komisyon bir kıyam-ı umumi hazırlamak üzere Suriye, Halep ve Beyrut vilayetleri merkezlerinde erbab-ı nüfuz ile müzakeratta bulunmak için ikişer kişiden mürekkep birer heyetin mahallî mezkûreye igramları ve cahil-ül ahval olan Arap askerlerini elde etmek üzere havace kıyafetinde birtakım eşhasın berây-ı vaaz ve nasihat münasip yerlere gönderilmesi ve bazı mühim memurin ile kumandanlara suikast programının tertibi ve gönderilecek magsudların ellerindeki İngiliz liralарının Osmanlı lirasıyla tedbiri Amman içinde Maan ve Tebük ile Medain arasındaki tünellerin tahribi ve başlıca(sı) bulunan istasyonların elde edilmesi ve kıyam-ı umumi için münasip bir zamanın tayini ve gönderilecek heyet ve azalar ve bunlara iltihak eyleyecekler birbirini tanımak için üzerlerinde ... bulundurulması ve Havran taraflarında dahi tatbik edilmek üzere netice-i müzakeratın Şerif Nasır'a bildirilmesi tekrar ettiği müstahberdir. Müteyakkız bulunmak için kolordu emrindeki tamim ettiğimi arz-ı malumat ederim efendim.’’; Ü. Gülsüm Polat, *Türk-Arap İlişkileri- Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)*, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s.109-110.

¹⁸⁵ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.293-294.

seferin geri bırakılmasına karar verdiğini açıklıyordu.¹⁸⁶ Enver Paşa bu geri bırakılmanın vazgeçiş olmadığını ısrarla söylemiş olsa da Büyük Cemal Paşa böyle düşünmemişti. Yapılan hazırlıklar ve ordunun üzerinde henüz bir olumsuzluk olmaması hatta ilk seferin rövanşını almak duygusu, sefer için ısrar durumunu peyda etse de Enver Paşa kesin olarak seferin bir yıl ertelendiğini beyan ederek Büyük Cemal Paşa'ya mukabele imkânı tanımadı.¹⁸⁷ Büyük Cemal Paşa ise bu emri daima bir vazgeçiş olarak addetti.

İstanbul tarafından Birinci Kanal Harekâtı için son derece acele etmesi istenen IV. Ordu yine İstanbul tarafından ikincisi için acele etmemesi yönünde emir aldı. Tarihin rastlantısal bir yanılgısı olarak birincisinde son derece takviyeli ve güçlü bulunan Mısır, ikinci planlandığı esnada da takviyesiz ve nispeten güçsüz bir pozisyonda kalmıştı. Nihayetinde İkinci Kanal Harekâtı o anlık askıya alınmış ve IV. Ordu 1915'in kalan kısmında kanala ara sıra baskın yapmak ve mayın döşemek dışında lojistik, teşkilat,¹⁸⁸ istihbarat ve sevkülceyş işleriyle meşgul olmuştu. Ayrıca IV. Ordu bölgesindeki ayrılıkçı Araplarla ve Yahudilerle uğraşıldığı gibi Ermeni sorunuyla da alakadar olunuyordu.¹⁸⁹ İngiliz güçlerinin de ara ara karşı harekâta geçmesi ve Osmanlı kıyılarını bombardımana tutması gibi olaylar da yaşanıyordu.¹⁹⁰

İkinci Kanal Harekâtı ancak 1916'nın ilk aylarına denk gelen süreçte bidayet verdi. IV. Ordunun ilk andan itibaren hâli, Katya Muharebesi'nden (22 Nisan 1916) alınan zaferle görece müspet seyretse bile ilerleyen süreçteki Romani Muharebesi (3/4 Ağustos 1916) ordunun geleceğini kesin olarak tayin eden bir mağlubiyet oldu.¹⁹¹ İkinci Kanal Harekâtı esnasına denk gelen Arap İsyanı'nın öncesi ve sonrası ise hem ordunun hem de

¹⁸⁶ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.295.

¹⁸⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III, Kısım III, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.184-196.

¹⁸⁸ BOA, DH. ŞFR., 506-108.

¹⁸⁹ Sevk ve İskân Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte IV. Ordu ilgili Kanun ile muhatap kalmıştır. Büyük Cemal Paşa'nın bu noktada hassas davrandığı ve genel anlamıyla hareketlerinin yekûnu biliniyorken, Mersinli Cemal Paşa'nın faaliyetlerine, davranışlarına veya düşüncelerine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

¹⁹⁰ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.299-321.

¹⁹¹ Bryan Perrett, *British Military History for Dummies*, [Elektronik Sürüm], John Wiley&Sons Ltd, Chichester 2007, s.309; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.349-361; Stephen Bull, *Brassey's History of Uniforms- World War One British Army*, [Elektronik Sürüm], Brassey's Ltd., Winslow 1998, s.97-119; Rogan, *The Fall of the Ottomans- The Great War in the Middle East*, s.292-315; Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hâtıraları*, C. I, s.278-290.

ülkenin içinde bulunduğu durumunu fazlasıyla zorlaştıran bir etmen konumdaydı.¹⁹² Nihayetinde, Romani mağlubiyetinden sonra İkinci Kanal Harekâtı bitiyor, IV. Ordu artık saldıran taraf olmaktan savunma tarafına geçiyor ve Gazze'ye kadar geniş bir çekilme hareketi başlatıyordu.¹⁹³ Bu esnada meydana gelen Magdabe (23 Aralık 1916) ve Tellelrefah Muharebesi'nde (9/10 Ocak 1917) alınan iki ağır mağlubiyet ki özellikle Tellelrefah Muharebesi, IV. Ordunun durumunu siyasi ve askerî açıdan son derece kritik bir vaziyete koyuyordu.¹⁹⁴

IV. Ordunun aldığı bu mağlubiyetlerin birçok sebebi vardır. Ordu dışında gelişen sebepler pek tabii ülkenin içinde bulunmuş olduğu mevcut durum hasebiyle iâşeden ikmale, takviyeden diğer cephelere ve en nihayetinde bölgenin Araplarına kadar bir sıralama yapmak mümkündür. İç sebepler dâhilinde, dış sebeplerin getirisi olan moral bozukluğu, yorgunluk ve çöl coğrafyasının büyük sorunu olan su ve son muharebedeki muhabere bozukluğu.¹⁹⁵

Bütün bu olumsuzluk esnasında ordu için olumlu bir dönem Gazze Muharebeleri ile başladı. İkinci Kanal Harekâtı'ndan¹⁹⁶ bu yana adım adım kuzeye çekilen ordu, bu yolda iki ağır kayıp yaşamış, birçok malzeme ve cephaneyi düşmana kaptırmış ve en nihayetinde asker sayısında da ciddi bir eksilmeye uğramıştı. Tellelrefah yenilgisinden sonra küçük olaylar hariç tutulacak olursa, tamamıyla savunma mekanizmasına geçen ve mevziler belirleyip onları tahkimle uğraşan IV. Ordu, 26/27 Mart 1917'de Birinci Gazze

¹⁹² Hicaz Ayaklanması ve Suriye'deki Arap milliyetçiliği IV. Orduyu dört yıl boyunca uğraştırmıştı. Arap milliyetçiliğindeki artış 19. yüzyılın ortalarına kadar dayanmakta, 1876'da Meclisin açılmasıyla tırmanışa geçmektedir. 1908 İhtilali'nden sonraysa zirve noktasına ulaşmış ve Birinci Dünya Harbi'nde Şerif Hüseyin'in bağımsızlık istemiyle ayaklanması bütün Arap topraklarını etkilemişti. Büyük Cemal Paşa'nın faaliyetleri tartışmalı konulara sebep olmuş olsa da Arapların ayrılığını geciktirmiş bir mahiyete sahiptir; Nevzat Artuç, *Ahmed Cemal Paşa (1872-1922) Askeri ve Siyasi Hayatı*, (Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2005, s.271-273; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III, Kısım III, 235-254; İsmail Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde- Arap İsyanı*, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s.53-285; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.338.

¹⁹³ John Keegan, *The First World War*, [Elektronik Sürüm], Vintage Canada Edition, Toronto 2000, s.220-222.

¹⁹⁴ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.423-454.

¹⁹⁵ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.462.

¹⁹⁶ İkinci Kanal Harekâtı ve sonrasında IV. Ordu birçok muharebeye girişmiştir. Genel olarak bunlar şöyledir: Katya Muharebesi, Romani Muharebesi, Birülabd Muharebesi, Birülmezar Muharebesi, Magdabe Muharebesi, Tellelrefah Muharebesi, Birinci ve İkinci Gazze Muharebesi.

Muharebesi'ne girdi. ¹⁹⁷ Bu muharebe İngilizlerin yakınlaşmış olmalarına rağmen Gazze'yi ele geçirmelerine engel olmak şekliyle ve fakat fazlaca kayıp ve yaralı vermek suretiyle başarıyla ulaştı. ¹⁹⁸ Özellikle Gazze Grubu denilen birlik, kendisinden çok üstün olan İngiliz kuvvetlerine karşı başarılı bir savunma gerçekleştirdiği gibi İngilizlerin o yönden fazlaca zayıflamasına ve birliklerinin de zayıflamasına neden oldu. ¹⁹⁹

Bu başarı Büyük Cemal Paşa tarafından Başkumandanlık Vekâletine: *“İngilizler için kanlı başarısızlık, bizim için parlak bir başarı olmuştur.”* şeklinde duyurulmuştu. ²⁰⁰ Bu duyuru rahatlıkla göstermektedir ki Gazze başarısı ordu için büyük bir nefes alma arası ve gurur kaynağıydı. Sadrazam Talat Paşa'da bu başarıya kayıtsız kalamayarak bizatihi Büyük Cemal Paşa'ya hususi bir tebrik telgrafı göndermişti. ²⁰¹

Türkler başarı kazanmış olmasına rağmen işe ve ikmal olarak kötü durumdaydı ve takviye istenildiği gibi değildi. Bu sebepten karşı taarruza geçilmediği gibi âdeta İngilizlerin yeni taarruzunu beklemek tabii bir keyfiyetmiş gibi addedilmişti. Türkler göre neredeyse hiç sorunu olmayan İngilizler, tabiatıyla uzun süre beklemeden yeniden harekete geçti. ²⁰² İngiliz kuvvetleri denizden de ateş desteği almakla beraber 17 Nisan 1917'de saldırıya geçti. 19 Nisan'da daha büyük bir gayretle yüklenmişlerse de Türk tarafının vermiş olduğu büyük uğraşlardan ötürü amaçlarını yerine getiremeden ve fazla kayıp vermelerinden dolayı geri çekilmeye başlamışlardı. İngilizler böylelikle İkinci Gazze Muharebesi'nde de yenilmişti. ²⁰³

İngilizlerin ikinci başarısızlıklarında birçok sebep vardı. Bu sebeplerden önemli bir tanesi artık harplerde kullanılmaya başlanmış olan tankların taktiksel anlamda

¹⁹⁷ Cemal Kemal, “Birinci Dünya Savaşı'nda Gazze'yi Nasıl Kaybettik?”, *AÜTİTE Atatürk Yolu Dergisi*, (Sayı: 55), Ankara 2014, s.134; Ali Fuad Erden, *Çölde Son Türk Destanları Suriye Hâtıraları*, C. II, (Yay. Haz. Yusuf Turan Günaydın), Kopernik Kitap, İstanbul 2018, s.353-385.

¹⁹⁸ BOA, HR. SYS., 2113-3.

¹⁹⁹ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.520-552; Şükrü Mahmut Nedim, *Filistin Savaşı (1914-1918)*, (Çev. Abdullah Es), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s.42-47.

²⁰⁰ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.554.

²⁰¹ “Muvaffakiyetinizi tebrik ve temadisini Cenap-ı Hak'tan temenni ederim kardeşim...”; BOA, DHR. ŞFR., 74-273.

²⁰² *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.568-582.

²⁰³ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.631; Kemal, “Birinci Dünya Savaşı'nda Gazze'yi Nasıl Kaybettik?”, s.139-140.

avantaja dönüştürülememesiydi. Bu anlamda İngilizler, ellerindeki tankları toplu bir şekilde kullanmak yerine tek tek kullanmış ve tankların vuruş gücünden yarar sağlayamamışlardı.²⁰⁴ Bundan başka, İngilizlerin belki de en etkili ve dehşet verici silahlarından olan zehirli gazların çöl coğrafyası tarafından emilmesi ve İngiliz emir-komuta zincirlerinde kopukluk yaşanması diğer sebepleri oluşturmaktaydı.²⁰⁵

IV. Ordunun her iki Gazze Muharebesi'ni de kazanmasına etkili olan belki de en önemli sebep Tellelrefah yenilgisinden iyi dersler çıkartılmış olmasıydı. Nitekim bu yenilgi, IV. Orduya muhaberenin muharebe için ne kadar önemli olduğunu tekrar tekrar göstermiş ve İkinci Gazze Muharebesi'nde İngiliz muhaberesinin açıklık vermesiyle nasıl dağıldığı görülmüştü. Hazırlanan planlar, uygulanmak istenilen ve masada oldukça güzel görünen sevkülceyş noktalarına, emir-komuta zincirinin eksiksiz uygulanması ve elbette İngiliz ordusuna göre neredeyse yokluk ve yoksunluk içerisindeki askerlerin fazlaca gayret göstermesi iki zaferle taçlandırılmıştı.²⁰⁶

Gazze Muharebelerinde alınan başarılar tabiatıyla olumlu duygu ve düşüncelerin oluşmasını sağladı. Ancak büyük resim dikkatle takip edildiğinde, olumlu durumun son derece basit bir yer kapladığı görülür. Nitekim ordu çölde ve çölde su başta olmak üzere birçok ihtiyacın karşılanması insani noktadan elzemdir. Fakat ne su ne hayvan ne de diğer malzemeler yeterli değildi. Ayrıca, askerin hâl ve vaziyeti deyim yerindeyse perişandı. Hiç kimsenin zihninde cephenin kurtarılabilmesi diye genel bir intiba yoktu. Ordunun kendi içerisindeki bu durumdan tamamen bağımsız olmak üzere diğer cephelerde yaşanan gelişmeler doğrultusunda iş gören Başkumandanlık Vekâleti, yeni aldığı bir karar ile cephedeki mevcut durumun ordu çöküşünden çıkıp, cephe çöküntüsüne gidecek bir hâl almasına yol açtı. Bahsedilen karar, Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı denilen ve esasında kaybedilen Bağdat'ı²⁰⁷ geri almak üzere kurulan ordu kararıydı.

Mersinli Cemal Paşa'ya gelinirse, cephe gerisinde iş gördüğü malumdur. Zikredilen olayların esnasında etkinliği durumun bütün vahametini rağmen artış

²⁰⁴ Brevet-Colonel Fuller, *Tanks in the Great War*, [Elektronik Sürüm], E.P. Dutton and Company, New York 1920, s.130-134.

²⁰⁵ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.632-633.

²⁰⁶ Nedim, *Filistin Savaşı (1914-1918)*, s.47-50.

²⁰⁷ 11 Mart 1917'de General Frederick Stanley Maude önderliğindeki İngiliz birlikleri Bağdat'ı ele geçirmişti.

içerisinde olmuştur. Paşa, bütün askerlik yaşamı boyunca kazanmış olduğu madalyaların yekûnunu zikredilen aralıkta kazandı. Bunlar sırasıyla şöyledir: 8 Kasım 1915 İkinci Rütbe Mecidiye Nişanı,²⁰⁸ 18 Temmuz 1916 Harp Altun Liyakat Madalyası; 25 Temmuz 1916 Alman İmparatoru tarafından İkinci Rütbeden Bir Kıta Demirsalip Nişanı; 23 Haziran 1917, İkinci Gazze Muharebesi'nden dolayı olması muhtemel, İkinci Mecidiye Nişanı ve Kılıçlı Birinci Mecidiye Nişanı; 17 Ağustos 1917 Avusturya-Macaristan Üçüncü Rütbeden Askerî Liyakat ve Muharebe Madalyası.²⁰⁹

1.1.3. Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı ve Mersinli Cemal Paşa'nın Cepheye Dönüşü

Tablo 4: İkinci Gazze Muharebesi'nden Sonra IV. Ordunun Muharip Gücü²¹⁰

<i>Asker</i>	<i>Tüfek</i>	<i>Eski Tüfek</i>	<i>Hayvan</i>	<i>Deve</i>	<i>Makineli Tüfek</i>	<i>Top</i>
<i>Mayıs 1917 İtibarıyla IV. Ordunun İstatistiği</i>						
174.908	145.840	28.225	36.225	5.351	187	282
<i>1 Temmuz 1917 İtibarıyla IV. Ordunun İstatistiği</i>						
167.119	151.742	52.927 ²¹¹	39.082	5.568	354	330

Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı tarihe Halep Toplantısı olarak not düşülen ve dönemin ünlü üst kumanda kademesinde bulunan kişilerin katılımıyla gerçekleştirilen 24 Haziran 1917 tarihli görüşme sonrasındaki gelişmelerle ortaya çıktı. Toplantıda Enver Paşa mevcut durumdan ziyade Mustafa Kemal Paşa'nın (Atatürk) kumandasında bir VII. Ordu kurmak ve kaybedilmiş Bağdat'ı tekrar almak için bir harekât düşündüğü söylemişti. Bu düşünce karşısında Büyük Cemal Paşa; Bağdat'ın alınmasına dair yapılacak bir hareketten ziyade, elde olan ve tehlikeye açık bazı bölgelerin korunmasına önem verilmesi gerektiği üzerinde durmuştu. Özellikle Halep'in savunulması fikri üzerine cereyan eden münakaşalara Enver Paşa: ‘*Karargâh-ı Umumi Bağdat harekâtına karar kılmıştır. Almanya'dan en kudretli general alınmıştır.*²¹² Bundan başka, seçkin altı

²⁰⁸ BOA, İ. TAL., 505-41.

²⁰⁹ ESA, Dosya Numarası: A0065485.

²¹⁰ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.18.

²¹¹ Bu tüfekler cephede kullanılmış olarak kaydedilmiş.

²¹² Erich von Falkenhayn kastediliyor.

Alman tümeniyle bazı Alman topçu bataryaları alınmıştır. Bağdat harekâtından vazgeçmeye imkân yoktur.'' diyerek²¹³ nihayet vermişti.²¹⁴ Birçok paşa bazı karşı görüşler ve itirazlar sunmuş olsa da toplantının sonucunda, 15 Temmuz 1917 tarihinde, Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı²¹⁵ için Enver Paşa tarafından kesin emir verilmişti.²¹⁶

Yıldırım Ordular Grubu ve Enver Paşa'nın deyimiyle *en iyi Alman generali* olan Falkenhayn istenileni verememiş, hatta durumun oldukça kötüleşmesine yol açmıştı. Harbin daha en başından itibaren Türk zabitanı arasında büyük bir sorun yaratmış bulunan Alman zabitanı, harbin başına göre oldukça olumsuz bir zamanda bu kadar üst yetkilerle donatılıp bu kadar itimat edilmek suretiyle başa getirilince, çarnaçar daha fazla rahatsızlık yaşanmasına neden teşkil etmişti. Bu rahatsızlığın ateşlenmesine yol açan en büyük sebep ise Falkenhayn'ın kendisi oldu. Türk ordusunu ve Türk askerlerini küçük görmek gibi bir tutum takınan Falkenhayn, karşısında şiddetli bir eleştirici buldu: Mustafa Kemal Paşa. Dönem itibarıyla mevcut durumlardan memnun olmayan Mustafa Kemal Paşa, sık sık Falkenhayn ile karşı karşıya gelmiş ve İstanbul'a bu durum üzerinden birçok şikâyet yazısı göndermişti. Ancak belirli bir süre devam eden bu durum karşısında İstanbul Kemal Paşa'yı ciddiye almamış ve Falkenhayn'ı tutmaya devam etmişti.²¹⁷

Yıldırım Ordular Grubu ve arkasından ortaya çıkan Türk-Alman sorunu tabiatıyla Türk ordusunun içerisinde yeni bir krizin doğmasına neden oldu.²¹⁸ Âdetâ Türk tarafının sözcüsü olarak hareket eden Mustafa Kemal Paşa, sürekli olarak orduların başında Türk olması gerekliliğini vurgulamış olduğundan eleştiri oklarını üzerine çekiyordu.²¹⁹ Bu sırada Büyük Cemal Paşa'da boş durmuyor ve Bağdat'a düşünülen harekâtın yanlış

²¹³ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.70.

²¹⁴ Cemal Paşa, *Hatıralar*, s.214.

²¹⁵ Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, (Çev. M. Şevki Yazman), Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s.205; Liman von Sanders bu Ordular Grubu için: "Çoğu Türkiye'yi tanımayan veya çok az tanıyan zabitanın kurulu Yıldırım Ordular Grubu için bu yabancı memlekette pek çok zorluklarla karşılaşmak mukadderdi..." demiş.

²¹⁶ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.83-84.

²¹⁷ *Atatürk'ün Anıları*, (Haz. İsmet Gökçü), Bilgi Yayınevi, Ankara 2013, s.45-48.

²¹⁸ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 2, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s.115-134.

²¹⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam- Mustafa Kemal 1881-1919*, C. 1, s.290-300; *Savaşın Gözüyle Türk-Alman İttifakı (1914-1918)*, (Haz. Necmettin Alkan-Eyyub Şimşek), Kronik Kitap, İstanbul 2018, s.70-78.

olduğunu, Filistin'in daha çok ön plana alınarak kuvvetlendirilmesi gerektiğini İstanbul'a berdevam iletliyordu. Hatta bu noktada Büyük Cemal Paşa Talat Paşa'ya başvurarak: “*Şimdi Bağdat'ı kurtaralım diye uğraşırken, pek yakın bir gelecekte, Kudüs ve Şam'ı kurtarmakla meşgul olacağımızdan korkuyorum!*” şeklinde bir serzenişte bulunmuştu.²²⁰ Fakat Talat Paşa'dan istediğini alamamıştı. Büyük Cemal Paşa kendi aktarmasına göre durumun ciddiyetini İstanbul'a daha iyi anlatabilmek için İstanbul'a gitmiş²²¹, ancak Paşa'nın bölgeden ayrılması hem Enver Paşa'ya hem de Almanlara yaramış olacaktır ki onun yokluğunda kumandanlık bölgede daha rahat yerleşmişti.

Sonuçta, Büyük Cemal Paşa'nın itirazları ve ilgilileri ikna çabaları bir netice vermemiş, hatta IV. Ordunun da sonu gelmişti. Enver Paşa'nın verdiği 26 Eylül 1917 tarihli kararla IV. Ordu lağvedilmiş, Büyük Cemal Paşa Suriye, Filistin, Hicaz ve Yemen'de uhdesinde olmak üzere Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanlığına getirilmiş, Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı kesin hâl ve vaziyetini almıştı.²²² Mersinli Cemal Paşa'nın kumanda mertebesinde ise herhangi bir değişiklik yapılmamıştı.

Bütün bu krizin akabinde yaşanan olaylar Türk zabitanının ısrar etmiş olduğu ve yapılmasının lüzumunu birbirini ardında İstanbul'a ilettiği şekilde sonuçlandı. İngilizler 31 Ekim 1917 tarihinde saldırıya geçti ve Türk ordusunun Birinci ve İkinci Gazze Muharebesi'nde göstermiş olduğu disiplin ve başarının tekrar edilmesi dahi söz konusu olamadan²²³ cereyan eden Birüssebi Muharebesi, İngiliz zaferiyle sonuçlandı.²²⁴ Oldukça uzun bir süre boyunca IV. Ordu tarafından takviye edilmeye ve saldırılara karşı stratejiler oluşturulmaya çalışılmasına rağmen Yıldırım Ordular Grubu ile başlayan kriz IV. Orduyu ortadan kaldırdığı gibi ilk taarruz karşısında başarısız kalmış ve Filistin Cephesi'ndeki çöküşün miadı olmuştu.²²⁵ Ayrıca Büyük Cemal Paşa'nın prestiji de yara almış ve karizması eksilmeye başlamıştı.

²²⁰ Cemal Paşa, *Hatıralar*, s.216.

²²¹ Cemal Paşa, *Hatıralar*, s.217.

²²² *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.114-115; Cemal Paşa, *Hatıralar*, s.226.

²²³ Ali Fuad Erden, *İsmet İnönü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s.132-135.

²²⁴ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.150-156.

²²⁵ Bağdat'ın kurtarılması için yapılan hareketler başarısız olduğu gibi İngilizler Musul önlerine kadar ilerlemeyi başarmıştı. Bağdat için kurulan Yıldırım Ordular Grubu ise kuruluş amacı dışında kalmıştı.

İki Gazze Muharebesi'nde alınan yenilgiden sonra toplanmayı başarmış İngiliz kuvvetleri, takviyesini arttırmış, bölgeye Fransız kuvveti de getirmiş ve son olaylarla birlikte büyük bir yolun açılmasını sağlamıştı. Kısa süre içerisinde Türk çekilmesi başladığı gibi İngiliz ilerlemesi de güçlenmişti. Bu minvalde Türkler, 6/7 Kasım 1917'de Gazze'yi boşaltmaya başlamıştı.²²⁶ Bu çekilmenin ardından İngiliz ilerlemesi genel olarak durdurulamamış, özellikle, İki Gazze Muharebesi'ndeki başarılarından ötürü ünlenen ve rütbece de yükseltlen von Kress, Kasım-Aralık 1917'deki hareketlerinin birçok bakımdan hatalı olması hasebiyle Filistin Cephesi'ndeki çözümlenin mimarlarından olmuştu. Bahsedilen hatalar silsilesi neticesinde İngilizler Kudüs'ün önüne kadar ilerlemiş ve Kudüs'ün düşmesi neredeyse kesin bir vaziyet almıştı. Bunun dışında Falkenhayn'ın hâl ve hareketleri bir süre sonra İstanbul tarafından da hoş karşılanmamaya başlanarak ordu içindeki Almanlar ile bu sefer zabıt kademesinin daha üstünde yer alan Türkler arasında sorun baş göstermişti.²²⁷

1 Aralık 1917'de Cevat (Çobanlı) Paşa bölgeye gönderildi ve sonradan kurulan VIII. Ordu Kumandanlığını von Kress'den devraldı. Cevat Paşa'nın gelir gelmez incelediği üzere 31 Ekim'den 1 Aralık 1917'ye kadar VIII. Ordunun kayıpları şöyleydi: 59'u zabıt olmak üzere 1.395 şehit, 158'i zabıt olmak üzere 2.981 yaralı, 81'i zabıt olmak üzere 6.045 esir; 89'u zabıt olmak üzere 1.380 kayıp ve hayvanlardan 674 ölü, 120 yaralı ve 2.367 tane de kayıp. Kaybın genel toplamı ise 11.521 insan ve 3.161 hayvan.²²⁸ Bu zayıf fazlasıyla göstermektedir ki politik işlerin öne çıktığı bu devrede von Kress'in ordusu bir aylık bir sürede korkunç bir kayıp yaşamıştı.

İlerleyen safahatta cephenin savunulması mümkün olmadı. Kudüs 9 Aralık 1917'de İngilizlerin eline geçti. ²²⁹ İngilizlerin Mısır Muharip Güçleri olarak adlandırılmış ordusunun kumandanı olan General Edmund Allenby Kudüs'e çok büyük

²²⁶ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.174-177; Nedim, *Filistin Savaşı (1914-1918)*, s.62-65.

²²⁷ Bu çözümlenin esnasında İttihatçıların Siyonizm karşıtlığı neredeyse doruk noktasına ulaşmıştı. Balfour Deklarasyonu'nun yayınlanmasından sonra bölgedeki soruşturma, dava ve kovuşturmalar hız kazanmış, Mersinli Cemal Paşa bu noktada askerî mahkemelerde Yahudi davalarını görmek sorumluluğunu üstlenmişti. Fakat kısa sürede cephenin iyice çökmeye başlaması, Siyonizm karşıtlığı politikasının devam etmesine pek gerekçe bırakmamıştı; Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi- İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.394.

²²⁸ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.389.

²²⁹ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.433.

bir karşılama töreniyle girdi.²³⁰ Pek tabii olarak İngiliz ilerlemesi Kudüs'ün alınmasıyla sona ermiş değildir ancak Kudüs üzerinden yapılan siyasetin önemi, Allenby'ın böyle bir tören ile karşılanmasına yol açmıştı. O ana kadar iki tarafında kayıp toplamıysa artmaya devam ediyordu: Türkler 25.000, İngilizler 18.000.²³¹

Kudüs'ün düştüğü zamanın denk geldiği olaylar Birinci Dünya Harbi için önemli bir noktadır. Nitekim Çanakkale'deki Türk zaferinin diğer cepheleleri nasıl etkilediği biliniyorsa, İtalyanların yenilgi yaşadığı ve daha yeni Çarlık Rusya'sının saf dışı kalması²³² ve Almanların karşı saldırıları arifesinde Kudüs'ün düşmesi, İtilaf tarafına büyük bir moral kaynağı oluyor ve harbin gidişatındaki son noktayı oluşturuyordu. Sonuç olarak İngiliz ilerlemesi devam etmiş ve Türkler belki de nihai neticeyi ortaya çıkartacak olan bölge civarına kadar çekilmek durumunda kalmıştı.²³³

Büyük Cemal Paşa 10 Aralık 1917'de bölgeden ayrıldı. Böylece boş kalan Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanlığı vekâleten Falkenhayn'a bağlandı. 12 Ocak 1918'de de SGAUK karargâhıyla beraber Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığına geçti. Bu bağlanmanın sonucunda birtakım değişikliklere gidilmiş, Dera'da bulunan VIII. Kolordu ile Adana'daki XII. Kolordu ve Hicaz Seferî Kuvveti bağımsız olarak Yıldırım Ordular Grubu emrine verilmişti. Bundan sonra 12 Ocak'tan itibaren VIII. Kolordunun Beyrut civarındaki kısımları alınarak Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanlığının Suriye ve Hicaz ile olan ilişkisi de kesildi.²³⁴ İçi fazlasıyla boş olan bu kumandanlık yavaş yavaş küçültülüyordu.

Mersinli Cemal Paşa uzun bir müddet cephe gerisinde kaldı. Şam ve civarında olarak bazen sefere bazen de muharebelere geriden katkı sağladı.²³⁵ Büyük Cemal Paşa'nın tamamıyla bölgeden ayrıldığı kesinleşince de Mersinli Cemal Paşa, 17 Ocak 1918'de kumandası boş olan ama bir işe yaramayan Suriye ve Garbi Arabistan Umum

²³⁰ Erden, *İsmet İnönü*, s.136-142.

²³¹ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.444.

²³² Ekim Devrimi sonucunda Çarlık Rusya'sı yıkılmış, ülke umumi harpten çekilmiştir.

²³³ Nedim, *Filistin Savaşı (1914-1918)*, s.100-116.

²³⁴ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.519.

²³⁵ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.510.

Kumandanlığına atandı.²³⁶ Kumandanlığın içi boş olsa da bu atama Mersinli Cemal Paşa'nın cepheye tekrar döndüğünün işaretiydi.

Kısa bir süre sonra İstanbul'dan alınan yeni bir karar mucibince Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanlığı kaldırıldı²³⁷ ve 17 Şubat 1918'de IV. Ordu tekrardan kurularak²³⁸ başına Mersinli Cemal Paşa getirildi.²³⁹ IV. Ordu yeniden oluşturduğu için de örgütlenmesi zaman alacaktı. Bu sebepten Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı, Mersinli Cemal Paşa'nın IV. Ordu örgütlenmesi sona erene kadar Dera'da bulunmasını ve VIII. Kolordu Karargâhı ile görev yapmaya devam etmesini emretti.²⁴⁰ Bunun sebebiyse, VIII. Kolordunun muharebeler esnasında Emir Faysal'ın başında olduğu Arap kuvvetleriyle çok fazla uğraşmış olmasından kaynaklanmıştı. Bundan dolayı bu bölgenin desteklenmesi ve güçlendirilmesi adına Falkenhayn ve Mersinli Cemal Paşa bölgede denetlemeler yapmıştı.²⁴¹

Türk tarafı bu düzen ve işler içerisindeyken İngiliz saldırıları devam etmiş ve 21 Şubat tarihinde Eriha'yı ele geçirmişlerdi.²⁴² Mersinli Cemal Paşa, 23 Şubat'ta karargâhıyla beraber Halep'e gelerek XII. ve XV. Kolorduların emir ve kumandasını kendi üzerine aldı.²⁴³ Durumun iyice kötüleştiği ve işlerin çıkmaza girdiği bir noktada Falkenhayn ile Enver Paşa'nın arası da iyice açılmıştı ve Falkenhayn: “*Benim hareketlerimi Başkumandan Vekili değil ancak hükümdar eleştirebilir.*” gibi açıklamalarda bulunmuştu.²⁴⁴ Bu sürtüşmenin devam etmesi, nihayetinde Falkenhayn'ın görevden alınmasıyla sonuçlandı. Falkenhayn'da görevden alınmak ister bir vaziyet içerisinde olduğundan bu işlemin hızlanması için bilerek bu tarz hareket etmişti. Yerine

²³⁶ ESA, Dosya Numarası: A0065485.

²³⁷ Erkilet, *Yıldırım*, s.275.

²³⁸ BOA, BEO., 4500-337461.

²³⁹ ESA, Dosya Numarası: A0065485; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.510; BOA, İ. DUİT., 156-26; bu belgede tayin tarihi 20 Ocak olarak gösterilmiş.

²⁴⁰ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.521.

²⁴¹ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.522.

²⁴² *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.527.

²⁴³ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.535.

²⁴⁴ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.537.

24 Şubat 1918'de Liman von Sanders Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı olarak atandı.²⁴⁵

Sanders yeni görevine resmen 8 Mart 1918'de başladı. Sanders'in devraldığı Yıldırım Ordular Grubu olabildiğince zedelenmiş ve bazı birliklerini yok etme noktasına getirmişti. Şüphesiz bu durumda Falkenhayn'ın birincil dereceden etkisi vardır. Tabiatıyla Sanders'in yapabileceği pek fazla düzeltim veya kurtuluş şansı da kalmamıştı.

Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı, yeni görevlendirmeyeyle iç düzenlemeleri içerisindeyken Mersinli Cemal Paşa Şam'a geçmiş ve coğrafyadaki Arap sorununu, yeniden, ele almaya başlamıştı. Burada bulunan VIII. Kolordu Karargâhı da –Paşa'dan sonra başına Ali Fuad Erden atanmıştır– Katrana'ya taşınarak Araplara karşı harekât tertip edilmesi amaçlanmıştı.²⁴⁶ Daha başlangıçtan beri devam eden Arap hareketleri iki Cemal Paşa tarafından da birçok yöntem ele alınarak çözülmek istenmişti.²⁴⁷ İlerleyen dönemlerde bu durumun artış göstermesi, bölgeden oldukça fazla kişinin veya ailenin Anadolu'da; Sivas, Tokat, Konya ve Balıkesir gibi yerlere sürgün edilmesine yol açmıştı.²⁴⁸ Bölgenin dârü'l-harp olmasından dolayı kaçınılmaz bir hâle gelen bu muhacirlik durumu, cephe içerisinde ve özellikle mağlup bir duruma geçmişken iki Paşa için de gereksiz bir mesai hâlini almıştı.²⁴⁹

Cephede İngiliz ilerlemesi devam ederken Türk tarafı müdafaa yapmaya çalıştığı gibi dağınık bir çekilme de uyguluyordu. Bu aralarda cereyan eden irili ufaklı bermutat yenilgiler ordunun moralini daha çok bozuyor ve sonu görülemeyen bir çekilmeyi muntazaman tekrar ettiriyordu. Bu atmosferde İngilizlerin Amman dolaylarında tutulması adına bir görüş ortaya çıkmıştı. 26 Mart 1918'de Sanders tarafından Mersinli Cemal Paşa'ya bir emir gönderilerek IV. Ordu Birinci Şeria Muharebesi'ne dâhil edildi. Emirde ezcümle *ordunun birçok birliğinin haberleşmesinin kaybolduğu ve bu sebepten cereyan eden çatışmalardan herhangi bir bilgi sağlanamadığı, (Mersinli) Cemal Paşa'nın derhâl Amman'a hareket ederek emir ve kumandayı devralması ve elindeki kuvvetlerin hemen tamamıyla mümkün olduğu kadar İngilizleri Amman'dan uzak tutması; kendisinin sol*

²⁴⁵ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.538.

²⁴⁶ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.541.

²⁴⁷ BOA, DHR. ŞFR., 538-3.

²⁴⁸ BOA, DHR. ŞFR., 580-58; BOA, DH. EUM. 4.Şb., 18-17.

²⁴⁹ BOA, DH. EUM. 4.Şb., 21-61; BOA, DH. EUM. 4.Şb., 19-12.

*tarafıdan taarruz yaptıracacağı ve kendisinin istenilen bölgeye gitmesinden hemen sonra, Şam'da bırakmış olduğu görevlere Ali Rıza Paşa'nın gönderileceği söylenmişti.*²⁵⁰

26 Mart akşamında Mersinli Cemal Paşa istenilen bölgeye gelerek emir ve kumandayı Ali Rıza Paşa'dan²⁵¹ devraldı. İlk iş olarak Kaymakam Ömer Lütfü Bey'in emrinde olmak üzere 146. Alayın I. Taburunu ve Estersüvar Alayından²⁵² bir müfrezeyi yeniden oluşturup sağ kanattan ihtiyat tertibatı aldı ve ihtiyatı da bizatihi kendi kumandasına bağladı. İngilizler 27 Mart sabahı saat 08.00'den itibaren yürüyüşe başladı. Mersinli Cemal Paşa, aldığı tertibat ve verdiği komutlar dâhilinde yoğun bir topçu ateşi desteği alan İngilizleri püskürtmeyi başarmıştı. Ancak İngilizler durmadığı gibi akşamüzeri sağ kanattan bir kuşatma harekâtına başlamışlardı. Mersinli Cemal Paşa, görevine başladığı ilk andan itibaren ölçtüğü üzere ihtiyata aldığı sağ kanat bahsi geçen kuşatmayla haklı çıkmış ve Ömer Lütfü Bey'in de disiplinli ilerleyişi ve karşı saldırısıyla İngilizler ikinci defa püskürtülmüştü. 28 Mart'ta İngilizler hız kesmeden saldırıya tekrar başlayarak denemekten vazgeçmemişlerdi.²⁵³ Elbette bu durum Türk tarafı için büyük bir olumsuzluk kaynağıydı. Bu noktada gayretlerini arttıran askerler, Kaymakam Ömer Lütfü Bey'in yine başarılı harekât ve yönlendirmeleri sayesinde yenilgi yaşamamış ve birçok İngiliz erini esir dahi etmişlerdi. Üst üste yapılan bütün saldırılar püskürtüldüğü ve Mersinli Cemal Paşa'nın yalnızca bir buçuk gün gibi kısa bir sürede askerleri düzene sokması tabiatıyla morallerde de bir artış sağlamıştı.²⁵⁴

Bu çatışmalar esnasında Mersinli Cemal Paşa İngilizlerin takviye almalarının önü alınamaz bir olumsuzluk yaratmaması adına kendi birliklerini de takviye etmek için uğraşmış ve nihayetinde 300 ikmal eri ve 46. Hücum Bölüğü ile 73. Alayın Amman'a gelmesini sağlamıştı. Ertesi gün büyük bir saldırı hareketi olmayarak İngilizler daha ihtiyatlı davranıp sevkülceyş tertibatında bulunmuş ve genel olarak iki taraf da keşifler yapmakla yetinmişti.

29 Mart'ı 30 Mart'a bağlayan gece ise İngilizler bir baskın neticesinde Amman savunmasını kırmaya çalışmışsa da başarısız olmuşlardı. İngilizler, 30 Mart sabahının ilk

²⁵⁰ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.573.

²⁵¹ Garp Ordusunun Kumandanı olan Ali Rıza Paşa'yla aynı kişidir.

²⁵² Katırlı süvariler.

²⁵³ Nedim, *Filistin Savaşı (1914-1918)*, s.124-125.

²⁵⁴ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.574.

saatlerinden itibaren bu sefer sol kanadı denemek üzerine genel bir saldırıya geçmiş,²⁵⁵ Mersinli Cemal Paşa'nın bu konuda da sevkülceyş geliştirmiş olmasıyla yeniden püskürtme yaşanmıştı. Ancak İngilizler bölgede Türkler için önem arz eden Taşlıtepe adındaki alanı ele geçirmeyi başarmıştı. Mersinli Cemal Paşa bu tepenin önemine binaen hızlı bir karşı saldırı yaptırmış olsa da başarısız olarak geceyi beklemeye koyulmuştu.²⁵⁶ Mersinli Cemal Paşa bu sırada genel bir değerlendirme ve inceleme yaparak birliklerinin moralinin yüksek olmasına karşılık muharip gücünün düştüğüne, yorgunluğun olabildiğince arttığına ve eldeki malzemenin de azalmış olması ve asker takviyesinin İngilizlere nazaran çok daha az olması gibi sebeplerden tepeyi onlara bırakmaya ve başarı şansının oldukça az olduğu saldırı fikrinden vazgeçmeye karar verdi. Bundan başka, bütün bu olumsuzluklar yüzünden arkası kesilmeyeceği belli olan İngiliz saldırılarını ancak birkaç defa daha püskürtebileceklerinin gerçeğiyle bazı birlikleri ön hatlarda bırakarak şehrin içinde bir savunma hattı oluşturmak maksadıyla ricat etti. Bu minvalde şehrin içinde eğri bir hat kurdurarak dar sokakların barikatlarla çevrilmesine imkân tanıdı. Deyim yerindeyse gerilla tarzı bir sokak çatışmalarıyla İngilizleri tutmaya karar vermişti. Ancak 1 Nisan sabahı saat 04.00'te alınan bir raporda İngilizlerin ağır kayıpları dolayısıyla Taşlıtepe'de çok az bir kuvvet bırakarak geri çekildiği bildiriliyordu. Mersinli Cemal Paşa, aldığı haberin üzerine süratle bir keşif birliği göndermiş ve yalnızca bir saat sonra İngilizlerin Amman önünden tamamen çekilmiş olduğunu öğrenmiştir.²⁵⁷ Böylelikle Mersinli Cemal Paşa yalnızca dört gün boyunca idaresini düzenleyebildiği Amman savunmasında Türk ordusunun uzun bir zaman sonra başarı kazanmasını sağlamıştı.

İngiliz çekilmesinden hemen sonra Mersinli Cemal Paşa takibat yapmaya karar verdi. Planlar ve uygulamalar biraz da iâşe sorunundan ötürü ilk gün ancak on kilometrelik bir mesafe kat edilse de hatırı sayılır bir ilerleme sağlanmıştı. İkinci gün hava koşullarının bozulması ve şiddetli bir yağmurla karşılaşılması çok sağlam olmayan yolları tahrip ettiği gibi askerlerin ilerleyişinde de sıkıntı yarattı. Bu esnada İngilizlerin artçısı olarak Vadi-i Sir'de bıraktığı bir birlikle çatışma yaşandı ve bölge Araplarının Türklere

²⁵⁵ Nedim, *Filistin Savaşı (1914-1918)*, s.126-130.

²⁵⁶ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.575.

²⁵⁷ Mersinli Cemal Paşa 2 Haziran 1918 dolaylarında Suriye Valisi'nden *İngilizlerin perişan bir hâlde Salt'a doğru firar ettiklerini* haber almıştı; BOA, DH. ŞFR., 581-11.

verdiği destek ile İngilizler çok fazla kayıp vererek çekilmek zorunda bırakıldı. 3 Nisan'da VIII. Kolordunun Kumandanı Miralay Ali Fuad (Erden) Bey'in de gelmesiyle ileri harekâta Türk kuvvetlerinin artışı sağlanabildi.²⁵⁸

Nihayetinde İngilizlerin Şeria'nın batısına geçtiği anlaşılmış ve Mersinli Cemal Paşa'nın sonradan dâhil olduğu Birinci Şeria Muharebesi zaferle sonuçlandırılmıştı. İlk İngiliz çekilmesinden sonra takip yapan Mersinli Cemal Paşa, kendi elindeki imkânsızlıklar ve olumsuz hava koşulları nedeniyle iz sürmede başarı gösterememiş olsa da muharebenin zaferle sonuçlanmasına katkı sağladığı için bölge genelinde büyük bir silkinme yaşanmıştı. Bundan sebep, Türkler hiç vakit kaybetmeden düzen almaya ve yerleşmeye başlamış, Mersinli Cemal Paşa IV. Ordu Karargâhını Salt'a aldırılmış ve Şeria Nehri'nin doğu taraftan savunulması görevini de Ali Fuad Bey'e vermişti.

Türk askerleri bir taraftan İngilizlerle vuruşurken diğer taraftan Emir Faysal'ın başında bulunduğu Arap birlikleriyle de uğraşmak ve gerekiyorsa onlarla da vuruşmak zorunda kalıyordu. Arapların faaliyetleri artınca da Mersinli Cemal Paşa'nın işinde zorluk başlamıştı. Paşa, kuvvetlerini ikiye ayırmak zorunda olduğundan, Faysal'ın saldıracağı bölgenin terk edilmesini Sanders'e teklif etmişse de kabul ettirememiş ve dolayısıyla, iyice bitkin vaziyete düşmüş ve neredeyse takviye edilmemiş IV. Ordu, iase ve ikmal sorunlarının da eklenmesiyle son derece müşkül bir vaziyet almış ve Araplarla da uğraşmak zorunda olduğu için âdeta iki kat mesaiye memur edilmişti.

9 Nisan 1918'de İngiliz tarafından tekrar bir saldırı hareketi gelince ordunun sol kanadı birkaç kilometre geriye alınarak İngilizlerin küçük bir mesafe boyunca ilerlemesine izin verildi. Sanders eş zamanlı olarak Şeria'nın doğusundaki İngiliz köprübaşı mevzisine saldırı emri vermiş, 10 Nisan'ı 11 Nisan'a bağlayan gece saldırı başlamıştı. Bu şekilde devam eden ve âdeta iki karşı ordunun birbirini denediği hareketler ciddi bir vuruşma ile sonuçlanmadan aynı vaziyette seyretmeye başlamıştı.²⁵⁹

Şeria coğrafyasının o dönemde hasat zamanını yaşadığı için İngilizler hızlı ve kesin bir saldırı hareketi yapmak zorunda kalmıştı. Bunun sebebi, İngilizlerin çekildiği

²⁵⁸ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.575-576.

²⁵⁹ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.576-579.

hat dolayısıyla hasadın Türkler tarafından toplanacak ve kullanılacak olmasıdır. Şayet düşünülen gerçekleşirse İngiliz birlikleri zor bir durumda bırakılacak ve takviyenin alınmasına kadar Türklerin bir karşı saldırıda daha bulunmasıyla İngiliz ilerlemesinin durdurulabilmesi mümkün olabilecekti²⁶⁰. Nitekim Türkler oldukça uzun bir zaman sonra savunma yapmak yerine saldırı yapmaya başlamış ve kademe kademe ilerleme başarısı göstererek kendilerini az bir mesafede olsa geriye itmiş ve buraya kadar sokulmuşlardı. Bu minvalde hareket eden İngilizler nihayetinde 30 Nisan günü VIII. Kolordu kanadından saldırıya başladı. İlk andan itibaren çözülmeye başlayan İngiliz saldırısı VIII. Kolordunun saldırıyı karşılayan 48. Tümeni sayesinde başarısızlığa uğratıldı. Yaklaşık 4 Mayıs 1918'e kadar devam İngiliz saldırıları ve ara sıra Türk karşı saldırıları sonucunda tarihe İkinci Şeria Muharebesi olarak geçecek olan bu çetin vuruşmada Türk ordusu kısa bir süre içerisinde ikinci defa zafer elde etti.²⁶¹

Türk ordusu için çoktan çökmüş olan Filistin Cephesi'nin tekrar toparlanabilmesi ihtimali doğmuştu. Mersinli Cemal Paşa bu ihtimali yaratan kişilerin başında geliyordu. Bu sebepten ötürü 23 Nisan 1918 tarihinde Avusturya-Macaristan İmparatoru tarafından İkinci Rütbeden Askerî Liyakat madalyasıyla ödüllendirilmişti.²⁶²

Umutların yeniden yeşerdiği bir anda moralleri bozan bir karar bölgede âdeta kâbus etkisi yaratmıştı. Almanya'dan alınan bir kararla Alman birliklerinin bölgeden tahliye uygulamasının ortaya çıkması, Türk ordusunu oldukça müşkül bir vaziyete sürükledi. Nitekim zaten takviye almakta sıkıntı çeken bir ordunun mevcut birliklerinden bazılarını almak, o ordudan intihar etmesini istemekten farksızdı. Bu sebepten Alman olan Sanders dahi bu tahliyenin olmaması için çabalıyor, istifa ediyor ve nihayetinde Almanların vazgeçmesini sağlıyordu.²⁶³ Ancak kararın bir kere hasıl olması, tatbiki konulmamasına rağmen düşünceleri olumsuzluğa sevk etmeyi başarmıştı. Yokluk içerisindeki askerlerin iki zaferle kendisine gelmesi mümkün iken bu gereksiz psikolojik

²⁶⁰ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.58-583.

²⁶¹ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.585-594.

²⁶² ESA, Dosya Numarası: A0065485.

²⁶³ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.598-600.

yıpratma, küçük gibi gözükse de umut kırıcı etkisinden dolayı cepheyi olumsuz etkilemişti. Tam bu sırada Emir Faysal ve birlikleri Maan içlerine girmişti ve muharip gücün böylesine bir zamanda psikolojik durumu ziyadesiyle sarsılmıştı.

Kaydedilen durumun devamında IV. Ordu Sanders tarafından Şeria'nın doğusuna saldırı yapmakla görevlendirilmiş ve bu saldırılarda da başarılı olarak, ilerleyiş için önemli olan birkaç noktayı da ele geçirmişti. Ancak ilerleyen süreçte IV. Ordunun ve Mersinli Cemal Paşa'nın son birkaç aydır süregelen *talihi* tersine dönerek, bazı birliklerin çok fazla kayıp vermesiyle eylül-ekim ayına kadar sürecektir meşhur çekilme başlamıştı. Bu noktadan itibaren IV. Ordu güzergâhındaki bir kısım Araplar artık İngiliz safını tutarak gerek cephe gerisinden gerekse ön hatlardan Türk ordusunu vurmaya başlamıştı.²⁶⁴ Hâliyle bütün bu durumlar IV. Ordu için de Ordular Grubu için de artık bir toparlanma şansının olmadığını ifade etmekteydi. Bütün bunlar yaşanırken de Mersinli Cemal Paşa, askerî kariyerindeki son rütbesine, 23 Temmuz 1918'de, ferik-i sani rütbesine erişmişti.²⁶⁵

Bütün durumlar göz önünde tutulduğu vakit IV. Ordunun başarılı durumunun tersine dönmesindeki en büyük sebep pek tabii yukarıda kaydedilen Mersinli Cemal Paşa'nın *talihi* durumu değildir. Nitekim malumun ilanı bir biçimde seyreden ordunun üzerindeki genel yorgunluk, psikolojik etkenler, vuruşmaların sürekli devamlılık göstermesi, su azlığı, uykusuzluk ve daha oldukça fazla verilebilecek örnekler, asıl ve can alıcı etkenler konumundadır. Bütün bunlarla birlikte ordunun neredeyse takviye almıyor oluşu ve bölge Araplarının nabza göre şerbet veren durumu, yukarıdaki nedenlerin ardılı olarak kabul edilebilir. Yine de unutulmamalıdır ki Mersinli Cemal Paşa'nın gözlemleri, aldığı temkinli kararlar ve emrinde bulunan askerlerin gösterdiği azimkâr tutum, bölgede Türklerin aylar sonra canlanmasına ve hatta bölgede tutunabilme şansının doğmasına sirayet etmiştir. Bu muharebelerin sonucu ile iki Gazze Muharebesi'ndeki sonuçlar mukayese edildiği takdir de görülecektir ki Gazze sonrası müdafaa psikolojisi ön planda olup yeniden ilerleme düşünülmemişken, Şeria sonrası müdafaa bir nebze terk edilmiş ve ileri harekât ile yeniden hâkimiyet ciddiyet kazanmıştır. Şeria sonrası düşüncelerin yalnızca dimağlarda kalmış olması son derece anlaşılır. Tekrar etmekte fayda vardır ki

²⁶⁴ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.605-612.

²⁶⁵ ESA, Dosya Numarası: A0065485.

Türkler Şeria öncesinde çok yara almış, yıpranmış, insan kaynağını tüketmek noktasında hızla ilerlemiş ve insani ihtiyaçlar noktasında çok fazla noksan kalmıştır. Bütün askerlerin insanüstü çabası neticesinde Şeria’da zafer alınmış olsa da genel manzara Mersinli Cemal Paşa’yı haklı çıkartmıştır; geri hattı olmayan, ikmal, iaşe, lojistik yapamayan ve takviye almayan bir ordu, başarılı olamayacaktır.

1.1.4. Nablus Meydan Muharebesi ve Suriye’nin Boşaltılması

Cephede yaşanan son olayların akabinde İngilizlerin muharip gücü hızlı bir takviyeyle arttırılmış ve teçhizat bakımından da üstün olan gücün daha yukarılara çekilmesi sağlanmıştı. Böylelikle Nablus Meydan Muharebesi’nden önce İngilizler, Edmund Allenby komutasında İtalyan ve Fransız kuvvetlerinden de aldığı destekle Türklere nazaran oldukça güçlü bir biçimde hazır duruma getirilmişti.²⁶⁶

İngilizler karşısındaki Türk ordusunun durumu ise malumdur. Devletin hemen her yerde çökmesi Filistin’deki mücadelenin desteklenememesine en büyük nedendir. Nablus Meydan Muharebesi, cepheyi Türkler aleyhine çökerten, muharebe sonrası yaşananlar ile bölgenin tamamen kaybedilmesine yol açan kritik bir basamak taşıdır. Nablus böylesine büyük bir anlamı taşıdığı için hakkındaki gerçeklikler ile mütalaalar arasında bir karışma kaçınılmazdır. Bu sebeple, Nablus Meydan Muharebesi’nin iyi tahlil edilmesi şarttır.

Muharebeden önce Yıldırım Ordular Grubu şu şekildeydi: Liman von Sanders kumandasında Yıldırım Ordular Grubu, Cevat Paşa kumandasında VIII. Ordu ve ona bağlı Miralay Refet (Bele) Bey kumandasında 22. Kolordu; Mustafa Kemal Paşa kumandasında VII. Ordu ve ona bağlı Miralay İsmet (İnönü) Bey kumandasında III. Kolordu ile Ali Fuat (Cebesoy) Paşa kumandasında XX. Kolordu; Mersinli Cemal Paşa kumandasında IV. Ordu ve ona bağlı Miralay Ali Fuad (Erden) Bey kumandasında VIII. Kolordu ve Miralay Şevket Bey kumandasında II. Kolordu.²⁶⁷ Yıldırım Ordular Grubunun muharip gücü 40.598 er, 19.819 tüfek; 273 hafif ve 696 ağır makineli tüfek.²⁶⁸

²⁶⁶ *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi’ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.605-614-615.

²⁶⁷ *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi’ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.616-617.

²⁶⁸ *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi’ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.617.

Buna karşılık İtilaf kuvvetleri 67.000 er, 56.000 tüfek, 552 top gibi rakibine ağır basan ciddi bir güce sahipti.²⁶⁹

General Allenby komutasındaki İtilaf güçleri Nablus Meydan Muharebesi için son derece titiz ve gizlilikle hazırlık yapmıştı. Özellikle Allenby'nin bizatihi kendisi Şeria'daki yenilgilerden sonra önemli dersler çıkartmış olduğundan, Türkler karşısında şaşırtıcı bir taktik izlemek ve üstün muharip gücünü olabildiğince değerlendirmek niyetini gütmüştü.²⁷⁰ 19 Eylül 1918'de başlayan İngiliz saldırısı Türk topçularının atışlarının İngiliz piyadelerinin arkasına düşmüş olduğundan ve İngiliz toplarının da Türk ön savunma hattını dağıtmış olmasından İngiliz ilerlemesinin daha kolay gerçekleşmesini sağladı. Bu saldırıdan önce İngilizlerin çöl için uygun atlı piyadeleri daha erkenden hareket etmiş ve ilerleme düzenleriyle Türk savunma mevzilerini daraltmayı başarmıştı. 19 Eylül'ün akşamında özellikle Avustralya birliklerinin ve uçaklarının hareketleri sonucunda bir karışıklık içerisine düşen Türk ön savunma hattı birçok bölgenin terk edilmesine sebep olmuştu.²⁷¹ İngiliz ilerlemesi 20 Eylül günü de devam etmiş ve Nasıra'ya verdikleri sabah saatlerindeki baskın birçok açıdan başarı göstermişti.²⁷² Özellikle, Türk ordusunun muhaberesi adına son derece önemli olan telgrafların İngilizlerin eline geçmesi Yıldırım Ordular Grubuna çok sert bir darbe indirmişti.²⁷³ Muhabere bağlantısının kopması birçok noktada IV. ve VII. Ordu arasındaki bildirilmesi son derece hayati iletilerin bildirilememesine sebep olmuş ve muharebenin gidişatına da önemli etki de bulunmuştu.²⁷⁴

²⁶⁹ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.615.

²⁷⁰ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.622; Cemal Kemal, "Nablus Meydan Muharebesinde Mustafa Kemal", *AÜTİTE Atatürk Yolu Dergisi*, (Sayı: 51), Ankara 2013, s.622-625.

²⁷¹ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.622-625.

²⁷² Kemal, "Nablus Meydan Muharebesinde Mustafa Kemal", s.629-631.

²⁷³ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.638.

²⁷⁴ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.655; Mehmet Dürdalı Karasan, *Paşam Nereye Kadar Çekileceğiz? Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi Hatıraları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s.86-97.

Mersinli Cemal Paşa Nablus Meydan Muharebesi'nden önce hâlâ Amman'da konuşlanmış bir vaziyetteydi.²⁷⁵ 16 Eylül 1918 günü Dera İngiliz uçakları tarafından bombalanmış ve yine İngilizler tarafından ileri derece silahlandırılmış olan Arapların demir yolu saldırıları gerçekleşmişti. Mersinli Cemal Paşa bunun üzerine Nablus istikametinden Salt'a geçmişti. Arapların saldırıları devam ettiği için bölgedeki telgraf hatları da zarar görmüş ve İngilizlerin ileri bir hazırlık yaptığı dönemde Şeria'daki başarıların altın anahtarı konumundaki Mersinli Cemal Paşa'nın dikkati tamamen Araplar üzerine çekilmişti.²⁷⁶ Bu esnada Nablus Meydan Muharebesi'nin başlaması ve kaydedilen iletişim kopukluğuyla beraber İngilizlerin Nasıra Baskını orduda bir çekilme hareketi başlatmıştı.

Yıldırım Ordular Grubundan gelen emir mucibince Mersinli Cemal Paşa 20 Eylül'ü 21 Eylül'e bağlayan gece çekilmek için harekete başladı. IV. Ordunun çekilmesi Nablus Meydan Muharebesi'ni sona erdiriyordu. Muharebenin neticesi de şöyle oluyordu: VIII. Ordu neredeyse kaybedilmiş ve VII. Ordu çok kritik bir noktada kalarak akıbetini belirsizleştirmişti. IV. Orduda muntazaman Sanders'den gelen emirler doğrultusunda sürekli bir çekilme hareketi içinde kalmıştı.²⁷⁷

Çekilmenin başladığı esnada Sanders VIII. Orduya artık gerek olmadığından ötürü karargâhıyla birlikte İstanbul'a dönmesini emretti. Ordular Grubuna bağlı ordular arasında ise müthiş bir karışıklık ve düzensizlik hâkimdi. Özellikle IV. ve VII. Ordular arasında bir sıkıntı baş göstermiş ve bu cihette iki ordunun kumandanı olan Mersinli Cemal ve Mustafa Kemal Paşa bu sorunun başındaki kişiler olmuştu. Bu iki Paşa'nın ne zaman tanıştığı veya tanışmış olduklarından beri nasıl bir ilişkiye sahip oldukları hakkında kesin bir bilgi yoktur, ancak aralarında bir çekişmenin kuvvetle muhtemel bu olaylarla birlikte bidayet verdiği söylenebilir.

²⁷⁵ Mersinli Cemal Paşa'nın muharebe öncesinde gizlice Emir Faysal ile anlaşmaya çalıştığı, Emir Faysal'ın anlaşmak için Prusya-Bavyera örneğindeki gibi bir muhtariyet esasına dayalı Osmanlı-Arap ilişkisinin gerçekleştirilmesini şart koştuğu söylenmektedir. Bu iddiaya dair elle tutulur bir delil bulunamadı.

²⁷⁶ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.659; Ahmet İzzet Paşa, *İstiklâl Harbinin Gerçekleri- Feryadım*, I. Cilt, (Yay. Haz. Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), TİMAŞ Yayınları, İstanbul 2017, s.254.

²⁷⁷ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.659-662.

Yukarıda kaydedilen durumdan ötürü iki Paşa kısa bir görüşme gerçekleştirdi. Mustafa Kemal Paşa, VIII. Ordunun kullanılabilecek bir kuvvetinin kalmadığını ve aynı şekilde IV. ve VII. Ordu birliklerinin de artık bir ordu hâli kalmamış olmasından bu iki ordunun birleştirilerek tek bir hâle getirilmesini ve başına da ya kendisinin ya da Mersinli Cemal Paşa'nın geçmesini teklif etti. Ancak Mersinli Cemal Paşa bu fikre itiraz ederek mevcut hâlde her kumandanın kendi birliğine kumanda etmesi gerektiğini söyledi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, en azından çekilme sırasında doğan karışıklıklar hasebiyle VII. Ordu arasına karışan IV. Ordu birliklerinin VII. Ordudaki *başarılı zabitanın* emrinde bırakılmasını istedi. Mersinli Cemal Paşa bunu da reddederek fikrindeki ısrarını sürdürmüş ve hem rütbece hem de kıdemce üstün olmasını avantaj olarak kullanarak Mustafa Kemal Paşa'nın bütün tekliflerini geçersiz kılmıştı. Alınan kesin karar doğrultusunda ise VII. Ordu kuzeye doğru çekilmeye devam ederken IV. Ordu arkada kalarak onların çekilmesini himaye altına alacaktı²⁷⁸.

Nablus'tan sonraki çözülme Mondros Mütarekesi'nin yapılmasına kadar devam etmişti. Yıldırım Ordular Grubu, aldığı bu büyük yenilginin üzerine 21 Eylül 1918'den 30 Eylül 1918'e kadar Suriye'de tutunmayı başaramadı. Çekilme harekâtı ve Suriye'nin boşaltılması toplam 34 gün sürmüş, İngiliz birliklerinin takibi de hız kesmeden devamlılık göstermişti. VII. Ordu ve gerisinden gelen IV. Ordu,²⁷⁹ 29/30 Eylül 1918'de Şam'a ulaşmıştı. İngilizlerin hemen arkalarında oldukları hâlde Mersinli Cemal Paşa Şam'a gelmeden önce 28 Eylül 1918'de –Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığının da haberi olan ve onay verdiği– şu emri çıkarttı:

1. *Taberiye ve Hule Gölü arasında yürüyen düşman birlikleri bugün Kumeytra'da dinlenmeğe geçmiştir.*
2. *Yıldırım Ordular Grubu, Rayak ve Şam güneyi mevzilerini müdafaa edecektir.*
3. *Yıldırım Grubunun emriyle Şam'daki birliklerle güneyde Kisve'ye yürüyüşte bulunan birliklerin ve Taberiye Grubunun emir ve kumandasını üzerime aldım. Mustafa Kemal Paşa, Rayak Grubu Kumandasını ele alacaktır. Bu grubu güneyden gelecek kıtaların bir*

²⁷⁸ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.681.

²⁷⁹ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 2, s.214.

kısmıyla takviye edeceğim. Şam güneyinde demir yolu hattı üzerinde bulunan birlikler de aynı şekilde emrimdedir.

4. Şam, IV. Ordu tarafından müdafaa edilecektir. Bunun için ordu, 29 Eylül'den itibaren Şam'ın güney ve güneybatısındaki kısmen hazırlanmış mevzilere girecektir.
5. Birlikler burada iki gruba ayrılacaktır:
 - A. Deşan Grubu: Kumandanı, III. Kolordu Kumandanıdır (İsmet İnönü). Kıtaları, VII. Ordu birlikleridir. Görevi, Şam-Kuneytra ve Şam-Baynas yollarını kapatmaktır.
 - B. Kisve Grubu: Kumandanı, VIII. Kolordu Kumandanıdır (Ali Fuad Erden). Kıtaları, VIII. Kolordu birlikleridir. Görevi, Dera-Şam yolunu kapatmaktır.
 - C. Doğu Cephesi: Kumandanı, III. Süvari Tümeni Kumandanıdır. Görevi, ova kesimini kapatmaktır.
 - D. Ordu Yedeği: Kumandanı, 24. Tümen Kumandanıdır. Birlikleri, IV. Tümen ile II. Kolordunun geri kalan kıtalarıdır. Yedek birlikler, El Muazzama'dan her iki cepheye giden yolları keşfettirecektir.
6. Bundan başka Şam'da bulunan birlikler de emrimdedir. Yedek Ordu Kumandanı, El Muazzama'dan her iki cepheye giden yolları keşfettirecektir.
7. Kisve'de hazırlanmış mevziler, arazi üzerinde gösterilecektir. Deşan kesiminde de yeniden mevziler inşa ettirilecektir.
8. Şam Mevki Kumandanı Miralay Behçet (Günay) ve Alman Mevki Kumandanı Binbaşı Firiç'tir. Her ikisi de ordudan özel emir alacaktır. Kaymakam Tiller, perakende erleri toplamak üzere Şam Mevki Kumandanlığının emrine verilmiştir.²⁸⁰

Mersinli Cemal Paşa Şam'ı bırakmak istemiyordu. Verdiği emirden de açıkça anlaşılmaktadır ki Şam'da son derece şiddetli bir savunmayla İngilizleri karşılayacak ve en azından Şam'ı kurtaracaktır. Paşa'nın savunmada başarılı olduğu da ortadadır. Ancak

²⁸⁰ Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918), IV. Cilt, 2. Kısım, s.695-696.

Paşa'nın bu emrine karşı yapılanlar emirde yazılanlar kadar berrak değildir. Nitekim emirlerin bütün ilgili makamlara ulaştırılıp ulaştırılmadığı bugün bile bilinmemektedir.²⁸¹ Bu husus üzerine daha önce geniş bir çalışma ve tetkik yapılmamış olduğundan Mersinli Cemal Paşa'nın bu emirleri gözetilmemiş, bölgede ve Rayak'ta meydana gelen çekilme hareketleri bir başarı olarak yansıtılmıştır. Öncelikle Paşa'nın emirleri bazı birliklere geç ulaşıyordu. Bazıları ise emirleri aldıkları hâlde emre itaatsizlik ederek keyfî çekilme uyguluyordu. Ordu genel olarak yorgun, bitkin, malzemesiz ve moral olarak da çökmüş olduğundan, emirlerin uygulanmama sebebi bu bahaneye saklanıyordu.²⁸² Zaten Mersinli Cemal Paşa Şam'ı müdafaaya düşünürken Şam'ın tahliyesiyle ilgili mütalaa ve raporlar eksik kalmıyordu.²⁸³

VII. Ordunun kumandanı olarak emri alan Mustafa Kemal Paşa, emri almasından sonra İstanbul'a göndermiş olduğu bir raporda hem yukarıda kaydedilenleri açıklıyor hem de Mersinli Cemal Paşa'nın amacını özetleyecek bir bilgi sunuyordu.²⁸⁴ Sonuçta Mersinli Cemal Paşa'nın isteği üzerine Şam'ın müdafaası tedbirleri düşünülmüş, emir yazılmış, Mustafa Kemal Paşa da düzenlenen ve düşünülen uygulamalara katılım göstermişti.²⁸⁵

Mersinli Cemal Paşa'nın tek uğraşı tabiatıyla İngilizler değildi. Şam'ın müdafaası için önlemler almaya çalışırken Şam'ın içinde ve civar bölgelerindeki Araplar *Hükûmet-i Arabbiyye* adında bir yönetim ilanı yaparak Şam müdafaasını arkadan vurmuşlardı.²⁸⁶ Gerek Arapların ayrılıkçı hareketleri gerekse Türk ordusundaki emir-komuta bozukluğu Şam müdafaasına müsaade verdirmiyor ve nihayetinde 30 Eylül 1918 günü Şam Türklerin elinden tamamen çıkıyordu.²⁸⁷

Şam'ın düşmesinden sonra çekilme hız kazandı. Bir aralık Sanders Mersinli Cemal Paşa'ya Humus'ta kalmasını emretmiş, bölge Araplarının ordunun varlığını

²⁸¹ BOA, DHR. ŞFR., 596-38.

²⁸² *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.697.

²⁸³ BOA, DHR. ŞFR., 596-1.

²⁸⁴ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 2, s.225; bu raporda Kemal Paşa, Mersinli Cemal Paşa'nın Emir Faysal ile anlaşmakta serbest bırakılması gerektiğini ifade etmiş. Bu anlaşmanın ne olduğu bütün hatlarıyla bilinmemekle birlikte, fazlaca belgesiz iddialarla çerçevelendiği için sorunlara haizdir.

²⁸⁵ BOA, DHR. ŞFR., 596-37.

²⁸⁶ BOA, DHR. ŞFR., 596-132.

²⁸⁷ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.698; BOA, DHR. ŞFR., 596-133; Nedim, *Filistin Savaşı (1914-1918)*, s.156.

hissederek taşkınlıklar yapmamasını önlemeyi düşünmüştü.²⁸⁸ Bu olayların içerisinde Sanders, Mersinli Cemal Paşa'nın Humus'ta çok başarılı işler yaptığını ve önü alınamayan ve ciddi sonuçlara varan firar olaylarını sonlandırdığını kaydetmiş.²⁸⁹

Tam 34 gün boyunca süregelen çekilme hareketi sonucunda Yıldırım Ordular Grubu Adana'ya gelmiş ve Suriye terk edilmişti.²⁹⁰ Gerçi Halep'te kalmış olan küçük gruplarla birlikte sokak çatışmaları olmuş ve arkasından İngilizlerle bazı sıcak temaslar da yaşanmıştı ancak genel mücadele kaybedilmişti.²⁹¹

Nablus'tan başlayarak meydana gelen gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin harbin ilk anlarından itibaren uğraş verdiği Sina-Filistin Cephesi'nin çökmesiyle ve en nihayetinde bölgedeki yaklaşık 400 yıllık bir Türk hâkimiyetinin son bulmasıyla noktalanmıştı. 30 Ekim 1918'te Mondros Mütarekesi'nin imza olunmasıyla devlet teslim olmuş ve Birinci Dünya Harbi kaybedilmişti.

1.1.5. “Paşaların Hesaplaşması”

Birinci Dünya Harbi boyunca tek bir cephede görev yapan zabite az rastlanır. Mersinli Cemal Paşa, yaklaşık 4 yıl 6 ay boyunca Suriye ve Filistin'de bulunmuş ve bu nedenle eşine az rastlanan bir istikrar göstermiştir. Neticede ise o da herkes gibi yenilmiş bir ordunun yenilmiş bir zabiti konumundadır. Ferik-i sani rütbesine yükseltildikten sonra iki madalya daha kendisine verilmişti.²⁹² 14 Haziran 1918'de Alman İmparatoru'nun vermiş olduğu Birinci Rütbe Kron Ordusu Nişanı ve 10 Ekim 1918'de hizmetlerinin karşılığı olarak verilmiş olan Muharebe Altun Madalyası.²⁹³

Mersinli Cemal Paşa'nın bölgedeki görevi uzun olduğundan o an için ya da daha sonraki dönemlerde ünlenecek olan birçok isim bölgeye gelmişti. Cemal Paşa bu isimlerden birçoğuyla yalnızca askerî görev esasında ilişkiler yürütmüş bazılarıyla da

²⁸⁸ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.703.

²⁸⁹ Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s.344.

²⁹⁰ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.720.

²⁹¹ Cemal Kemal, “Osmanlı'nın Filistin Cephesi'ndeki Son Muharebesi”, *AÜTİTE Atatürk Yolu Dergisi*, (Sayı: 45), Ankara 2010, s.37-69.

²⁹² Mersinli Cemal Paşa'nın ESA'da bulunmayan ancak 9 Ekim 1918'de kendisine verilmiş olan üçüncü cihette bir madalya, *İmtiyaz Madalyası*, tespit edildi; BOA, İ. DUİT., 158-105.

²⁹³ ESA, Dosya Numarası: A0065485.

samimi ilişkiler kurmuştu. Bu samimi ilişkilerde ön plana çıkan en önemli kişi Cevat Rifat Bey'di.²⁹⁴

Mersinli Cemal ve Mustafa Kemal Paşa'nın arasında bir sürtüşme olduğu aşîkârdır. Bunu bağımsız olarak iki Paşa'nın belirttiği söz ve ifadelerden anlamak pekâlâ mümkündür. Fakat bahsedilen sürtüşmenin boyutu esasında iki Paşa arasında sınırlı kalmamış hatta iki Paşa'dan daha fazla bu sürtüşmeyi sürdüren ve kullanan isimlere rastlanmıştır. Bu isimlerden Mersinli Cemal Paşa'nın tarafı olarak zikredilebilecek kişi Cevat Rifat Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın tarafı olarak zikredilebilecek kişi de Suphi Nuri Bey'dir.²⁹⁵

Cevat Rifat Bey'in literatüre bıraktığı *Paşaların Hesaplaşması* üç aşamalı bir süreçtir. Bu sürecin büyük çoğunluğu yukarıda zikredilen iki ismin iddialarıyla süslenmiş bir vaziyettir ve bu yüzden *hesaplaşmanın* tamamını doğrulamak mümkün değildir. *Paşaların Hesaplaşması* Nablus Meydan Muharebesi'nde başlamıştır.²⁹⁶ Bir önceki bölümde zikredilen orduların karışması ve Mustafa Kemal Paşa'nın *birleştirme* fikrinin doğurduğu gerginlik sarîh olarak bilinmektedir. Bunun dışında Cevat Rifat ve Suphi Nuri Bey'den ayrı ayrı iddialar mevcuttur. Cevat Rifat Bey'in iddiaları doğruluk payı sunmadığından değerlendirmeye de ihtiyaç bırakmamaktadır. Fakat Suphi Nuri Bey'in iddiası, 96 yıldır kullanılan bir telgraf belgesinden dolayı önemli bir ciddiyet yakalamış

²⁹⁴ Cevat Rifat Bey 1892 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. Dedesinin Osmanlı Devleti'ne sığınmış bir Macar olduğu hakkında iddialar vardır. Cevat Rifat dedesinin isteği üzerine Kulelide askerî eğitim görmüş ve akabinde Harbiye Mektebinden mezun olmak suretiyle orduya katılmıştı. Balkan Harbi'nde bulunmuş ve esir edilmişti. Dünya Harbi'nde ilgili cepheye atandıktan sonra Mersinli Cemal Paşa'nın yaverliğini ve şifre kâtipliği görevini yürütmüştü. Cevat Rifat Bey bu tarihten itibaren Mersinli Cemal Paşa'dan hiç kopmamış, onu babası olarak görmüş, onu saplantılı bir hâle getirmişti. İlgili bölgede bir Yahudi gizli kuruluşunu açığa çıkarttığı yönünde bilgiler mevcuttur. Siyonizm ve gizli kuruluşlarla çok içli dışlı olmuş olduğundan, hayatının sonuna kadar Siyonizm'e takıntılı kalmış ve yaşamının sonuna kadar Anti-Siyonist bir mücadele sürdürmüştü; Celil Bozkurt, *Eserleri ve Fikirleri ile Cevat Rifat Atilhan*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011, s.1-11.

²⁹⁵ Suphi Nuri İleri (1887-1945): Hukukçu, gazeteci ve siyasetçidir. Umumi harp sırasında IV. Orduda bulunmuş ve Büyük Cemal Paşa ile yakın ilişkiler kurmuştur. IV. Ordudayken görece milliyetçi bir yapısı hasıl olmuş fakat ilerleyen zamanlarda yine görece sosyalist cereyanlarda bulunmuştu. Mersinli Cemal Paşa ile tam ilişkisinin ne olduğu bilinmemekle beraber çok iyi bir ilişkileri olmadığı da açıktır. Tıpkı Cevat Rifat Bey'de olduğu gibi Suphi Nuri Bey'in de yazımları da şüphelidir.

²⁹⁶ Cevat Rifat Bey ikilinin Selânik'te tanıştığını ve bu yüzden *hesaplaşmanın* Selânik'ten itibaren süregeldiğini kaydetmiştir. İkilinin Selânik'te tanışıp tanışmadığı sarîh olmadığından *hesaplaşmanın* Nablus'ta başladığını kabul etmek daha uygun olsa gerekir; Celil Bozkurt, *Mersinli Cemal Paşa'nın Yaveri Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Anıları*, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2015, s.50-51.

olduğundan ve ortaya bir *Şam Meselesi* çıkartmış bulunduğundan değerlendirilmesi icap etmektedir. Bunu ilgili kısma sevk ederek sürecin ikinci devresine bakmak gerekir.

Hesaplaşmanın ikinci aşaması Mondros Mütarekesi Dönemi'nde yaşanır. Bu dönemde oldukça kaynak yekûnu olduğundan pek fazla şüphe uyandıracak durum ve iddialar yoktur. Yalnız Cevat Rifat Bey'in bu dönem için ortaya attığı bazı iddialar fazlasıyla rağbet görmüş olduğundan hülasa bahsetmek yerinde olur: Rifat Bey, Mersinli Cemal Paşa'nın Millî Mücadele'yi başlatan kişi olduğunu söyler. Genel bakıldığı zaman yanılmadığı ortadadır fakat buradaki mücadelenin bilinen Millî Mücadele'nin değil Konya ve civarındaki bir millî mücadelenin başlatılmasıdır. Rifat Bey bu savını Vatan Ordusu denilen 40.000 kişilik ordunun kuruluşuyla destekler ancak herhangi bir belge sunmadığından ve Mersinli Cemal Paşa'nın kendisi böyle bir ordunun var olmadığını kaydettiğinden bu mesele hallolur.²⁹⁷ Diğer bir iddia da Mersinli Cemal Paşa'nın Sultan Vahdettin ile olan ilişkisidir ve bu ilişkilerin anlatıldığı yazımlarda Rifat Bey'in pek orijinal yazım yapmadığı, genellikle Mevlanzade Rifat'tan etkilenmiş olduğunu anlamak zor değildir.²⁹⁸

Hesaplaşmanın üçüncü ve son aşaması oldukça uzundur. I. Dönem TBMM'nin kapatılmasıyla başlayıp İzmir Suikast Teşebbüsü denilen mühim bir olayla tırmanışa geçmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın ölümüne kadar devam etmiştir. Buradaki sürtüşmenin içeriği de son derece açık olup zikredilen iki ismin dışında Kılıç Ali'nin bir iddiası dışında farklı bir iddia yoktur. Kılıç Ali'nin iddiası da tarihî bir hata olup Mersinli Cemal Paşa Malta'dayken Ankara'da olarak gösterilmiş ve şiddetli bir muhalefet hareketinde olduğu yazılmıştır.²⁹⁹ Ankara'da bulunmayan Cemal Paşa'nın böylesi bir suçla istinat edilmesi son derece enteresandır.

²⁹⁷ Bozkurt, *Mersinli Cemal Paşa'nın Yaveri Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Anıları*, s.94-104; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. III, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s.908.

²⁹⁸ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya kadar*, C. I, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1977, s.231.

²⁹⁹ “Ordunun uğradığı bu bozgunun ilk etkileri Büyük Millet Meclisinde hemen gözükmede gecikmedi. Feryatlar başladı. Kötümser nutuklar atıldı. Milletvekilleri kürsüde ve koridorlarda ‘Ordu nereye gidiyor? Millet nereye sürükleniyor? Bu bozgunun elbet bir sorumlusu vardır. O nerededir, onu göremiyoruz’ diye bağırıyorlardı. Bunların başında da Mersinli Cemal Paşa, Çolak Selahattin Bey ve Kara Vasıf gibi muhalif askerî ileri gelenler vardı. Bunlar diyorlardı ki: ‘Ankara önünde yapacağımız muharebede uğrayacağımız yenilgi bize davayı kaybettirir. Dolayısıyla Mustafa Kemal ordunun kumandanlığını üstlenmelidir. Bu felaketi ancak Mustafa Kemal önleyebilir!’; Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, (Haz. Hulûsi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s.147; Kılıç Ali'nin bahsettiği bozgun Kütahya-Eskişehir'den sonra olmalıdır. Çünkü başka bir bozgun yoktur. Hata buradan doğmaktadır. Nitekim Mersinli Cemal Paşa Meclise 29 Aralık 1921'de katılmıştır.

Paşaların Hesaplaşması önemli bir olaydır. Bu olayın gerçeklikleri kadar iddiaya konu olan malzemeler de önem taşır. Şimdiye kadar Mustafa Kemal Paşa'nın Enver ve Kâzım Paşa'yla olan sürtüşme durumu daha çok ön plana çıkartılmış olduğu için Mersinli Cemal Paşa'yla olan durumu bir nebze arka planda kalmıştır. Bu nedenden dolayı da *hesaplaşmanın* öneminde doğrusal artış olmuştur. Son olarak kaydetmek gerekir ki zikredilen *hesaplaşma* iki Paşa'nın sözlü karşı karşıya gelmesinden çok, bahsedilen iki iddialar sahibi ismin birbirleriyle olan matbuat muhaberesinden ibarettir. *Hesaplaşmanın* içinde pek tabii olarak bu muhabere de vardır fakat bu muhaberede Mustafa Kemal Paşa'nın izine bizatihi rastlamak mümkünken Mersinli Cemal Paşa'ya rastlamak mümkün değildir.³⁰⁰

1.1.5.1. Cevat Rifat Atilhan'ın Kaleminden Mersinli Cemal Paşa

³⁰⁰ Aracılar hariçte bırakılarak meseleye bizatihi Mustafa Kemal Paşa'dan yaklaşılabilecek olunursa bir iddia ve Kemal Paşa'nın bizatihi kendisinin anlattığı iki ayrı eleştiriye ulaşmak mümkündür. İddiaya göre Mustafa Kemal Paşa olayları eleştirmek adına gazetede yazı yazmış, ancak asker olduğu için bu yazı Suphi Nuri imzası ile yayınlanmıştır. Bahsi geçen makalenin Suphi Nuri tarafından yazıldığı iddiası da mevcuttur. Fakat Suphi Nuri'nin oğlu Rasih Nuri İleri, Mersinli Cemal Paşa'nın bir gün Suphi Nuri'ye makaleyle ilgili: "Biliyorum senin kabahatin yok, yazıları yazan bellidir." dediği kaydedilmiştir. Bununla birlikte ulaşılmayan ancak Mustafa Kemal Paşa tarafından yazıldığı söylenen ve Mersinli Cemal Paşa'yı eleştiren iki makaleden daha söz edilmiştir; Deniz Şahinli, *Suphi Nuri İleri Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gazeteciliği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007, s.99-100; Suphi Nuri Bey hatıralarında bu makaleler hadisesi için şöyle der: "...Başkasının makalesine imza attığım ilk defa başıma gelmiyordu. (...) Bir gün bana yaveri ile beş altı askerî makale göndermişti. Mevzu Şam'ın müdafasız teslimine ve Suriye Cephesi'nin mağlubiyetine dair erkâniharpe bir münakaşa idi. O makaleleri paşa bizzat kendisi dikte etmişti. Aldığım emir üzerine imzamları onları neşrettim. Fakat ihtiyat mülahazası Suphi Nuri'nin yüksek erkâniharptan haberi olmadığını pekâlâ bilen pek çok asker okuyucularımız hayrete düşmüşlerdi. Bir hukuk doktoru bu kadar yüksek sevkülceys ve tabya meselelerini nasıl münakaşa edebilir ve tanınmış kumandanların hatalarını nasıl yüzlerine vurabilirdi! Hakikate vâkıf olmayan beni müthiş ve mühim bir çarıklı erkâniharp zannettiler! Tabii ben o vakit hakikati kimseye söyleyemedim. Fakat şimdi ifşa ediyorum. O meşhur makalelerin en çok çatığı sabık kumandanlardan biri vaziyeti hemen kavramıştı. Bir gün onunla beraber Mersin'de bir otelin lokantasında yemek yerken bana, 'sana kızmıyorum Suphi... O yazıları sen yazmadın, aleyhimde bulunan zatı pekiyi anladım' demişti."; Suphi Nuri İleri, *Gazetecilik Hatıralarım*, (Haz. İbrahim Özen), Çolpan Kitap, Ankara 2019, s.60-61; yazılanlara ve söylentilere göre makalelerin Suphi Nuri imzasıyla neşredilmesini emreden kişi Mustafa Kemal Paşa, Mersin'de bir lokantada yemek yediği kişi Mersinli Cemal Paşa'dır. Suphi Nuri Bey, yazım yaptığı sırada hayatta olmayan kişilerin adlarını zikretmekten imtina ettiğini ve bunun da hayatta olmayanların kendisini savunmadığı için yaptığını belirtmiştir, ancak pek çok zaman bu kuralına uymadığı gibi ekseriyetle isim zikretmekten imtina ettiğini görmek de pek mümkündür. Mustafa Kemal Paşa tarafından yazılıp Suphi Nuri Bey tarafından imza edildiği söylenen makalenin içeriğine bakıldığında yazılanlar, Mersinli Cemal Paşa'yı eleştirilmekle beraber, esas olarak Cevat Rifat Bey'e bir cevap niteliği taşımaktadır; Şahinli, *Suphi Nuri İleri Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gazeteciliği*, s.442-443; Kemal Paşa'nın kendi ağzından anlattığı olay ise Nablus Meydan Muharebesi ile ilgilidir. Bu paylaşım özetlenecek olursa Kemal Paşa Cemal Paşa'yı muharebeye yardım konusunda açıkça eleştirmiştir. Bu eleştirilere neden olan da başta Cevat Rifat Bey olmak üzere matbuat üzerinden yıllarca devam ettirilmiş olan muharebedir; *Atatürk'ten Anılar*, s.108-112.

Cevat Rifat Bey edebî yönü oldukça kuvvetli olan bir yazardır. Bu yönü sayesinde okuyucu için önemli bir kolaylığı da sağlar. Fakat bu özelliklerinin tam aksi yönünde, yazımında ciddi boyutlara ulaşabilecek maddi hatalar mevcuttur. Onun anlatımlarına genel bir bakış atıldığı zaman mübalağası, kaynak belirtmemesi, doğrulanması son derece güç olan iddialar ortaya atması³⁰¹ ve harp sırasında uğramış olduğu psikolojik sorunları bütün hayatı boyunca devam ettirmesi, onun hakkındaki kuşkuların, yazımındaki hataların ve neden doğru kabul edilemediğinin en geçerli örneklidir. Son olarak sıralanana en makul örneği onun Siyonizm'e olan takıntısıyla verebilmek pekâlâ mümkündür.³⁰² Rifat Bey Mersinli Cemal Paşa'nın yaveri ve şifre kâtibiydi. Bu görevleri onun için birçok ayrıcalıklı olaylara tanıklık etme şansını doğurmuştu. Bunun gayet farkında olduğu için de yazımlarını hep bu noktaya dayandırmıştı. Fakat ne yazık ki yazımlarını yalnızca şahsi gözlem ve anılara dayandırmış olması, yazımlarındaki iddiaları şüpheli kıldığı gibi doğruluğunu düşündürmeye de pek fırsat tanımamıştır. Onun yazımları hülasa analiz edilecek olursa yukarıda da kaydedildiği üzere mübalağası fazla dikkat çeker.³⁰³ Bunun dışında kendisiyle olan çelişmesi de onun hakkındaki genel kuşkulara sebebiyet verir. Bunun en iyi örneği Mustafa Kemal Paşa'yla olan ilişkisidir. Rifat Bey, Nablus Meydan Muharebesi'nde Mustafa Kemal Paşa'yı *ihane* ile ³⁰⁴ suçlar ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında onun *ilahi* bir kalıba yükseltildiğini söyler. Hatta bunu yaparken tarihî bir gaf yaparak Mersinli Cemal Paşa'nın doğum yerini bile bilmediğini ve yazımındaki samimiyetini gözler önüne serer.³⁰⁵ Rifat Bey'in çelişkisi bundan sonradır.

³⁰¹ Rifat Bey, Mersinli Cemal Paşa'nın yaveri olmadan önce Mason bir İttihatçının üzerine kurşunlar boşalttığını ve idam olmayı beklerken Mersinli Cemal Paşa'nın kendisini yanına aldığını yazmıştır; Bozkurt, *Mersinli Cemal Paşa'nın Yaveri Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Anıları*, s.25.

³⁰² Siyonizm; Yahudi milletin Tevrat'a bağladığı uluslararası siyasi bir harekettir; Mim Kemâl Öke, *Osmanlı İmparatorluğu Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914)*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1982, s.32-66; Habip Tokgöz, "İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Theodor Herzl ve Siyonizm", *Anasay*, (Sayı: 1), 2017, s.189-191; Jonathan Schneer, *Balfour Deklarasyonu- Arap-İsrail Çatışmasının Kökenleri*, (Çev. Ali Cevat Akkoyunlu), Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2011, s.348-361; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.689.

³⁰³ "Bir telgraf direğine çıkarak telefonu bağladım. Yüz binlerce mermi direği parçaladı (ve) Allah bunlardan bir tanesinin bile bana isabet etmesine izin vermedi." Bozkurt, *Mersinli Cemal Paşa'nın Yaveri Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Anıları*, s.35.

³⁰⁴ Bozkurt, *Mersinli Cemal Paşa'nın Yaveri Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Anıları*, s.47.

³⁰⁵ "Yirmi yıl, sade bir ilah (Atatürk) üzerinde durduk. Mersinli Cemal Paşa şöyle dursun ilah-el-alemi bile kafalardan silmeye başladık. Bütün ıstıraplarımızın, bütün kötülüklerin ve içine girdiğimiz çıkmaz yolun sebebi işte budur... Millî Mücadele'ye besmele çeken, kırk bin kişilik muntazam ve muazzam bir ordu meydana getiren Mersinli Cemal Paşa'nın daima fazilet ve büyüklüğünden bahsedilir... Mersinli Cemal Paşa bir Anadolu çocuğudur. Isparta'da doğmuş, Mersin'de büyümüştür. Köklü, su katılmamış bir Türk

Cumhuriyet'in ilerleyen dönemlerinde Mustafa Kemal Paşa'nın Gazi unvanı üzerinden yüceltilmesi adına yazımlara başlar.³⁰⁶ Masonların Kemal Paşa'ya suikast yaptığını iddia eder. Bu çelişki ve geçiş süreci tabiatıyla Mustafa Kemal Paşa'nın Mason Localarını kapatması gibi kimi hareketlerden kaynaklanır. Rifat Bey'in en çok kuşku uyandırdığı alan onun Siyonizm ile olan durumudur. Rifat Bey, 20. yüzyıl Osmanlı'sını, tabiatıyla İttihat ve Terakkiyi, tamamen Mason olarak kaydeder. Onun için Mason ve Siyonist pek farklı değildir.³⁰⁷ Bu yüzden Mason olan İttihatçılar, Enver Paşa hariç,³⁰⁸ aynı zamanda Siyonizm'e de alet olmuştur.

Cevat Rifat Bey'in Cemal Paşa'sı *büyük karakter ve hakiki Türk çocuğudur*.³⁰⁹ Rifat Bey ara ara yer verdiği bu tip bilgilerde Mersinli Cemal Paşa'yı o kadar kesin bir dille aktarmıştır ki bu sebepten birden fazla hata yaparak bilgi ayıklanmasına da yardımcı olmuştur. Bunun en iyi örneği Paşa'nın doğduğu yeri bilmediğiyle zikredilmişti. Bundan başka olarak Rifat Bey Mersinli Cemal Paşa'nın Konya'da olduğunu resmî belgelerde görüldüğü günlerde İstanbul'da olduğu kaydını yaparak bahsedilen süreçteki anlatımlarını pek tabii çürütmüştür. Cephe içerisindeyse doğruluğu bulunmayan iddiaları ortaya çıkartan en önemli kayıt Liman von Sanders tarafından yapılmıştır. Rifat Bey Mersinli Cemal Paşa büyük bir ordunun başına gelene kadar (ordunun hangi ordu olduğu hakkında Rifat Bey bir belirtme yapmamıştır) birçok gizli teşkilat olaylarından bahsetmiş ve sonunda önemli bir vazifeyle sorumlu tutulunca bölgede büyük sevinçler olduğunu kaydetmiştir.³¹⁰ Bu savını da Liman von Sanders'in ona attığı bir cümleyle desteklemiştir: "*Garp'ta bile eşi bulunmayan bir kumandan.*" Fakat Liman von Sanders'in gerçek sözleri şöyledir:

ailesinin evladıdır... Genç nesil ne Mersinli Cemal Paşa'yı tanıyor ne de onun etrafında saf tutmuş Millî Mücadele'nin büyük kahramanlarını..."; Celil Bozkurt, *Bartın ve Havalisi Komutanı Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Millî Mücadele Hatıraları*, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2015, s.27-28

³⁰⁶ Bozkurt, *Eserleri ve Fikirleri ile Cevat Rifat Atılhan*, s.58-84.

³⁰⁷ Cevat Rifat Bey'e göre Masonluk Siyonizm'dir. 1954 yılındaki bir yazısında Masonlar için: "*Allahsızdırlar, Yahudi'dirler, beynelmilelcidirler ve komünisttirler.*" açıklamasını yaparak, bu husustaki düşüncelerini gayet açık beyan etmiş; Bozkurt, *Eserleri ve Fikirleri ile Cevat Rifat Atılhan*, s.58.

³⁰⁸ Enver Paşa'yı hariç tutmasının sebebi Paşa'nın Masonlara karşı aldığı tedbirler, Siyonizm'e karşı giriştiği mücadeleler ve özellikle Paşa'nın dindar şahsiyetidir; *Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Günlüklerinde Filistin Cephesinde Nili Casusları*, (Yay. Haz. Celil Bozkurt), Altınordu Yayınları, Ankara 2019, s.43-46.

³⁰⁹ Bozkurt, *Mersinli Cemal Paşa'nın Yaveri Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Anıları*, s.23-25.

³¹⁰ Bozkurt, *Mersinli Cemal Paşa'nın Yaveri Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Anıları*, s.28-47.

‘‘Harbin son kısmının yönetimi, Ordular Grubu tarafından Şam’daki IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa’ya bırakılmıştı. Bununla Bahriye Nazırı Cemal Paşa aynı kişi değildir. Türk ordusunda çok Cemal vardır. Bu Cemal, buralarda hizmet etmiş, durumu iyi bilen, akıllı ve yetenekli bir kumandandı.’’³¹¹

Cevat Rifat Bey’in aktarımlarından Mersinli Cemal ve Mustafa Kemal Paşa’nın kavgasına dair en doğrulanabilen bilgi, ikilinin Nablus Meydan Muharebesi’nden sonra giriştiği küçük bir tartışmadır. İlgili kısımda kaydedilmiş olan asıl bilgide Mustafa Kemal Paşa orduların birleştirilmesini, başına da kendisinin ya da Cemal Paşa’nın geçmesini istemiş, Cemal Paşa’da bunu reddetmişti. Kemal Paşa en azından kendi ordusuna karışmış olan IV. Orduya ait askerlerin kalmasına çalışmışsa da Cemal Paşa buna da yanaşmamıştı. Rifat Bey tarafından da kaydedilen bu bilgi doğruluk ihtimaline nazaran aynıyla aktarılması lazım gelir:

‘‘Dera’dayız. Artık Şam şehrine yüz yirmi kilometre kadar bir mesafe var. IV. Ordu Kumandanı Mersinli Cemal Paşa ile VII. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa burada karşılaştılar.

Hadiselerin bu feci inkişafından son derece müteessir ve asabi olan Mersinli Cemal Paşa, VII. Ordu Kumandanını görünce, zapt edilemeyen bir infial ve şiddetle şöyle haykırdı:

- Bu hâli görüyorsunuz Paşa hazretleri! Allah bunu zat-ı devletinizden soracaktır! Üç ordu müşterek bir müdafaa yapmış, müşterek bir mukavemet göstermiş olsa idi bu perişanlık husule gelmeyecekti!
- Paşa’m, Beysan-Taberiye istikametinde çekilmiş olsa idik ordunun ricat hatları kesilmiş olacaktı. Zat-ı devletinizin emrinizdeki III. Süvari Fırkası ve öteki süvari alaylarıyla bu işe müdahale buyursa idiniz olmaz mıydı? İki gün geç kaldınız.

Bu muhavere hiddet ve asabiyetle yirmi dakika sürdü. Ben erkânıharp reisini çağırmak için bir müddet yanlarından ayrıldım. Konuşmanın sonunda, Mustafa Kemal Paşa sert bir eda ile:

³¹¹ Sanders, *Türkiye’de Beş Yıl*, s.243.

- *Münakaşayı bırakalım Paşa 'm! Siz ordunun en kıdemli kumandanı³¹² sıfatıyla zat-ı şahaneye (padişah) sulh teklifinde bulununuz, vaziyeti müşahede buyuruyorsunuz! dedi.*
- *(Cemal Paşa) Siz Zat-ı Şahane'nin yaveri ve mutemedisiniz. Kendileriyle dostluğunuz vardır. Lüzum görüyorsanız bu teklifi siz yapınız! Umarım ki Kisve hattında da bizi yalnız bırakmazsınız!*

(Ve) selamsız sabahsız birbirinden ayrıldılar. Bu hâl zaten maneviyatı bozulmuş olan insanlar üzerinde menfi tesirler yaptı.'³¹³

Bu aktarım sayesinde Mersinli Cemal Paşa'nın orduların birleşmesine ve kendi askerlerinin VII. Orduya geçmesine neden karşı çıktığı, mağlubiyet sonrası bir psikoloji içerisinde, daha anlaşılır vaziyette olduğundan, kısmen de olsa bu konuşmanın gerçekleşmiş olabileceğini düşünmek pekâlâ mümkündür.

1.1.5.2. Şam Meselesi

Şam Meselesi, Suphi Nuri Bey'in neşrettiği bir *hatıra* kaydından doğmuştur. Nuri Bey'in bu kaydı Mustafa Kemal Paşa'yla ilgili olduğu için de kaydın içindeki her şey tamamıyla kabul görmüştür. Bu kaydı önemli yapan, Mustafa Kemal Paşa tarafından yazıldığı iddia edilen bir telgrafın burada yer almasıdır. Bu sebepten Mustafa Kemal Paşa'nın bütün kayıtlarının toplanıldığı yerlerde bile bu telgrafa ulaşmak hayfa ki mümkündür.³¹⁴

Mustafa Kemal Paşa tarafından yazıldığı iddia olunan telgraf, içeriği son derece hakaret dolu olan ve kime gönderildiği belli olmayan bir özelliğe haizdir. Telgraf Suphi Nuri Bey tarafından kendi gazetesi olan *İleri*'nin 4 Kasım 1924 tarihli sayısında 12 numarası ile *Harb-i Umumide Gördüklerim* serisinin *Mağlup Olur İken* başlıklı bir neşrinden ibarettir.

³¹² Zaten IV. Ordu Kumandanı olan Mersinli Cemal Paşa için böyle bir tabir kullanılacaksa buradaki ordunun IV. Ordu olmadığı pek ortadadır. Genel konuşulduğu açık olmakla beraber bu cümledeki yanlışlık gözden kaçırılmayacak derecede önemlidir. Nitekim bu iddiadaki ordu Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı olup bu ordunun en kıdemli kumandanı da Mersinli Cemal Paşa değildir. Rifat Bey'in bermutat Mersinli Cemal Paşa methiyeleri bu gibi küçük cümle oynayırlarıyla berdevam verilmiştir.

³¹³ Bozkurt, *Mersinli Cemal Paşa'nın Yaveri Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Anıları*, s.57-58.

³¹⁴ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 2, s.231.

Suphi Nuri Bey, telgraftan önce uzun bir girizgâh yapmış, mütarekenin ilk günlerinde İstanbul'u ve Mustafa Kemal Paşa'yı anlatmış ve daha sonra umumi harbe dönerek Mustafa Kemal Paşa'nın Suriye'deki ricatta ordunun namus ve şerefini kurtardığını belirtmiştir. Sonra da Mustafa Kemal Paşa'nın kin beslemeyen ve karşılık beklemeden uzun senelerden beri halis ve samimi bir dostluk kurduğu bir zata aşağıdaki telgrafi yazdığını kaydetmiş, bu telgrafi mütemadiyen koruduğunu ve *kanayan bir sahife-i tarihiyeye bu vasıta ile sunduğunun memnuniyetini* belirtmiştir. Arkasından da telgrafi vermiştir. Nuri Bey ayrıntısıyla bahsedebildiği bu dostun adını her nedense vermemiştir. Bahse konu olan telgraf şöyledir:

“Eylül'ün on dokuzuncu gecesi düşman evvela VII. Orduya taarruz etmeğe başladı. Düşmanın iki taarruzunu durdurdum. On dokuz sabahı garbımızda bulunan VIII. Ordu kısa bir düşman taarruzu karşısında kısa bir süre içinde dağıldı. Bundan dolayı VII. Ordunun sağ kanadı ve çekilme hattı tamamen düşman tarafından tutuldu. Şarkımızda bulunan IV. Ordu hissizliğin azamisini gösterdi. Elzem olan yardımdan kaçındı. Buna rağmen her tarafta düşmanla muharebe ederek cenuba olan cepheyi garba çevirerek ve Vadi-i Şeria Nehri'nden orduyu geçirerek Aclun Dağı dâhilinde ve Dera-Mezrip hattında ve oradan namus ve şerefle gerek İngiliz birlikleriyle ve gerekse Şerif birlikleriyle muharebe ede ede Şam'a kadar gittim. Orada Liman Paşa'nın emriyle Şam'ın korunması için ne yazık ki (VII. Orduyu) (Mersinli) Cemal Paşa'nın tahtı-ı emrine terk ile kendim de Rayak'ı tutmak ve orada elde edeceğim kuvvetleri düzenlemekle vazifelendirildim. (Mersinli) Cemal Paşa'da Şam'ı Rabu (Rabo/Rabove) Boğazı'na kadar geldiğinden habersiz kaldığı düşmanın küçük kuvveti karşısında kendi ordusuyla beraber benim ordumu da terk ederek yalnız başına Rayak'a geldi. Ben bundan sonra Rayak'ta teşkil ettiğim kuvvetleri şimale kaydırarak Şam'da kalan kuvvetlerin de İsmet (İnönü) Bey'in emri altında olarak kuzeye hareket etmelerini emretmek için vasıta buldum. Şimdi üç günden beridir orduyu yeniden Halep cenubunda toplamakla meşgulüm. Düşmanın bilinen üstünlüğü karşısında ve bizim ordu adı altında tutulan beş altışar bin erimizin çekilmesi tabii idi. Fakat bu çekilme daima bir şekil muhafaza edilerek uygulanabiliyordu. Enver Paşa gibi bir ahmak genel harekât sorumlusu olmasa idi ve burada beş on bin kişilik gibi askerî bir topluluğun başında ilk top sesinde ordusunu bırakıp kaçan ve kendini kurtarmak için şaşkın tavuk gibi öteye beriye sığınan kumandan bulunmasa idi (Cevat Çobanlı), hiçbir askerî vaziyeti takdir edemeyen bir IV. Ordu

(Mersinli Cemal Paşa) Kumandanı bulunmasa idi... (ve) bunların başında muharebenin ilk gününden itibaren hiçbir tesir ve nüfusu kalmayan bir (Yıldırım) Grup Karargâhı olmasa idi...

Bu andan sonra, artık barıştan başka yapılacak bir şey kalmamıştır...

7 Teşrinievvel (Ekim) (1)334 (1918)

Mustafa Kemal³¹⁵

Bu telgrafın Mustafa Kemal Paşa tarafından yazılmış olabileceği çok uzun süredir kabul görmektedir. Fakat onun tarafından yazılmamış olabileceği içeriğindeki birden çok yanlıştan dolayı pekâlâ düşünülebilir. Evvela telgrafın içeriğindeki bilgiler yüksek oranda doğru değildir ve herhangi bir propaganda veya rakibini eleştirmek adına bir taşlama gereği bu telgrafın oldukça dışında bir hadise olmalıdır. Sonuçta Kemal Paşa'nın rakibine karşı bir propagandası olarak düşünülebileceği savı Enver Paşa için belki geçerli olabilir ancak Cevat ve Cemal Paşa için açık bir şekilde geçerli değildir. Belki harp esnasındaki bir psikoloji mütalaası olarak kaydedilen ve samimi dost ile bir muhabbet ettiği şeklinde değerlendirilebilir, fakat bu sefer bahsedilen dostun kim olduğunun belirsiz olması ve telgrafın 1924 yılına kadar özenle muhafaza edilip 1924 yılındaki siyasi hadiselerin ışığında piyasaya sürülmesiyle başka bir problem ortaya çıkar.³¹⁶ Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın 1926 yılında bizatihi kendi ağzından çıkmış kelimelerle yine Mersinli Cemal Paşa'ya karşı yapmış olduğu bir eleştiriyi bu telgraftaki üslubun birbirinden oldukça farklı olması telgrafa dair bir başka kuşkuyla yol açar.³¹⁷ 1926 yılı bu sav için uzak bir yıl olarak düşünülürse, Mustafa Kemal Paşa'nın resmî belge olduğundan şüphe olmayan, yine 1918 yılında ve yine Şam ile ilgili olmakla beraber Başkomutanlık Vekâletine

³¹⁵ İleri, 4 Teşrinisani (Kasım) 1340 (1924), Numara: 2409, s.3.

³¹⁶ Suphi Nuri Bey hatıralarında gazeteler ve gazetecilik için: “Bir gazete ne kadar çok havadis verir ne kadar nadide yazılar yazar ve ne kadar orijinal resimler basarsa o kadar çok satılır. Vâkıâ gazeteci bir tüccar değildir. Bununla beraber gazetecilik bir para işidir. Halkın rağbetine mazhar olmazsa mutlaka batar. Bazen halkın yerine bir müesseseden para ve tahsisat alır. Mesela bir hükümet veya bir şirket veya bir zengin yardım eder. Fakat o vakit gazeteden hayır beklenemez, çünkü satılmıştır. O artık para verenlerin aleyhine yazamaz ve bilakis hep onları medih ve müdafaa etmek mecburiyetindedir. Bu gizli yardımlar anlaşılır ise efkârı umumiyeye kötü tesir eder ve dedikodular başlar. Binaenaleyh gazeteci yalnız kârına bakan bir tüccar değildir. Onun amme vazifesi pek mukaddestir. Gazeteci âdetâ bir asker gibi vatan ve milleti, hükümet ve rejimi müdafaa eder. İşte bunun için bir gazetecinin normal ve meşru kârı satıştan ve ilandan aldığı paradır. Bu ise okuyucularını memnun etmekle olur...” demiştir; İleri, *Gazetecilik Hatıralarım*, s.99; Bahsi geçen bu telgrafın bir propaganda olduğu açıktır. Fakat bu propagandayı yapan kişinin kendisini siyasi gazeteci olarak tanımlayan Suphi Nuri Bey olduğunu düşünmek son derece müsaittir.

³¹⁷ Atatürk'ten Anılar, s.108-112.

gönderdiği bir yazı, bu telgrafla uyuşmayacak bir üslup sunduğundan incelenmeyi gerektirir.³¹⁸ Sonuçta Mustafa Kemal Paşa Başkomutanlık Vekâletine yazarken dahi mütereddit bir karakter olmadığını defalarca göstermiş ve Falkenhayn'ı eleştirirken sert bir şahsiyet olduğunu gözler önüne sermiştir. İşte bu sebepten adı ve sanı belli olmayan dostu böyle bir telgraf yazarken hemen aynı dönemde olarak Başkomutanlık Vekâletine neden farklı üslupla yazdığı pek kuşkuludur. İki telgrafın muhteviyatı elbette farklıdır. Ancak kelime seçiminden cümle kurmaya kadar varan üslup hususiyetleri de oldukça farklıdır. Bütün bu sebepler ışığında bu telgrafın resmî belge olarak kabul edilmemesi ve bir hatıra kaydı olmasından mütevellit ilgili şekilde içerik yorumlamasına tabi tutulması daha uygun olmalıdır.

Telgraftaki en önemli bilgi hatası: *“Cemal Paşa'da Şam'ı Rabu Boğazı'na kadar geldiğinden habersiz kaldığı düşmanın küçük kuvveti karşısında kendi ordusuyla beraber benim ordumu da terk ederek yalnız başına Rayak'a geldi...”* cümlesinde yapılmıştır. Cemal Paşa 28 Eylül'de Şam'ı savunmak için emir vermiş olduğu hâlde özellikle III. Kolorduda meydana gelen keyfi geri çekilme, III. Kolordu Kumandanı olan İsmet Bey'in (İnönü) ortadan kaybolması³¹⁹ ve diğer birliklerdeki emre itaatsizlik, görev bölgesini terk etme vs. daha birçok bozukluk Şam'ın neden savunulamadığını açıkça gösterir.

İngiliz kayıtlarına göre 30 Eylül 1918'de ve 1 Ekim 1918 tarihlerinde iki farklı birlik Şam'a girmiştir. İngilizler kendi arasında Şam'a ilk giren olma yarışında olduğu

³¹⁸ Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 2, s.225; Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi-İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918), IV. Cilt, 2. Kısım, s.690-691.

³¹⁹ Bu durumların yaşandığı esnada III. Kolordu Kumandanı İsmet İnönü'dür. Mersinli Cemal Paşa'nın verdiği emirlerden mesul bulunan İsmet Bey, emirleri yerine getirme noktasında sıkıntı yaşamıştır. Kendi ifadesiyle: *“Ben Şam civarından geçtikten sonra, ekim ortasını bulmadan tehlikeli bir surette hasta oldum. Pek farkında olmayarak Halep'te hastaneye ve oradan İstanbul'a şimendiferle nakledildim...”* diyerek ne Cemal Paşa'nın emrinden ne de keyfi çekilmeden bahsetmemiştir; İnönü, *Hatıralar*, s.132; Şevket Süreyya Aydemir ise İsmet Bey'den Rayak'taki dağılmanın önüne geçenlerden birisi olarak bahsetmiştir; Aydemir, *Tek Adam- Mustafa Kemal 1881-1919*, s.308; İnönü ve Aydemir'in bilgileri ile Genelkurmay yayınının bilgilerinde bir kopukluk vardır. Telgraf içeriği olarak konuya yaklaşıldığı zaman Mersinli Cemal Paşa'nın Şam'ı savunmak için emir verip yerine getirilmesini istediği hâlde İsmet Bey önce geri çekilme emri vermiş, akabinde de İstanbul'a gitmiştir. Böylelikle Rayak ve Şam'da geniş bir dağılma yaşanmıştır. Ali Fuad Erden'in *İsmet İnönü* adlı eserinde de bu dönem anlatılmamıştır. Cevat Rifat Bey ise Şam Olayı doğrultusunda İsmet İnönü için: *“Aranan nefer değil bir kolordu kumandanıdır. Bulunamıyor bir türlü... Şam şehrinin dar sokakları Arap tellallarının avazeleriyle çınlıyor... İsmet Bey!... Cevap yok...”* biçiminde bir anlatım yapmıştır; Bozkurt, *Mersinli Cemal Paşa'nın Yaveri Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Anıları*, s.61; İsmet Bey hastalanmış ve kendi deyimiyle farkında bile olmadığı hâlde hastaneye yatırılmış ve akabinde de İstanbul'a gitmiştir. Rifat Bey'in buradaki aktarımı bizatihi İsmet İnönü tarafından da doğrulanmış olduğu için tamamıyla doğru olarak kabul etmek pekâlâ mümkün gözükmektedir.

için şehir 30 Eylül'de de 1 Ekim'de de düşmüş şeklinde gösterilmiştir. Ancak kaynakların en güvenilir verdiği tarih 30 Eylül'dür. İngiliz kayıtlarından tespit edilmiş olduğuna göre Mersinli Cemal Paşa yanında çok az bir kuvvet bulunduğu hâlde 30 Eylül 1918 Pazartesi günü saat 14.00 veya dolaylarında hâlâ şehirdedir.³²⁰ Orduları bırakarak şehri terk ettiği açıkça görüldüğü üzere doğru değildir. Bunun yanı sıra bahsetmek gerekir ki telgrafın içeriğinde de vurgulanarak bahsedilmiş olduğu üzere Türk ordusundan geriye oldukça dağınık bir görüntü vardır. Cemal Paşa şehrin içindeyken de dışındayken de esaslı bir ordudan söz etmek pek mümkün değildir. Bundan başka, şehrin içinde bağımsızlığını ilan eden Araplar vardır. Bunlarla da uğraşıldığı gibi Mersinli Cemal Paşa zabıtlere emirlerini dinletmek noktasında da birçok sıkıntı yaşamıştır (Paşa'nın emrine riayet eden nadir kişinin Mustafa Kemal Paşa olması manidardır). Bütün bunlara rağmen Cemal Paşa hâlâ şehirden ayrılmış değildir. Bu noktada kesin olmamakla beraber Rifat Bey, Cemal Paşa'yı zar zor ikna ederek şehirden çıkarttığını söyler.³²¹ Bütün bunların ışığında tartışılması gereken şudur: İngilizler raporlarına kaydettikleri üzerine Cemal Paşa'nın şehirde olduğunu biliyorlardı. Bölgede Sanders olmadığı için de en yüksek rütbeli Türk zabiti olan Cemal Paşa'yı pekâlâ esir etmek istemiş olabilirler.³²² Bu sebepten Cemal Paşa'nın şehirden ayrılması kadar tabii ne olabilirdi? Şayet, telgraftaki cümlelerin asıl ima ettiği Paşa'nın esir olması gerektiğiye bunun üzerine pek münakaşa şansı yoktur. Telgrafta belirtilen: *“Hiçbir askerî vaziyeti takdir edemeyen...”* Mersinli Cemal Paşa 28 Eylül'de: *“Kisve'den Rabu Boğazı'na kadar batı yönünün III. Kolordu, doğu yönünün XX. Kolordu tarafından savunulacaktır.”* emrini vermişti.³²³ İngilizlerin Rabu Boğazı'na dayandığı hâlde III. ve XX. Kolordunun neden emirlere uymadığını tartışmaması enteresan olsa gerektir. Daha teferruata inilecek olursa Rabu Boğazı'na dayanan İngilizler, emir gereğince III. ve XX. Kolordular ile 53. Tümeni karşısında bulacaktır fakat bu kolordular nerededir, sorusu hiç sorulmamıştır. Ayrıca 53. Tümen cephane olmadığına dayanarak

³²⁰ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.694.

³²¹ Bozkurt, *Mersinli Cemal Paşa'nın Yaveri Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Anıları*, s.61-68.

³²² Kayıtlara göre İngilizler şehre girdikten sonra 20.000 askeri esir almıştır; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.699.

³²³ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.697.

geri çekilmiş ve boğazın kaybında pay sahibi olmuştur.³²⁴ Buradaki emir-komuta bozukluğunun tam aksine bölgedeki en üst rütbeli zabıt olmasına karşılık Mersinli Cemal Paşa'nın Şam'da bulunduğu sırada tamamen Sanders'den gelen emirlere göre davrandığını unutmamak gerekir. Öyle ki Sanders geri çekilme emrini vermesine rağmen geri çekilme güzergâhında Cemal Paşa'yı dört yıldan uzun süredir bölgede olduğundan ve bölgeyi en iyi bilen o olduğuna kanaat getirdiğinden serbest bırakmıştır.³²⁵ Buradan da anlaşılacağı üzere Mersinli Cemal Paşa Şam'dan ayrılıp bir geri çekilme yaparken de keyfî davranmamış, daha üst kademedeki gelen emir ve emirler doğrultusunda hareket etmiştir. Eğer Şam'dan ayrılmasının bu açıdan incelenmesi gerekirse bir askerin üstünden aldığı tabii bir emri dinlemesi eleştiriye ne kadar konu olabilir pek tabii bu durum münakaşa edilmelidir. Netice itibarıyla 30 Eylül 1918'de Şam'ın düşme hadisesi bu durumlar üzerinden şekillenmiştir.³²⁶

Mersinli Cemal ve Mustafa Kemal Paşa'nın ne zaman ve nasıl tanıştığı kesin suretle belli değildir. Aralarındaki ilişkinin boyutu bu noktada tespit edilememiştir. Ancak aralarındaki sürtüşmenin işte bu olaylarla birlikte ortaya çıktığı neredeyse kesindir. Mustafa Kemal Paşa özellikle Nablus üzerinden Mersinli Cemal Paşa'yı eleştirmiştir. Bu eleştirmede kendi fikirleri karşısında Mersinli Cemal Paşa'nın cephe almış olması var mıdır yoksa Mersinli Cemal Paşa tarafından uğraş verilen ve yapılamayan Şam müdafaasında Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir söz deyiimi olmuş mudur maatteessüf bilinmemektedir.

Mersinli Cemal Paşa'yla Cevat Rifat Bey'in ilişkisine gelince, Paşa'nın ona güvendiği doğrudur fakat Cemal Paşa'nın herkesle olan ilişkisinde bir mesafe olduğundan bu güven derecesinin de sınırları olmuştur. İkisinin aralarında iddia edilen ve tamamı Rifat Bey'in anlatımlarına dayanan baba-oğul ilişkisi Cemal Paşa açısından doğru değildir. Nitekim Cemal Paşa'nın onu ailesinden uzak tuttuğu pek açıktır. İkisinin ileride de ilişkileri devam etmiş, Rifat Bey aynı görevde bulunmuş, fakat Cumhuriyet Dönemi'yle birlikte bu ilişki âdetâ sonlanmıştır. Bunun nedeni de bilinmeyen başka bir

³²⁴ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, s.698.

³²⁵ Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s.338.

³²⁶ 30 Eylül 1918'de Türklerin Şam'ı tamamen tahliye ettiğine dair bir bilgi; BOA, DH. ŞFR., 596-138.

alan olarak kalmıştır. Sonuçta unutulmaması gereken diğer bir durum da Cevat Rifat Bey'in baba rol modeli yaptığı Mersinli Cemal Paşa'nın cenazesine katılmamış olmasıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİ'NDE MERSİNLİ CEMAL PAŞA

2. Mondros Mütarekesi ve Osmanlı Devleti'nin Sonu

1918 Türkiye'si artık dağılmaya yüz tutmuş ve cepheleri erimeye başlamış bir vaziyetteydi. Temmuz başında saltanatda değişiklik meydana gelmiş, Sultan V. Mehmet Reşat'ın ölümüyle Şehzade Vahdettin, VI. Mehmet Vahdettin olarak tahta çıkmıştı.³²⁷ İttihatçılara son derece karşı olduğu bilinen yeni Padişah'ın etrafına eski muhalifler ve yeni siyasi gruplar derhâl toplanmış ve İttihatçılardan kurtulmak adına iş görmeye başlamışlardı.³²⁸ Dünyanın hemen diğer ucundan bir devlet harp sonrası görmek istediği manzarayı ilkeler dâhilinde yayınladığından, mağlubiyetleri henüz resmiyete ermemiş ancak kesinleşmiş olan devletlerin içerisinde bu ilkeler tartışılmaya başlamıştı.³²⁹ Gidişatı ve nihai sonu gören İttihatçılar ülke içindeki mütareke³³⁰ seslerini duymuş ve gerekli tertibatın alınması adına harekete geçerek 8 Ekim 1918'de istifa etmiş ve hükûmetten çekilmişti.³³¹

Talat Paşa hükûmetinden sonra Ahmet İzzet Paşa hükûmeti kurulmuş,³³² mütareke çalışmaları başlamış ve Osmanlı'nın esiri bulunan İngiliz General Charles Townshend ön plana çıkartılarak mütareke randevusu alınmıştı.³³³ Padişah'ın Damat Ferit Paşa ısrarına rağmen Ahmet İzzet Paşa'nın Rauf (Orbay) Bey başkanlığında bir

³²⁷ Bardakçı, *Enver*, s.156.

³²⁸ Bünyamin Kocaoğlu, *Mütarekede İttihatçılık- İttihat ve Terakki Fırkası'nın Dağılması (1918-1920)*, Temel Yayınları, İstanbul 2006, s.27.

³²⁹ Wilson ilkeleri Amerika Birleşik Devletleri'nin 28. Başkanı Woodrow Wilson'un 8 Ocak 1918 tarihinde Birleşik Devletler Kongresi'nde açıkladığı düşüncelerdir. Son derece cüretkâr ve dünyanın tamamını ilgilendirecek görüşlere sahip ilkeler, 1918 yılının tamamını etkilediği gibi ardından gelecek olan yılları da kesin ve çetin bir suretle etkilemiştir. Bu ilkeler başta Büyük Britanya olmak üzere İtilaf güçlerini pek memnun eden ilkeler olmamıştır. İlkelerin Osmanlı'yla ilgili kısımlarında nüfus çoğunluğu durumu harp müddetince ve akabinde çok ciddi sıkıntılara yol açmış ve Rumlar ve Ermeniler buna dayanarak Türk nüfusunu kesin biçimde azalması için katliamlara başvurmuştur. Uluslararası hukuk bağlamında bu durum bizatihi Birleşik Devletlerin yetkililerince göz ardı edilmiş ve olayın sessizce kapanması sağlanmıştır; Asena Boztaş, “Wilson İlkeleri'nin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 7, (Sayı: 4), 2014, s.166-169.

³³⁰ Bulgaristan Eylül 1918 gelişmeleriyle, Avusturya-Macaristan 3 Kasım'da ve Alman İmparatorluğu 11 Kasım 1918'de mütareke imzaladı.

³³¹ Kocaoğlu, *Mütarekede İttihatçılık- İttihat ve Terakki Fırkası'nın Dağılması (1918-1920)*, s.31; Kocaoğlu, istifa tarihini 7 Ekim 1918 akşamı olarak kaydetmiştir.

³³² Ahmet İzzet Paşa, *İstiklâl Harbinin Gerçekleri- Feryadım*, II. Cilt, (Yay. Haz. Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), TİMAŞ Yayınları, İstanbul 2017, s.18-19; bu hükûmetin kurulması için Talat Paşa'nın Padişah'a öneride bulunduğu söylenmiştir; Kocaoğlu, *Mütarekede İttihatçılık- İttihat ve Terakki Fırkası'nın Dağılması (1918-1920)*, s.31.

³³³ Kocaoğlu, *Mütarekede İttihatçılık- İttihat ve Terakki Fırkası'nın Dağılması (1918-1920)*, s.42-44.

heyeti Mondros Limanı'na göndermesiyle³³⁴ 27 Ekim sabah saat 09.30'da İngiliz Agamemnon zırhlısında görüşme başlamış³³⁵ ve yalnızca üç gün sonra Mondros Mütarekesi imza edilmişti. Mütareke esnasında, Ferit Paşa'nın yerine gönderilmesi çalışılan Rauf Bey Townshend'in verdiği havai teminatlara güvendiği için birçok noktada zafiyet göstermiş ve İngilizlerin istediklerini alma konusunda önüne set çekememişti.³³⁶

2.1. Mütareke'nin Uygulanması

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İtilaflar mütareke uyarınca güvenliklerini tehlikede gördüğü şiarına dayanarak ilk andan itibaren mütarekeyi çiğniyor ve işgaller başlıyordu. Fransızlar 3 Kasım 1918'de İskenderun'u işgal etti³³⁷. Bu tutum karşısında Yıldırım Ordular Grubunun yeni kumandanı Mustafa Kemal Paşa İstanbul ile ivedi bir görüşme trafiği başlatıyor ve durum hakkında gerekenin yapılmasını istiyordu. İstanbul'dan gelen cevaplar ise: *‘Mütareke hükmünde yer olmamasına rağmen Halep'teki orduların beslenmesi maksadıyla İskenderun'un işgali anlaşılabilir.’* mahiyetindeydi.³³⁸ Mustafa Kemal Paşa durumun Halep'le ilgisinin olmadığını ve vaziyetin daha farklı ilerlemek üzere olduğunu anlatmaya çalışsa da fayda vermemiş ve en nihayetinde Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı kaldırılarak Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti bünyesine alındığı hâlde İstanbul'a çağırılmıştı.³³⁹

IV. Ordunun 16 Ekim 1918'de kaldırılmasıyla Mersinli Cemal Paşa İstanbul'a dönmüştü. Yeni bir vazife alana kadar ne yaptığı bilinemese de Kadıköy'deki evinde olduğu ve henüz yeni doğmuş kızıyla vakit geçirmiş olabileceği düşünülebilir.³⁴⁰ Ayrıca Mersinli Cemal Paşa İstanbul'da çok fazla kalamadı. Ayrılmasına neden olan olay Akdeniz Bölgesi'nde meydana geldi. II. Ordu (Yıldırım Kıtaaatı Müfettişliği) Kumandanı

³³⁴ Ahmet İzzet Paşa, *İstiklâl Harbinin Gerçekleri- Feryadım*, II. Cilt, s.27; Kocaoğlu, *Mütarekede İttihatçılık- İttihat ve Terakki Fırkası'nın Dağılması (1918-1920)*, s.28-45; *Türk İstiklâl Harbi- Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, C. I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s.33.

³³⁵ *Türk İstiklâl Harbi- Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, C. I, s.35.

³³⁶ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele- Mutlakıyete Dönüş (1918-1919)*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1998, s.60.

³³⁷ *Türk İstiklâl Harbi- Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, C. I, s.72.

³³⁸ *Türk İstiklâl Harbi- Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, C. I, s.75.

³³⁹ *Türk İstiklâl Harbi- Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, C. I, s.80.

³⁴⁰ Mersinli Cemal Paşa Karahisar Mebusluğu yapmış olan Filibeli Rıza Paşa ve Emine Dürriye Hanım'ın kızları olan 1884(?) Filibe doğumlu Bedriye Hanım ile evlenmişti; BOA, DH. ŞFR., 58-49; bu evliliğin tam tarihi bilinmemektedir. Çiftin üç çocuğu olmuştur. En büyük çocukları 28 Mayıs 1912'de Selânik'te dünyaya gelen ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 17.Ulaştırma Bakanı olan Mehmet Orhan Mersinli, diğer çocukları da 15 Eylül 1918'de İstanbul Kadıköy'de dünyaya gelen Ayşe Nilüfer Mersinli'dir. Üçüncü çocuk hakkında karışıklık vardır; ESA, Dosya Numarası: A0065485.

Nihat (Anılmış) Paşa kumanda ettiği ordunun kaldırılmasından sonra Adana Vali Vekili olarak atanmış,³⁴¹ Adana'ya gitmeye çalışmışsa da havanın durumundan ötürü yollar bozulduğu için bunu başaramamıştı. Bu esnada İtilaf makamına görevine gitmek üzere olduğunu haber vermiş ve karşılık olarak: *“Bölgede bulunacak ordu mensupları harp esiri addedilerek tutuklanacaktır.”* cevabını almıştı.³⁴² Bunun üzerine Nihat Paşa Konya'ya dönerek II. Ordu Müfettişliği görevini icra etmeye başlamıştı.³⁴³ Ancak İtilaf güçleri, Nihat Paşa'nın Konya'da kalması çıkarlarına uygun görmeyerek 2 Ocak 1919'da: *“Kilikya'daki Türk halkını silahlandığı, harp etmek üzere şehir ve kasabalarda İslam cemiyetleri teşkiline giriştiğini, bu durumda Nihat Paşa'nın memuriyetine devamının İngiltere'ce müsaade olunmayacağı.”* gerekçesiyle görevden alınmasını istemişlerdi.³⁴⁴ Dönemin Harbiye Nazırı Cevat (Çobanlı) Paşa ise gerekçenin ispat edilmesi gerektiği imasında bulunarak kararı tatbik etmemişse de 16 Ocak 1919'daki İngiliz baskısı Nihat Paşa'nın görevden alınmasına neden oldu.³⁴⁵ Bu görev değişikliğinden sonra II. Ordu Müfettişliğine Mersinli Cemal Paşa atandı.³⁴⁶

2.2. Mersinli Cemal Paşa'nın Mütareke Dönemi Görevleri

2.2.1. II. Ordu Müfettişliği ve Vatan Ordusu Meselesi

Mersinli Cemal Paşa'nın yeni görevi ilk olarak 7 Ocak 1919'da gündeme geldi. 23 Ocak'ta da bu görev kesinlik kazandığında Paşa Konya'ya hareket etti. Paşa henüz Konya'ya gitmeden önce bir İngiliz birliği, 22 Ocak 1919, Konya'ya girmişti.³⁴⁷ Böyle bir atmosferde görevine başlayan Cemal Paşa çok geçmeden şehirde İtalyan işgalini birinci tanık olarak yaşayacaktı.³⁴⁸ Durumun vahametinden dolayı da mukavemet etmeyi

³⁴¹ *Türk İstiklâl Harbi- Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, C. I, s.97.

³⁴² *Türk İstiklâl Harbi- Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, C. I, s.98.

³⁴³ Mondros esnasında ordunun içinde bulunduğum durum şu şekildedir: İstanbul'da I. ve III. Ordu, Adana'da II. Ordu, Gelibolu'da V. Ordu, Musul'da VI. Ordu, Racu'da VII. Ordu, İzmir'de VIII. Ordu ve Kars'ta IX. Ordu; Bakü'de Kafkas İslam Ordusu ve Adana'da Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı. Mondros Mütarekesi'nden sonra birçok düzenlemeye gidildi. Harbiye Nezareti başta olmak üzere Enver Paşa zamanında yapılmış olan birçok düzenlemeler ve kurumlar yapılandırıldı. Bununla beraber birçok ordu kaldırılarak yerine yeni ordular ve müfettişlikler kuruldu; İsmail Efe, *Orduda Islahat ve Ordu Müfettişlikleri (1908-1920)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2015, s.248-265.

³⁴⁴ *Türk İstiklâl Harbi- Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, C. I, s.100-101.

³⁴⁵ *Türk İstiklâl Harbi- Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, C. I, s.101.

³⁴⁶ ESA, Dosya Numarası: A0065485; BOA, BEO., 4552-341389; BOA, İ. DUİT., 158-32.

³⁴⁷ *Türk İstiklâl Harbi- Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, C. I, s.217.

³⁴⁸ *Türk İstiklâl Harbi- Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, C. I, s.323.

kararlaştırarak hızla iş görmeye koyuldu.³⁴⁹ Konya'ya gelir gelmez emri altındaki birlikleri kontrol etmiş, onları düzen altına almaya özen göstermiş ve nihayetinde disiplinli bir vaziyet meydana getirmeyi başarmıştı. Bu vaziyetler esnasında ülkenin dört bir yanındaki işgaller ve azınlıkların hareketleri karşısında İstanbul'un sessizliğı ise devamlılık arz ediyordu.³⁵⁰

Ülkenin geri kalanı gibi Konya'da da işler pek yolunda gitmiyordu. İtalyanların 1.300 kişilik bir birlikle şehir merkezine gelmesiyle Cemal (Keşmir) Bey'in onları karşılaması ve isteklerini yerini getirmesi gibi durumlar Mersinli Cemal Paşa'yı zor bir duruma sokuyordu. Bu esnada İtalyanlar şehirden bir mukavemet görmemek adına politikalar takip ediyor, muhtelif yerlerde bombalar patlıyor ve İtalyan askerleri silahlarıyla gösteriler yaparak ahalinin direncini kırmaya uğraş gösteriyordu.³⁵¹ Mersinli Cemal Paşa bu gibi durumlardan dolayı İstanbul'la muhabere ederek bilgi almak istiyor ve gerekli önlemler adına bir yol haritası belirlemeye çalışıyordu.³⁵² Fakat İstanbul, durumun kontrol altında olduğunu ve İtilaf güçlerine direnilmemesini ve kısaca Mondros Mütarekesi'nin aleyhinde iş görülmemesini istedi. Bundan son derece rahatsızlık duyan Mersinli Cemal Paşa miting ve protesto tertip etmek suretiyle olayları karşılamayı düşünmüşse de açıkça Vali Cemal ve bazı Konyalıların hareketlerinden dolayı pek fazla hareket serbestisi bulamıyordu.³⁵³ İstanbul'un tutumu karşısında Mersinli Cemal Paşa birçok noktada ikilem yaşamış ve aldığı birçok karara İstanbul'un kendisi neden olmuştu.³⁵⁴

Bu sırada Paris'te devamlılık gösteren barış konferansı bazı dedikoduların çıkmasına sebebiyet vermişti. Mersinli Cemal Paşa İtalyanların İzmir'i değil de Antalya'yı işgal etmeleri durumundan yola çıkarak endişe duyduğu bazı konularla ilgili İstanbul'a telgraflar göndermeye başladı.³⁵⁵ Telgrafların özeti şöyleydi:

“Konya'dan

³⁴⁹ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 1. Cilt, (Yay. Haz. Ziver Öktem), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019, s.34; Kâzım Paşa: “Artık Garp muntakası hakkında daha az endişe ediyordum. Mersinli Cemal Paşa'da Konya'ya II. Ordu Müfettişliğine gitmiş...” diyordu.

³⁵⁰ ATASE, İSH, 17-110, D. 74, F. 5-3; ATASE, İSH, 19-113, D. 72, F. 6; ATASE, İSH, 27-6, D. 19, F. 7.

³⁵¹ Gök, *Mersinli Cemal Paşa- İkinci Ordu Müfettişliği ve Harbiye Nazırlığı*, s.35-37.

³⁵² ATASE, İSH, 17-24, D. 34, F. 25-1.

³⁵³ Necmi Uyanık, “İzmir'in İşgaline Karşı Konya Yöresinden Gelen Tepkiler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, (Sayı: 5), 2008, s.846-847.

³⁵⁴ ATASE, İSH, 17-26, D. 34, F. 27-1/2; ATASE, İSH, 17-32, D. 34, F. 33.

³⁵⁵ ATASE, İSH, 17-62, D. 34, F. 62; ATASE, İSH, 15-1, D. 80, F. 1-1.

İzmir ve civarının Yunanistan'a katılarak işgal uygulamasının başlatıldığı haber alınmıştır. Redd-i İlhak Komisyonu Reisi imzası ile belediye başkanlıklarına gönderilen bir tamimde bu husus zikredilerek İzmir'in son dakikalarını yaşamakta olduğu bildiriliyor. Bu konuyla ilgili bilgi ve talimat buyurulmasını istirham ederim.

15 Mayıs 1335 (1919)

II. Ordu Müfettişi

Ferik Cemal³⁵⁶

Bu telgrafın esnasında Mustafa Kemal Paşa IX. (sonradan III.) Ordu Müfettişi olarak Samsun'a doğru yola çıktı. Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktıktan sonraki hâl ve hareketleri kısa süre içerisinde onun hükûmet görevinin doğrultusunda olmadığını ve millî bir harekete gireceğinin sinyallerini vermeye başlamıştı. Bu arada Mustafa Kemal Paşa Havza'dayken Konya'dan ülke geneline bir dedikodu yayılıyordu. Dedikodunun içeriği: Mersinli Cemal Paşa'nın bir ordu kurduğu veya kurmak üzere olduğuyla ilgiliydi. Mustafa Kemal Paşa bu duyumlardan dolayı 27 Mayıs 1919'da Ali Fuat Paşa'ya bir şifre gönderiyor ve *Konya'da fiilhakika işitildiği gibi bir Vatan Ordusu müteşekkil midir* diye soruyordu.³⁵⁷ Aynı gün Mersinli Cemal Paşa'ya da bir şifre gönderiyordu:

“Havzadan, 27.5.1335

İstihbarat

Şifre

Konya'da II. Ordu Müfettişliğine

İtilaf kuvvetlerinin Manisa'yı işgal ettikleri haber alınmıştır. Bu konudaki bilgilerinizi rica ederim.

Afyonkarahisar'da bulunan tümenin arttırılma kuvveti imkânı olabilecek midir? Bu tümene bugünkü vaziyet karşısında nasıl bir vazife ihtimali olduğunu; Konya'da bir Vatan Ordusu teşkil edilmekte olduğuna dair bazı havadisler konuşulmuş olduğundan bunun mahiyet ve asıl teşkilatı hakkında ayrıntı buyurulmaklığını özellikle rica ederim.

³⁵⁶ ATASE, İSH, 17-34, D. 34, F. 35; ATASE, İSH, 17-38, D. 34, F. 39; ATASE, İSH, 17-63, D. 54, F. 63.

³⁵⁷ Atatürk, *Nutuk*, C. III, s.906; bahsi edilen *Vatan Ordusu* Mersinli Cemal Paşa tarafından düşünülmüş ancak ad konulmasının dışında işler hâle geçirilememiştir; Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, TTK Yayınları, Ankara 2001, s.136.

IX. Ordu Kıtaatı Müfettişi

Mustafa Kemal³⁵⁸

Mustafa Kemal Paşa ertesi gün Ali Fuat Paşa'dan yanıt aldı. Yanıtta: ‘‘Konya’da Vatan Ordusunun teşkilinden haberdar değilim...’’ yazılıydı. İki gün sonra da Mersinli Cemal Paşa’nın yanıtı geldi:

‘‘Zat-ı Devletlerine mahsustur

Konya, 30.5.1335

259

Havza’da IX. Ordu Kıtaatı Müfettişliğine

C: 27 ve 29 Mayıs 1335 tarihli şifreye:

Yunan ordusu Manisa ve Aydın civarlarını işgal etmiş ve Afyonkarahisar’daki tümen kuvvetlerinin takviyesine civardan çalışılıyor. Rum olan mutasarrıfının değiştirilmesi olanak oldu. Tümen, oradaki emniyeti muhafaza ile beraber her türlü işgal hadisesine her türlü şekilde mukavemet edecektir. Bu şekiller hazırlanıyor. Konya’da orduya zahir olabilecek bir kuvvetin hazırlanmasına çalışıyoruz. Ancak bir isim ve unvana sahip değildir.

İzmir Müdafaa-i Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyeti Denizli’de bulunmaktadır, efendim.

II. Ordu Müfettişi

Cemal³⁵⁹

Söylemlerin ekseriyeti sarıh olmasa da dedikodunun kaynağında doğruluk payı vardı. Nitekim başarılı olup adına da Vatan Ordusu denilemese bile Mersinli Cemal Paşa, bir ordu teşekkülü için fazlasıyla gayret etmiş ve bu gayretleri de onun İstanbul’a gitmesine ve Millî Mücadele önderleriyle arasının bozulmasına sebep olmuştu.³⁶⁰

³⁵⁸ Atatürk, *Nutuk*, C. III, s.907.

³⁵⁹ Atatürk, *Nutuk*, C. III, s.908.

³⁶⁰ 12 Haziran tarihli bir İngiliz raporunda Cemal Paşa Afyon’a giderek 23. Tümeni teftiş etmiş, köyleri dolaşmış ve halka gerekli uyarılarda bulunarak silahlı bir direniş için hazır bulunmalarını tembih etmişti. İngilizlere göre Millî Mücadele’ye katılmış ve Ankara’da bir kongre düzenlemeyi düşünmüştü; Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), TTK Yayınları, Ankara 2011, s.135.

Cemal Paşa Konya’da işlerine devam ederken bölgeye geldiği günden beri İstanbul’la teması koparmamıştı.³⁶¹ Paşa, temaslarının birçoğunda İstanbul’un desteğini arıyor ve en azından İstanbul’dan Konya’yı veya Konya’daki çalışmaların yekûnunu oluşturan ordu ve düzenin güçlendirilmesi için takviye ve araç-gereç ihtiyaçlarının karşılanmasını hedefliyordu.³⁶² Ancak İstanbul’daki hava gün geçtikçe garip bir hâl alıyor; siyasilerin üzerinde birbirinden farklı fikirler cereyan ediyor ve kurulan hükûmetler teslimiyetçi politikalardan başka bir politika geliştiremiyorlardı. Mustafa Kemal Paşa 3 Haziran 1919’da toplu bir telgraf gönderimi yaparak önemli askerî şahsiyetlere ülkenin içerisinde bulunduğu zor durumu ve İstanbul’da meydana gelen tehlikeleri özetleyerek onlardan birlik ve beraberlik içinde çalışılmasını istiyordu.³⁶³

Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa’nın çalışmalarından gayet haberdar olan işgal güçleri İstanbul üzerindeki baskısını arttırarak Mustafa Kemal Paşa’nın derhâl İstanbul’a gelmesini istiyordu.³⁶⁴ Paşa ise İstanbul’a gitmeyerek Amasya’ya hareket etmiş ve gerekli görülen kişilerle telefonda görüşmeler yapmak suretiyle Amasya Genelgesi için hazırlıklara başlamıştı. Bu görüşmelerin içerisinde Mersinli Cemal Paşa’da olmuş ve onun da mutabakatı alınarak³⁶⁵ 22 Haziran 1919’da Amasya Genelgesi yayınlanmıştı.³⁶⁶

Amasya Genelgesi’nin etkileri oldukça çetin oldu: İstanbul hareketlendi, İtilaflar önlem çabalarını arttırmaya başladı. Aynı zamanda Mersinli Cemal Paşa’da Konya’daki hazırlık ve hareketlerini hızlandırdı. Haziranın ortalarında Kuzey Anadolu’ya bir haber göndererek; İtalyan, Fransız ve İngilizlere karşı direnileceğini ve yeteri kadar malzeme ve silah olduğunu bildirdi.³⁶⁷ Mustafa Kemal ve Kâzım Karabekir Paşa ise henüz hazır olunmadığından bahisle Cemal Paşa’dan beklenilmesini rica etti.³⁶⁸

³⁶¹ ATASE, İSH, 17-79, D. 34, F. 78; ATASE, İSH, 17-72, D. 34, F. 7; ATASE, İSH, 17-73, D. 34, F. 72; ATASE, İSH, 17-77, D. 34, F. 76-1/2/3.

³⁶² ATASE, İSH, 17-47, D. 34, F. 48; ATASE, İSH, 17-52, D. 34, F. 53; ATASE, İSH, 17-69, D. 34, F. 68-1; ATASE, İSH, 17-87, D. 34, F. 86-1/2/3.

³⁶³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s.27-29.

³⁶⁴ Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.29.

³⁶⁵ M. Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi’nden Büyük Millet Meclisi’nin Açılmasına*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.158; *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi*, II. Cilt, I. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s.92.

³⁶⁶ Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.30-31; kararların teferruatlı içeriğinde Mersinli Cemal Paşa’nın adı da bizatihi geçmekte olup diğer paşalarla birlikte fikir birliğine varılarak yerlerini terk etmeyeceklerinde mutabık kalmışlardır.

³⁶⁷ Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya kadar*, C. I, s.212.

³⁶⁸ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1. Cilt, s.52-53; bahsi geçen cevap ile ilgili Mustafa Kemal Paşa’nın Kâzım Paşa’ya yazdığı telgrafı Kâzım Paşa nakletmiştir. Nakil şöyledir:

“Gayet müstaceldir,

Mersinli Cemal Paşa'nın yeteri kadar malzeme ve silah olduğuna dair yaptığı söylem bariz bir çelişkiydi. Nitekim söylediğinin aksine tam olarak hazır olmadığından Mustafa Kemal ve Kâzım Paşa'nın verdiği yanıtta göre hareket etmiş ve kendisi de hazırlık sürecine devam etmişti. Mersinli Cemal Paşa'nın bu çelişkili durumu bundan böyle uzun bir müddet devamlılık arz edecekti. Hasılıkelam Mersinli Cemal Paşa askerlerini olası bir harbe hazırlamaya başlamış, ayrıca onları halkın arasına karıştırarak silahlı bir direniş için halkı örgütlemeye almış ve propaganda faaliyetlerini hızlandırmıştı.³⁶⁹ Bu sırada da İstanbul'a 19 ve 20 Haziran'da yazılar göndererek İtalyanların yerleşmeye başladığını, işgal sahasının Isparta ve Burdur'a kadar genişleme ihtimali olduğunu ve bu sebepten millî hareketlere yardım edildiğini haber vermişti.³⁷⁰ Zaten dikkat çeken Mersinli Cemal Paşa dikkatleri daha fazla üzerinde toplamaya başlamıştı. Mersinli Cemal Paşa işlerinin hemen tamamında İstanbul'a fazlasıyla güveniyor ve her işi sonrasında İstanbul'a haber veriyordu. Buna göre Paşa'nın İstanbul'la olan bağıını kopartmadığı ve saltanata ve hilafete hâlâ kuvvetle bağlı olduğunu söylemek pek mümkündür. İstanbul ise bu hareketler karşısında, Harbiye Nazırı Ferit Paşa'nın Yunan işgali üzerine yoğunlaştığı için İtalyanların ilerlemesinin tehlikesinin dikkatini çekmesine rağmen üst makamların sessizliğinden dolayı iş göremez duruma gelmişti. Mersinli Cemal Paşa bu hadiseler

Zata mahsustur,
Amasya: 16.6.1335,

XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

1-Konya'da ordu müfettişi Cemal Paşa hazretlerine vukubulan ışarıma cevaben Yunan işgaline ve İtalyan ve Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin tecavüzatına karşı mukavemete karar verdiğini ve ihrazatın buna göre yapılmakta olduğunu ve kâfi derecede esliha ve mühimmat vesair iaşenin mevcut bulunduğunu ve kıtaat mevcutlarının tezyidine çalışıldığını, şimendifer güzergâhında mühim müessesât-ı sinaiyenin icabında tahribi ihzar edilmekte olduğunu ve yalnız ahali-i İslamiye'nin var kuvvetleriyle kıtaata celp ve tahallüdü mesailiyle uğraşıldığını ve ahalinin ihzarı için ihtiyat zabıtlarından istifade olunduğu bildiriliyor. Ayrıca Vilayat-ı Şarkıye'nin şarktan sahilden tecavüzüne karşı müttehiden hareket için beyan ettiği mütalaa da bu hâlin bilfiil vukuunu mu bekleyeceksiniz yoksa vaziyet-i siyasiyemizin salah-ı hâl göstermemesine karşı bu vukuata evvelce mâni olmak için icraata başlamak mı icap edecektir.

2-Müşarünileyhe verdiğim cevab-ı acizide emr-i vakilere intizar etmek taraftarı olmadığımı ve fakat hazırlığımızı iyi yapabilmek için biraz zaman kazanmayı muvafık mütalaa ettiğimi ve yeni bir hadise tacil-i harekete bizi mecbur etmezse sadrazamın sulh konferansında göreceği tarz-ı kabul ve muameleyi sıkı bir irtibat ile takip ederek ona göre harekâtı tanzim etmemiz lüzumunu bildirdim.

3-İşbu telgrafnamenin tarih-i vüsûlünün sürat-i ışarını rica ederim.

Mustafa Kemal.”

³⁶⁹ Cemal Paşa'nın emriyle yapılan birçok işlem Konya halkı tarafından şikâyetle karşılanmış ve kısa süreli sorunlar yaratmıştı. Ayrıca Fahrettin Altay'a göre Cemal Paşa'ya devreden 1.000.000 liralık bir paranın tamamı İstanbul'a gönderilmişti; Mustafa Okuklu, *Fahrettin Altay*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2009, s.20; bu para kaydı meçhul bir olaydır fakat bununla ilgili iddialar az değildir. İddiaların ekseriyetinde yine Suphi Nuri ve Cevat Rifat Bey vardır ve her iki iddiada birbirinin tam aksinedir.

³⁷⁰ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya kadar*, C. I, s.212-213.

karşısında sükûnetini koruyamıyor, özellikle Salihli idaresinin Yunanları işgal için davet ettiğini, bunların *alçakça* hareketlerinin önüne geçilmesi için tutuklama emirleri çıkartıldığını bildiriyordu.³⁷¹

21 Haziran 1919'da Harbiye Nezaretinden gelen cevabi yazıyla birlikte Mersinli Cemal Paşa İstanbul'dan yavaş yavaş ümidini kesmeye başlamıştı.³⁷² İstanbul miting ve protestolara müsaade veriyor fakat kati bir şekilde millî denilen silahlı direnişe yardımı, hele ki ordu seviyesinde bir yardımı asla kabul etmiyordu.³⁷³ Cemal Paşa bu noktada İstanbul'a *hareketlerinin işgalcilerin işine yaradığını* belirterek daha fazla İstanbul ile umduğu yönde iletişimde kalmamış ve bölgedeki bütün mülki ve askerî yetkililere İtalyanların durum ve arzusunu açıklayarak İtalyanların satmış olduğu silahların alınmasını, bedelinin tamamıyla müfettişlik tarafından karşılanacağını beyan etmiş ve ilk defa emre itaatsizlik etmişti.³⁷⁴ Bu süre zarfında da Mustafa Kemal Paşa'yla olan muhaberesi devam ediyordu. Kemal Paşa kendisinin azledildiğini bildirdiği gibi Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in beyanları konusunda da mütemadiyen uyarı mahiyetli haberleri Cemal Paşa'ya gönderiyordu.³⁷⁵

Müfettişliğin daha birçok hazırlığı olmuştu. Bu hazırlıklardan birisi de Cemal Paşa tarafından ilan edilen kısmi seferberlikti. Buna göre Paşa, bölge ahalisinden asker alımları yapmaya başlamış ama durumun İstanbul'a ve Dâhiliye Nazırı Ali Kemal'e iletilmesi Cemal Paşa'nın son günlerini yaklaştırmıştı.³⁷⁶

³⁷¹ Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, s.176.

³⁷² Serkan Ünal, *Yol Arkadaşlığından Yol Ayrımına Amasya Askeri Örgütü*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013, s.89.

³⁷³ Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s.216; esasen protestoya dair ilk emir İstanbul'un kendisinden mart dolaylarında gelmişti fakat ilerleyen süreçlerde Damat Ferit Paşa ilgili bölgede protesto yapılmasına da müsaade vermedi. Ayrıca bahsedilmesi gereken bir durum Tarık Zafer Tunaya tarafından paylaşılan bir belgedir. 25 Haziran 1919 tarihinde Nazır Cemal imzalı bu belgenin muhteviyatında Anadolu'daki İttihatçı ve Bolşevik örgütlenmeden bahsedilmiştir. Fakat belgenin tarihinde bir yanlışlık olmalıdır, zira o tarihte hiçbir nazırlıkta Cemal adında birisi yoktur; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s.46.

³⁷⁴ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s.99-213; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya kadar*, C. I, s.213; Gök, *Mersinli Cemal Paşa'nın Askerî Faaliyetleri*, s.29; çıkartma yapan İtalyan askerlerinin bir kısmı Bolşeviklik cereyanına kapılmış ve İtalyan ordusunun genelinde de bir düzensizlik hâkim olmuştu. Cemal Paşa bu durumları iyi tespit etmiş ve Türk ordusunun lehinde kullanmıştı.

³⁷⁵ Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, s.161; Ali Kemal Bey'in beyanları Anadolu'da meydana gelebilecek seferberlik hazırlıklarının mütarekeyi ihlal ettiğinden olumsuzluk yaratacağı, devletin İngiliz, Fransız veyahut İtalya ile bir harbe girişemeyeceği gibi mütalaaların etrafında toplanmıştı.

³⁷⁶ Gök, *Mersinli Cemal Paşa'nın Askerî Faaliyetleri*, s.30.

Konya'daki hazırlıklar esnasında Isparta'da meydana gelen millî hareket, müfettişliğin millî dava esasında hareket görmesi üzerine bir telgraf ile iletişime geçmişti. Ispartalılar durum hakkında bir şeyler öğrenmek istemiş ve yazılarında teyakkuza hazır olduklarını da belirtmişlerdi. Mersinli Cemal Paşa ise: “*Vatanperver hareketlerinizden dolayı zat-ı alilerine ve memleketin halkına teşekkür ve selamlar ederim. Teşkilata gerek yoktur. Burdur'da 12. Kalem Başkanlığı ile temas ediniz.*” şeklinde bir cevap vererek ordu dışı temaslara temkinli yaklaşılmaya devam etmişti.³⁷⁷ Fakat İstanbul'un tutumu iyice ayyuka çıkınca Paşa Isparta ile teması sağlamış ve destek vermeye başlamıştı.³⁷⁸ Bunu gizli yapması gerekirken de açıktan yapması zaten hassas olan durumunu zorlaştırmıştı. Paşa'nın gizli bir iş yapabilmesi esasen Harbiye Nazırı olduğu bir döneme denk gelecekti.

Amasya Genelgesi'nin yayınlanması ve arkasından Mustafa Kemal Paşa'nın emir dinlemeyerek İstanbul'a dönmemesi İstanbul'un havasını çok germişti. Üstüne üstlük Mersinli Cemal Paşa'nın da aynı tutum ve faaliyetler içinde olması İngiliz istihbaratının gözünden kaçmıyordu. Tarihler 2 Temmuz 1919'u gösterdiğinde İngiliz Generali George Milne³⁷⁹ dönemin Hariciye Nazırına şu notayı verdi:

1. *Sivas ve Konya vilayetlerinde silahlı çeteler kurma, İtilaf Devletleri çıkarlarına karşı çalışma yolunda ciddi bir hareketin bulunduğu.*
2. *Hareketin başlıca kışkırtıcılarının Sivas'ta Mustafa Kemal ve Konya'da Cemal Paşa olduğu,*
3. *Mustafa Kemal'i İstanbul'a geri çağırmak için yapılan teşebbüslerin bir sonuç vermediği. Ayrıca, aynı konuda 17 Haziran'da verilen notaya cevap dahi alınmadığı,*
4. *Konunun öneminden dolayı Mustafa Kemal ve Cemal Paşaların derhâl ve kayıtsız şartsız İstanbul'a çağrılmaları gerektiği,*
5. *Bir örneği de İngiltere hükûmetine sunulan bu nota üzerine, ne şekilde hareket edileceğinin derhâl bildirilmesi.* ³⁸⁰

³⁷⁷ Hafız İbrahim Demiralay'ın *Hatıratı ve Isparta'da Millî Mücadele ile İlgili Belgeler*, s.23.

³⁷⁸ Hafız İbrahim Demiralay'ın *Hatıratı ve Isparta'da Millî Mücadele ile İlgili Belgeler*, s.23-25.

³⁷⁹ Britanya İşgal Kuvvetleri Kumandanı. Yunanların Anadolu işgalini kolaylaştıran İngiliz generali olarak bilinir. İngiltere'ye döndükten sonra Büyük Britanya İmparatorluğu Genelkurmay Başkanlığı görevini yürüttü.

³⁸⁰ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, s.147; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya kadar*, C. II, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s.29; Akşin, *İstanbul*

Nota uyarınca Mersinli Cemal ve Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a çağrıldı. Mustafa Kemal Paşa bu çağrıya yine yanıt vermemişti ancak Mersinli Cemal Paşa İstanbul'a dönmüştü.³⁸¹ Cemal Paşa'nın henüz yukarıda kaydedilen hazırlıklarına ve İstanbul'a karşı aldığı cepheye rağmen neden ilk çağrıya uyarak dönmüş olduğu gerek döneminde gerekse günümüzde büyük bir merak konusu olmuş ve Paşa bazı genel görüşlerde *ihanet etti* savlarına alet olmuştur. Peşin hüküm vermeden evvel Paşa'nın faaliyet çevresine bakmak pek tabii elzemdir. Nihayetinde Konya, işgal altında olup Vali Cemal (Keşmir) Bey gibi bir teslimiyetçi idarecinin yönetiminde İstanbul ve işgal güçleri tarafından desteklenmekteydi. Yani, Kemal Paşa'nın ve Kâzım Paşa'nın faaliyet alanlarına nazaran Cemal Paşa etrafı sarılmış ve yeri geldiğinde Konyalılar tarafından bile hareket etmesine engel olunmaya çalışılmıştır. İtalyanlar her ne kadar müttefiklerine darılmış olup Anadolu'da meydana gelen hareketi el altından destekliyor olsa da bulundukları bölgede, muzaffer olmalarından ötürü Mersinli Cemal Paşa gibi bir işgal karşıtı kumandan ile yüz yüze kalmak istememişlerdi. Bu noktada iyi bir mukayese örneği olarak Kâzım Paşa ile İngiliz kumandan Rawlinson verilebilir. Dikkat edilirse, Kâzım Paşa işgal edilmemiş bir şehirde bulunurken Cemal Paşa işgal edilmiş ve idaresinde de işgali desteklemiş bir idareci yekûnu karşısındaydı. Bütün bu olumsuz etmenlere ve mütareke hükümlerine rağmen ordu düzeyinde bir hazırlık çalışması ise büyük bir cesaret örneği olduğu gibi amacının tamamen bu yöne doğrulması, birçok eksiğin oluşmasına ve etrafının ondan olanlarla veya ondan olmayanlarla dolmasına neden olmuştu. Vali Cemal Bey'in ve İstanbul'un sürekli tertibat alması ve işgal güçlerinin de Cemal Paşa'nın dönmesine uğraşması en nihayetinde Paşa'nın dönmesine sebep olmuştu.³⁸²

Hükümetleri ve Milli Mücadele- Mutlakiyete Dönüş (1918-1919), C. I, s.343-344; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s.134.

³⁸¹ BOA, İ. DUİT., 163-32; Mustafa Kemal Paşa 8 Haziran 1919'da *Anadolu'da ihtilal hareketlerine giriştiği iddiasıyla İngiltere Yüksek Komiserliğinin isteği üzerine maiyetindekilerle birlikte İstanbul'a çağırılmış* ancak emri dinlemediği için III. Ordu Müfettişliğinden azledilmişti; *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2003, s.29.

³⁸² Bütün bunlarla birlikte Paşa'nın İstanbul'a dönmesinde kendi karakterinin büyük bir etkisi vardır. Mersinli Cemal Paşa soğuk bir tabiata sahip olduğu ve kendi doğrularının peşinden gitmeyi pek sevdiği için ne Kuzey Anadolu'yla ne de bir başkasıyla bu gidiş olayını vaktiyle konuşmaya değer bulmamıştı. Onun İstanbul'a gitmesi her ne sebeple olursa olsun keskin bir çelişkili durumu ortaya koyduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Bundan sebep, Paşa Mütareke Dönemi ve sonrasında kendi içerisinde fazlasıyla çelişen bir profil çizmektedir. İleride görüleceği üzere saltanattan vazgeçmiş olsa bile TBMM hükûmetinin sunmuş olduğu anlamları içerisine pek sindirebilmiş değildir, ancak TBMM hükûmetinde yer almaktan da kaçınmamıştır. Fakat İstanbul ve Ankara arasında bir *zar attığını* söylemek de pek mümkün değildir. Nitekim Harbiye Nazırı olduktan sonra gerek Kuvayimillîye'ye gerekse Ankara'ya birçok noktadan yardım etmiş ve hatta bu sebepten Malta'ya sürgün edilmiştir. Tabiatıyla bu durum da bir çelişki hasıl etmekle beraber, şimdilik en iyi tespitin Paşa'nın karakteriyle açıklanması gerektiği cihette olmalıdır.

2.2.2. Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a Dönmesi ve Harbiye Nezaretine Getirilmesi

Mersinli Cemal Paşa Amasya Genelgesi'ne destek çıktıktan on gün kadar sonra İstanbul'un çağırmasıyla birlikte dönmüştü. Bu durum karşısında Amasya Genelgesi'ne destek verenlerin pek tabii kafaları karışmış ve içlerinde bir üzüntüye sebep olmuştu. Mustafa Kemal Paşa bu olayı Cemal Paşa'nın İstanbul'a gitmesinden ziyade getirilmesinin İstanbul tarafından başarılmasını boyutunu da gözler önüne sürerek anlatmış, fakat bunu gayet sert bir dille yapmıştı:

“Harbiye Nezareti, İstanbul'a gel diyor! Padişah, evvela hava değişikliği yap, Anadolu'da, bir yerde otur, fakat bir işe karışma, diye başladı. Nihayet, ikisi birlikte behemehal gelmelisin! dedi. Gelemem! dedim. Nihayet 8/9 Temmuz 1919 gecesi, sarayla açılan bir telgraf başı haberleşmesi esnasında, birdenbire; perde kapandı ve 8 Haziran'dan, 8 Temmuz'a kadar bir aydır devam eden, oyun nihayete erdi. İstanbul benim o dakika da resmî memuriyetime son vermiş oldu, ben de aynı dakika da 8/9 Temmuz 1919 gecesi saat 10.50 sonra da Harbiye Nezaretine, saat 11.00, sonra da Padişah'a istifamı vermiş oldum.

Durum tarafımdan ordulara ve millete bildirildi. Bu tarihten sonra resmî sıfat ve yetkilerden sıyrılmış olarak, yalnız milletin şefkat ve civanmertliğine güvenerek ve onun bitmez feyz ve kudretinden ilham ve kuvvet alarak, vicdani vazifemize devam ettik...

Biz, 8/9 Temmuz gecesi İstanbul ile telgraf başında konuşurken, bunu başka dinleyenlerin ve alakadar olanların da bulunduğunu tahmin etmek güç değildir.

O tarihler de ve ondan sonraki zamanlar da en hafif deyimi ile saflıklarını uyanıklık ve tedbirlilik gibi göstermeye çalışmış olanlar hakkında bir fikir vermiş olmak için müsaade buyurursanız, şu belgeyi olduğu gibi bilgilerinize sunmak isterim:

'140/140

Konya'dan, 9 Temmuz 1335

Saat: 6

III. Ordu Müfettişliği Başyaverliğine

Telgraf ve Posta Genel Müdürü Refik Halit Bey ile Konya Valisi Cemal (Keşmir) Bey, 6/7 Temmuz gecesi, telgrafla makine başında konuştular. Konuşmanın şöyle geçtiğini haber aldım:

- *Mustafa Kemal Paşa hazretleri için gerekli işlem yapıldı. İstanbul'a getirilecek. Cemal Paşa hazretleri için de yapılacak işlem hazırdır.*

Konya Valisi de:

- *Teşekkür ederim, dediler.*

Uygun bir şekilde Paşa hazretlerine arz etmenizi rica ederim.

II. Ordu Müfettişliği Şifre Müdürü

Hasan'

Gerçekten, Konya'da bulunan II. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın on gün için mezun olarak İstanbul'a gittiğini dört gün önce öğrenmiş ve hayret etmişim. Cemal Paşa ile Samsun'a çıktığım günden beri millî davayı gerçekleştirmek için iş birliği yapmak, askerî ve millî hazırlıklara girişmek ve teşkilat kurmak konularında haberleşmelerimiz vardı. Kendisinden, ümit verici olumlu cevaplar almışım. Benimle bu tarzda ilişki kurmuş olan bir kumandanın, kendi kendine mezuniyet alıp İstanbul'a gitmesi, akıllıca bir iş olmaması gerekirdi. Bu sebeple 5 Temmuz 1919 tarihli şifre ile Konya'da XII. Kolordu Kumandanı Salahattin (Kip) Bey'e şu iki maddeyi yazdım:

1. *Cemal Paşa'nın on gün için İstanbul'a hareketinin gerçek sebebini açıkça ve çok acele olarak bildirmenizi,*
2. *Zat-ı alinizin hiçbir sebep ve suretle oradaki birliklerin başından ayrılmanız doğru değildir. Bu konuda Fuat Paşa ile de haberleşerek en kötü ihtimale karşı tedbirler almanız gereklidir. Her gün durumunuz hakkında kısa bilgiler vermenizi rica ederim.*

Aynı şifrenin suretini aynı tarihte Ankara'da bulunan Fuat Paşa'ya da bildirdim. Salahattin Bey'in Konya'dan 6/7 Temmuz tarihinde, yani Refik Halit Bey'in Konya Valisi Cemal (Keşmir) Bey'le telgraf başında konuştuğu sırada, cevap olarak verdiği şifreli telgrafta:

'(Mersinli) Cemal Paşa, İstanbul'da bazı kimselerle temas etmek ve ailesiyle görüşmek üzere on gün için ve kendi isteği ile mezun olarak İstanbul'a gitmiştir' denilmekte idi.

(Mersinli) Cemal Paşa gitti, fakat gelemedi. Kendisini çok zaman sonra Ali Rıza Paşa hükûmetinde Harbiye Nazırı olarak göreceğiz. '383

Sina Akşin'in literatüre hediye etmiş olduğu *Amasya Askerî Örgütü* rütbe bazından Mersinli Cemal, Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir, Ali Fuat Paşa; Miralay Refet ve Rauf Bey'den oluşmaktaydı.³⁸⁴ Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a gitmesiyle bahsi geçen örgüt beş kişi kalıyor ve daha mücadelenin başında derin bir yara alıyordu. İşte bu ayrılmanın beş kişide yol açtığı akisler üzücü, sarsıcı ve kafa karıştırıcı oluyordu. Mersinli Cemal Paşa'nın bahsi geçen beş kişiden rütbece, kıdemce ve yaşça en büyük olması³⁸⁵ ve daha fazla tecrübeye sahip olması gibi sebepler düşünüldüğünde, Millî Mücadele'nin darbe alması gibi düşünceleri belirliyordu.³⁸⁶ Nutuk'taki anlatımın olaydan yaklaşık 8 yıl sonra olmuş olmasına rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın hâlâ ilk günkü öfkesini taşımasının nedeni yukarıda henüz kaydedilmiş sebeplerden ileri gelmektedir. Olayın döneminde ise Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un yapmış olduğu baskılardan ötürü Anadolu'da Ali Fuat Paşa başta olmak üzere birçok noktaya oldukça sert ve uyarıcı mahiyetli yazılar göndererek bir kayıp daha yaşanmamasını şiddetle arzu ediyordu.³⁸⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın bu psikolojisi, Mersinli Cemal Paşa'nın şahsiyetinden değil Mazhar Müfit Bey'e açıklamış olduğu üzere hazır bulunan kişilerin ne olduğu, kim olduğu bilinirken onların yerine gelecek olanların tanınmaması ve bilinmemesinden ötürü hareketin tehlikeye girmesini istemediğinden kaynaklanıyordu.³⁸⁸ İlgili kısımda görüleceği üzere Mustafa Kemal Paşa Millî Mücadele boyunca bilinen kumandanlıklardaki İstanbul eliyle alınan her değişikliğin karşısında şiddetle duracak ve dönemi gelip Harbiye Nazırı olan Mersinli Cemal Paşa'yla da bu sebepten şiddetli bir tartışma yaşayacaktı.

³⁸³ Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.47-49.

³⁸⁴ Ünal, *Yol Arkadaşlığından Yol Ayrımına Amasya Askerî Örgütü*, s.91.

³⁸⁵ Bu nokta Millî Mücadele'nin geleceği için önemlidir. Dönem itibarıyla Mersinli Cemal Paşa'nın rütbesi olası bir harekette başı çekebilecek kişi konumunda olmasını sağlamıştı. Ancak Paşa'nın İstanbul'a gitmesiyle bütün Anadolu'da üst rütbeli olarak Mustafa Kemal Paşa kalmış ve Kemal Paşa bu durumu oldukça iyi değerlendirmişti.

³⁸⁶ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 1. Cilt, s.74-75; Kâzım Paşa, Cemal Paşa'nın Konya'da bir kuvvetinin bulunmadığına ve İtalyanların onu doğrudan veya vasıta ile tıpkı kendisinin bölgedeki mütareke hükümlerini tatbik için bulunan Miralay Rawlinson'un yaptığı gibi teşvik ettiklerine kanaat getirmiş. Paşa'nın burada belirtmek istediği Cemal Paşa'nın İtalyanlar tarafından oyuna getirilmesi, kandırılması vesaire gibi bir durum olup Cemal Paşa'nın Konya'da kuvvetinin bulunmaması dolayısıyla İstanbul'a direnemediğiyle ilgilidir.

³⁸⁷ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTEA), K: 2916, G: 14, B: 1; TİTEA, K: 296, G: 18, B: 1.

³⁸⁸ Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I, s.54-55.

Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a dönme noktasındaki en önemli kayıt Mazhar Müfit Kansu'nun kaleminden çıkmıştır. Bu kayıta Kansu iki aşamalı bir anlatım yapmış ve dürüst bir anlatım silsilesi takip etmiş olduğundan hatırasının doğrulanabilmesi pek kolay olmuştur. Anlatım ne kadar uzun olsa da konuyla birincil dereceden bağıntılı olduğu için aynıyla aktarım yapmak gerekir. İlk aşama şöyledir:

‘‘Mustafa Kemal Paşa, cidden üzüntülü, endişeli ve can sıkıcı hadiselerle meşgul bulunuyor... Bu gece Paşa bize şu haberi verdi:

- *Samsun'a çıktığım zaman merkezi Konya'da bulunan II. Ordu Müfettişliği ile yani müfettiş Mersinli Cemal Paşa ile de sair kumandanlarla olduğu gibi muhabere ve müzakerelerde bulunmuştum. Cemal Paşa da Millî Mücadele'ye katılmayı, vatan ve milletin saadeti ve istihlâsı yolunda bizimle teşrik-i mesaiyi kabul etmişti. Hâlbuki biraz evvel öğrendim ki Mersinli, İstanbul hükûmetinden mezuniyet alarak vazifeden ayrılmış ve İstanbul'a gitmiş.*

Paşa acılığını ve teessüsünü belirten bir sesle bu haberi verdikten sonra mütalaalarına şöylece devam etti:

- *Bize haber vermek nezaketini göstermediği gibi bu mezuniyete neden lüzum duyduğunu da anlamak güçtür. En mühim bir vatan hizmetine başlamış bulunduğumuz bir sırada yine vatan hizmetinden ayrılmış bulunmak doğru değildir. Eğer, bu ayrılış çoluk çocuğa karşı bir tahassürden ileriye geliyor idiyse, bin bir müşkülât içinde ve evlad-ı iyallerinden mahrum olarak burada vatan hizmeti gören arkadaşlarımız az değildir. Bunun içindir ki Cemal Paşa'nın müfettişlik vazifesi başından ayrılmasını şayan-ı dikkat ve hatta mucib-i endişe buldum. Bakınız, II. Ordu Müfettişliği Şifre Müdürü Hasan Bey, yaverim Cevad Abbas Bey'e yazdığı şifrede neyi haber veriyor?*

Mustafa Kemal Paşa çatılan kaşları altında irileşen mavi gözlerini telgrafa uzatarak vakur ve ağır bir eda ile okudu... Mustafa Kemal Paşa telgrafi okuduktan sonra devam etti:

- *Anlaşıyor ki Vali Cemal (Keşmir) Bey gerek benim gerek Mersinli Cemal Paşa hakkında İstanbul hükûmetine bazı maruzatta ve taleplerde bulunmuştur. Refik Halit, benim vazifemden ayrıldığımı müjdeliyor, Mersinli Cemal Paşa hazretlerinin de değiştirileceğini veya azledileceğini bildirerek*

Vali Cemal Bey'i temin ediyor. Herhâlde, İstanbul hükûmeti ve Anadolu içindeki sadık bendegân boş durmuyor, aleyhimize şiddetle çalışıyor, tedbir alıyorlar.'³⁸⁹

Müfit Bey bu olayı *Mersinli Cemal Hadisesi* olarak adlandırmış. İlk aşamada Mustafa Kemal Paşa'nın bu durumu öğrenmek ve başka kopuşların da önüne geçmek için XII. Kolordu Kumandanı Miralay Selahattin Bey'le iletişime geçtiğini, bir zaman sonra onun da İstanbul'a gittiğinin öğrenilmesi üzerine *herhâlde, birbirini takip eden bu ayrılışlar şayan-ı dikkat!* diyerek suçlayıcı bir anlatım izlemiştir.³⁹⁰ Mazhar Müfit Bey bu ayrılışların birbirini takip etmesinden bir mana çıkartılması gerektiğini açıkça belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta olayla ilgili herhangi duygusal bir yansıma aktarmaz iken Kansu Kemal Paşa'nın oldukça üzüldüğünü vurgulamıştır. Kendisi de henüz yukarıda kaydedildiği gibi duruma önem vermemekle beraber ilgili bağlantılar aracılığıyla bazı şüphelere mazhar olmak durumunda kaldığını itiraf etmiş. Ancak anlatımının ikinci aşamasında olayı öğrenmiş olduğunu ve gerçeğin daha farklı olduğuna tamamıyla kanaat getirdiğini ifade etmiş. Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a avdetini en iyi aktaran ikinci anlatım şöyledir:

'Mustafa Kemal Paşa'yı günlerce üzen ve düşündüren bir mevzu olarak Mersinli Cemal Paşa'nın verdiği söze rağmen niçin kumandayı ve II. Ordu Müfettişliğini terk ederek Konya'dan ayrılıp İstanbul'a gitmiş olduğu yıllar boyunca meçhul kaldı. Aradan ancak uzun bir devre geçtikten sonradır ki tesadüf bana bu 'azimetin' hakiki sebebini öğretmiş, oldu.

Mersinli Cemal Paşa, mebus seçilmişti. Paşa ile mecliste bir hayli arkadaşlık ettikten sonra, bir gün Mütareke Dönemi Millî Mücadele tarihi aramızda görüşme mevzu olurken bir pundunu getirip sordum:

- *Paşa'm, haber vermeden ve mezuniyet alarak Konya'dan ayrılışınızın hakiki sebebi neydi? O zaman, Mustafa Kemal Paşa hazretleri ve hepimiz bu gidişinizi ve sebeplerini bir hayli merak etmiştik?*

Paşa, bu sorumdan biraz alındı ve galiba biraz da manalı buldu ki bütün tafsilatı anlattı:

³⁸⁹ Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I, s.50-52.

³⁹⁰ Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I, s.52.

- *İstanbul hükûmetinin bana az çok emniyeti vardı. Millî Mücadele'ye taraftar olduğumu da pek bilmiyor veya tahmin etmiyordu. Bu vaziyetimden istifade ederek ordunun muhtaç olduğu silah, cephane vesair malzeme noksanlarını ikmal edebileceğimi ümit ediyordum. İzin isteyişimin ve İstanbul'a gidişimin tek sebebi buydu fakat İstanbul'a gidince, hakkımdaki vaziyeti değişik buldum. Konya Valisi Cemal Bey'in veyahut da Millî Mücadele aleyhtarı diğer kimselerin ihbar ve işaraları neticesi olacak ki İstanbul hükûmeti tarafından pek soğuk karşılandım. Hakkımdaki emniyetin zail olmuş bulunduğunu ve ordu ihtiyacı için hiçbir şey almama imkân olmadığını anladım. Hemen Konya'ya dönmek istedim. Fakat maalesef bu imkânı da kaybettim. Müfettişlik vazifeme avdetime müsaade etmediler. Yaman şekilde bir tuzağa düşürülmüştüm. Ali Rıza Paşa hükûmetinin iş başına gelmesine kadar İstanbul'da âdeta göz altı hapsi altında tutuldum.*

Bu noktada Paşa'nın sözünü kestim. Filhakika Paşa'dan şüphe etmiyor ve onun Millî Mücadele hayatının başlangıcında, bakalım hangi tarafın zarı kuvvetli düşecek, diyenlerden biri olarak kabul etmiyorum. Çünkü, Paşa'yı Edirne'de II. Orduda daha erkânıharp kolağası iken tanımıştım. Daha o zaman Abdülhamit ve istibdat idaresi aleyhinde cephe almıştı. Benimle, derin ve gizli hasbihâlleri vardı. Hatta Murat Bey merhumun Mısır'da çıkardığı 'Mizan' gazetesinin devamlı ve hararetli okuyucusu idi. Hatta hiç unutmam bir gün birlikte Müşir Arif Paşa'nın Edirne'deki konağına cuma ziyaretine gitmiştik. Paşa henüz haremden selamlığa geçmemişti. Misafir odasında otururken masa üzerindeki risaleleri karıştırıyorduk.

Cemal:

- *Dur bir muziplik yapalım, cebimde bir 'Mizan' var. Bunların arasına bırakalım...*

Demiş ve hakikaten de düşündüğünü yapmağa koyulmuştu. Fakat ansızın oda kapısı açılmış ve Müşir Paşa odadan içeriye girivermişti. Şaşkınlık içinde Cemal hemen kendisini toparlamış, resmî selamı ifa ettikten sonra:

- *Paşa'm ben elinizi öpmeğe hem de hat boyundaki muhafaza taburu barakalarının planlarını göstermeğe geldim, demişti.*

Müşir sonradan masa üzerinde kalan ‘Mizan’ı tabii görmüş ve bundan mülhem olarak o zaman Edirne Mektupçusu olan kardeşim Kâzım Bey’e (Konya Valisi iken irtihal etti):

- *Mazhar’a söyle, biraz kendisini toplansın, sonra, kendisini kurtarmağa benim nüfuzum da kâfi gelmez, demişti.*

Mersinli Cemal’in evinde de bir gün taharriyat yapılmış ve kendisi bazı arkadaşları ile birlikte Diyarbakır’a sürülmüştü. Hatta oradan bana yazdığı: ‘Bir seli melanet sürükleye sürükleye beni buralara kadar attı’ diye bir mektubu yüzünden ben de epey tehlikeler geçirmiştım. Bunun içindir ki Mersinli’nin vatansever, hürriyetperver şahsiyetine daha gençliğinden itibaren inanmıştım. Fakat vicdanen tam bir huzura varmak için Paşa’nın sözünü kestiğim anda sordum:

- *Evet amma, siz İstanbul’a dönünce askerî mektepler idaresi üzerinde memuriyet kabul ettiniz. Şahsınıza emniyetleri olmasaydı, bu memuriyeti verirler mi idi?*

Paşa yüzünde dağılan acı bir işmizazın belirtisi içinde:

- *Emin olunuz ki bu memuriyet beni nezaret altında bulundurmaya istihdaf eden bir memuriyetten başka bir şey değildi, dedi.*

Paşa’ya bilhassa Posta Telgraf Müdürü Umumisi Refik Halit’le Konya Valisi Cemal arasında geçen muhaberenin çalınıp Mustafa Kemal Paşa’ya bildirilmesi münasebetiyle inanıyordum ve Mersinli’nin gaflet ettiğini, amiyane tabiriyle, faka basmış olduğunu Mücadele-i Milliye’ye aleyhdarlık etmediğini, içten ve mesuliyetten kaçmadığını kabul ediyordum.

Çünkü Refik Halit:

- *Mersinli Cemal Paşa’nın icabına bakıldı!*

Demekle, ona kurulan tuzağı vaktinde ifşa etmiş ve Mersinli’ye ağır ve manevi bir mesuliyet zannından kurtarmış bulunuyordu. ’’³⁹¹

Mazhar Müfit Bey’in aktarımları yüksek oranda doğrudur. Pek azı başka kaynaklardan doğrulanamıyor olsa da bunun sebebi Cemal Paşa’nın o dönemlerde

³⁹¹ Kansu, Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber, C. I, s.69-72.

hakkında pek bilgi bulunamamış olmasından kaynaklıdır. Kansu'nun doğruluğuna en rahat bakılabilecek yer ise onun kendisiyle çelişmeden önce yaptığı sert göndermeleri ardından ideolojik olarak bağlı bulunduğu Mustafa Kemal Paşa'nın karşısındaki bir muhalif hakkındaki olumlu ve olumsuz değerlendirmeleri değiştirmeden veya çıkartma hissiyatı duymadan paylaşıyor olmasıdır. Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a gitmesinden sonra bazı dedikoduların ve ithamların hareketin kadrosu arasında yayılmış olduğunu yine ondan öğreniyoruz. Dedikodulara bakılacak olursa; Mersinli Cemal Paşa'nın kaçmış olduğu, makam tercihinde bulunduğu veya İstanbul ile Anadolu arasında bir seçim yapmış olduğu yönündedir. Kansu, aktarımı içerisinde sayılan suçlamalar arasında bir tercih yapmadığını söylemiş olsa da bunları muhasebe etmiş olduğu pek tabii olarak anlaşılır. İkisinin bir geçmişi olduğunu yine Kansu'dan öğrenmekle beraber, aralarındaki muhabbetle birlikte Kansu'nun itiraf etmediği şüphelerin tam anlamıyla giderildiğini ve Nutuk'ta eleştirilmesine rağmen Paşa'nın İstanbul'un oyununa nasıl düşürüldüğünün de bahsi olan ilgili telgrafın malum konuyu ispat ettiğini daha o günden beridir biliniyor oluşunu samimiyetle kayda geçmiştir. Ayrıca, Mazhar Müfit Bey'in aktarımdan anlaşılana göre Mersinli Cemal Paşa'nın 1904 yılındaki sürgün sebebi olan evrak-ı muzırranın Murat Bey'e lakabını veren Mizan dergisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu son derece değerli bir bilgidir. Pek tabii diğer bilgiler bundan daha az değerli değildir.

Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul ve Konya tarafından çok sıkı bir baskı altına alındığı ve İstanbul merkezli bir planlama dahilinde oyuna düşürüldüğü açıktır.³⁹² Kendisinin bölgede yaptığı işler ve düşündüğü bazı gerekliliklerden dolayı da İstanbul'a gitmeyi faydalı görmesi İstanbul merkezli geri çağırma planının işini kolaylaştıran en önemli etken olmuştur. Sonuçta Paşa İstanbul'a gitmiş ve karşı karşıya kaldığı manzara kendisini hemen belli ettiği için İstanbul'a dönme kararının yanlışlığı belirmişti. Mersinli Cemal Paşa İstanbul'a gitmesinden daha iki hafta geçmemiş olduğu hâlde Ali Fuat Paşa'yla iletişime geçiyor ve pişmanlığını gösterir derecesinde dönmek istediğini belirtiyordu. Mazhar Müfit Bey'in kaydı göz önünde bulundurularak Paşa'nın son derece önemli olan avdet isteği ve İstanbul hakkındaki genel görüş ve düşüncelerini Ali Fuat Paşa'ya anlattığı şifre kaydına dikkat edilmelidir:

“Şifre

İstanbul, 17 Temmuz 1335

³⁹² Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele- Mutlakıyete Dönüş (1918-1919)*, C. I, s.344.

Huzur-u alilerine

Muhterem efendim,

İşte size yaverim Cevat (Atilhan) Bey'i gönderiyorum. Buradaki ahvali tafsil edeceğinden hülasası şudur:

1. *İngilizler beni istemiyorlarmış; binaenaleyh Süleyman Şefik Paşa'nın tayini düşünülüyor.*
2. *Bütün iki müfettişlikteki tümen ve kolordu kumandanlarının değiştirilmesine karar verilmiştir. Değiştirmeler yavaş olacaktır.*
3. *Mülkiye memurları bilhassa Konya Valisi oldukça boş laf ediyor.*
4. *Süleyman Şefik Paşa'nın tayinine nezaret ile Dâhiliyenin bazıları muhaliftir.*
5. *Mustafa Kemal Paşa'nın merkeze çağırılmasını İngilizler takip ediyorlar. Refet Bey halefini götüren İngilizlerin torpidosu ile değil başka yolla döneceği cevabını vermiştir. Dönüp dönmeyeceği malum değildir.*
6. *Bu hülasaya nazaran fikriniz nedir?*
7. *Ben her ne yol ve vesile ile Konya'ya gelsem vaziyet ne olabilir? Fikriniz ne?*
8. *Hükûmet İngilizlerin emeline muhalefet edecek vaziyet ve niyette değildir.*

II. Ordu Müfettişi

Cemal³⁹³

Bu yazı tahlil edildiğinde; ilk olarak, Mersinli Cemal Paşa İstanbul'a tamamen dönmemiş olduğu göze çarpar. Mezuniyet almış ve on gün kadar İstanbul'da kalarak tekrardan vazifesi başına geçmeyi düşünmüştür. İstanbul ona avdet çağırısı yaparken tabiatıyla General Milne'nin notasından bahsetmiş değildir. Paşa, sebeplerinin içerisinde ailesini görmek ve henüz küçük olan kızıyla da vakit geçirmekle beraber, hazırlanan ordunun oluşumu için malzeme temini de düşünmektedir. Ancak İstanbul'a geldikten sonra aklındaki ile gerçekliğin arasındaki soğuk farkı pek çabuk hissetmiştir. Mezun süresini aşmasına rağmen İstanbul'da gözetim altında tutulduğundan Konya'ya hareket edememiş ve resmî vazifesinin başında olması gerekirken İstanbul tarafından zorla görev

³⁹³ TİTEA, K: 297, G: 6, B: 6.

bölgesinden alıkonulmuştu. Ali Fuat Paşa'ya 1. maddede belirttiği İngilizlerin onu istememesi cümlesi onun II. Ordu Müfettişliğinde istenmemesiyle ilgilidir. Paşa, kendisi yerine gelecek olduğunu duyduğu şahsiyeti de paylaştığı gibi imza kısmında görüldüğü cihetle, II. Ordu Müfettişliğinden vazgeçmemiştir. 2. maddede ise bir uyarı yapıyordu. Yavaş ama bütünü kapsayacak bir şekilde makamların değiştirileceğini söyleyerek, İstanbul'un da işgal güçlerinin de tertibatlarını anlatmıştı. 3. maddeye geniş bakmak lazımdır. Mülkiye memurları derken genelleme yapmıştır. Fakat bunu İstanbul genellemesi olarak almak lazımdır. Dönemde Ali Kemal Bey gibileri düşününce Paşa'nın mütalaası daha iyi anlaşılmaktadır. Vali Cemal'i hem özetlemiş hem de ona karşı duyduğu sevimsizliği çok kısa fakat net bir biçimde belirtmiş. 4 ve 6. maddeler arasında da teslimiyetçiler arasındaki ihtilafı, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olan genel tertibatı ve Refet (Bele) Bey'in halefi Selahattin (Köseoğlu) Bey'in torpido olayını³⁹⁴ ve devamını İstanbul ağzından aktarmakla beraber Ali Fuat Paşa'dan genel düşüncesini sormuş. Yazının en önemli kısımları olan 7 ve 8. maddelerde de son bir aydaki o meşhur tarihî olayı kısmen de olsa açıklığa kavuşturan cümleleri kurmuş. 7. maddede dönme fikrini açıkça söylemiş; her ne yol ve vesile diyerek bunu düşünmekten ziyade, normal yollardan çıkamayacağını anlamış olarak ve belki de denemiş olarak belirtmiş ve gitmesi hususunda bir fikir beyanında bulunmadığı ve hâlâ bulunmamaya devam ettiği için kendisinden sonraki vaziyeti; genel olarak ülkede özel olarak da Konya'da nasıl olduğunu ve kendisi hakkındaki düşüncelerin mahiyetini öğrenmek istemiş. Son maddede açıkça belirttiği üzere Anadolu tarafından çoktan bilinen ancak kendisi için tamamen ortaya çıkan o görüş yerli yerine oturmuştur.

Mersinli Cemal Paşa, İstanbul'a giderken Amasya'ya haber vermemiştir. Bunun sebebi onun gizli işler çevirmesinden değil şahsiyetinden kaynaklanır. Paşa pek konuşkan birisi değildir. Doğru bildiği işi yapmayı tercih ettiğinden etrafındaki kişileri bilgilendirmeye veya cevaplamaya yanaşmamıştır. İstanbul'a gidişini belirtmemesindeki sebep onun karakterinde yatmaktadır. Diğer bir hususta Paşa muhafazakâr olup saltanata

³⁹⁴ İstanbul tarafından yapılan bir görev değişikliğinde Miralay Selahattin Bey Miralay Refet Bey'in yerine III. Kolordu Kumandanı olarak tayin edildi. Selahattin Bey görev yerine giderken İngilizlerin tesis ettiği bir torpido ile yola çıkmıştı. Mustafa Kemal Paşa vaktiyle bu olayı Meclise taşımış ve Selahattin Bey'i çok sert eleştirerek, Mecliste olayın iç yüzünü bilmeyenler üzerine fena tesir etmesine yol açmıştı. Mustafa Kemal Paşa'yı bu duruma iten, özellikle Selahattin Bey'in TBMM hakkındaki genel görüşleridir. Cemal Paşa'nın burada bu maddeyi eklemesi avdet ile alakalı olsa da dönem itibarıyla olayın yolculukla başlamış olmasının kişiler üzerindeki etkileriyle ilişkilidir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz; TBMM Zabıt Ceridesi, C. 8, s.31-32.

ve hilafete bağlıdır. İstanbul’la sürekli iletişimde olmasındaki sebep de burada yatar. Müfettişliği sırasında anlatılan ve İstanbul’u dinlemekten vazgeçip ilk defa emre itaatsizlik yaptığı kaydedildiği bölümde, Cemal Paşa, saltanata ve hilafete olan bağlılığını değil hükûmete olan bağlılığını kaybetmiştir. 8. madde bu yüzden önemlidir çünkü Mersinli Cemal Paşa saltanata olan bağlılığını işte burada, İstanbul’a döndüğü zaman kaybetmeye başlamış³⁹⁵ ve Harbiye Nazırlığı yaptığı dönemde bu hislerinde artış yaşamış, nihayet, Malta’ya sürülünce tamamen kopmuştur. Ülkeye dönüp de Meclis’e intikal edince bu kopukluğu onda görmek pek kolaydır. Diğer yandan hilafete çok bağlı olmadığını ancak hilafetten kopmadığını söylemek uygun olur. Mazhar Müfit Bey’in kaydını gerçekleştirdiği tercih meselesine gelince; dönem itibarıyla Millî Mücadele’nin henüz şekillenmediği ve henüz Kongreler Dönemi’nden öncesi olduğundan Paşa’nın bir tercih yapmış olmasını beklemek mümkün değildir. Nitekim henüz ortada ne Sivas ne Ankara hasılı ne de Heyet-i Temsiliye vardır. Makam tercihinin gelince bunu tartışmayı gerektirecek bir durum ortada yoktur. Kaçma meselesi ise enteresandır. Nitekim Paşa’nın İstanbul’a gitmesi, General Milne’nin notasında açıkça görüldüğü üzere tehlikelidir. İstanbul yahut İtilaf güçlerinin baskısından dolayı kendi canından şüpheye düşmüş olabileceği belki düşünülebilir ancak Paşa’nın kendi doğrusu üzerinden hareket eden ve Yeni Osmanlı zihniyetini devam ettiren neslin son örneklerinden bir şahsiyet olması, bütün bu seçeneklerden daha kuvvetli olsa gerektir.

Mersinli Cemal Paşa ile Ali Fuat Paşa arasındaki iletişim muntazaman devamlılık göstermiş³⁹⁶ ve bu durum Anadolu için oldukça yararlı olmuştur. Gönderdiği telgrafa Ali Fuat Paşa’nın cevabına gelinecek olur ise Fuat Paşa 29 Temmuz 1919’da; Konya’nın kendisinden sonra çok feci bir hâl aldığını,³⁹⁷ gelmek isterse bazı tertibatlar alınabileceğini ve kendisinin batı taraflarında bir Kuvayımiliye başına verilebileceğini ve ayrıca Konya’dan Sivas Kongresi’ne murahhas (delege) gönderilmesinin son derece önemli olduğunu ve bu surette babası İsmail Fazıl Paşa’yla birlikte İstanbul’daki bazı kişileri Kilikya ve Konya’yı temsil etmesi için murahhas namıyla Anadolu’ya

³⁹⁵ Mersinli Cemal Paşa 10 Ağustos 1919 tarihli şifresinde Ali Fuat Paşa’ya şöyle diyordu: “*Hükûmetin fikri İngiliz mandasıdır. Fransızlar ordularını terhis ediyorlar. Allah beni İstanbul’a asker getirmek istemiş... asker gelmemiştir. İngilizler Anadolu’da askerî harekât için meclislerinden müsaade talep etmiştir, Ali Fuat Cebesoy, Bilinmeyen Hatıralar- Kuva-yı Milliye’nin İç Yüzü*, (Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 2005, s.96.

³⁹⁶ TİTEA, K: 297, G: 68, B: 68.

³⁹⁷ Konya Valisi Cemal, Anadolu’da istenen delegelerin Konya’dan gitmemesi için elinden geleni yapmıştı; *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, s.52-53.

gönderilmesini talep etmişti.³⁹⁸ Cemal Paşa'da istenileni vakit gözeterek yapacağını söyleyerek³⁹⁹ fırsat buldukça bunların yerine getirilmesi için çabalamış, birçoğunda başarılı olmuş ancak kendisini Anadolu'ya geçirme fırsatı bulamamıştı. Bunun en genel sebebi, rütbesinin de getirmiş olduğu etki dâhilinde İstanbul'dan ziyade İngilizler için bir tehlike sayılarak İngiliz istihbarat gözetlemesine son derece katı bir şekilde maruz kalmasıdır. General Milne'in notası tekrar düşünüldüğünde Mersinli Cemal Paşa alelade bir milliyetçi sayılmamakta, İngilizlere göre Mustafa Kemal Paşa'yla aynı ciddi tehlike sınıfına girmektedir. Bu noktada altının çizilmesi son derece önemlidir ki İngilizler, fiili ve resmî işgal dönemlerinde de Malta sürgün döneminde de Mersinli Cemal Paşa'yla çok uğraşmıştır. Bunun altında yatan sebebi Suriye-Filistin Cephesi'nde aramak pek doğal olur. Sonuçta iki Paşa'nın iletişimi taleplerin yerine getirilmesiyle birlikte sonlanmış değildir.⁴⁰⁰ İletişim muntazaman devam etmiş, Mustafa Kemal Paşa Fuat Paşa tarafından sürekli bilgilendirilmiş ve millî dava için bu durumdan ziyadesiyle faydalanılmıştır.⁴⁰¹

Mazhar Müfit Bey'in anlattıkları; Cemal Paşa'nın Ali Fuat Paşa'yla olan görüşmeleri ve ileride görüleceği üzere Cemal Paşa'nın Harbiye Nazırlığı sırasındaki işleri onun asıl amacını ortaya koymaktadır.⁴⁰² Bu bilgiler ışığında Cemal Paşa'nın tıpkı Mustafa Kemal Paşa'nın Ahmet İzzet Paşa hükûmetinde Harbiye Nazırı olarak iş görmek istemesi gibi hareket etmiş olduğunu, ancak Kemal Paşa'nın aksine bunu başarmış olsa da geç bir dönemde başardığı için umduğu cihette seyretmediğini düşünmek pek olasıdır.⁴⁰³ Ayrıca Mersinli Cemal Paşa Millî Mücadele'nin başarılı olmasını istemek noktasında açık bir profil çizmektedir. O, Mustafa Kemal Paşa gibi millet esaslı bir kurtuluş düşüncesinden ziyade, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu esasında hareket etmekteydi. Nihayetinde Harbiye Nazırı olduğu zaman gördüğü muamele ve Malta'ya sürülmesi bu düşüncesini değiştirecek ve millet esaslı kurtuluş düşüncesine geçiş yapacaktı.

³⁹⁸ Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar- Kuva-yı Milliye'nin İç Yüzü*, s.94.

³⁹⁹ TİTEA, K: 297, G: 3, B: 3.

⁴⁰⁰ Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar- Kuva-yı Milliye'nin İç Yüzü*, s.95; TİTEA, K: 299, G: 14, B: 14.

⁴⁰¹ TİTEA, K: 297, G: 19, B: 19-1.

⁴⁰² Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s.219.

⁴⁰³ Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa hükûmetinde Harbiye Nazırı olup İstanbul ve hükûmet merkezli bir hareketle içine düşülen durumdan bir fayda sağlanabileceğini ve mücadelenin siyasi olarak yapılması gerekliliğini düşünmüştü. Ancak İzzet Paşa onu hükûmete almamıştı. İlerleyen süreçte de Kemal Paşa mücadelenin siyasi olarak yapılmayacağına kesin kanaat getirmiş ve bu isteğinden vazgeçmişti.

Mersinli Cemal Paşa İstanbul'a döndükten sonra 24 Temmuz 1919'da Mekâtib-i Askeriye-yi Umum Müfettişliğine atandı.⁴⁰⁴ Paşa'nın iki aydan biraz daha fazla süren bu göreviyle ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.⁴⁰⁵ Yukarıda ayrıntılarıyla aktarılan durumdan dolayı bu görevin esaslı bir görev odaklı olmadığı pek barizdir. Nihayet Paşa, Anadolu'da meydana gelen gelişmeler karşısında sürekli başarısız olan İstanbul hükûmetlerinin baskı ve yıldırma politikasının terk edilmesinden sonra kurdurulan Ali Rıza Paşa hükûmeti projesine dâhil edilmiş ve 2 Ekim 1919 itibarıyla Harbiye Nazırı olmuştur.⁴⁰⁶

2.2.3. Harbiye Nazırlığı

Padişah Vahdettin ve İngilizlere göre Damat Ferit Paşa hükûmetinin tutumu ve eylemleri, Anadolu'da bir hareketin oluşmasına neden olmuştur.⁴⁰⁷ Uluslararası sahada ise Osmanlı Devleti kendisini mevcut şartlar altında sorumsuz görüyor ve Alman siyasetinin desteklediği ve *Bolşevizm ile aynı manaya sahip olan İttihatçılığın* ülkeyi ele geçirdiğinden hiçbir şeyden haberi olmayan halkın millî ve dinî duygularının sömürülerek

⁴⁰⁴ BOA, İ. DÜİT., 159-8.

⁴⁰⁵ Cemal Paşa'nın İstanbul'a dönmesinden sonra Emir Faysal tarafından Sultan Vahdettin'e bağlılığını sunduğu bir mektubu getirdiğini ve cevabının da Cemal Paşa tarafından götürüleceği hakkında bir ifade vardır. Mektup hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte, Cemal Paşa'nın bu amaçla bir yolculuğa çıkmadığı bilinmektedir; Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele- Mutlakıyete Dönüş (1918-1919)*, C. I, s.578; bu konuyla ilgili bir diğer bilgi 24 Temmuz 1919 tarihli bir İngiliz raporudur. Rapora göre Mersinli Cemal Paşa aracılığıyla Faysal ve Sultan Vahdettin arasında bir Türk-İslam Paktı oluşturulması için görüşme olduğu ve Cemal Paşa'nın Sultan Vahdettin'e Emir Faysal'dan bir mektup geldiği yazılmış; M. Talha Çiçek, "Osmanlılık İdeolojisi ve Osmanlı Hâkimiyeti Sonrası Türk-Arap İlişkilerinde Değişim ve Süreklilik", *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt: 17, (Sayı: 33), 2012, s.173-192; yukarıda kayıt olunan ile bahsedilen bu rapor birbiriyle uyumaktadır ancak buradaki sorun Emir Faysal'ın anlaşmak istemesi değil Cemal Paşa'nın dahil noktasındadır. Neticesinde İngiliz kaynağına dayandırılan bu bilgilerin Türk kaynaklarında bir karşılığı olmadığı gibi Mersinli Cemal Paşa'nın bu çok gizli belgeleri taşımak için bir yolculuğa çıkmadığı pekâlâ ortadadır. İstanbul'a yeniden gelmişken ve Anadolu'ya tekrar dönmek istediği böyle bir ortamda kendisini İstanbul dışına çıkartabilecek bir vasıtayı değerlendirmek fırsatı olsaydı zannolunur ki bu fırsatı kaçırmazdı; Hadiye Yılmaz, "Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Anlaşması ve Millî Mücadele Döneminde Suriye ve Irak", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (Sayı: 20), 2014, s.289-294; ayrıca bu bilinmeyen dönem içerisinde kurulan Tarikat-ı Salâhiye adlı bir cemiyetle Mersinli Cemal Paşa'nın adı yan yana anılmaktadır. Bahsedilen cemiyet Kiraz Hamdi Paşa önderliğinde vücut bulmuştur. Cemiyet, İttihat ve Terakki benzeri gizli bir örgütlenmeyle oluşmuş ve amacını İslam dünyasının kurtulması olarak belirlemiştir; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s.576-578; bu cemiyetin bahsedilen amaç doğrultusunda bir kongre düzenlediği (*Şürefa Kongresi*) ve bu kongreye Mersinli Cemal Paşa'nın da iştirak ettiği bilgileri vardır; Polat, *Türk-Arap İlişkileri- Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)*, s.229; fakat kongrenin muhteviyatı ve Mersinli Cemal Paşa'nın rolü hakkında sarif bilgiler yoktur.

⁴⁰⁶ ESA, Dosya Numarası: A0065485.

⁴⁰⁷ Sultan Vahdettin devletin en başında olan kişi olarak yaşanan hadiseler karşısında çok genel bir görüntü çiziyordu. Şahsi olarak İngiliz siyasetini tutan Sultan, zaman zaman yabancı basınla mülakat yaparak Anadolu'da meydana gelen gelişmeleri Yunan ve Ermeni milletlerinin yapmış oldukları taşkınlık olarak sayıyor, bu yüzden Müslüman halkın galeyana getirilmesinin basit olduğunu ve bütün bu gelişmeleri yakından takip ettiğini söylüyordu. Bütün olayların bitmesi için de *soylu İngiliz milletinin siyasetine* güvendiğini belirtmeyi ihmal etmiyordu; Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele- Mutlakıyete Dönüş (1918-1919)*, C. I, s.415-417; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s.5-7.

umumi harbe sürüklendiği savına tutunuyordu.⁴⁰⁸ Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin sözcüsü olan Damat Ferit Paşa, yukarıdaki düşünceleri konferansta sesli olarak dile getirmişti. İç siyasette Anadolu'daki gelişmeleri en genel itibarıyla bir başıbozukluk olarak değerlendiriyor, giderek yayılmaya başlayan Yunan işgalinin sınırlandırılmasıyla meşgul olarak, İngilizlerin bu sayede işgali daha da genişletmiş olduğundan bihaber kalıyordu.⁴⁰⁹

Saltanat ve İngilizler *Basıbozuklara* karşı alınan tedbirler hiçbir işe yaramadığından siyasi manevra yaparak hem Meclisi faaliyete geçirmek hem de Anadolu'yu bir de yeni siyasi taktikle bastırmak için Damat Ferit Paşa'yı görevden uzaklaştırılıp yerine ılımlı Ali Rıza Paşa'ya hükûmet kurma görevini verdi.⁴¹⁰ Hükûmetin içinde güncel konu için en önemli iki makam olan Dâhiliye ve Harbiye Nezaretinden ikincisine Mersinli Cemal Paşa getirilerek yeni hükûmetin uzlaşma isteyen bir görüntüsü gözler önüne pek tabii seriliyordu. Harbiye Nezareti oldukça önemli bir mahiyete sahip olduğu için de Mersinli Cemal Paşa'nın yeni nazır olarak boy göstermesi dâhili ve harici basının ona fazlaca alakadar olmasına yol açıyordu.⁴¹¹

Yeni hükûmet şöyleydi:⁴¹²

Sadrazam: Müşir Ali Rıza Paşa

Şeyhülislam: Haydarizade İbrahim Efendi

Hariciye Nazırı: Mustafa Reşit Paşa

Dâhiliye Nazırı: Damat Mehmet Şerif (Çavdaroglu) Paşa

Harbiye Nazırı: Ferik Mersinli Cemal Paşa

⁴⁰⁸ *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele- Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, C. I, s.362-407.

⁴⁰⁹ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele- Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, C. I, s.456-466.

⁴¹⁰ Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, s.281; yeni hükûmet için Tevfik Paşa'nın adı sık anılmışsa da Paşa'nın bunu kabul etmemesiyle Ali Rıza Paşa sadarete getirilmişti. Bu esnada Harbiye Nezaretine getirilecek kişi fazlasıyla önem taşıymaktaydı. Yeni hükûmet için bu nezarete Ali Rıza Paşa'nın geçmesi düşünüldüyse de Mersinli Cemal Paşa gibi millî harekete taraftar olduğu bilinen birisi, Kuvayımilliye karşıtlığı göstermeyen ve tabii rütbe ve kıdemce önemli bir devlet adamı olmasından olarak ilgili makama en uygun aday olarak belirmişti; Yılmaz Çetiner, *Son Padişah Vahideddin*, Kronik Kitap, İstanbul 2017, s.162.

⁴¹¹ Gök, *Mersinli Cemal Paşa- İkinci Ordu Müfettişliği ve Harbiye Nazırlığı*, s.49-50.

⁴¹² BOA, BEO, 4593-344453; BOA, İ. DUİT, 9-84; TİTEA, K: 231, G: 3, B: 3-1; İfham, 3 Teşrin-i Evvel 1919 Numara: 62; Selçuk Duman, "Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Kuruluşu", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, (Sayı: 2), 2002, s.351.

Bahriye Nazırı: Ferik Salih Hulusi (Kezrak) Paşa

Maliye Nazırı: Mehmet Tevfik (Biren) Bey

Adliye Nazırı: Ayan'dan Mustafa Sıtkı Bey

Maarif ve Evkaf Nazırı: Gelenbevizade Mehmet Sait Bey

Ziraat ve Ticaret Nazırı: Bağdatlı Mehmet Hadi Paşa

Şura-yı Devlet Reisi: Ayan'dan Abdurrahman Şeref Bey

Nafia Nazırı: Abuk Ahmet Paşa

2.2.3.1. Mersinli Cemal Paşa'nın Harbiye Nazırlığı ve Heyet-i Temsiliye Murahhaslığı

Mersinli Cemal Paşa'nın Harbiye Nazırı olduktan sonraki işlerini Nutuk ve Nutuk haricinde ele almak gerekir. Nutuk anlatımında Paşa belirli suçlarla isnat edildiği için bu yöntemle hem bunlar ele alınmış hem de Nutuk'taki ayrıntılı anlatımdan faydalanılmış olunacaktır.⁴¹³ Mersinli Cemal Paşa'nın Nutuk'ta ilk geçtiği yer, onun İstanbul'a dönmesinin Mustafa Kemal Paşa tarafından anlatıldığı ve yorumlandığı kısımdır. Cemal Paşa Harbiye Nezaretine gelene kadar da ona rastlanmaz. Fakat Cemal Paşa nezarete geldikten istifa edene kadar oldukça hacimli bir anlatımda kendisine yer bulur. Bu hacimli anlatımın tamamını buraya aktarmak tabiatıyla mümkün değildir. Fakat Cemal Paşa'nın bu dönemini Nutuk merkezli kaydetmek yerinde olacaktır. Tabii yer yer Ali Rıza Paşa hükûmetiyle Mersinli Cemal Paşa anlatımlarını da ayırmamak gerekmektedir.

⁴¹³ Nutuk, Mustafa Kemal Paşa tarafından 1927 yılında bizatihi devletin temsilcilerine okunmuş, Türkiye Cumhuriyeti'nin birinci ağızdan tarihini anlatması sebebiyle en temel kaynaklarından birisi konumundadır. Bu yönüyle Nutuk, bünyesinde oldukça fazla özelliği bir arada taşıyan etkili ve nadir bir eserdir. Yukarıda zikredildiği üzere birinci ağızdan ve en temel kaynak olması başlıca özelliği olurken, Mustafa Kemal Paşa'nın tarihçi ve siyasi kimliğini de son derece güzel örnekler. Paşa'nın belgeleri toplayarak ortaya çıkartmış olduğu Nutuk, resmî niteliğe de haizdir. Fakat bütün bu sayılanlardan başka aynı zamanda bir hatıra türüdür. Her ne kadar toplu ve hakiki bilgileri içerisinde toplamış olsa da Kemal Paşa'nın öznel ve siyasi düşüncelerini içerdiği ve olayları yalnızca bir bakış açısından sunduğu için resmîyeti dışında öznelliğe de sahiptir. Dönemin siyasi olaylarından sonra okunmuş olmasının da hesaba katılmasıyla Nutuk'un bilimsel tarafsızlıkla değerlendirilmesi olanaksızdır. Askerî kimlikleriyle ön plana çıkarak Nutuk'ta eleştiriye tutulmuş olan şahsiyetler özetle; Kâzım Karabekir, Refet Bele, Sakallı Nurettin, Cafer Tayyar Eğilmez, Ali İhsan Sabis, Ali Rıza, Damat Şerif Paşa, Ahmet İzzet Furgaç ve Çürüksulu Mahmut Paşa gibilerdir. Kişilere dikkat edildiği zaman hemen hemen hepsinin meşhur II. Grupta, muhalefette veya İzmir Suikast Teşebbüsü ile ilişkili olduğu göze çarpar. Nutuk'ta adı geçen ve önemli bir yekûnu tutan bir diğer isim de Mersinli Cemal Paşa'dır.

Mustafa Kemal Paşa'nın anlatımları başladıktan sonra değinilen ilk nokta yeni hükûmet ve Cemal Paşa'nın görevidir. Mustafa Kemal Paşa yeni hükûmete şüpheli yaklaşıyor ve onun geçiş durumunun tehlikeli olabileceği üzerinde duruyordu. Uzun bir süre boyunca Sivas Kongresi'nde birleştirilmiş olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Temsil Heyeti (Heyet-i Temsiliye) ile hükûmet arasındaki haberleşme belirli noktalara özellikle temas ediyor ve karşılıklı yoklamalar çekiliyordu. Özellikle Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye namına bazı güç isteklerde bulunuyor, Ali Rıza Paşa'da Heyet-i Temsiliyenin tam olarak ne olduğunu öğrenmek istiyordu.⁴¹⁴ Heyet-i Temsiliyenin çoğunluğu hükûmet değişikliğini muhasebe ederek durumdan memnun kalmıştı⁴¹⁵ fakat Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi manevraları ve henüz ilk temasta istedikleri durumun gerginleşmesine yol açtığından olumlu görüşlerin genele yayılmasına imkân tanımamıştı.⁴¹⁶ İstanbul ile Anadolu arasında bir anlaşmanın sağlanması maksadıyla da Ali Rıza Paşa Cemal Paşa'yla istişare ederek gerekli muhaberenin kurulması için ondan adım atmasını istemişti.⁴¹⁷ Cemal Paşa'da Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey aracılığıyla bir muhabere başlatmış ve nihayetinde kendisinin murahhaslığı meselesi vusule gelmişti.⁴¹⁸

Mustafa Kemal Paşa ilerleyen günlerde Ali Rıza Paşa'dan maksatlarını soran ve kongrelerin kararlarını isteyen bir telgraf almış ve bu durum karşısında Mersinli Cemal Paşa'nın kendisini hükûmetteki Heyet-i Temsiliyenin murahhası olarak gördüğü hâlde neden bu tertibata girmiş olduklarını sorgulamaya başlamıştı.⁴¹⁹ Mustafa Kemal Paşa yeni hükûmetin siyasetinden pek emin olduğu için onların asıl gayesi olan ılımlı ve uzlaşılabilir bir havanın oluşmaması için özen gösteriyordu. İstanbul adına süreci şimdilik

⁴¹⁴ Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.195-200.

⁴¹⁵ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA), 01000505/905019.

⁴¹⁶ TİTEA, K: 311, G: 55, B: 55-1; TİTEA, K: 311, G: 56, B: 56-1.

⁴¹⁷ *Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. 2, (Yay. Haz. F. Rezan Hürmen), Arma Yayınları, İstanbul 1993, s.287-288.

⁴¹⁸ Mersinli Cemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliye murahhaslığı resmî bir görev değildir. Nutuk'ta anlatıldığı üzere Mersinli Cemal Paşa'nın göreve gelmesinden sonra Heyet-i Temsiliye ile bir görüşme gerçekleşiyor ve bu görüşmeye aracılık yapan Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey Mersinli Cemal Paşa'nın murahhas olarak görülmesini ifade ediyordu. Böylelikle Cemal Paşa murahhas addediliyordu. Fakat kaydedildiği üzere bu resmî bir görevden ziyade fahri bir sıfat cihetindeydi. Maliye Nazırı Mehmet Tevfik (Biren) Bey bu hususta şöyle diyordu: '*Mersinli Cemal Paşa'nın kabinemizde mühim bir vazifesi vardı, bu da Anadolu ile yapılacak muhabereelerde gayriresmî şekilde vasıta(lık) etmektir. Cemal Paşa, Heyet-i Temsiliyenin hususi mahiyetteki murahhası olarak tanınıyordu. Kendisi gibi ümera arasında mümtaz bir yeri bulunan bu zat, evvelce Anadolu'da müstahdemdi.*''; *Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. 2, s.287.

⁴¹⁹ Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.200.

idare eden Ali Rıza Paşa'da son derece temkinli davranıyordu. Sadrazamın dayanak noktası Kanunuesasi'yi tatbik etmekten ileri gelirken, Anadolu'nun kanunsuz hareketlerine işaret etmesi Kemal Paşa'yı ayrıca sinirlendiren bir harekete neden oluyordu.⁴²⁰

Süreç içerisinde İstanbul üç istekte bulundu: Heyet-i Temsiliye tarafından el konulan resmî dairelerin tahliye edilmesi, hükûmet işlerine engel olunmaması ve yabancı temsilciliklerle temasta bulunulmaması. Pek tabii olarak bu istekler Mustafa Kemal Paşa'yı hoşnut etmekten çok uzakta olup kendilerine ima edilen kanunsuz hareketliliği de göz ardı edemiyordu. Buna rağmen Ali Rıza Paşa bilerek veya bilmeyerek, mesela Meclisin olması gerektiği hâlde olmaması gibi kanunlardaki uyuşmazlığı gözden kaçırmaması, Mustafa Kemal Paşa'nın işini kolaylaştırdığı gibi propagandasına da malzeme veriyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın bu hususta anlattıkları doğruluk göstermiş ve esasen dönem itibarıyla devletin üzerinde dolaşan kara bulutları ve durumun vahametini iyi bir şekilde gözler önüne sermiştir.⁴²¹

Kemal Paşa'nın bundan sonraki anlatımları bütünüyle Mersinli Cemal Paşa'ya dönmüştür. Ali Rıza Paşa'yla olan görüşme, Cemal Paşa'yla Yunus Nadi aracılığıyla görüşmelerin nasıl sağlandığını ve Anadolu'nun tutumunu teferruatıyla aktarmıştır.⁴²² Yalnız Anadolu ve İstanbul arasında kurulmasına çalışılan köprüde Cemal Paşa'nın murahhas yani delege olarak addedilmesi hususunda Mustafa Kemal Paşa sert bir tavır göstermiştir:

*‘Efendiler, şunu izah etmeliyim ki Cemal Paşa bizim murahhasımız değildi ve böyle bir vaziyet ve vazifenin kendisine verilmesinde, malumunuz olan hareket tarzından dolayı münasip bir cihet de yoktu. Ancak Yunus Nadi Bey'in telgrafında ‘Cemal Paşa'nın murahhas gibi kabul edilmesinde tereddüde mahal yoktur’ denilmiş olmasından, Cemal Paşa'nın bunu arzu ettiği zannolunmuş ve emrivaki hâlinde kendisine verilmiştir.’*⁴²³

Gelişmeler bellidir. Yeni bir hükûmet kurulmuş, Anadolu'yla bir iletişim kurarak bir dayanışma sağlanması arzu edilmişti. Daha geneldeyse bu dayanışmanın iki kolu vardı: Sultan Vahdettin-İngiliz kolu ve Mustafa Kemal Paşa-Anadolu kolu. Ali Rıza Paşa

⁴²⁰ Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.200-202.

⁴²¹ Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.202-207.

⁴²² Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.208-212.

⁴²³ Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.212.

hükûmetinin geçiş aracı olması da hükûmete büyük bir zahmet veriyor, bu iki kol arasında sıkışmak ve ezilmekle bocalıyordu. Bunun gayet farkında olan Mustafa Kemal Paşa, yeni hükûmetin düşüncesi ne olursa olsun, hükûmet içindekilerin millî davadan yana olması veya olmaması önemli olmaksızın hükûmetin daha üstündeki yetki makamıyla mücadele içerisine giriyordu. Bunu yaparken de pek tabii hükûmeti ya zorluyor ya gücendiriyor ya da tehlikeye atıyordu. Mersinli Cemal Paşa ise İstanbul'a döndüğü ve arkadaşlarını yarı yolda bıraktığı için Anadolu tarafından temkinle yaklaşılan, İstanbul'a dönüş sebebi hâlâ belli olmadığı için de güvenilemeyen birisi rolüne bürünmekten kurtulamamış ve kişisel olarak da İstanbul ve Anadolu arasında sıkışıp kalmıştı. Sonuçta Mustafa Kemal Paşa aktarılan söyleminde *zannolunmuş* diyerek hem 1927'de bile ona güvenmediğini ilan ediyor hem de olayın dönemi için Cemal Paşa'nın bunu arzulamadığını ve emrivaki olduğundan aslında bu murahhaslığa gerek olmadığını bildiriyordu. Bu konuda Mazhar Müfit Bey'de Mustafa Kemal Paşa'yla tamamen aynı yorumu getirmekte ve durumu emrivaki olarak nitelemektedir.⁴²⁴ Fakat Mersinli Cemal Paşa'nın Harbiye Nazırlığı müddetince Anadolu'yla olan iletişimi dışında yaptıkları düşünüldüğünde, onun bilerek ve isteyerek bu delegeliği kabul ettiğini, şayet bir emrivaki olduysa da bu emrivakiye kendisinin de maruz kalmış olabileceğini göstermektedir. Bu olayın kilit noktasındaki Yunus Nadi'nin bir dahlini düşünmek de pek tabii mümkündür.

Cemal Paşa'nın gerek nazırlığı gerekse delegeliği hususunda Mustafa Kemal Paşa'nın dışında gerçekleşmiş düşünceler genellikle olumluydu. Bir anekdot olarak Rauf Orbay, Cemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliyenin onursal üyesi olduğunu (yani fahri olarak murahhas olduğunu) hatta Harbiye Nazırı olmadan evvel Heyet-i Temsiliye ile görüşerek belirtilen şartlar altında görevi kabul ettiğini söylüyordu.⁴²⁵

Damat Ferit Paşa'nın düşmesi ve yerine Ali Rıza Paşa'nın başa gelmesiyle başlayan ve kısa süreli bir sorun yaratan Anadolu ile olan muhabere murahhas hadisesinin akabinde nihayete erdi.⁴²⁶ Anadolu saltanat ve hilafet makamına bağlı gözüktü. Heyet-i

⁴²⁴ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 2019, s.378.

⁴²⁵ Cemal Kutay, *Hüseyin Rauf Orbay*, C. 4, Kazancı Kitap Ticaret, İstanbul 1992, s.651; ayrıca dönemin dâhili ve harici basınında Mersinli Cemal Paşa'nın Harbiye Nazırı olmasının Mustafa Kemal Paşa'nın onayıyla olduğu bildiriliyordu; Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, s.318.

⁴²⁶ Damat Ferit Paşa hükûmetinin hareketleri nedeniyle Heyet-i Temsiliye İstanbul'la olan bütün iletişimi kesmiş ve İstanbul'un Anadolu'yla olan bağlantısını koparmıştı. Ferit Paşa hükûmetinin miadını dolduran

Temsiliye oldukça zorlanmasına rağmen bu durumu büyük bir hassasiyetle yönetmeyi başardı. Sonuçta hükûmet, Anadolu ile anlaştı ve ortalık durulur gibi oldu. Fakat çok geçmeden gidişat umulduğu cihette olmadığı gibi anlaşmanın ömrü de pek uzun seyretmedi. Anlaşmayı bozan ve ilişkileri geren neden yakın zamanda yapılacak olan mebus seçimlerdeki iki tarafın zihniyet farklılığından kaynaklanmıştı. Cemal Paşa'da dâhil olmak üzere hükûmet, Yeni Seçim Kanunu'na Anadolu tarafından bir müdahale olmaması için çok diretiyordu. Ayrıca Meclisin nerede açılacağı da iki taraf arasında ilişkileri geren önemli bir sorundu. Hükûmet, Mersinli Cemal Paşa ve Anadolu'dakilerin çoğunluğu bile Meclisin resmî başkentte açılması için görüşler bildiriyor, Mustafa Kemal Paşa ise işgal altındaki bir başkentte Meclisin açılmayabileceğini, Almanya'da ve Fransa'da tarihî örnekleri olduğundan karşı taraftan gelen meşruiyet sorununun hasıl olmayacağı noktasında ayak diretiyordu.⁴²⁷ Süreç böyle giderken de Mustafa Kemal Paşa'nın hükûmete olan görüşleri katılaşıyor, uzlaşmanın sağlanamadığı her an daha da sertleşiyordu. Öyle ki Paşa bir süre sonra hükûmeti: *‘‘Padişah köleliğiyle kazanılan iktidar makamı, iktidarsızlığın örneğidir.’’* şeklinde belirtiyor ve öfkesini de açığa çıkartıyordu. Kemal Paşa'yı bu söylemlere iten olaylar hükûmetin dört madde dâhilindeki istekleri ve Anadolu'nun sokulmak istendiği kalıp şeklinde dile geliyordu:

‘‘1. İttihatçılıkla münasebet bulunmadığı,

2. Osmanlı Devleti'nin Dünya Harbi'ne karışmasının doğru olmadığı ve müsebbipleri aleyhinde isimler belirtilmek suretiyle bazı neşriyat icrası ve haklarında kanuni takibat ve cezalandırmanın tertibi,

3. Harp esnasında yapılan her nevi cinayetlerin faillerinin kanuni cezadan kurtulmayacakları,

4. Seçimlerin serbest cereyan edeceği.

Cemal Paşa, bu maddeleri saydıktan sonra, bunların açıklanmasının ve tamiminin dâhilen ve haricen birtakım yanlış anlamaların önüne geçeceğinden bahisle, memleketin yüksek menfaatleri icabı olarak bilhassa iyi karşılanmasını rica ediyordu.

bu hareket üzerine yeni hükûmet kurulmuş ve iletişimin yeniden sağlanması için işbu cereyanlar meydana gelmiştir.

⁴²⁷ Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.241-249.

*Efendiler, Ali Rıza Paşa hükûmetinin ne kadar zayıf ve cılız düşündüğünü ve hakikati görmekteki kısırlığını anlamak için bu maddeler âdeta bir ölçüdür. Devletin içine düştüğü yok oluş uçurumunun derinliğini ve dehşetini görmekten aciz olan zavallılar, bittabi ciddi ve hakiki çareyi görmemek için gözlerini yumarlar. Çünkü, o ciddi ve hakiki çare, kendilerini daha çok korkutur. Akıl ve anlayışlarındaki sınırlılık, tabiat ve ahlaklarındaki zaaf ve yozlaşma icabı böyledir. Çoktan köle olduğuna şüphe kalmamış olması lazım gelen Padişah ve Halife'nin köleliğiyle kazanılabilecek iktidar makamının iktidarsızlığa örnek olması tabii değil miydi? Ferit Paşa'nın yerine geçen Ali Rıza Paşa ve evvelki hükûmetten kalan ve yeni mesai arkadaşları, Ferit Paşa'nın bıraktığı noktadan başlayarak, onun neticelendirmeye muvaffak olamadığı düşman emellerini takibe ve neticelendirmeye çalışmaktan başka zaten ne yapabilecekti?..'*⁴²⁸

Hükûmetin Anadolu'daki yansıması bundan ibaretti. Fakat hükûmetin bir de İstanbul yansıması vardır ki Britanya İmparatorluğu'nun Dışişleri Bakanı Balfour'un İstanbul'daki Amiral Calthorpe'a göndermiş olduğu 9 Kasım 1919 tarihli mektupta bunun nasıl olduğu gayet açığa çıkmıştır:

*'Farkında olduğunuz gibi Irak, Suriye ve Arabistan'da tarafımızdan işgal edilen toprakların ileride Osmanlı hâkimiyetine veya idaresine dönmeyeceği siyasetimizin değişmez parçasını teşkil etmektedir. Sizin de tabiatıyla anlayacağınız gibi Türkler doğu usulüne sadık kalarak zevahiri kurtarmak ve yapılan mütarekenin harpte olan bir hezimetin sonucu olmayıp kendi rızalarıyla bizimle uzlaşarak akdedildiği havasını bütün İslam dünyasında yaratmak için ellerinden gelen hiçbir gayreti esirgemeyeceklerdir. Onlar mütareke şartlarının kendileri için bilhassa müsait bulunduğunu zaten iddia etmektedirler... Şimdiki Türk hükûmeti (Ali Rıza Paşa hükûmeti) bir kukla cesetten ibaret olup arkasında İttihat ve Terakki Komitesi saklı bulunmaktadır. Cavit (?) ve Cemal; Talat ve Enver'den daha az tehlikeli değildirler.'*⁴²⁹

Hükûmet arada sıkışmış, resmî iş görmek isterken resmî makamlar tarafından farklı yönlerle itilmiş, resmiyetin artık kalmadığı söylemlerini ısrarla belirten Anadolu'nun baskısı da yükselmişti. İstanbul'un yaşadığı günler fazlasıyla karışık. Basında, beğenilmeyen herkesin İttihatçı sayıldığı, hükûmetin İttihatçı avı için zorlandığı

⁴²⁸ Atatürk, Nutuk, C. I, s.224-226.

⁴²⁹ Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, s.21-22.

garip bir hava vardı. İşte bu hava içerisinde işgal basını da sözlü yarışa katılarak yeni hükûmet hakkında fikir beyan ediyordu. The Times Gazetesinin İstanbul muhabiri, *Damat Ferit Paşa'nın görevi geçici olarak bıraktığını* yeni gelen hükûmetle *İttihatçıların yeniden işbaşı yaptığını* ve hükûmet üyelerinin *milliyetçi ağırlıkta olup; Mersinli Cemal ve Abuk Ahmet Paşa ile Abdurrahman Şeref Bey'in İttihatçı olduklarını* yazarak tarihte ilk ve son kez Mersinli Cemal Paşa'nın İttihatçı olduğunu kayda geçiyordu.⁴³⁰

Hükûmetin içinde pek tabii Millî Mücadele'ye aleyhtar olan veya davrananlar da vardı. Bunlardan birisi olarak Mustafa Kemal Paşa'nın gözünde sivrilen Dâhiliye Nazırı Şerif Paşa'nın vaziyeti şiddetli tenkitlere yol açıyor ve Anadolu her geçen gün hükûmete karşı öfke patlaması vücuda getiriyordu.⁴³¹ Bu gerginleşen ortam içerisinde Mersinli Cemal Paşa Ahmet İzzet (Furgaç) Paşa'nın Anadolu'ya nasihat etmesini istediğinden belirli yazışmalar cereyan ediyor, Mustafa Kemal Paşa cevabi yazılarında nezaketi bırakmasa bile öfkeye kapılarak bu nasihat etme olayından son derece rahatsızlık duyuyordu.⁴³² Bu kargaşa içinde meydana gelen ve Meclisin durumu nihayete erdirecek olan Amasya Görüşmeleri, hükûmet ile Anadolu arasındaki sağlam olmayan ancak tek örneği oluşturduğu için önemli olan köprünün kurulmasını sağlamıştı. Hükûmet adına Salih Paşa'nın katıldığı Amasya Görüşmelerinde iki taraf anlaşmış ve Meclisin İstanbul'da açılmasıyla Misakımillî'nin⁴³³ kabul edilmesi de karara bağlanmıştı. Hükûmetin bu kararı kabul etmesi zaten projenin başarısızlığını haykırdığı gibi yavaş yavaş sonunu da getirmişti. Görüşmeler pek tabii memnuniyet içerisinde geçmemişti. Mustafa Kemal Paşa Meclisin Anadolu'da açılması için ısrar etmişse de meşruiyet sorunsalı ağır basarak Meclisin İstanbul'da açılacağına karar verilmiş ve böylelikle Anadolu'da Kâzım Karabekir ve İstanbul adına da hükûmet tarafı bu mücadeleden muvafık çıkmıştı. Mustafa Kemal Paşa en azından kendisini reis seçtirip bir de Meclis içi bir grup kurulmasını teklif etmişse de tarihî seyirde bunlar da olmayacaktı. Zaten Meclis açılışından önce Mustafa Kemal Paşa'nın bazı mebusları Ankara'ya davet etmesi Mersinli Cemal Paşa'yla arasında sert bir gerginliğe neden olacak enteresan bir olaydı.⁴³⁴

⁴³⁰ Duman, “Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin Kuruluşu”, s.352.

⁴³¹ Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.226-229.

⁴³² Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.229-239.

⁴³³ Türkiye Cumhuriyeti'nin bugünkü sınırları çok büyük bir oranda bu kararlar neticesinde belirlenmişti. Kararın oylamasında Mersinli Cemal Paşa Isparta Mebusu olarak kabul yönünde oy kullandı.

⁴³⁴ Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.331-340; Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, s.469-469.

Mersinli Cemal Paşa, Meclisin olması gerektiği yerde açılmasını, kendilerinin de bu yönetim anlayışıyla idare edilen İngiliz vesaire gibi devletlerin Meclise bir şey yapamayacaklarını umarak⁴³⁵ Kâzım Paşa'ya şöyle diyordu:

‘‘Meclis dışarıda olamaz. Çünkü bu, başkentin taşınması demektir. Dışarıda toplanılması, İtilafların kararlarını etkiler ve memleketi tehlikeye uğratar. İtilaf Devletleri meclise bir şey yapamazlar, bu kendileriyle bellidir. Şahıslarına bir tesir melhuz zevat fedakârlık yaparak mebusluktan istifa ederler. İstanbul yalnız Osmanlıların değil yüz milyonlarca Ehl-i İslam'ın payitahtıdır. Dışarıda toplanmak başkentin taşınması olarak düşünülüp şimdiden dedikodulara ve yabancılar tarafından çeşitli tefsirlere yol açtığı cihetle bunun neticesi önemle dikkate alınmalıdır.’’’⁴³⁶

Meclisin açılacağı yer son derece önemli bir sorun olarak meydana kalmıştı. Mersinli Cemal Paşa hatta Kâzım Karabekir Paşa Meclisin İstanbul dışında açılmasını tasavvur edemiyor, Mustafa Kemal Paşa'da Meclisin İstanbul'da açılmasını anlamakta güçlük çekiyordu. Gerek Amasya Görüşmeleri sırasında gerekse sonrasında meydana gelen muhabereleler öyle noktalara varmıştı ki bu durum Mersinli Cemal Paşa'yı Mustafa Kemal Paşa'ya devletin içişlerine karışmakla suçlayan ibareler kullanmaya yöneltmişti.⁴³⁷ Mustafa Kemal Paşa, 24 Kasım tarihli bu şifre telgrafa verdiği yanıtta devletin içişlerine müdahalenin olmayacağını kabul ettiğini belirterek ve fakat ekleme yaparak; mevcut vaziyette bilerek veya bilmeyerek vatanın ve milletin istiklalini ve istikbalini tehlikeye atacak her türlü iş ve ortama karşı Teşkilat-ı Milliye'nin çalışacağını, milletin kendisine yapılacak her türlü yanlışlık karşısında sessiz kalmayarak mukavemette bulunacağını bildirmişti.⁴³⁸

⁴³⁵ Mersinli Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya Meclisin neden İstanbul'da açılması gerektiğini izah ederken sığındığı sebepler, Mustafa Kemal Paşa tarafından oldukça tenkide uğramıştı. Bunun en geçerli sebebiyse, Mersinli Cemal Paşa'nın meclis idaresine sahip olan işgal güçlerinin Meclise bir hareket yapmayacağı düşüncesinden kaynaklanıyordu. Mustafa Kemal Paşa, işgalcilerin İstanbul'da işgal maksadıyla bulunduğunu, Mersinli Cemal Paşa'nın bunu nasıl anlayamadığı ve yorumlayamadığına dair geniş bir eleştiriyi bizatihi Cemal Paşa'ya iletiyor ve gerek onun tarafından gerekse İstanbul hükûmeti namına sıralanan sebeplerin beyhude olduğunu altını şiddetle çiziyordu; Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, s.341-350.

⁴³⁶ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 1. Cilt, s.413-429.

⁴³⁷ *Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. 2, s.307.

⁴³⁸ *Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. 2, s.307-308.

Amasya Görüşmeleri sırasında ve sonrasında Anadolu’da meydana getirilen karışıklıklar ve isyanlar karşısında Mustafa Kemal Paşa birinci düzeyde hükûmeti suçlamıyor, ilgili olayların kökenini bildiğini ifade ediyordu. Bundan dolayı da yeri geldiğinde hükûmeti tutmak ve desteklemek kararlarını alıyordu.⁴³⁹ Ancak bu esnada meydana gelen bir başka olay Mustafa Kemal Paşa’yı çok sinirlendirmişti. Fevzi (Çakmak) Paşa’nın içerisinde bulunduğu bir heyet Anadolu’ya hükûmet namına gönderildi ve mevcut hareketin denetlenmesi istendi. Mersinli Cemal Paşa bunu Mustafa Kemal Paşa’ya murahhas olmasına rağmen haber vermediğinden onu çok sinirlendirmişti:

‘‘Dâhiliye Nazırı, memlekete birtakım heyetler sevk etmeye kalkıştı. Bunlardan biri de Harbiye Nezareti eski Müsteşarı Fevzi Paşa namında bir zatın başkanlığında, Temyiz Mahkemesi üyelerinden İlhami ve Fetva Emini Hasan Efendi’den meydana gelmekte idi. Heyet-i Temsiliyemizin murahhası olan Cemal Paşa, bundan bizi haberdar etmemişti. 5 Teşrinisani (Kasım) 1919 tarihli bir şifre ile kendisinden bu heyetin gönderilme maksadını sorduk ve ‘Özellikle Fetva Emini ile Kâmil Paşa hükûmeti zamanında polis müdürü olan zevatın böyle bir heyetteki varlık sebeplerinin’ anlaşılamadığını zikrettik. Efendiler, Fuat Paşa’nın Ankara’da kolordusunun başında bulunmasını gerektiren sebepler tezahür etmeye başladı. Bu sebeplerin önemlilerini, içeride ahalinin zehirlenmeye başlanması teşkil ediyordu. Dâhili ve harici düşmanların müttefik mesaisi, Ali Rıza Paşa hükûmeti zamanında, Ferit Paşa zamanındakinden daha çok fazla muvaffak olmaya başlamıştı. ’⁴⁴⁰

Nihayet tek köprü de yıkılmış, âdeta kılıçlar çekilmiş ve kesin kopuş başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa, hükûmeti artık Damat Ferit Paşa’dan bile daha kötü sayıyordu:

‘‘Efendiler, Harbiye Nazırı’nın 9 Teşrinisani (Kasım) 1919 tarihli bir telgraftı vardı; onun da muhteviyatı enteresandır. Bu telgrafta Cemal Paşa, hükûmetin fikrini şu noktalar üzerinde topluyordu:

1. Seçimlerin selamet dairesinde cereyanı,
2. Meclis-i Mebusanın İstanbul’da toplanması,

⁴³⁹ Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.255-270.

⁴⁴⁰ Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.282-287.

3. Millî teşkilat namına hükûmet işlerine müdahale olunmaması hakkında hükûmetin tarafınıza öteden beri vaki olan tebligatı katidir.
4. Birçok telgrafta ileri sürülen taleplerin de aynı mahiyette –yani müdahale mahiyetinde– olduğu aşikârdır.
5. Hükûmet, beyannamesinde tespit ve ilan ettiği tarafsızlıktan ayrılmayacaktır. Bu bakımdan millî teşkilata muhalif görüşte bulunanlara karşı baskı ve cezalandırma yoluna gidemez ...

Muhterem efendiler, bu maddelerin ifade eyledikleri manalar, esasen bütün hakikatleri meydana koymuş bulunuyordu. Hükûmet, millî teşkilata muhalif görüşte bulunanların, memleket ve millete düşman olanlar bulunduğunu kabul etmiyordu. Millî teşkilat ile düşmanın hain teşkilatını, Ali Kemal ile Sait Molla ile bizi bir tutuyordu. Adapazarı, Karacabey, Bozlar, Anzavur hadiselerini suç fiillerinden saymıyordu. Cemal Paşa'ya verdiğimiz cevapta, bu noktaları izah ettikten sonra, hükûmetin his ve eğilimini açık söyletmek maksadıyla şu cümleyi de ilave ettik: 'Vaki olan beyanatlarından anladığımıza göre hükûmet-i seniye, millî teşkilatın mevcudiyetini ihtimal ki lüzumsuz görüyor. Hakikaten, durum bu merkezde olup millî teşkilata ihtiyaç olmaksızın memleketi kurtaracak kuvvete sahip bulunuluyorsa, ona göre lüzumuna girişilmek üzere açıkça bildirilmesini, arada her türlü yanlış anlamının giderilmesi için arz ve istirham eyleriz.'

Dâhiliye Nazırı Damat Şerif Paşa devamlı olarak millî birliği bozmakla, Harbiye Nazırı, murahhasımız Cemal Paşa'da hükûmetin işlerini savunmakla meşgul.

Efendiler, Cemal Paşa'nın özel olarak Sivas'a gönderdiği 10 Teşrinisani 1919 tarihli ve kendi el yazısıyla olan bir mektubunu da ancak 18 gün sonra –yani 28 Teşrinisani 1919 tarihinde– almıştım. Cemal Paşa bu mektubunda, cereyan eden haberleşmelerin alakalı olduğu meseleleri madde madde özetliyor ve her biri hakkında izahat veriyordu. Bu arada, Meclis-i Mebusanın İstanbul'dan başka bir mahalde toplanması meselesinden bahsederken, 'Bu meseleye Padişah'ın rıza göstermeyeceği tamamen anlaşılmıştır. İşgal kuvvetlerinin Meclis-i Mebusana saldırılarının belki Devlet-i Aliye için hayırlı neticeler verebileceğini, Amerikalılar üstü kapalı ve hatta açıkça belirttiler ve bu saldırıyı ihtimal dairesinde göremediler' diyordu. Cemal Paşa, 'Kuvayimilliyeye ruhuyla mütehassis olmayan memurların kodamanları, işgal ordularına âdeta sırtını dayamış vaziyettedirler' tarzında, sanki bilinmeyen bir malumat da verdikten

ve bu malumatı ‘eski hükûmet erkânının çoğu dayamıştır’ malumatıyla tamamladıktan sonra, ‘mesela, Polis Müdürü’nün değiştirilmesinde bu hâl tamamıyla tezahür etti’ diye bir de misal zikrediyor. Cemal Paşa, hükûmet birçok işler yapmayı düşünmüş ise de ‘esaslı bir teşebbüs için dayandığı kuvvetin ciddiyetine hâlâ inanamadı’ fıkrasıyla bizi ithamdan sonra şu kanaatini ortaya koyuyordu: ‘Dâhiliye Nazırı bu kuvvete –yani Kuvayımilliye’ye– ihtiyaç gösterenlerin başında desem mübalağa olmaz.’ Cemal Paşa’nın, mektubuna imza koyduktan sonra yine imzasıyla mektubuna eklediği bir özette şu cümle vardı: ‘Muhalipler ve yabancılar Meclisin açılışını engellemeye karar vermişlerdir. Heyet-i Temsiliye de bu engellemeye mahal kavgasıyla devam ederse işimiz Allah’a kalıyor demektir.’

Efendiler, bu mektubun içeriğindeki ve bundan önceki bildirimler ile bundan sonra sürececek olan fikirlerdeki mantık, muhakeme ve görüş sağlamlığı hakkında söz söylemeyeceğim. Yalnız bu mektuba 28 Teşrinisani 1919 tarihinde verdiğimiz izahatlı cevabımızın bir fıkrasını aynen nakletmekle yetineceğim. O fıkra şudur: ‘Hükûmet-i seniye’nin esaslı bir teşebbüs için dayandığı kuvvetin ciddiyetine itimadı kalmamış şeklindeki maddeleri ciddi görmüyoruz.’⁴⁴¹

Fevzi Paşa İstanbul’a döndükten sonra gördüklerini anlatmış ve Mersinli Cemal Paşa’nın düşüncelerini etkilemesine neden olmuştu. Bu anlatımların olumsuz cihette toplandığı odak noktası Mustafa Kemal Paşa’nın *tek adamlık meyilli* olması şeklinde itibar gördüğünden, diğer sebeplere bile lüzum bırakmadan Cemal Paşa’yı etkilemişti. Bunların ve bağımsız olarak kendi duyumlarına dayanan bazı hadiselerden mütevellit Cemal Paşa, Heyet-i Temsiliyenin varlığının kanun veyahut nizam derecesinde olumsuz sonuçlar doğurabilecek ihtimali bulunduğu, güvenilir bir kurul olamayabileceğine ve devletin beynelmilel sahada zarar alabileceğine kanaat getirmişti. Bütün bunların yanı sıra heyetin ve hareketin millî olması ve hareketlerini de bu minvalde meydana getirmesi Cemal Paşa’yı kesin olarak Anadolu’dan koparmayan etkiyi oluşturuyordu.

Mersinli Cemal Paşa’nın gayriresmî murahhaslık vazifesi hükûmetin kendisi tarafından da hoş karşılanan bir içeriğe sahipti. Bu minvalde olarak hükûmet gerekli gördüğü birtakım gelişmeleri Mersinli Cemal Paşa vasıtasıyla Anadolu’ya iletmeyi, arzulanan teşrikimesainin bir nişanesi hâline getirmişti. Sulh Konferansı’na katılım

⁴⁴¹ Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.287-307.

meselesinin gündemde olduğu bir vakit hükûmet Mersinli Cemal Paşa'dan Anadolu'yla muhabere etmesini istemiş ve ilgili konu üzerinden Cemal Paşa'da Mustafa Kemal Paşa'ya önemli bir telgraf gönderimi yapmıştı.⁴⁴² 9 Aralık 1919 tarihinde gönderilen telgrafta hükûmet namına Cemal Paşa; ülkenin içerisinde bulunduğu durum hakkında birtakım mütalaalarda bulunuyor, barış akdi için yapılması icap eden meseleler hakkında bilgi veriyor, Heyet-i Temsiliyenin bazı hareketlerinin hariçte olumsuz bir hava yarattığını ve özellikle Fransızlar tarafından Heyet-i Temsiliyenin varlığının Türkiye'de iki hükûmet varmış gibi addedildiğini bildiriyordu.⁴⁴³ Bu telgrafa Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı, Heyet-i Temsiliye namına olarak, 11 Aralık 1919'da verildi. Cemal Paşa'nın hükûmetin fikri olarak bahsettiği muhtevastaki bilgiler çoğunlukla kabul görmemiş ve itirazı celp etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı ekseriya müspet değildir.⁴⁴⁴ Ancak işin sonu nihayete erdiği gibi hükûmet Sulh Konferansı'na davet olunmak adına İtilaf Devletlerine muhtıra vermeyi kararlaştırmış ve sonuç olarak bu muhtıra verilmişti.⁴⁴⁵ Bu hadiseden sonra iki taraf arasında mebus seçimleri konu olmuş, Mustafa Kemal Paşa'nın hoşuna gitmeyen birçok hareket süreklilik devam etmişti.⁴⁴⁶

Mersinli Cemal Paşa'yla Mustafa Kemal Paşa'nın arasını bozacak gelişmeler süreklilik arz ederek devam ediyordu. Yeni bir meselede Yahya Kaptan denilen bir zatın etrafında toplanmıştı. Kuvayımillîye, Yahya Kaptan adındaki zatı Heyet-i Temsiliyeye önererek İzmit ve civarında teşkilatlanmasını istemiş, bahsi geçen bölgedeki yetkili ve aynı zamanda ARMHC'nin İstanbul/Kartal Riyasetinde olan ancak münferit hareket ederek çetecilik yapan Binbaşı Ahmet Necati Bey, bu görevlendirmeden rahatsızlık duyduğu için Yahya Kaptan'ın halktan zorla para ve mal topladığına dair şikâyetle bulunmuştu.⁴⁴⁷ Enteresan olanıysa, Yahya Kaptan'ın bölgeye gitmesinden sonra genel vaziyeti beğenmemesi ve yaptığı tahkikatlar neticesinde binbaşının halktan zorla para ve

⁴⁴² *Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. 2, s.314.

⁴⁴³ *Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. 2, s.315.

⁴⁴⁴ *Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. 2, s.316-317.

⁴⁴⁵ *Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. 2, s.318.

⁴⁴⁶ *Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. 2, s.322.

⁴⁴⁷ Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, s.505-507.

mal topladığını ve keyfî bir yönetim tesis ettiğini ortaya çıkarmasıydı. Muhabbetin iyice yayılmasıyla bölgede tahkikat yapılmış, Anadolu ikisi de Kuvayımiliye'den olanlar arasında Yahya Kaptan'ın suçsuz, binbaşının ise suçlu olduğunu saptamıştı. Bu durum Cemal Paşa'ya bildirilmişse de bir yanıt alınamamıştı, çünkü İstanbul'da olayı tahkik etmiş ve Yahya Kaptan'ı suçlu bularak gereğini yapmaya koyulmuştu. Bunun üzerine Yahya Kaptan'ı tutması için gönderilen birlik Yahya Kaptan'ın teslim olmasına rağmen onu öldürmüş ve zaten kriz hâlindeki bir meselenin daha da büyümesine yol açmıştı.⁴⁴⁸ Mersinli Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'yla arasının iyi olmamasına ve Cemal Paşa'nın İstanbul'a avdetindeki sebepler kuşkular uyandırmasına rağmen Millî Mücadele genelinde ona karşı bir sempati vardı. Fakat bu olaydan sonra Cemal Paşa'nın sempatisi azalma göstermeye başladı.⁴⁴⁹ Olaya gelinecek olursa, Mersinli Cemal Paşa çok defa belirli isimler üzerinden uyarılıyor, özellikle Sait Molla hakkında onun İngiliz namına çalışan ajan olduğu vesair gibi bilgilerle⁴⁵⁰ ondan iş görmesi isteniyordu.⁴⁵¹ Ancak Sait Molla'nın İngilizleri tuttuğu gibi İngilizler de onu tutmuş olduğundan, onun işlerini engellemek pek mümkün olmuyordu. Yahya Kaptan Olayında ise Mersinli Cemal Paşa tutucu bir tavır göstererek TBMM'ye katıldığında bile bu tutuculuğundan vazgeçmiyordu.

Mersinli Cemal Paşa'nın nazırlığı esnasındaki Anadolu'yla gerginlik yaşadığı son olay İngilizler tarafından bastırılmak suretiyle yapılmasına çalışılan bazı kumandanlıklardaki değişiklikler olmuştu.⁴⁵² Mersinli Cemal Paşa, kendince bir denge kurmak suretiyle değişiklikleri yapıyor, Millî Mücadele'de yer alan kumandanları, Millî Mücadele'ye destek verecek kumandanlarla değiştirerek, İngilizleri ikna edebileceğini düşünüyordu.⁴⁵³ Fakat Mustafa Kemal Paşa Millî Mücadele boyunca sürdürdüğü tavrını gelmesine çalışılan kumandanların Millî Mücadele'ye taraf olduğu boyutu

⁴⁴⁸ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya kadar*, C. II, s.46-49.

⁴⁴⁹ Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.320-331; Rifat Bey'in dâhil olduğu bir olayda Cemal Paşa'nın bir şifresinin gizlice Kemal Paşa'ya gönderilmiş olduğu ve Yahya Kaptan'ın kurtarılması için Cemal Paşa'nın hükûmetten gizli çalıştığı söylenmiş; Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi III- Üçüncü Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.36-38; fakat Cemal Paşa'nın Yahya Kaptan olayındaki düşüncesi sabittir ve bu iddia doğru değildir.

⁴⁵⁰ CBA, 01000511/546497.

⁴⁵¹ CBA, 01000511/905021.

⁴⁵² CBA, 01000647/527029; CBA, 530360-527030.

⁴⁵³ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 1. Cilt, s.429-430; Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi III- Üçüncü Meşrutiyet*, s.40-42; Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.349-350; Cemal Paşa, bu atamaların sebebini, *seçimlerden ve Bozkır'da doğan hadiselerden ötürü İngilizlerin müdahalesini önlemek...* şeklinde açıklamıştı.

sorgulamaksızın karşı çıkararak sürdürüyor ve direncinden ödün vermiyordu. Bu konu ikili arasında o kadar tırmanış göstermişti ki Cemal Paşa istifa bile edeceğini, istifa ettikten sonra *uğraşıp durusunuz* gibi söylemlerle Heyet-i Temsiliyeye tehdit dahi savurmuştu.⁴⁵⁴ Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'nın bu konuyu izzetinefis hâline getirdiğini ve bizatihi Cemal Paşa'nın bu değişiklikleri yapmaya çalıştığını ifade etmişti.⁴⁵⁵ Bahse konu olan kumandanlar ve değişikliklere gelince, Ahmet Fevzi (Biga) Paşa Ali Fuat Paşa'nın yerine; Sakallı Nurettin Paşa da Miralay Fahrettin (Altay) Bey'in yerine atanmıştı.⁴⁵⁶ Cemal Paşa'nın bu atamalar noktasında İngilizleri susturmak ve Millî Mücadele'nin baltalanmasına engel olmak istediği açıktır. Nitekim birçok noktada Ali Fuat ve Mustafa Kemal Paşa'nın desteklenmesi adına açıktan açığa iş gördüğü de olmuştu. Bunlardan en önemlileri Ali Fuat Paşa hakkında Divan-ı Harp tahkikatının kaldırılması,⁴⁵⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın da hukuka dayanmayan suretle elinden alınan nişan ve madalyalarının iade edilmesiydi.⁴⁵⁸ Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın değerlendirmesi yalnızca mücadele esaslı olduğundan, ödünsüz tavrını sürdürerek özellikle Ahmet Fevzi Paşa'nın gelmesine mâni olmuş⁴⁵⁹ ve Cemal Paşa'nın atamalarını engellemiştir.⁴⁶⁰

Bu olaylardan sonra ikili arasında bir belirsizlik dönemi başladı. Mersinli Cemal Paşa'nın Anadolu'yla iletişim dışındaki faaliyetleri; Millî Mücadele'ye ve

⁴⁵⁴ Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.347; Cemal Paşa'nın istifa söyleminin bir gerekçesi de Heyet-i Temsiliyenin sürekli bir şeyler istemesinden kaynaklanmıştı. Cemal Paşa bu durumda bir zaman, *çekilir gideriz, sonunu siz düşünün* demişti. Buradaki cümlelerin sebebini, kaydedilen aşırı isteklerin baskı altındaki hükûmeti daha fazla boğuyor olmasından kaynaklandığı gibi hükûmetin bir şey istediği zaman Anadolu tarafından dikkate alınmamasıyla da ilgilidir; Zekeriya Türkmen, “Kuva-yı Milliye Döneminde İstanbul-Anadolu İlişkilerinde Yumuşama Dönemine Geçiş: Ali Rıza Paşa Kabinesi-Mustafa Kemal Paşa İlişkileri”, *Atatürk Dergisi*, Cilt: 3, (Sayı: 1), Erzurum 2000, s.207-211.

⁴⁵⁵ Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.346.

⁴⁵⁶ CBA, 01000095/906604; Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.346; Cemal Paşa, Sakallı Nurettin Paşa'yı Kemal Paşa'ya övmüş ve onun Anadolu'ya kazandırılması gerektiğini iletmişti. Kemal Paşa da *Fahrettin'in ondan aşağı kalır yanı yoktur*, demişti; Okuklu, *Fahrettin Altay*, s.34; Fahrettin Altay'ın Konya'ya ilk kez atandığı zaman Altay'ın kaydetmesine göre Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'dan onay almasıyla gerçekleşmiştir; Altay, *10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası*, s.192.

⁴⁵⁷ TİTEA, K: 315, G: 1, B: 1.

⁴⁵⁸ Mersinli Cemal Paşa 1919'un son günlerinde sadarete bir tezkere gönderdi. Tezkerenin içeriğinde Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten kendi isteğiyle ayrılmış olmasından ve hiçbir kanun ve mahkeme kararı olmaksızın madalya ve nişanlarının alınmasının uygun olmadığını ve bu sebepten Paşa'ya nişan ve madalyalarının iade edilmesini talep etti ve bunu da başardı; Zekeriya Türkmen, *Mütareke ve İşgalden Millî Mücadele'ye Mustafa Kemal Paşa 1918-1920*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2020, s.249-252; ilgili tezkerede Mustafa Kemal Paşa'nın fahri yaverliği de söz konusu edilmek istenmişse de bu kararın padişaha ait olmasından dolayı herhangi bir girişimde bulunulmamıştı; Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken-Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, s.501.

⁴⁵⁹ CBA, 01000095/906604; CBA, 01000095/906605.

⁴⁶⁰ *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi*, II. Cilt, 2. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s.98; Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, s.511-526.

Kuvayımilliye'ye verdiği destek, onun istifasının istenmesine ve görevden zorla ayrılmasına yol açtığından, murahhas ilişkisini de gergin ilişkileri de sona erdiliyor ve Mersinli Cemal Paşa Malta'ya sürgün edildiğinden, Millî Mücadele'nin en hareketli aksamalarında gündemden düşüyordu.

2.2.3.2. Mersinli Cemal Paşa'nın Harbiye Nazırlığı Dönemi'ndeki Diğer Faaliyetleri

Mersinli Cemal Paşa'nın Harbiye Nazırı olur olmaz yaptığı en önemli iş Enver Paşa'dan sonra bozulmuş ve sürekli ötelenmiş olan Askerî Şûranın yeniden yapılandırılmasıyla olmuştu. Şûranın yeniden işler vaziyete gelmesiyle birlikte hemen her gün Mersinli Cemal Paşa başkanlığında toplantılar olmuş ve genellikle Kuvayımilliye'ye yapılacak yardımlar ve memleketin İtilaflardan kurtarılmasına dair çalışmalar yürütülmüştü.⁴⁶¹ Şûradan başka Heyet-i Vükela toplantılarında da işgallere karşı önlem almak ve hareket etmek için çalışmalar yapmıştı. Bu minvalde en önemli örnek 11 Ekim 1919'daki Heyet-i Vükela toplantısında İstanbul civarındaki Rumların hareketleri ve Yunan güçlerinin tehlike yaratabileceği durumunun masaya yatırılması ve bunların çıkartılmasını açıktan istemesi olmuştu.⁴⁶² Bundan başka, hükûmetin kendisi tarafından alınan bir karar mucibince Mersinli Cemal Paşa'nın da dâhil bulunduğu ve ondan başka; Abdurrahman Şeref Bey ile Adliye Nazırı Mustafa Bey ve Nafia Nazırı Abuk Ahmet Paşa'nın bulunduğu bir encümen teşkil edilerek, Birinci Dünya Harbi esnasında meydana gelen ve Ermeni ve Rumların tabi tutulduğu tehcirlerin araştırılması ve bu esnada meydana gelmiş cinayetlerin tamamıyla devlete ait gösterilmemesi; bu cinayetlerin muhtelif azınlık gruplarca işlenmiş olduğunun ve bu konu hakkında kurulmuş Divan-ı Harpler tarafından ilgili işlerin görülmesi adına yapılan çalışmalara katılmıştı.⁴⁶³

4 Kasım 1919 tarihinde Heyet-i Vükela toplantısında son derece enteresan bir hadise yaşandı. Heyet-i Temsiliyeden Mersinli Cemal Paşa'ya gönderilen bir yazı, Mersinli Cemal Paşa tarafından Heyet-i Vükelaya taşınmıştı. Yazıda ezcümle Anadolu'daki harekete karşı olup millî davayı baltalayacak isimlerin varlığı soruluyor,

⁴⁶¹ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, s.147.

⁴⁶² Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, s.322.

⁴⁶³ Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, s.365-366.

şayet böyle kişiler var ise isimlerinin bildirilmesi talep ediliyordu. Mehmet Tevfik Bey bu olay için ve Cemal Paşa hakkındaki şahsi kanaatlerini şu şekilde açıklamıştı:

*“Cemal Paşa bu telgrafı bize göstermeyip kendi başına bir cevap yazabilirdi. Lakin dürüst bir insan olduğu ve bizim hâlimizi iyi bildiği için böyle bir telgraf aldığını bildirdi ve verilecek cevap hakkında Meclisin reyini sordu. Paşa’nın bu davranışı bilhassa takdire layıktır. Zaten Vükela Meclisinde Teşkilat-ı Milliyeyi imha tasavvurunda olan hiç kimse yok. Sadece bazı meseleler hakkında aramızda içtihat farkı var. Hususiyle Heyet-i Vükelanın, Mebusan Meclisinin toplandığı zaman Teşkilat-ı Milliye’nin işlerin görülmesinde herhangi bir faaliyette bulunması mevzundaki temennisi bazı kişilerin fikirlerine uymamaktadır. Aradaki fark bu kadardır. Bu vaziyete göre de Cemal Paşa’nın münasip bir cevap vermiş olması pek tabiidir.”*⁴⁶⁴

Mehmet Tevfik Bey’in bu anlatımları, ekseriya mevcut hükûmetin fikirlerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Devam anlatımlarında Tevfik Bey kendi özel düşüncelerini de paylaştığı üzere hükûmetle ve tabiatıyla Mersinli Cemal Paşa’yla Heyet-i Temsiliye’nin görüşleri yüksek oranda benzeşmekte ve fakat hususi noktalarda bu görüşler birbirinden ayrılmaktaydı.⁴⁶⁵

Ali Rıza Paşa hükûmeti iktidarında memleket dâhilinde yaşanan önemli gelişmelerden birisi vaktiyle İngilizlerce işgal olunmuş Maraş, Antep ve Urfa’nın Fransızlara terkiyle vusul bulmuştur. Normal şartlarda da mütarekeye aykırı olan ilgili şehirlerin işgali, askerî birlikleri arasında gönüllü Ermeniler barındıran Fransızlarca işgal edilmesi gerek İstanbul’da gerekse Ankara’da milletin haysiyetine vurulmuş bir darbe olarak algılanmıştı. İlgili işgalin el değiştirmesinden sonra bölgede Ermeni nümayişleri olmuş, Maraş’ta Müslüman kadınların giyimlerine karşı Ermenilerin tecavüzkar hareketlerinden dolayı silahlı çatışmalar yaşanmış ve her iki taraftan da ölümle neticelenen hadiseler vukua gelmişti. Böylesine hassas bir konu üzerine İstanbul, Harbiye Nazırı Cemal Paşa’nın olaya büyük bir ciddiyetle yaklaşmasına ve durumla ilgili hem Dâhiliye hem de Hariciye Nezaretine baskı yaparak iş görmesini istemesine neden

⁴⁶⁴ Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, C. 2, s.300.

⁴⁶⁵ Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, C. 2, s.301.

olmuştu.⁴⁶⁶ Bahsi geçen işgaller ve işgal bölgesindeki yaşananlarla birlikte Adana'daki işgal ve birtakım hadiseler karşısında Mersinli Cemal Paşa Mustafa Kemal Paşa'yla sürekli iletişim hâlinde kalıyor ve yapılması gerekenler noktasında aradaki soğukluklar bir tarafa bırakılıyordu. Ayrıca, Cemal Paşa bu gibi işlerin takibinde bulunurken Kuvayımillîye'nin taşkınlık yapmaması için de mesai harcıyor ve uluslararası arenada Türkiye'nin durumunun daha fazla kötüleşmemesi adına çaba gösteriyordu.⁴⁶⁷ Mersinli Cemal Paşa'nın çalışmaları pek tabii güneydoğu eksenli değildi.⁴⁶⁸ Bu bölge için nasıl Mustafa Kemal Paşa ile muhabere sağladiysa, Karadeniz için de Kâzım Karabekir Paşa'yla muhabere sağlamıştı. Bu hususta zikredilmesi gereken, Trabzon Rumlarının başını çektiği, Karadeniz'in uzun sahilleri boyunca ve İç Anadolu'ya da yayılma gayesi güden Rumların, Pontus Rum Cumhuriyeti kurmaya yönelik faaliyetleri karşısında hem dâhili hem harici siyaseti yakinen takip etmesi, bu iş için özel çalışan Rumları dikkatlice izlemesi ve Paris'teki konferansta Pontus Rum Cumhuriyeti için istediğini alamayan Rumların dâhili siyasetteki Karadeniz politikasından vazgeçerek müşterek Türk-Rum ilişkilerini kuvvetlendirmeye yöneldiklerine kanmaması ve aynı Rumların Karadeniz ve Batum bölgesindeki Rumları İzmir'deki Yunan ordusuna götürdüklerini gözden kaçırmamasıdır. Aynı zamanda İstanbul ve Trakya'daki Rumların hareketlerini de sıkıca gözetliyor ve onların kışkırtılmaları karşısında siyaset geliştirmekten geri kalmıyordu.⁴⁶⁹ Cemal Paşa'nın gerek işgaller gerekse ekalliyetlerin faaliyetleri karşısındaki çalışmaları bu aksamalar üzerinde yoğunlaşmıştı. Bu sıralarda İstanbul'da meydana gelmiş birtakım cemiyetlere karşı da mesai harcıyordu. Bunlardan verilebilecek en önemlisi, Millî Mücadele karşıtlığıyla bilinen Askerî Nigehban Cemiyetine karşı Anadolu'yla iş birliği yapması ve bu konu üzerinden muharebeler gerçekleştirmesidir.⁴⁷⁰ Cemiyet veya fırkalar

⁴⁶⁶ Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, s.418-420.

⁴⁶⁷ BOA, HR. SYS., 2878-5; Türkmen, *Mütareke ve İşgalden Millî Mücadele'ye Mustafa Kemal Paşa 1918-1920*, s.247-248; Aşir Kayhan Kıyıcı, *Mustafa Kemal Paşa Önderliğinde Millî Mücadele Kadrosu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük 2013, s.60.

⁴⁶⁸ İşgallerden ve siyasi ayaklanmalardan başka olarak Dersim'deki sorunlar süreklilik gösteriyor ve Harbiye Nezareti bağlamında Mersinli Cemal Paşa burayla da alakadar oluyordu; Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, s.501-502.

⁴⁶⁹ Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, s.429-436; Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 1. Cilt, s.415-416.

⁴⁷⁰ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s.342-343; *Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. 2, s.295; Mehmet Tevfik Bey bu cemiyete Sultan Vahdettin'in yardım ettiğinden emin olduğunu ancak kabine içinde bu yardıma ortak olmuş olanın veya olanların varlığından emin olmadığını kaydetmiş.

hususunda Anadolu'yla pek çok defa haberleşme yaşanmıştı. Bunlardan birisi de Millî Ahrar Fırkasına karşı girişilen bir hareketle olmuş⁴⁷¹ ve aynı şekilde Millî Kongre tarafından tasvip edilmeyen birtakım hareketlerin (İttihatçılığın diriltileceğine dair söylentilerin) düzeleceği hakkında yorumları Anadolu'ya iletmişti.⁴⁷² Bunların dışında Batum'da İngilizler tarafından Bakü'de meydana gelen olaylar yüzünden tutuklanmış olan Türk Miralay Mümtaz Bey'in serbest bırakılması için çaba sarf ediyor,⁴⁷³ dâhili isyanlar karşısında geniş önlemler almak için emri altında bulunan askerî birlikleri harekete geçirmek adına uğraşüyor⁴⁷⁴ ve genel olarak hükûmetin Anadolu'yla olan sıkı bağlarından dolayı İstanbul'da oluşan muhalif seslere karşı cephe oluşturmaya çalışıyordu.⁴⁷⁵ Siyasi ve askerî meselelerin dışında bir durum olarak İzmir'in işgalinden sonra bölge halkının Yunan zulmünden dolayı göç etmeye başlamasından sonra oluşan yoksulluk, besin ve giyim ihtiyacı gibi durumlarla da yakından alakadar oluyordu.⁴⁷⁶

Amasya Görüşmelerinden sonra Heyet-i Temsiliye Anadolu'da İstanbul kökenli çıkartılan ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kalmıştı. İlki Konya'da başlamak üzere birçok isyan halkın padişaha olan bağlılığın kullanılması suretiyle tertip edilmişti.⁴⁷⁷ Bahsi geçen isyanların Ali Rıza Paşa hükûmeti ve Mersinli Cemal Paşa'yla bizatihi ilgisi olmamıştı. Nitekim isyanların baş göstermesiyle birlikte Heyet-i Temsiliye bazen Ali Rıza Paşa hükûmetine destek veriyordu.⁴⁷⁸

İstanbul'daki teslimiyetçiler, Ali Rıza Paşa hükûmetinden istediklerini alamamış ve gidişat içerisinde de alamayacaklarına bir nevi kanaat getirmişlerdi. Bu noktada Anadolu'ya isyanlarla çıkarttıkları bir hareketle karşılık vermeyi planladıklarından, Kuva-i İnzibatiye adlı bir teşkilat oluşturarak başına Süleyman Şefik (Söylemezoğlu) Paşa'yı geçirmişlerdi.⁴⁷⁹ İstanbul'da bulunan ve teslimiyetçiler tarafından Ankara'ya karşı oldukça doldurulan Ahmet Anzavur, özel bir şekilde Anadolu'ya geçirilmiş ve Şefik

⁴⁷¹ Millî Ahrar Fırkasının Millî Türk Fırkasıyla birleştirilme çabaları.

⁴⁷² Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s.462.

⁴⁷³ Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, s.427.

⁴⁷⁴ BOA, DH. ŞFR., 106-1; BOA, DH. ŞFR., 104-272; Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, s.452-457.

⁴⁷⁵ Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, s.458-468.

⁴⁷⁶ BOA, BEO., 4598-344807; BOA, DH. ŞFR., 104-78.

⁴⁷⁷ *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi*, II. Cilt, 2. Kısım, s.86-87.

⁴⁷⁸ Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.264-265.

⁴⁷⁹ *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi*, II. Cilt, 2. Kısım, s.105.

Paşa'yla buluşturulmuştu. Ahmet Anzavur devletin arkasında olmasından güç alarak harekete geçmiş ve Millî Mücadele'yi baltalamak adına her nevi işi görmüştü.⁴⁸⁰

Harbiye Nazırı Cemal Paşa gerekli kolordulara içeride var olan anarşinin bastırılmasının Yunan cephesinde hiçbir şey yapmamaktan daha önemli olduğunu, bu sebepten derhâl harekete geçmeleri gerektiğine dair kesin emirler veriyordu.⁴⁸¹ Buradan da anlaşılacağı üzere Cemal Paşa isyanlar için kesin hareket edilmesi ve bastırılması yönünde taraftarlık yapmıştı. Bu duruma en güzel örnek, Cemal Paşa'nın olaylarla ilgili yaptığı görevlendirmelerdeki aksaklıklara kızgınlıkla müdahale etmiş olmasıdır. Mersinli Cemal Paşa Anzavur olayına önem vermemiş olan XIV. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa'ya şu yazıyı göndermişti:

‘‘XIV. Kolordu Kumandanı’na

16.11.1335

Müstaceldir

Ehemmiyetsiz gördüğünüz Ahmet Anzavur meselesinin öncelik arz ettiği bu zamanda Salihli’de bulunmaklığınız münasip değildir. Cepheden daha çok ehemmiyetli olan bu anarşinin bir an önce bastırılması elzemdir! Binaenaleyh, bir an evvel muntikanıza dönmenizi ve bu meseleye son vermenizi rica ederim.

Harbiye Nazırı

Cemal’⁴⁸²

Mersinli Cemal Paşa, bahsedilen çalışmalarından dolayı İngiliz Generali Milne ile sık sık karşı karşıya geliyor ve onunla ciddi boyutlara varan gerilmeler yaşıyordu. Örneğin, daha göreve gelmesinin sekizinci gününde İngilizlerin mütareke hükümlerine uymayan kişileri haklı veya haksız ayırmadan yargılamaya başlamaları bizatihi Cemal Paşa'nın örgütlemesiyle Harbiye Nezareti tarafından protesto edildi. Cemal Paşa, 9 Ekim 1919 tarihli notasında, ülkede yapılacak olan yargılamaların ancak ülkenin kendi kanunlarınca olabileceğini iletmışti.⁴⁸³ Ayrıca Milne, 21 Ekim 1919'da Cemal Paşa'ya: ‘‘General Ali Fuat’ın, Ankara-Bilecik dolaylarında nasyonalist çeteler için yeni asker

⁴⁸⁰ Ali Fuat Paşa'nın Anzavur olayında Ali Rıza Paşa hükûmetinin zafiyeti olduğunu yazmış; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, (Ed. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 2019 s.317.

⁴⁸¹ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, s.18-23.

⁴⁸² Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya kadar*, C. II, s.162.

⁴⁸³ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s.219.

topladığı, Refet Bey'in de Konya ve Beyşehir civarında aynı maksatla askerlerin kayıt ve tescilleri ile bunları silahlandığı hakkında bilgi edinmiş bulunuyoruz. Gerek düzenli ordu ve gerek silahlı çeteler için asker toplatılmasının, mütareke hükümlerine aykırı olduğu ve vilayetlerde huzursuzluğa sebep olabileceği hesap edildiği için bu işe bir son vermek üzere işbu erkâna emir verilmesini rica etmek zorundayım. '' diye yazmıştı.⁴⁸⁴ Bu yazıdan da anlaşılacağı üzere Mersinli Cemal Paşa'nın görevi sırasında Ali Fuat Paşa'nın konumu sürekli bir soruna sebebiyet vermişti. Bundan başka General Milne'nin 3 Kasım 1919'da verdiği bir nota Paşa'yı daha zor bir duruma düşürmüştü. Bu notaya göre Batı Anadolu'da bir hat çizilmiş ve tampon bölge oluşturulmuştu. Osmanlı'nın resmî kuvvetleriyle Milne'nin silahlı çeteler dediği Kuvayımillîye General Milne hattı da denilen hattın 3.000 metre gerisine çekilecek ve İtilaflar ile Yunanlar bahsedilen bölgeyi işgal edecekti. Cemal Paşa bu notaya karşı verdiği 5 Kasım 1919 tarihli cevapta, hâlihazırda Yunanların İzmir'i işgaline göz yumulmuş olduğu hâlde daha da ileriye gittiklerini ve hattın olması karşısında oluşabilecek tepkileri ve verilecek karşı hareketleri kontrol edemeyeceklerini, ayrıca, hükûmet bu kararları kabul etse dahi Kuvayımillîye'nin hükûmeti dinlemeyeceğini iletmmişti.⁴⁸⁵

İlerleyen dönemlerde Yunanların takviye ve yığınak yapmaları Cemal Paşa'nın da gizli bir şekilde seferberlik ve asker alımı gibi uygulama tertiplerine gitmesine neden oldu.⁴⁸⁶ Bu noktada Heyet-i Temsiliye ve Harbiye Nezareti gizli bir şekilde birlikte çalışmış ve âdetâ Harbiye Nezareti Ali Rıza Paşa hükûmetinden bağımsız bir hükûmet gibi hareket ederek Yunanistan'a mukavemet noktasında inisiyatif almıştı.⁴⁸⁷ Mersinli Cemal Paşa'nın 4 Aralık 1919'da Batı Anadolu'daki kumandanlarına gönderdiği şu şifre kayda değerdir:

‘‘Memleketi düşman istilasına karşı müdafaa etmeye gayret eden Kuvayımillîye'nin her konuda desteklenmesinin lüzumlu ve Kuvayımillîye'nin her türlü iaşe ve ikmalinin çok gizli olarak nizami ordu tarafından karşılanması. ’’⁴⁸⁸

⁴⁸⁴ Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s.147.

⁴⁸⁵ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s.225-226.

⁴⁸⁶ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s.227.

⁴⁸⁷ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s.182-228; Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi III- Üçüncü Meşrutiyet*, s.21.

⁴⁸⁸ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s.225.

En nihayetinde Paşa'nın işleri ve uğraşları İtilaflar tarafından son derece titizlikle ve sıklıkla incelendiği için ilginç bir gelişme daha yaşanmış, General Milne, Kuvayımilliye için asker toplandığını ve bu askerlerin toplanmasına Harbiye Nezaretine bağlı Türk askerlerin önyak olduğunu belirtmişti. Bu noktada dengeleri korumaya çalışan Cemal Paşa, yaptığı geniş bir tahkikat sonucunda Milne'nin haklı olduğunu ancak bunu yapanların asker değil sivil halk olduğunu tespit ederek İtilaf makamlarına iletmişti.⁴⁸⁹ Dâhiliye Nezaretiyle birlikte çalışarak durumun aydınlatılması için büyük bir çaba da sarf etmişti. Dâhiliye Nezaretinin de Cemal Paşa'ya yardım etmesiyle General Milne bir nevi oyalanmaya başlanmıştı fakat İngilizler durumun gayet farkında olarak Cemal Paşa'nın ve Erkânıharbiye Reisi Cevat Paşa'nın 48 saat içinde istifa etmesini istedi.⁴⁹⁰ General Milne'nin Cemal ve Cevat Paşa'nın istifasını istemesinde sunduğu gerekçeler şunlardı;

1. *Kuvayımilliye'ye asker sağlanması,*
2. *XIV. Kolordudan ayırt edilenlerin ve terhis olanların Kuvayımilliye'ye aktarılması,*
3. *Silah ve cephane kaçırılması,*
4. *Zonguldak'tan İstanbul'a gelen taburun iadesinin engellenmesi,*
5. *Afyon'dan Alaşehir'e alay nakledilmesi,*
6. *Bursa'dan Bandırma'ya bir alay nakledilmesi.*⁴⁹¹

Milne'nin istifa talebi olarak kaydettiği nota aslında Mersinli Cemal Paşa'nın Millî Mücadele'ye verdiği desteğin bir özetidir. Batı Anadolu'daki kuvvetlere yoğunlaşmış olan bu yardımlar Cemal Paşa'nın zor bir durumla karşı karşıya kalmasına sebebiyet verdi. Bu bilgiler, Mersinli Cemal Paşa'nın Anadolu'nun hoşuna gitmeyen işleri hangi şart ve koşullarda yapmış olduğunu daha iyi göstermektedir. Cevat Paşa ise İtilaflara göre *Mersinli Cemal Paşa'ya akıl veren kişi* olduğundan istifa etmesi istenmişti.⁴⁹²

⁴⁸⁹ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s.229.

⁴⁹⁰ *Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. 2, s.328-239.

⁴⁹¹ Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, s.531-532.

⁴⁹² Nurdan Baş, *Orgeneral Cevat Çobanlı'nın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013, s.41-44.

İstifa talebi İtalya ve Fransa tarafından da desteklendi.⁴⁹³ İstifa isteğinin perde arkasındaysa iki önemli neden vardı. Evvela Cemal Paşa önderliğinde bazı kumandanların Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması ve İtilafların ülkeden çıkarılabilmesi amacıyla yaptıkları toplantı son derece göze batmıştı.⁴⁹⁴ Akabinde General Milne daha önceden verdiği emirlerin dinlenmeyerek kendi adıyla anılan hattın Yunanlar tarafından işgal edileceği sırasında mukavemet gösterilmesinden dolayı Yunan kanının çokça aktığından, Osmanlı'nın bundan sorumlu olduğunu ve buna bizatihi itaatsizlik olarak bakarak olayı Paris Barış Konferansı'na aktaracağından bahsettiği sert bir notayı Harbiye Nezaretine göndermişti.⁴⁹⁵ Bu notaya karşılık Mersinli Cemal Paşa Milne'den hiç de aşağı kalır yanı olmayan şu yanıtı vermişti:

‘‘Farz-ı muhal olarak hükûmet-i seniye'nin bahis konusu olan hattı kabul eylediği hâlinde dahi çokça akıtıldığı bildirilen Yunan kanını Türk askerinin akıtmış olduğunu aff-ı alinizi rica ile beraber kabul edemeyeceğim. Her nerede Türk askeri müsademeye iştirak etmişse lütfen birliğin zikredilmesini temenni ederim. Binaenaleyh, şayet çok kan akmış ise buna da birçok arizalarım ile ilam eylediğim veçhile o havalide nefsinin müdafaa zaruretinde bulunan ahaliye karşı hiçbir an tahriklerden, zulüm ve haksızlıktan geri kalmayan Yunanlar sebebiyet vermiştir. Bu bakımdan Yunanların ağızlara alınmayacak derecede gösterdikleri yırtıcılıklara karşı damarlarında zerre kadar Türk kanı taşıyan İzmir vilayeti mazlum ve Müslüman halkından hiçbir ferdin tahammül gösteremeyeceğini ve bun menedecek mevki itibarıyla muktedir olamayacağımı kemal-i hürmetle arz eder ve sulh konferansına vaki olduğunu bildirdiğiniz şikâyetinizle birlikte bu arizamın da mezkûr kongreye ulaştırılmasını mürüvvet-i asilanelerinden istirham eylerim. ’’⁴⁹⁶

Neticede istifalar gerçekleşmiş, Cemal Paşa'nın yeri vekâleten Salih Paşa'ya bırakılmış ve Harbiye Nezaretinin işleri de Bahriye Nezaretine sevk edilmişti.⁴⁹⁷ 20 Ocak 1920'de meydana gelen istifa olayından sonra gerek İstanbul içinde gerekse Heyet-i Temsiliye nezdinde istifalar protesto edilmişti.⁴⁹⁸ İddiaya göre Ali Rıza Paşa hükûmeti

⁴⁹³ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 1. Cilt, s.497-500; Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, s.550.

⁴⁹⁴ Gök, *Mersinli Cemal Paşa'nın Askerî Faaliyetleri*, s.61.

⁴⁹⁵ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya kadar*, C. II, s.196-197.

⁴⁹⁶ Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, s.478.

⁴⁹⁷ BOA, MV., 261-3; BOA, BEO, 4612-345847; BOA, İ. DUİT., 9-88; İnönü, *Hatıralar*, s.177.

⁴⁹⁸ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s.229-230; Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 1. Cilt, s.494-495; *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, s.120-121.

topluca istifa ederek durumu protestoya kalkışmışsa da yeterli mebus sayısı olmamasından dolayı bunu gerçekleştirememiştir.⁴⁹⁹ Harbiye Nezareti üzerindeyse bir kriz çıkmış ve önce Salih ardından da Fevzi Paşa başa geçmişti, fakat nezaretin istikrarı neredeyse yok olmuştu.⁵⁰⁰ Sonuç olarak Cemal Paşa yalnızca 3 ay 18 gün boyunca Harbiye Nazırı olarak kalmıştı.

Mustafa Kemal Paşa eleştiriden uzak olmak üzere General Milne ile Mersinli Cemal Paşa'nın durumunu şöyle anlatmış:

*“İngilizlerin Karadeniz Başkumandanı George Milne, Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nazırı'na, Cemal Paşa'ya, doğrudan doğruya emri altında imiş gibi talimat ve emirler vermektedir. Cemal Paşa, şimdiye kadar bundan bize bahsetmedi. (Ve) yine anlıyoruz ki Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nazırı, aldığı talimat ve emirleri yapamamaktan ve kabul edilemez mazeretler ve sebepler ileri sürmüş olmaktan dolayı hatalı bulunuyor. Harbiye Nazırı'nın aldığı emirlerin ne olduğunu çıkarıyoruz ve ne için yapamamakta olduğunu da anlıyoruz. Çünkü, Kuvayımilliye mânidir. Kuvayımilliye, Harbiye Nazırı'nın ve hükûmetin, Başkumandan Mr. George Milne'nin emirlerine ve talimatına uyararak verdiği veya vereceği emirlere itaat etmiyor. İşte komiserler, Paris'teki yüksek meclis namına, bunu kabul edilebilir mazeret ve sebep kabul etmiyorlar. Demek istiyorlar ki hükûmetseniz, Harbiye Nazırı iseniz, memlekete, millete, orduya hâkim olmalısınız! Hâkim iseniz, mazeretler ve sebepler kabul edilemez.”*⁵⁰¹

Cemal Paşa'nın istifası istenmiş ve zorla görevden çekilmesi için üzerine baskı uygulanmıştı. Cemal Paşa'nın istifasının istenmesi, görevden el çektilmesi ve akabinde maruz kaldığı uygulamalar Ankara'da genel bir tedirginliğe yol açmıştı.⁵⁰² Gerek Heyet-i Temsiliye gerekse Mustafa Kemal Paşa, Mersinli Cemal Paşa'nın İngiliz baskısıyla görevden ayrılmasını onur kırıcı saymış ve hem devletin hem de ordunun haysiyetini zedeleyecek bir istek olan bu istifanın kabul edilmemesini ve şiddetle direnilmesini talep

⁴⁹⁹ Erdal Yılmaz, *Dört Devirde Bir Muhalif Abdülkadir Câmî Baykurt (1877-1949)*, TTK Yayınları, Ankara 2018, s.116.

⁵⁰⁰ Mevlanzade Rifat Mersinli Cemal Paşa'nın Burdur Mebusu olarak Mecliste çalışma yürütmeyi yeğlediğini ancak nazırlık görevinde kaldığını belirtmiş. Cemal Paşa'nın istifası sonrasında Meclis çalışmaları yürüttüğü bellidir. Bu çalışmaları Burdur değil Isparta Mebusu olarak yürütmüştü ve nazırlık görevinden çekilmiş ve böyle bir yeğleme yapmayı da düşünmemişti; Mevlanzade Rifat, *Türkiye İnkılabının İç Yüzü*, (Yay. Haz. Kemal Kahraman), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2017, s.364.

⁵⁰¹ Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.352-354.

⁵⁰² Kutay, *Hüseyin Rauf Orbay*, C. 4, s.617.

etmişti.⁵⁰³ Fakat Mersinli Cemal Paşa, İngilizlerin istifa isteklerini kabul etmemesi hâlinde sorunun daha da büyüyeceği ve istenmeyen başka hadiselerin vukua gelebileceğinden çarnaçar istifayı kabul etmişti.⁵⁰⁴ Ali Rıza Paşa ise yukarıda da kaydedilen hükûmet etrafında protesto keyfiyetini düşünmüş olsa da ilerleyen dönemlerde tavrını da fikrini de değiştirmiş ve Anadolu'nun bu istifalar karşısındaki duruşuna âdeta tehditkâr bir tavır takınarak, Heyet-i Temsiliyenin bu onur kırıcı hareket karşısında kendisinin dahi istifa etmesi gerektiği ifadesine karşılık kendisinin bu makamda muhakkak durması gerektiği gibi enteresan düşünceler geliştirmiş ve istifaların olması için çaba göstermişti.⁵⁰⁵ Ayrıca istifa olayının ortaya çıktığı vakitlerde Cemal ve Cevat Paşa'nın istifa etmemesi hâlinde Harbiye Nezaretinin İngilizler tarafından işgal edileceği de İtalyanlar tarafından hükûmete bildirilmişti.⁵⁰⁶ Bilindiği cihetle istifalar Anadolu'nun bütün karşı çıkışlarına rağmen gerçekleşmiş, devam eden kısa süreçte Ali Rıza Paşa hükûmeti de iktidarda çok kalamamış ve 3 Mart 1920'de istifa etmişti.⁵⁰⁷

Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı 12 Ocak 1920'de açıldı.⁵⁰⁸ Mersinli Cemal Paşa baba memleketi olan Isparta'dan mebus seçildi.⁵⁰⁹ Paşa'nın mebusluk sicil numarası 674'tü.⁵¹⁰

Mersinli Cemal Paşa Meclis içerisinde çok fazla işte bulunmamıştı. Yalnızca toplantılara katılım sağlıyor, rey hakkını kullanıyor bazen de Meclise bile gelmiyordu.⁵¹¹ Bunun en makulünün siyasi durumlarda bulunmamayı, fakat bulunuyorsa da siyasi polemik ve sözler etmekten kaçınması olarak görülebilir.⁵¹² Ayrıca bu sürecin başında Harbiye Nazırı olması onu mebusluk işlerinden uzaklaştırmış da olabilir. İstifa

⁵⁰³ Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.363-371.

⁵⁰⁴ *Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. 2, s.329-334.

⁵⁰⁵ Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, s.538-540.

⁵⁰⁶ Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, s.552.

⁵⁰⁷ Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, s.595-596; *Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. 2, s.346-348.

⁵⁰⁸ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, C. I, s.2.

⁵⁰⁹ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, C. I, s.4; Mustafa Kemal Paşa'da Erzurum'dan Mebus seçilmiştir.

⁵¹⁰ İhsan Ezerli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, [Elektronik Sürüm], TBMM Kültür, Sanat ve Yayın, s.86, (Yayın yılı yok).

⁵¹¹ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, C. I, s.89-448.

⁵¹² Cemal Paşa'nın Karakol Cemiyetine üye olduğu ve iş gördüğü hakkında bir iddia olsa da yeteri kadar ispat bulunamadı; İhsan İdikut, *Türk Lavrensler*, Öztürk Matbaası, İstanbul 1953, s.43.

ettirilmesiyle yalnızca mebus görevinde kalmasıysa hâlâ asker olmasından dolayı mebusluk yapmak kendisine çok cazip gelmemiş olmalıdır.

Misakımillî 28 Ocak 1920’de Mecliste kabul edildi.⁵¹³ İstanbul ve meşruti idare tamamıyla Heyet-i Temsiliyeden taraf durduğunu beyan etti. Pek tabii olarak bu kararın getirileri olacaktı: İtilaflar, hoşgörülü saydıkları tutumlarına bir son vererek 16 Mart 1920’de İstanbul’u resmen işgal etmişlerdi.⁵¹⁴ Mersinli Cemal Paşa işgalin ilk anlarında tutuklandı ve 22 Mart 1920’de Malta’ya sürgün edildi.⁵¹⁵ Aynı gün emekliliğe sevk edilerek⁵¹⁶ askerlikten ilişiği bir daha dönmek üzere kesildi.

⁵¹³ *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi*, II. Cilt, 2. Kısım, s.125; Bardakçı, *Yıkılış ve Kuruluş*, s.176-181.

⁵¹⁴ BOA, DH. EUM. SSM., 40-26; *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi*, II. Cilt, 2. Kısım, s.127-138.

⁵¹⁵ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 2. Cilt, (Yay. Haz. Ziver Öktem), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019, s.662.

⁵¹⁶ ESA, Dosya Numarası: A0065485; BOA, İ. DÜİT., 9-88/89; Mersinli Cemal Paşa’nın İstanbul tarafından emekli edilmesi Türkiye Cumhuriyeti tarafından kabul edilmemiş ve resmî olarak Türkiye Cumhuriyeti tarafından emekliye ayrılmıştı; BCA, 30.10.0.0.47.300.9.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MERSİNLİ CEMAL PAŞA’NIN MALTA GÜNLERİ VE I. DÖNEM TBMM’DEKİ FAALİYETLERİ

3. Mersinli Cemal Paşa’nın Malta Günleri, Serbest Kalması ve Millî Mücadele’ye İştirak Etmesi

3.1. Sürgün Günleri ve TBMM’nin Malta Mücadelesi

16 Mart 1920 Salı günü Cemal Paşa’nın Kadıköy’deki evi İngiliz birlikleri tarafından basıldı.⁵¹⁷ *Milliyetçi ve Harbiye Nazırlığı sırasında mütareke hükümlerini çiğnediği ve çiğnenmesine göz yumduğu* gerekçesiyle de Malta’ya sürgün edildi.⁵¹⁸ Paşa’ya İngilizler tarafından 2272 sürgün numarası verildi.⁵¹⁹

Cemal Paşa Malta’ya beraberindeki tutuklularla 22 Mart 1920’de ulaştı.⁵²⁰ Malta’ya geldikten sonra gönderilmeden önce suçlanmış olduğu suç içeriği değişiklik göstermedi. İstanbul İşgal Orduları Başkumandanı Charles Harington’un Londra’ya bildirdiği *suç delillerine* göre Harbiye Nazırıyken Millî Mücadele’ye asker toplanmaktan suçlu bulunmuştu.⁵²¹

Cemal Paşa Malta’ya gönderildikten sonra devlet tarafından maaşı kesilmiş ve ailesine de herhangi bir emekli ödemesi yapılmamıştı ancak ilerleyen zamanlarda bu karardan dönülmüş ve iade ile ödemenin devamlılığı sağlanmıştı.⁵²² Ayrıca 31 Temmuz 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde normal şartlar altında mebus bulunan Cemal Paşa gibiler için maaş ödemesi yapılması kararı alınmıştı.⁵²³

⁵¹⁷ *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, [Elektronik Sürüm], Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2007, s.217; Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, C. I, s.496; Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi III- Üçüncü Meşrutiyet*, s.123-124; Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1976, s.201; Kutay, *Hüseyin Rauf Orbay*, C. 4, s.681; Rauf Orbay, Mersinli Cemal Paşa’nın evinde basıldığını ve yanına hiçbir şey almasına izin verilmeden yük gemisine bindirildiğini, Mersinli’den dinledim diyerek aktarmış; Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 1. Cilt, s.615; Mustafa Kemal Paşa, 19/20 Mart 1920’de İstanbul’dan alınan bilgileri şöyle aktarmış: “İzmir Mebusu Tahsin Bey’in ve Isparta Mebusu Cemal Paşa’nın yatak odalarından ve refikaları yanından cebren alındıkları...”

⁵¹⁸ BOA, HR. SYS., 2598-4.

⁵¹⁹ Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s.195; eserde Mehmet Cemal yerine Mahmut Cemal Paşa yazılı.

⁵²⁰ *Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi’nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)*, (Haz. Ali Suat Ürgüplü), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.509.

⁵²¹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. III, TTK Yayınları, Ankara 1995, s.440.

⁵²² BOA, MV., 221-206.

⁵²³ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 3, s.16-18.

Mondros Mütarekesi'nden sonra harbin galipleri harbin mağluplarının peşine düşmüş ve kaybedenler *harp suçlusu* olarak görülmüştü. İtilaflar, *Türk harp suçluları* olarak addettikleri Talat, Enver ve Büyük Cemal Paşa'nın değil cephelerde kumandanlık yapmış üst rütbeli kimselerin peşine düşmüştü.⁵²⁴ Bundaki en temel sebep, Türklerin harp sonucunda Anadolu'nun parçalanmasına engel olmak maksadını güderek imza ettiği Mondros Mütarekesi'nin onların istediği şekilde değil İtilafların istediği şekilde olması içindi. Nitekim harp sonucunda Hatay dâhil olmak üzere güney topraklarında, Arap vilayetleri hariç, bir kayıp yaşanmamış hatta Musul bile harpten önceki durumunu muhafaza etmişti. Fakat İtilafların gayet farkında olduğu bu durum, mütarekenin uygulanması adı altında gerçekleştirilen olaylar dâhilinde harp sonrasındaki görüntünün ve Türklerin planladıklarının altüst olmasına neden olmuş ve işgaller başlamıştı.⁵²⁵ Bu noktada mütareke hükümleri gereğince Anadolu'nun doğusunda bir Ermenistan kurulacağını anlamış olan Ali İhsan (Sabis) Paşa, kendince önlemler almaya ve işler görmeye başlamıştı. Bunun farkına varan İtilaflar Ali İhsan Paşa'yı *harp suçlusu* göstermek suretiyle tutuklayarak onun Malta'ya sürülen ilk Türk olmasını sağlamışlardı.⁵²⁶

İngiltere'nin ve dolayısıyla İtilafların *Türk harp suçluları* konusundaki planları 23 Ocak 1919 tarihli *Mütareke Hükümlerinin Türkiye Tarafından Tatbiki* başlıklı Londra'daki konferansta şekillendi. Bu toplantıda: mütarekenin uygulanabilmiş, tam uygulanamamış ve hiç uygulanamamış maddeleri ele alındı. Bundan başka, *harp suçlularının cezalandırılması* tartışmaya açılarak tutuklananların İngiliz Askerî Mahkemelerince yargılanacakları Britanya Savunma Bakanlığı temsilcileri tarafından bildirildi. Hâlihazırda Batum'da kurulmuş olan bu mahkemelere Suriye ve Mezopotamya bölgelerinde de kurulması kararı verildi.

İngilizlerin bu uygulamaları hiçbir şekilde hukuki ve adil değildi. Birinci Dünya Harbi'nin kazananları kendi siyasi ve askerî çıkarlarını gözeterек kurallar oluşturuyor ve hukuki olmaktan ziyade siyasi mahkemeler tertip ediyordu. Bu minvalde adil olmayan birçok mahkeme adil olmayan birçok kararın altına imza atıyordu. Bu kararların toplum

⁵²⁴ Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s.21-22; Talat, Enver ve Büyük Cemal Paşa'nın peşine İstanbul hükûmeti düşmüş, onların Almanya'ya sığınmasıyla *suçlu iadesi* için girişimlerde bulunulmuş, ancak Almanya Paşaları teslim etmemişti.

⁵²⁵ Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s.24.

⁵²⁶ Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s.25.

nezdinde en acı tezahürünü yaratanı da şüphesiz Boğazlayan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey'in İstanbul'da idam edilmesi olmuştu.⁵²⁷

Mersinli Cemal Paşa, İngilizlerin ve özellikle General Milne'nin baskısı sonucunda istifa etmesine rağmen Malta'ya sürgün edilmişti. 22 Mart 1920'de Malta'ya 11 kişilik bir kabileyle gönderilen Cemal Paşa, Malta'da bulunduğu süre boyunca İngilizler tarafından şiddetle yargılanmak istenmişti. Malta'da bulunan tutuklar için İngilizlerin belirli tasnifleri oluştuğunda Cemal Paşa sürekli yargılamak üzere ayrılanlar sınıfına dâhil ediliyordu.⁵²⁸ Paşa'nın suç unsuru değişmemekle beraber, bağımsız bir gözle bakıldığında hukuki bir tasnife uğradığını söylemek de yanlış olmayacaktır. Sonuçta Paşa, mütarekenin 5 ve 20. maddesini çiğnemekten yani Osmanlı ordularının terhisini engellemek ve silahlı çetelere birlik kaydırmaktan suçlanıyordu. Fakat yargılamaların bir türlü yapılamaması, İngilizlerin bir ateşkes antlaşması olması gereken Mondros Mütarekesi'ni böyle addetmeyerek bir teslim antlaşması hüviyeti kazandırmış olmalarından, hukuki olmayan mütarekenin hukuki bir suça isnat edilebilmesinde başarılı olamıyordu.⁵²⁹

22 Mart olayından sonra Anadolu'da ilk defa tutuklamalara karşı bir reaksiyon göstererek başta Erzurum'daki İngiliz ordu mensubu Rawlinson olmak üzere birçok İngiliz zabiti tutuklandı. Bu tutuklamalardan dolayı İngiltere'nin kendi iç siyasetinde bir kriz doğduğu için tutukluların takas edilmesi resmî olarak gündeme geldi.⁵³⁰ İngilizler bu süreçte Ankara ile mecburen masaya oturmuş ve takas için görüşmelere başlamıştı fakat Anadolu'da yer yer meydana gelen askerî değişkenlikler, İngilizlerin hareketlerini etkilemiş ve Yunanların mukavemetine göre karar verir vaziyete bürünmüşlerdi. Bu minvalde yapılan ve 25 Türk'ün serbest bırakılmasını sağlayacak olan 16 Mart 1921 tarihli antlaşma⁵³¹ Cemal Paşa'nın da serbest bırakılmasını içerdiği hâlde Yunan ilerlemesine dayanan İngilizler tarafından iptal edilmişti.⁵³² Fakat İngilizlerin umutlanmasına neden olan Yunan ilerleyişi çok geçmeden yenilgiyle karşılaşınca ilk serbest bırakım olayının iptaline engel olan İstanbul Yüksek Komiserliği, telaşa kapılarak

⁵²⁷ Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s.50.

⁵²⁸ Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s.249-251.

⁵²⁹ Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s.267-383.

⁵³⁰ Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s.201-205.

⁵³¹ Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s.400-403; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s.188-190.

⁵³² Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s.408.

6 Nisan 1921’de hemen 40 Türk’ün serbest bırakılmasını istedi. Buradan da anlaşılacağı üzere 25 Türk’ün bırakılması gerekirken sayı telaşla 40’a çıkartılmış ve Ankara askerî başarısının devamlılığı olarak diplomatik bir zafer de elde etmişti.

Sakarya Zaferi’nden sonra Ankara’nın askerî başarısı iyice anlaşılmış ve İngilizlerin takas yapmaktan başka çaresi kalmamıştı. Sürecin uzaması İngiliz esirlerinin Ankara’nın elinde kalmasına, dolayısıyla da İngiliz hükûmetine karşı oluşmuş dâhili muhalefetin artmasına yol açıyordu. Bundan sebep, sürecin en baştan uzamasının birincil müsebbibi bulunan General Harington 14 Eylül 1921’den itibaren Londra’yı sıkıştırmaya başladı.⁵³³ En nihayetinde 23 Ekim 1921 tarihinde değiş-tokuşun 30 Ekim 1921 tarihinde İnebolu limanında yapılması kararlaştırıldı.⁵³⁴

Türk sürgünler A ve B olmak üzere iki kafiye ayrılarak iki İngiliz gemisine bindirilerek 25 Ekim 1921 tarihinde yola çıkarıldı. Mersinli Cemal Paşa A kafilesinde olup Chysantemum adındaki gemiye bindirildi.⁵³⁵ Sürgünler, takas yapılacağı yere geldikten sonra 30 saat bekletildi ve 1 Kasım 1921 tarihinde serbest bırakıldılar.⁵³⁶

Mersinli Cemal Paşa’nın Malta’daki günleri hakkında pek fazla bilgi yoktur. Kendisinin Malta’dayken eşine veya çocuklarına mektup gönderip göndermediği de herhangi bir mektup kaydına ulaşamadığından tespit edilememiştir. Malta’da bulunup hatıralarını kaleme alanların birçoğu da Cemal Paşa’dan bahsetmediği için yalnızca çok küçük bilgiler toplanabilmiştir. Bu pek nadir bilgilerin birisini kaydeden Ali Münif (Yeğena) Bey şöyle demiştir: ‘‘Günlerimiz kitap okumakla, yabancı ve özellikle İtalyan gazetelerinden *Millî Mücadele*’ye ait haberleri takip etmekle geçerdi. Eski Harbiye Nazırı Cemal Paşa (rahmetli Cemal Mersinli) ile Cevat Paşa, bize harp harekâtı hakkında askerî bilgiler verirlerdi. Birçoğumuz eski hatıralarla avunurduk.’’⁵³⁷

Diğer bir bilgiye Ali İhsan Sabis’te rastlanır. Fakat bu bilgi Mersinli Cemal Paşa’dan ziyade Sabis’in görüşleriyle sınırlıdır. Sabis, Mersinli Cemal Paşa’nın da içinde bulunduğu grubun Malta’ya geldiklerini görünce şaşırdıklarını ve neden Ankara’ya

⁵³³ Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s.443.

⁵³⁴ Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s.451.

⁵³⁵ Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s.453.

⁵³⁶ Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s.460.

⁵³⁷ Taha Toros, *Ali Münif Bey’in Hatıraları*, İsis Yayınları, İstanbul 1996, s.94.

kaçmadıklarını merak etmiştir.⁵³⁸ Ayrıca Sabis, Cemal ve Cevat Paşa'nın tutuklanıp Malta'ya gönderilmemiş olsalardı *Fevzi (Çakmak) Paşa'nın Ankara'ya gideceği yoktu* diyerek eleştiri yöneltmiştir.⁵³⁹ Kılıç Ali'nin Kütahya-Eskişehir'den sonra anlattıklarına Sabis'te değinmiş, ancak o sıralar Malta'da bulunduğu için fazla bilgisi olmadığını söyleyerek bir açıklama yapma gereksiniminde bulunmamış.⁵⁴⁰

Malta'da Mersinli Cemal Paşa hakkındaki en önemli bilgiyi Ahmet Emin Yalman kaydetmiş. Onun kısacık bilgileri, Paşa'nın bütün hayatı hakkında ipucu veren önemli kayıtlardandır:

‘‘Mersinli Cemal Paşa, Malta’da bulunduğu sırada Türk tarihini yazmaya karar vermişti. Dışarıdan kitap getirecek araştırmalarda bulunurdu. Dışarıya çıkabildiği vakitler Malta genel kütüphanesine kapanırdı. ’’⁵⁴¹

Cemal Paşa İnebolu'ya geldikten sonra orada hazır bekleyen ailesiyle kavuşmuş ve bir süre burada vakit geçirmişlerdir.⁵⁴² Bu bilgiye göre söylenebilir ki Cemal Paşa'nın eşi ve çocukları o tarihten sonra İstanbul'a dönmemiş olmalıdırlar. Cemal Paşa'nın TBMM'deki görevleri esnasında izin alarak Isparta'ya gitmesi ailesinin buradan Cemal Paşa'yla birlikte Isparta'ya gitmiş olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

3.2. Mersinli Cemal Paşa'nın I. Dönem TBMM'deki Faaliyetleri ve Konuşmaları

Mersinli Cemal Paşa tam 1 yıl 7 ay 3 gün boyunca Malta'da yeri geldiğinde sürgün yeri geldiğinde hapis hayatı yaşadı. Türkiye'ye döndükten sonra hâlihazırda mebus olduğu için görevine devam etti.⁵⁴³ Burada önemli bir nokta vardır ki o da Mersinli Cemal Paşa'nın Ankara'ya giderek hem yaşça hem de rütbece büyük olduğu için Mustafa Kemal Paşa'nın emri altına girmek istememiştir şeklinde yapılan yorumlardır. Bu yorumlar görece doğru kabul edilebilir ancak bu hususta göz önünde bulundurulması gereken belirli noktalar da vardır. İlk olarak Paşa'nın Birinci Dünya Harbi'nde kendisinden

⁵³⁸ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım- İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri*, 5. Cilt, Nehir Yayınları, İstanbul 1993, s.68.

⁵³⁹ Sabis, *Harp Hatıralarım- İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri*, 5. Cilt, s.123.

⁵⁴⁰ Sabis, *Harp Hatıralarım- İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri*, 5. Cilt, s.338.

⁵⁴¹ Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. 1, s.590.

⁵⁴² M. Abdülhalik Renda, *Günlükler 1920-1950*, (Yay. Haz. Aytaç Demirci-Sabri Sayarı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019, s.153-154.

⁵⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 3, s.16-17; Meclis-i Mebusan için mebus seçilip işgalden sonra Malta'ya sürülenler TBMM'nin doğal üyeleri olarak kabul edildi.

yaklaşık 8 yaş küçük bulunan ve kendisine nazaran daha erken rütbe ve kıdem atlamış Enver Paşa'nın emri altında çalışması sorgulanmalıdır. Cemal Paşa bu hususta bir sıkıntı yaşamamışken Mustafa Kemal Paşa'yla yaşayacağını iddia edilmesi ilginçtir. İkinci olarak ise Mersinli Cemal Paşa Türkiye'den gönderilmeden önce emekliliğe sevk edilmiş ve asker olarak gitmediği gibi asker olarak da gelmemiştir. Cemal Paşa 48 yaşında olduğu ve dönemin hemen bütün ağırlığını yaşamış olduğundan yorulduğu ve psikolojisinin de zarar almış olduğu pek barizdir. Millî Mücadele'ye destek vererek seçildiği Isparta Mebusluğunu terk etmeyerek görev yapmaya devam etmiştir. Askerlik meselesine gelinecek olur ise Mustafa Kemal Paşa'da istifa etmiş olduğu hâlde görevine dönmüştü. Şayet Mersinli Cemal Paşa'nın böyle bir düşüncesi olmuş olsaydı TBMM'den bunu talep edebilirdi. Cemal Paşa'nın bu tarz bir talepte bulunmamış olması hayatına siyaset çizgisinde devam etmek istediğini göstermektedir. Başka bir mesele olarak, Mustafa Kemal Paşa'dan üst rütbeli olan tek kişi olan Cemal Paşa'nın muhalefet tarafından onun karşısına çıkarılacak olduğuylla ilgilidir ki böyle bir kayıt ve belge yoktur. Sonuçta Paşa, asker olarak olmasa da mebus olarak Mustafa Kemal Paşa'nın reisi olduğu bir Mecliste çalışmış, ilk girdiği anda muhalefet değil savunan tarafta yer almıştır.

Malta'dan dönenler Mustafa Kemal Paşa'nın *hoş geldiniz* yazısıyla karşılandılar.⁵⁴⁴ Mersinli Cemal Paşa buna karşı Malta'dan kurtarıldıkları için Mustafa Kemal Paşa'ya şükranlarını sunduğu bir bildirim yaptı.⁵⁴⁵ Mustafa Kemal Paşa İsmet Paşa'ya, Mersinli Cemal Paşa'nın seçim bölgesine gideceğini ve bu yolculuk için kolaylık sağlanmasını buyurduğu bir emir gönderdi.⁵⁴⁶ Mersinli Cemal Paşa nihayet 29 Aralık 1921'de Meclise katıldı.⁵⁴⁷ Meclisin 136. birleşiminde Paşa, Meclis İkinci Reisi Doktor Adnan (Adıvar) Bey tarafından şu şekilde takdim edildi:

*‘‘Malta’da bulunan arkadaşlarımızdan Isparta Mebusu Cemal Paşa hazretlerinin bugün aramızda bulunduğunu heyet-i aliyenize tebliğ ediyorum. (Alkışlar, kürsüye sesleri)’’*⁵⁴⁸

Mersinli Cemal Paşa'nın Meclise katılması birçok mebusu sevindirmiş ve alkışlar eşliğinde kürsüye çıkmasını isteyerek onları coşkulu bir hâle getirmişti. Pek tabii olarak

⁵⁴⁴ Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s.461.

⁵⁴⁵ CBA, 01003259/558218.

⁵⁴⁶ CBA, 01001851/908928.

⁵⁴⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, s.231.

⁵⁴⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, s.236-237.

bu coşkunun Meclisin başarısı dahilinde memlekete dönmesi başarılmış bir kişinin an itibarıyla Mecliste bulunuyor olmuş olması ihtimali de vardır. Mersinli Cemal Paşa kürsüye çıkarak I. Dönem TBMM'deki ilk konuşmasını şöyle yapmıştı:

‘‘Malumunuz olduğu üzere 16 Mart 1920 günü, İngilizler bizi medeniyetle pek de kabul edilemeyecek bir suretle tutuklayıp Malta'ya gönderdiler. Bu gönderim ve tutuklamayı İngilizler, bir defa İttifak heyeti namına yaptıklarını saniyen, siyaseten ve idareten tutuklayıp gönderdiklerini ve salisen bizi memleketimizde vukua gelecek harekâtın öncesinden ve sonrasında mesul tutacaklarını beyannamelerle bildirdiler.

Hâlbuki bizi Malta'da tam manasıyla harp esiri yaptılar ve öyle hitap ettiler. (Kahrolsun sesleri...)

Uygun bir şekilde esir ettik dediler. Bir suretle kurtulabilen arkadaşlarımız İtalya ve Fransa topraklarında emin melce buldular. Öncesinden ve sonrasında mesul tutacaklarını bildirdiler ve 20 ay bir soru sormadan getirdiler, İnebolu'ya bizi iade ettiler.

Avrupa'nın lisan-ı ilmisi ne kadar medeniyetten, insaniyetten bahsederse etsin, tabi oldukları dinin yüce kurucusu ne kadar onlara beynindeki şefkatten bahsederse etsin, Avrupa hükûmetinin siyaseti 'zayıfa karşı zalim, güçlüye karşı sessizdir' (Kahrolsun sesleri...)

*İşte bizi kurtaran sebebin, benim mübarek milletimin kuvveti ve onun Büyük Millet Meclisinin himmetidir. Arz-ı şükran ederim. (Alkışlar...)'*⁵⁴⁹

Mersinli Cemal Paşa'nın konuşması kısa ve etkilidir. Konuşmasında hem Batı hakkında ne düşündüğü açıklıyor hem de tutuklanmasını yorumluyordu. Bu sebepten onun bu ilk konuşması fazlasıyla önemlidir. Mersinli Cemal Paşa bu konuşmasından sonra uzun bir süre sessiz kaldı. Buna etki eden en önemli sebep Meclise katıldığı tarihtir. Nitekim Meclisin yönettiği Kurtuluş Savaşı'nın en hareketli yıllarında Mersinli Cemal Paşa Malta'da tutuklu kalmıştı. Bu manada oldukça meşhur olan ve birçok tartışmanın ana sebebi durumunda kalmış Hıyanet-i Vataniye⁵⁵⁰ ve Başkumandanlık Kanunu⁵⁵¹ gibi

⁵⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, s.237.

⁵⁵⁰ 29 Nisan 1920'den 12 Nisan 1991 tarihine kadar yürürlükte kalmış olan vatana ihanetin tanımlanmasının yapıldığı geniş kapsamlı Kanun.

⁵⁵¹ Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandanlık yetkisinin verildiği Kanun.

olaylar artık geride kalmıştı. Meclis çoktan ikiye bölünmüş ve meşhur I. ve II. Grup belirlenmişti. Mersinli Cemal Paşa ilk başta I. Grup içine dâhil olmuş ancak kısa bir süre sonra II. Grupta yer almıştı. Şu rahatlıkla söylenebilir ki II. Grup üyeleri arasındaki en tuhaf muhalif karakter Mersinli Cemal Paşa'dır ve onun enteresan çelişkiler barındıran şahsiyeti bir bütün dahilinde devam etmektedir.

Mersinli Cemal Paşa 2 Ocak 1922 tarihinde Millî Müdafaa Encümeni Riyasetine seçildi.⁵⁵² Askerî kökeni onun bu göreve getirilmesinde şüphesiz büyük rol oynamıştı. 17 Ocak 1922'de Millî Müdafaa Encümeni Reisi sıfatıyla MME'nin bütçesine dair bir görüşme gerçekleştirdi.⁵⁵³ 21 Ocak'ta, onun da dâhil bulunduğu ve Gelibolu Mebusu Celal Nuri (İleri) Bey'in başını çektiği bir grup mebus Türk dostu olarak bilinen Fransız Claude Farrère'ye bir teşekkür mektubu yazmak istedi.⁵⁵⁴ Bazı mebuslar bu mektubun maksadını öğrenmek istemiş, Celal Nuri Bey'in anlatımlarıyla Claude Farrère'nin bir makalesinin Türklerin gayet lehine işlediği ve son derece önemli bir propaganda malzemesi olduğunu belirtmişti.⁵⁵⁵ Neticesinde mektup teklifi kabul edilmişti.

20 Şubat'ta bizatihi Cemal Paşa'dan kanun teklifi geldi. Teklif, Meclis İçtüzüğü'nün üç maddesinin değiştirilmesine dairdi.⁵⁵⁶ TBMM Birinci Reis Vekili Musa Kâzım (Onar) Bey Mersinli Cemal Paşa'nın değişiklik teklifini Teşkilat-ı Esasiye ve İç Tüzük Encümenine havale etti.⁵⁵⁷ 21 Şubat Salı günü bu havale tekrarlandı.⁵⁵⁸

1 Mart'ta Mustafa Kemal Paşa'nın riyasetinde gerçekleştirilen Meclis oturumunda seçimler yapılarak şube ayrımında Mersinli Cemal Paşa 4. Şubeye ayrıldı.⁵⁵⁹ 6 Mart'ta Cemal Paşa'nın söz olarak Mustafa Kemal Paşa'yla bir münakaşası oldu. Kemal Paşa, askerî durum ve vaziyet hakkında bir beyan yaparken⁵⁶⁰ Mersinli Cemal Paşa Afyonkarahisar, Uşak ve Eskişehir etrafındaki vaziyetle yakından ilgilenerek yapılacak olan tahkimat hususunda Paşa'dan düşüncelerini sordu. Kemal Paşa'da gerekli

⁵⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, s.295.

⁵⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 16, s.76.

⁵⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 16, s.96.

⁵⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 16, s.79.

⁵⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 17, s.47.

⁵⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 17, s.59.

⁵⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 17, s.82.

⁵⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, s.21.

⁵⁶⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 3, s.2-5.

açıklamaları yaptıktan sonra, Mersinli Cemal Paşa olası bir taarruz hakkında kısa mütalaalar paylaştı.⁵⁶¹

9 Mart'ta Murakabe (Denetim) Heyeti için aday olanların listesi okunarak Mersinli Cemal Paşa 4. Şubeden aday gösterildi.⁵⁶² Aynı gün Gelibolu Mebusu Celal Nuri Bey Mersinli Cemal Paşa'dan 20 Şubat tarihinde gelen kanun teklifini tekrar gündeme getirerek yaşananları anlattı. Celal Nuri Bey, Mersinli Cemal Paşa'yı encümene davet ettiklerini, istediği teklifin Meclisin müstakil yapısına zarar vereceğinden uzun anlatımlar yaptıklarını ve nihayetinde Paşa'nın ikna olarak teklifini geri çektiğini Meclise izah etti.⁵⁶³ Cemal Paşa'nın bu teklifine detaylı bir bakış atıldığı zaman, teklifin II. Grup üyesi bir mebusan beklenilmeyen bir içeriğe sahip olduğu açıktır. Nitekim teklif kabul edilmemiş olsa dahi harbin seyrinin devam ettiği bir dönemde böylesine bir teklifin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun (I. Grup) işine yarayacağı oldukça açıktır, ancak Celal Nuri Bey'in de kaydettiği gibi böyle bir durum özgürlükçü ortama darbe vuracağı gibi ARMHG'ye muhalefet boyutunu da arttıracaktır. Her ne ve nasıl olursa olsun Cemal Paşa II. Grup içindeki en değişik muhalif karakter olduğunu bir kez daha göstermişti.

11 Mart'ta Murakabe Heyeti için seçimler yapıldı ve Cemal Paşa 91 oy olarak bahsi geçen heyete seçildi.⁵⁶⁴ Aynı gün, farklı bir gelişme olmuş ve uzun zaman sonra Paşa Mecliste söz almıştı. Bu durumun gelişmesi ise şöyledir: Gün içerisinde Mecliste ordudaki kumandanlara verilecek olan para bir tartışmaya sebebiyet vermişti. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, bahsedilen paranın kumandanların şahsına verilmesinin doğru olmadığını ve paranın milletin parası olduğunu söylemesi Cemal Paşa'da söz alma zorunluluğu doğurarak, aynı grupta yer alan iki mebusun münakaşasına yol açtı. Hüseyin Avni Bey'in teklifi: *“Müzakere edilen maddedeki makam müteferrikası namıyla verilmesi teklif olunan paraların şahıslarına verilmeyip lüzumu olduğunda bu miktar dairesinde sarfına mezuniyet itasını teklif eylerim...”* şeklindeydi.⁵⁶⁵ Bu teklif

⁵⁶¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 3, s.5; bu konuşmalar Sakarya Zaferi'nden bir hayli sonra gerçekleşmiş olup Cemal Paşa'nın bilgi alma isteğinden doğmuştu.

⁵⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, s.126.

⁵⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, s.129.

⁵⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, s.145.

⁵⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, s.165.

çoğunluk tarafından dikkate alınmadığı hâlde Mersinli Cemal Paşa'nın itirazını ve tepkisini göstermekten geri duramadı:

*‘‘Müsaade buyurunuz efendim. Ordu kumandanına, kolordu kumandanına, fırka kumandanına binlerce evladınızı emniyet ediyorsunuz da üç bin kuruşu niçin emniyet etmiyorsunuz?’’*⁵⁶⁶

Mersinli Cemal Paşa'nın buradaki cümleleri birçok noktadan fikir sunmaktadır. Cephelerde olan askerler için hassas bir tutum içerisinde olduğu ve konu bu şekilde seyrettiği vakit söz almaktan ve konuşmaktan çekinmediği pek tabii ortadadır.

14 Mart'ta Millî Savunma ve Maliye Encümeni ortak bir mazbata sunarak Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu adındaki Kanunu vücuda getirmişlerdi. Kanun ezcümle askerlikle ilgili vergi işlemlerini içeriyordu.⁵⁶⁷ Mersinli Cemal Paşa'nın Millî Müdafaa Encümeni Reisi sıfatıyla altına imza attığı bu Kanun, beyan edilmesinden sonra uzun uzadıya tartışılmış ve konuşulmuştu.⁵⁶⁸ Birçok madde için değişiklik ve düzeltme talep edilmiş fakat herhangi bir durum için çoğunluk sağlanamamıştı.

18 Mart'ta Mersinli Cemal Paşa Murakabe Heyetinden istifa etti.⁵⁶⁹ İstifa sebebi bilinmemektedir. Aynı gün MME'nin teklif sunduğu mezkûr Kanun'un 1. maddesinin dengi bir maddenin kabulü oylandı. Maddenin tartışmaya açık olmasının sebebi, 18 yaşın sınır olarak belirtilmesi olmuştu. Mersinli Cemal Paşa bu denklige ret oyu vermişti.⁵⁷⁰ 20 Mart'ta Lazistan (Rize) Mebusu Necati (Memişoğlu) Bey ilgili Kanun teklifinin 2. maddesinde bir değişiklik istedi.⁵⁷¹ Kayseri Mebusu Rifat (Çalık/Çalık) Bey'de Kanun teklifinin vergiyle ilgili önemli maddeler sunmuş olmasından dolayı Maliye Encümeninden geçirilmediğini ve geçirilmesi gerektiğini teklif etti.⁵⁷²

10 Nisan'da Cemal Paşa'nın oldukça uzun söz almış olduğu bir oturum gerçekleşti. Pek doğal olarak Cemal Paşa yine konu askerlikle ilgili olunca söz almıştı. Bu sefer ki konu Divan-ı Temyiz-i Askerînin olması veya olmaması hakkındaydı:⁵⁷³

⁵⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, s.166.

⁵⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, s.217-218.

⁵⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, s.218-230.

⁵⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, s.272.

⁵⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, s.283.

⁵⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, s.299.

⁵⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, s.304.

⁵⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 19, s.89-90.

‘‘Efendim; bendeniz Divan-ı Temyiz-i Askerî için yapılan bu müzakerattan ve arkadaşların söylediklerinden anladığım; Divan-ı Temyiz-i Askeriyeye lüzum yoktur. Evrak, Mahkeme-i Temyize gitsin deniliyor. Fakat şunu da düşünmelidir ki; bizim askerî muhakemat, sivil muhakemat derecesinde değildir. Bir Divan-ı Harpten geçer ve sonra Divan-ı Temyize gider. İstinafi fılan yoktur. Mahakim-i Adliye deecatına tabi değildir ki Mahkeme-i Temyize gitsin...

İkincisi Hüseyin Avni Bey biraderimizin söylediği gibi Divan-ı Temyiz-i Askeriyeye iki tane müşavir-i askerî konsun, ha Divan-ı Temyiz yerine Mahkeme-i Temyize iki tane müşavir-i askerî gidecek, ha Divan-ı Temyiz-i Askeriye iki tane sivil gidecek. Askerî muhakematın da dekaik-i hukukiyesi aynıdır, askerî muhakemat da malum-u aliniz her yerde olduğu gibi; ceza ile mükafatta sürat lazımdır. Askerî muhakematın en büyük dakik noktası işin süratindedir. Mükafatta seri olmalı, mücazatta seri olmalı. Cezanın ve mükafatın seri olması için de kademeler azdır. Herhangi bir zabıt veya bir nefer hakkındaki muamele evvela Divan-ı Harbe, Divan-ı Harpten sonra Divan-ı Temyiz-i Askerîye gider. Divan-ı Temyiz-i Askerî evrakı tetkik eder. O son hükmü vermiş demektir. Hüseyin Avni Bey’in buyurdıkları gibi muhakeme bir olmak için bütün teşkilatı değiştirmek mümkün ise değiştirilir. Fakat elyevm mahpusta bulunan ve hakkı kaybolmuş birçok zabıt mevcuttur. Eğer bu müzakereyi talik ederseniz onların hakları da muallak kalır. Mademki teklif olunan bu teşkilatta yeni bir masraf yoktur, bunu kabul buyurun, bu iş bitsin. Sonra bu hususta esaslı bir şey yaparsanız onu da kabul ederiz.’’⁵⁷⁴

Mersinli Cemal Paşa’nın söz aldığı bir başka tarih 13 Nisan 1922’dir. Mersinli Cemal Paşa’nın 13 Nisan konuşması, onun hayatındaki en uzun resmî konuşması olduğu gibi en önemli konuşması olarak değerlendirmek de pek uygundur:

‘‘Efendim maliye buhranına karşı çare aranırken rüfeka-yı muhtereme birçok çareler buldular ve söylediler. Bendenizin bunlar içinde söyleyeceğim mesele yalnız bedel-i nakdîdir. (Askerlikten para vermek karşılığında muaf olmak, bedelli askerlik) Malum-u aliniz İslamlar için askerlik dinîdir. Bunda Allah’ın nassı katisi ve Peygamber’in bilfiil sünneti var. Bundan vazgeçmek mümkün değildir. Sonra bedel-i nakdî bizim tuttuğumuz halkçılık yoluna da muhaliftir. Sonra bedel-i nakdî fukaranın menfaatine değil zararınadır. Ben iyi hatırlarım ki bedel-i nakdîyi kaldırırken en ziyade

⁵⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 19, s.90-91.

saik fukaranın bedel-i nakdî vermek için malını mülkünü satıp vermesi idi. Binaenaleyh, fukarayı yine müzayakaya sokacağız. Onların menfaati yoktur bu işte...

(Zengin yoktur sözleri)

Huzur-u İlahide zengin fakir hepsi birdir. İkinci mesele Millî Müdafaa'nın geri teşkilatıdır. Bendeniz meseleyi böyle muhakeme ediyorum. TBMM hükûmeti bir maksatla teşekkül etmiştir. Bir maksatla millî davayı halledecektir. Millî davanın halledilmesi için elde bir kuvvet lazımdır. En evvela millî dava için silah lazımdır. Başka türlü olamaz. Bugün Allah'a sonsuz hamdolsun ordumuz mevcut, silahımız mevcut; cepheye bir ordu olduğu gibi geride de emniyet lazım. Yani cepheyi hem iaşe etmek hem de cephenin hem fikrini hem de rahatını, huzurunu bozmamak lazım... Bunun için de geride bir teşkilat lazım... Malum-u aliniz hâkimiyetmilliyeye alıştırılmak istenilen bir millet için ilimden, mektepten, irfandan evvel iktisat lazımdır. İşte Güney Amerika'da altı tane cumhuriyet vardır. Otuz sene içerisinde onlar kesbi refah ve ümran ettiler. İktisat sahibi oldular. Bugün işte, Güney Amerika'da milyonlarla halkın dörtte biri okur yazar. Yani, İngilizce okur yazar. İktisat malum-u aliniz iki şeyle hasıl olur. Emniyeti istihsal edecek iki vasıta vardır. Birisi jandarma diğeri adliyedir. Binaenaleyh, iyi bir jandarma ile iyi bir adliye lazımdır. Sonra sürat... Malum-u aliniz; sürat yollar ve vasıtalarla olur ki bu zamanda husulünü temenni etmek dahi imkânsızdır. Şimdi bundan sonra bu ana kadar yapılan müzakerelerde, bendeniz yalnız Kars Mebusu muhterem Ali Rıza (Ataman) Efendinin bir suali nazar-ı dikkatimi celp etti. Aşar meselesi hakkında ne yapıldı? Yani, biz bu davaya başladığımız zaman kendi yağımızla kavrulacağımızı tabii hesap etmeli idik. Binaenaleyh, iktisaden aşarın tezyidi için neler yapalım? Bugün bendeniz biliyorum ki Samsun'da Reji Müdürlüğünün yanında milyonla liralara yapar tütün mevcuttur. Ne için bedel-i nakdî alalım, evvela bunları alalım. Bu milletin varidatı nereden çıkardı? Aşarından, ağnamından. Bunlar için ne tedbirler yapılmadı? Bir defa da İktisat Vekâletinden soruyorum: Milli Müdafaa Vekâletinin şimdiye kadar bu meseleden anlaşılır ki Millî Müdafaa'nın geri hizmetleri lüzumludur. Geri teşkilat pek lüzumludur. Zafer ordunun kanındadır, derler. Ordu iyi iaşe edilmek lazım gelir. Ordunun iaşesini temin için ordu gerisindeki teşkilata hâkim olmak ister. Ordunun vereceği emri anlamalı. Ordunun vereceği emirden mesul olacak bir teşkilat lazımdır. Bu teşkilat çoktur. Bendeniz de inandım.

Sonra asker alımı söyleniyor. Asker alımının çokluğuna inandım. Fakat nazar-ı dikkat-i alinizi celp ederim. İngiliz hükûmetinin bizim ordu için ilk teklifi asker alımının kaldırılmasıdır. Bu asker alımıdır ki Dünya Harbi'nde 2.850.000⁵⁷⁵ nefer sevk etmiştir. İyi bir alet olduktan sonra kötü netice verince kötülük aletin fenalığında değil iş onun gücündedir. Islah edilmesinde bendeniz de beraberim. Yani bugün asker alımının kalemleri çoktur. Asker alım heyetleri fazladır. Fakat şunu rica ederim ki bugün bunu nüfus memurlarına verirsiniz şunu sorarım ki nüfus memurları evvela kendi işlerini yapıyorlar mı? Saniyen nüfus memuruna deseniz ki bu işi size verdik. Bu nüfus memuru bunun için sizden bir teşkilat isteyecek. Bu teşkilat zaten üç er bir zabitten ibarettir. Yalnız bir ruh nokta var ki bunu da arz edeyim de ondan sonra hükmünüzü veriniz. Hatta, bu bâbdaki sözleri seçkim âlimlerden Şükrü Efendi hazretlerine terk ederim. Çünkü, tahkikat ve tetkikat yapmıştır.

Bir nokta var efendim. Bütün orduların bir sırrı vardır. O da bir ordu ne kadar silah çıkarabilir? Bir ordu nerede bir araya gelebilir? Ne kadar müddetle içtima edebilir? İşte devletlerin milyonlarla mesture verip ataşemiliterlerle ataşenavallar (deniz ataşesi) yapması bu maksatlardır. Hatta o sır o kadar mühimdir ki onu erkânıharbiye daireleri kolordu kumandanlarına kapalı zarfla seferberlik ilan edildikten sonra açılmak üzere kapalı zarfla bildirirler. Seferberlikten sonra onlar anlarlar. Bu sırrı siz bütün milletin efradını, İslam Hristiyan (birlikte) gireceği bir daireye emanet ediyorsunuz ki o sırla kabil-i telif değildir bu iş. Bendeniz hakikati arz ediyorum. Efendim. Yapılan iş, meselenin ruhu budur. Ordu demek de bu demektir. Binaenaleyh, bir ordu şimdi cephede mevcut iken ve bu ordu senelerce bütün milletin kalbinden ve sizin ruhunuzdan doğarak büyüyerek tam bir netice-i kafiye geleceğimiz bir zamanda böyle bir bedel-i nakdî kanunu koyacağız. Gerideki asker alımı şubelerini lağvedeceğiz, dersiniz doğru değildir. Ben bir asker ruhu ile söylüyorum...

(Karahisar-ı Sahip –Afyonkarahisar– Mebuslarından Nebil (Yurteri) Efendi, Mersinli Cemal Bey'e ithafen, Paşa hazretleri müsaade buyurulur mu, bir sual soracağım? Almanya ve Fransa'da asker alım şubeleri var mıdır? Bendeniz yok zannediyorum, demiştir.)

⁵⁷⁵ Mersinli Cemal Paşa'nın kuvvetli bir hafızası vardır. Bu konuşmada sunduğu veriyle resmî belgelerin verileri yüksek oranda uyşur.

*Var efendim; (bu) emanet edilemez bir sırdır. Zaten şubelerde üç zat kalmıştır. Bir şube müdürü var, bir muamele memuru var, bir de kâtip vardır. Üç kişidir. Bunlar kaldırılrsa iş kalır. Yani, şubelerin adeti azalabilir. Bunlar mümkündür. Fakat şubeyi kaldırırsanız olmaz.*⁵⁷⁶

Bu konuşma Mersinli Cemal Paşa hakkında daha Birinci Dünya Harbi'nden itibaren bir fikir telakki edilmesine izin verir. Mersinli Cemal Paşa'nın sürekli vurguladığı üzere; geri hizmet, iâşe, ikmal, jandarmanın önemi vesaire konular, Suriye ve Filistin Cephesi'nin kaybedilmesi noktasında oldukça önemli etkiler yapmıştı. Ayrıca yine bu konuşma Cemal Paşa'nın fikriyatını az çok göstermektedir. Konuşma esnasında askerliği yüklediği dinî anlamın ne olduğu ortadadır. Askerliğe bizatihi yüklediği anlamla ve ideolojik düşüncesinde çağdaş dünyayı ne kadar tanıdığının izleri rahatlıkla tespit edilebilmektedir. Daha önce kaydedilen Paşa'nın saltanat makamına olan bağlılığının kaybı ve TBMM'deki bu kaybın izleri yine bu konuşmayla halkçılık ve cumhuriyet rejimi hakkındaki ifadesiyle ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak Mersinli Cemal Paşa millî ve dinî yönü müşterek olan bir muhafazakâr ve çağdaş ilimleri de gözetmekten sakınmayan bir pozitivisttir. Ancak o her şeyden evvel halkçıdır. Askeriyenin içerisinde dahi evvela durumu iyi olmayan askerleri ön plana alan, emekçileri ve köylüyü daima ön planda tutunup sakınan bir halkçıdır.

İlgili Kanun (Müecceliyet-i Askeriye Vergisi Kanunu) 17 ve 18 Nisan'da tekrar Mecliste görüşülerek münakaşa edildi⁵⁷⁷ ve 2 Mayıs 1922'de Cemal Paşa'nın da kabul verdiği hâlde oylandı ve kabul edildi.⁵⁷⁸

Mersinli Cemal Paşa 6 Mayıs 1922 tarihinde 3 aylık bir izin talep etmiş ve Mecliste oylanması suretiyle talep kabul edilmiştir.⁵⁷⁹ Mersinli Cemal Paşa'nın bu 3 aylık sürede Isparta'da olduğu kuvvetle muhtemeldir.⁵⁸⁰ Onun ayrılmasından sonra 3 Haziran'da MME'ye ittifak kararıyla Karahisar-ı Sahip Mebusu Ömer Lütfi (Argeşo) Bey üye olarak alındı.⁵⁸¹ 15 Haziran kayıtlı bir tutanakta Mersinli Cemal Paşa, Hariciye Encümeni Reisi olarak kaydedilmiş ve izinli olarak Isparta'ya gitmiş olduğundan yerine

⁵⁷⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 3, s.253-254.

⁵⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 19, s.253-299.

⁵⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 19, s.507.

⁵⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 19, s.528.

⁵⁸⁰ *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hatıratı ve Isparta'da Millî Mücadele ile İlgili Belgeler*, s.117.

⁵⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 20, s.129.

yeni üyelerin kayıt edildiği yazılmıştır.⁵⁸² Böylelikle Cemal Paşa'nın I. Dönem TBMM'de hem Millî Müdafaa hem de Hariciye Ecümenine reislik yaptığı tespit edilmiştir.⁵⁸³ Aynı gün Cemal Paşa'nın Millî Müdafaa Encümeni Reisi sıfatı imzasıyla bir mazbatası da Meclise sunuldu.⁵⁸⁴ Muhtemelen mazbatanın sunulması daha önce kararlaştırılmıştı. 29 Haziran'da aynı encümen ve reisi sıfatıyla Cemal Paşa adına bir mazbata verilmesine rastlanmıştır.⁵⁸⁵ Cemal Paşa'nın izin aldığı tarih 6 Mayıs ve izin süresinin de 3 ay olduğuna göre dönüşün en muhtemel tarihi 6 Ağustos olmalıdır. Cemal Paşa'nın 12 Temmuz 1922'de IV. İcra Vekilleri Heyeti için Nafia Vekilliğine vekâleten aday olmuş olması, onun ya izinden erken dönmüş olmasına yahut başkaları tarafından aday gösterilmiş olmasına işaret eder.⁵⁸⁶ İbrahim Demiralay ise Cemal Paşa'nın 25 Ağustos'ta Isparta'da olduğunu kaydeder.⁵⁸⁷ Bahsi geçen vekillik için Cemal Paşa 70 oy almış, diğer aday Saruhan (Manisa) Mebusu Reşat (Kayalı) Bey 99 oy alarak vekâleten Nafia Vekili olmuştur.⁵⁸⁸

23 Ağustos 1922'de MME gaziler için bir kanun çıkartılmasını ve daha önce var olan kanunlar vesair noktasında çok sayıdaki eksikğin giderilmesi adına düzeltme talebiyle bir öneri verdi. Bu öneriyle birlikte Mersinli Cemal Paşa'nın Meclise dönmüş olduğu kesinleşmiştir. Askerî hassasiyeti sebebiyle gazilere verilen maaşlarla vesairenin yetersizliğini fazlasıyla dikkate almış ve gerekli çalışmaları yaparak Mecliste münakaşa edilmesi için encümence teklifte bulunmuştu.⁵⁸⁹ Kanun teklifi 13 maddeden oluşmuş

⁵⁸² TBMM Zabıt Ceridesi, C. 20, s.440.

⁵⁸³ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi- Milli Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem 1919-1923*, III. Cilt, [Elektronik Sürüm], TBMM Vakfı Yayınları, s.473, (Yayın yılı yok).

⁵⁸⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 20, s.440.

⁵⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 21, s.150.

⁵⁸⁶ Meclis kayıtlarında bu vekilliğin Nafia Vekilliği olarak kaydedilip kazananın Reşat Bey olduğu hâlde, Kâzım Özalp hakkında yapılmış bir çalışmada Mersinli Cemal Paşa'nın Millî Müdafaa Vekilliğine aday olduğunu ve yalnızca üç oy az alarak seçilemediği kaydedilmiş. Hatta, Kâzım Özalp Mustafa Kemal Paşa'ya giderek üç oyla seçilmesini gururuna sığdıramadığı için istifa etmek istemiş ve fakat Kemal Paşa durumun vahametini işaret ederek, *yarım oy farkla dahi seçilmiş olsa, devam etmesini* belirtmiş; Ahmet Kızılırmak, *Askerî ve Siyasi Yönleriyle Kâzım Özalp*, [Elektronik Sürüm], TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara 2012, s.147; buradaki büyük yanlışın nereden kaynaklandığı bilinmemektedir. Kâzım Özalp'ın kendi kaydetmesiyle ortaya çıkan eser bir TBMM çalışması olduğu ve 12 Temmuz 1922 tarihinden de bir tane olduğu hâlde, hatanın nedenini tespit etmek güçtür. Fakat bu noktada Meclisin kendi kayıtlarına bağlı kalmak daha doğru olacağından, seçimlerin Nafia Vekâleti için olduğunu kabul etmek daha münasıptır.

⁵⁸⁷ *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hatıratı ve Isparta'da Milli Mücadele ile İlgili Belgeler*, s.119.

⁵⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 21, s.362; bu seçim esasen Nafia Vekili olan Feyzi Pirinçcioğlu'nun izninden dolayı vekâlet edecek olan kişi için yapıldı. Vekâlete seçilen Reşat Kayalı yaklaşık 2 ay sonra Feyzi Pirinçcioğlu'na görevi devretti.

⁵⁸⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 22, s.298-299.

ezümle cephede aldığı yaralar sonucunda malul sayılan askerlerin durumlarının iyileştirilmesi, gazilik elde edebilmelerinin önünün açılması ve aldıkları maaşlarda olabildiğince iyileştirilme yapılması istenmişti.⁵⁹⁰ Kanun 24 Ağustos 1922’de ikinci defa oylamaya sunulduktan sonra kabul edildi.⁵⁹¹

Mersinli Cemal Paşa’nın Mecliste konuştuğu bir diğer oturum 16 Ekim’deki gizli oturumdur. Oturum esnasında Mecliste oldukça hararetli bir tartışma yaşanıyor. Hükûmet namına Hüseyin Rauf (Orbay) Bey askerlerin terhisiyle ilgili anlatım yapıyor ve muhalefet adına da Erzurum Mebusu Durak (Sakarya) Bey oldukça coşkulu söylemlerde bulunuyordu. Durak Bey bir aralık hükûmetin kendi kendine karar aldığını ve Meclisin hiçbir işe yaramadığını kastederek: *“Mutlakıyete gidenlerin kafasını ezeceğim. Kafasını ezeceğim... Bu millet mutlakıyete gidiyor...”* demişti.⁵⁹² Mersinli Cemal Paşa böylesi bir hararetli tartışmada söz alarak:

*“Bendenizin bir ricası var. Müsaade ederseniz buradan söyleyeyim. Bu terhis olunacak efradın müreffehen köylerine kadar şevkleri hususunu temin buyursunlar. Bunların memleketlerine gidinceye kadar iaşesini ve nakliyatını iyi temin etsinler, öyle salıvermesinler. Hükûmetten bunu rica ediyorum.”*⁵⁹³ demiş ve böylesine bir ortamda dahi, enteresan bir şekilde, fakir ve garibana olan hassasiyetini açığa vurmuştu. Kendisinin de dâhil bulunduğu muhalif grup böylesine bir tartışma içerisindeyken konuya çok farklı yerden yaklaşan Mersinli Cemal Paşa, kaydedilen o tuhaf muhalif karakterini bir kez daha ortaya koymuştu.

19 Ekim 1922’de Cemal Paşa’nın ret oyu verdiği oldukça ilgin bir oylama gerçekleşti. Bahsedilen oylama Mersinli Cemal ve Mustafa Kemal Paşa’nın vaktiyle arasının açılmasına neden olan Yahya Kaptan’la ilgilidir. Oylamanın muhteviyatı Kaptan’ın vatana olan hizmetleri karşısında ailesine maaş bağlanmasıyla ilgiliydi.⁵⁹⁴ İlgili kısımda değinildiği üzere Cemal Paşa konu hakkında oldukça fazla bilgilendirilmiş olmasına rağmen İstanbul tarafını tutmuş ve Yahya Kaptan’ın masum olmadığına

⁵⁹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 22, s.299-300.

⁵⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 22, s.320-359.

⁵⁹² TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 3, s.963.

⁵⁹³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 3, s.960-961.

⁵⁹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 24, s.48.

inanmıştı. İşbu ret oyundan daha iyi anlaşılacağı üzere Mersinli'nin Yahya Kaptan olayındaki kesin kanaat ve görüşleri sabit kalmıştı.

Mersinli Cemal Paşa 5 Mart 1923'teki gizli oturumda mevcut gündeme Fransa ile olan anlaşmanın ve güney sınırlarının neden dâhil edilmemiş olduğunu sordu.⁵⁹⁵ 6 Mart'taki gizli oturumda ise hükûmet ve muhalefet arasında bir proje sorunsalı doğdu. Ekseriyetle bir barış projesi olarak addedilen ancak çoğu söz alan mebus tarafından *içeriği tam açıklanamayan* olarak addedilmiş proje, Lozan Barış Antlaşması Projesiydi. Bu minvalde Cemal Paşa ve bazı mebuslar Meclis Riyasetinden: Suriye ve güney sınırları konusunun bilahare Fransızlarla halledilmek üzere projeden hariç bırakılmasını istemişlerdi.⁵⁹⁶

Mersinli Cemal Paşa 21 Mart 1923'te 3 aylık bir izin daha istemiş ve çoğunlukla bu talep kabul edilmişti.⁵⁹⁷ Cemal Paşa'nın Meclisteki son işiyse 26 Mart 1923 tarihlidir. Henüz beş gün önce izin almış olması düşünülürse, bu tarihte henüz izne ayrılmamıştır demek, yerine oy kullanırmıştır demekten daha makuldür. Oylama Gümüşhane Mebusu Mehmet Şükrü (Üçüncü/Üçüncüoğlu) Bey'in izniyle alakalı olup Cemal Paşa çekimser kalmıştır.⁵⁹⁸ Bu tarihten sonra da büyük bir olasılıkla izne çıkmış ve daha izin süresi dolmadan I. Dönem TBMM sona ermiş olduğundan TBMM'deki mebusluğu bu tarihten itibaren sona ermiştir. Bu durumda Mersinli Cemal Paşa 29 Aralık 1921'den 26 Mart 1923'e kadar fiili olarak toplam 1 yıl 3 ay, resmî olarak da 1 yıl 3 ay 21 gün süreyle mebusluk yapmıştır.

Mersinli Cemal Paşa'nın I. Dönem TBMM'deki işleri bugüne kadar sönük, iş görmemiş ve basit geçmiş şeklinde yorumlanmıştır. Ancak yukarıda kaydedilen ve aktarılmaya çalışılan bilgiler ışığında söylenilebilir ki bu ifadeler doğruluğu yansıtmamaktadır. Mersinli Cemal Paşa'nın Meclisteki işleri terim anlamıyla bir mebusun yapması gerekenleri çoğunlukla yaptığını gösterir. Meclis-i Mebusan günlerinin aksine birçok oylamada hazır bulunmuş,⁵⁹⁹ kişisel görüşlerini de ön plana çıkarttığı

⁵⁹⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 4, s.146.

⁵⁹⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 4, s.185.

⁵⁹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 28, s.88.

⁵⁹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 28, s.190.

⁵⁹⁹ Mersinli Cemal Paşa I. Dönem boyunca 59 oylamaya katılmış; 43 kabul, 7 ret ve 9 çekimser yönde oy kullanmıştır; TBMM Zabıt Ceridesi, C. 16, s.7-256; TBMM Zabıt Ceridesi, C. 17, s.158-194; TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, s.109-396; TBMM Zabıt Ceridesi, C. 23, s.130-434; TBMM Zabıt Ceridesi, C. 24, s.22-

olmuştur. Özellikle Mersinli Cemal Paşa'nın askerlik mesleğine olan bağlılığı ve bu noktada göstermiş olduğu hassasiyet konuşmalarında ön plana çıkmıştır. Mebusluk yaptığı dönem boyunca askerlikle alakası olan hemen her konuya katılım göstermiştir. Az konuşmasına rağmen konu askerlik olunca susmamış ve yeri geldiğinde onca kavga ve gürültüye rağmen esas konuyla daha çok alakadar olduğunu göstermiştir. Mersinli'nin partizanlık maksadıyla yapılmış olan iş ve söylemlere girmemiş olmasından dolayı sanki sönük ve basit bir mebusluk yaptığının söylenmesi pek sağlıklı bir yorum olmasa gerekir. Onun hayatına bir bütün olarak bakıldığı zaman da partizanlığa hiç katılmamış olduğu çok net gözükür. Bundan başka, yeri geldiği vakit makamlara aday olmaktan da çekinmemiştir. Bunların en önemlisi de Meclis ve ülke genelinde en üst makamlardan birine, vekâleten de olsa, aday olmuş olmasıdır. Mersinli Cemal Paşa'nın Nafia Vekâleti adaylığı belki tuhaf karşılanabilir ancak kendisinin daha askerlik görevinin ilk zamanlarından itibaren iâşe, ikmal ve geri hizmetlere cephe işlerinden daha çok önem verdiği ve ilerleyen zamanlarda ve ilgili kısımlarda görüleceği üzere coğrafyaya olan merakı ve bu konu hakkında bilimsel çalışmalar yapmaya çalışması, bu vekillikle olan ilgisini gayet iyi bir biçimde ortaya koyar. Neden az söz almış olduğuna gelinecek olursa, bu durumun onun tabiatının bir dışı vurumu olduğu çok açıktır. Hayatı boyunca 13 Nisan 1922'de yaptığı gibi uzun bir konuşmayı, bilinen kadarıyla hiçbir resmî makam ve yetkide yapmamıştır.

Mersinli Cemal Paşa mebusların doldurmak durumda olduğu tercümeihâl yani özgeçmiş sayfasını mebusluk dosyasında boş bırakmıştır.⁶⁰⁰ Genel olarak I. Dönem mebuslarının pek doldurmuş olmadığı bu sayfalar yine genel olarak daha sonraki dönemlerde doldurulmuş ve araştırmacıların en önemli ve birincil kaynağı olmuştur. Fakat Cemal Paşa 1939 yılında VI. Dönem mebusu olarak Meclise girdiğinde de bu sayfayı doldurmamıştır. Buna rağmen onun hakkındaki en orijinal bilgiler kendi el yazısıyla doldurmuş olduğu Meclis dosyasından alınmıştır.

Son olarak kaydedilmesi gereken bir husus; TBMM'nin Evrak ve Tahrirat Müdürü Necmettin Sahir (Sılan) Bey'in mebuslara yönelik yapmış olduğu bir ankettir.

501; TBMM Zabıt Ceridesi, C. 25, s.19-496; TBMM Zabıt Ceridesi, C. 26, s.207-344; TBMM Zabıt Ceridesi, C. 27, s.98-503; TBMM Zabıt Ceridesi, C. 28, s.190.

⁶⁰⁰ TBMM Tercümeihâl Kâğıdı, Sicil Numarası: 205.

Kütahya-Eskişehir yenilgisinin ardından başlayan bir moral bozukluğu Meclisin Kayseri'ye taşınmasını gündeme getirmiş ve Meclis bazı kimselerin Kayseri'ye giderek uygun bir binanın tespiti için çalışmalarına karar vermişti. Bu esnada Necmettin Sahir Bey Meclisin arşiv, evrak vesairesini de Kayseri'ye göndermişti.⁶⁰¹ Bu noktada Necmettin Sahir Bey, arşiv ve evrak tutma konusunda çok sevdiği bir işi yapmanın noksanlığı doğunca âdeti yalnız ve işsiz kalmıştı. Bu sebepten bahsi geçen anketi yapmaya karar vermiş, durumun iyileşmesiyle birlikte ara vermeyerek yıllar boyunca anketin cevaplarını arşivinde saklamıştı. Dönemdeki mebuslara *gelecekte ne beklediklerini* soran bu anket ancak Necmettin Sahir Sılan Bey'in ölümünden sonra onun varisleri tarafından ortaya çıkartılmış ve Ekim 1992'de Tarih Vakfına bağışlanarak anket ve cevaplarının kamuoyuna ulaşması sağlanmıştır.⁶⁰² Anketin sorusu ve Mersinli Cemal Paşa'nın cevabı, Paşa'nın hayatı ve düşünceleri için son derece önemli bir yeri işgal etmektedir:

“Ankara

18 Nisan 1922

Evvla milletimizi kendi şahsiyetine ve kendi mevcudiyet-i siyasiyesine dair bir fikir sahibi kılmalı. Hükûmetin müdirân-ı umuru (işleri yönetenler), milletin münevverleri, matbuat ve mektepleri bu fikri uyandırabilirler.

Saniyen; milletimiz tabii hududa malik olmalı. Tabii hududu olmayan milletler rahat edemezler. Bu hududu milletin zihninde kutsi bir anane hâline sokmak için müverrihler, şairler, edipler, memurlar, amirler çalışmalıdırlar.

Salisen; milletimizin iktisaden yükselmesine mâni olan esbap izale edilmelidir. "Siyasetin amûd-ı fikârîsi (omurga) iktisattır.

Rabian; Türk lisanı hududumuz dâhilinde taammüm etmeli. Muhtelif cemiyetlerin vicdanlarında gizli ve kuvvetli rabıta lisandır."

Isparta Mebusu

Mersinli Cemal⁶⁰³

⁶⁰¹ İlk Meclis- Birinci Dönem TBMM Milletvekillerinin Gelecekte Bekledikleri Anketi, [Elektronik Sürüm], TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, (Yay. Haz. Cihangir Gündoğdu), 2004, s.5.

⁶⁰² İlk Meclis- Birinci Dönem TBMM Milletvekillerinin Gelecekte Bekledikleri Anketi, s.5-6.

⁶⁰³ İlk Meclis- Birinci Dönem TBMM Milletvekillerinin Gelecekte Bekledikleri Anketi, s.188.

Mersinli Cemal Paşa'nın cevabı dört kategoriye ayrılmış ve dördünde de farklı fikir telakkilerini çok açık bir anlatımla sıralanmıştır. Bu cevabın 13 Nisan konuşmasından sonra olması da ayrı bir öneme sahiptir. Bir bütün olarak bu cevap incelendiğinde Mersinli Cemal Paşa'nın daha önce kaydedilmiş olan ve etrafı bazı fikir mütalaalarıyla çevrilmiş muhafazakârlığı yine görülmüştür. Ayrıca bu fikrinde özel olarak belirttiği Türk dili düşünceleri onun dil konusunda ne kadar önemli bir birikiminin olduğunu ve bu konuda yapmış olduğu ve olacağı birçok çalışmada kendisini göstermiştir.

3.3. Meclis İçi Çekişmeler: I. ve II. Grup

Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de açıldı.⁶⁰⁴ I. Dönem TBMM olağanüstü bir özelliğe sahipti. Savaş Meclisi olması hasebiyle teorikte düşünülen bir demokratik yapıyı içinde barındıramazdı. Buna rağmen Meclisin muhalif dinamikleri demokratik ortamı son derece müsait kılıyordu. Ancak Mustafa Kemal Paşa, cephedeki sıcak olayların hızlı karar verilmesi gereken bir mekanizmaya ihtiyaç olduğunu düşünüyor ve bu uğurda sonu alınamayan uzun tartışmaların önünü kesmek istiyordu.⁶⁰⁵ Bu maksatla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adını verdiği grubun oluşturulması için harekete geçti ve 10 Mayıs 1921 itibarıyla başında kendisinin bulunduğu ve mebusların çoğunluğunun katıldığı hâlde I. Grubu vücuda getirdi.⁶⁰⁶

Grubun Meclisteki ilk yankısı 16 Mayıs'ta Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey ile ortaya çıktı. Avni Bey grubun ötekileştirmeye müsait olduğunu, kendisinin ve yediden yetmişe bütün herkesin bahsedilen gruptakiler gibi aynı amaca inanmış ve hizmet etmiş olduklarını dile getirerek gruplaşmayı eleştirdi.⁶⁰⁷ Ancak grup olayının başlaması neticesinde muhalefette gruplaşmaya başlamıştı. I. Grup Türk siyasi hayatındaki bu sürecinden sonra Halk Fırkasına, Halk Fırkası da Cumhuriyet Halk Partisine devşirecekti.

ARMHG ya da I. Grubun kurulmasından sonra Hüseyin Avni, Selahattin (Köseoglu) ve Emin Bey, kendileri gibi bu grup dışında kalan ve daha doğrusu I. Grubun fikirleri dışına itilen mebuslar, kendileri gibi düşünenleri toparlamaya ve karşı bir grup

⁶⁰⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 1, s.2-3.

⁶⁰⁵ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi- Millî Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem 1919-1923*, I. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, [Elektronik Sürüm], s.291.

⁶⁰⁶ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi- Millî Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem 1919-1923*, I. Cilt, s.291-292.

⁶⁰⁷ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi- Millî Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem 1919-1923*, I. Cilt, s.293-294.

kurmaya çaba gösterdiler. İlk başlarda bu çalışmalar başarılı olamamış olsa da 1922 yılının başlarında II. Grubun meydana gelmesini başardılar.⁶⁰⁸

II. Grup üyeleri fikir birliğiyle ARMHG'ye karşı hareket geliştirmiş ve belirlemiş siyasi bir oluşum değildir. Yakın dönem Türk siyasi tarihi için oldukça karmaşık, karışık ve birbirinden farklı iddialara konu olmuş bir gruptur. Bahsedilen sebeplerin olmasına da şüphesiz, vakti zamanında ARMHG'nin siyasi ve politik söylemleri etkili olmuştur. Bu minvalde, görünürde II. Grubun mesul tutulduğu üç cihet vardır. Bunlar;

1. Yalnızca Mustafa Kemal Paşa'ya, onun görevlerine ve şahsiyetine karşı muhalefet edenlerin bu grupta toplanmış olması,
2. Yalnızca muhalefet etmeyi kendisine görev olarak addetmiş olarak sayılanların bu grupta toplanmış olması,
3. Saltanata ve hilafete sıkı sıkı bağlanmış olup irtica içinde dolananların bu grupta toplanmış olması.

Sayılan bu üç cihet görece olmakla beraber tamamen doğru değildir. Nitekim II. Grubun işlerine göz atıldığı zaman bunlar millî egemenlik konusunda son derece hassas davranmış ve I. Dönem TBMM'de ortamına göre son derece demokratik hareket etmeleriyle Meclisin canlanmasını sağladıkları gibi hareketlerinin gerçek yönlerini de ortaya koymuşlardır. Pek tabii olarak sayılan üç cihetin tamamı asılsız iddialar da değildir. II. Grup bir muhalif kanat olduğu için saltanata ve hilafete bağlı olup ARMHG'nin radikal kararları karşısında muhalefet etmiş olanların da bu gruba dâhil olmasına sebep olmuştur.

II. Grubun kamuoyuna açıkladığı esas bir programı olmamakla beraber gayriresmî bir programları bulunur.⁶⁰⁹ Programa göre II. Grup, dönemine göre oldukça geniş ve sanki siyasi bir parti gibi hükümler belirlemiştir. Bu noktada bu programın dikkatle incelemesi elzemdir;

Programın 1. maddesi Türkiye'yi devlet olarak kabul etmekte ve saltanat veya hilafetle ilgili herhangi bir savunmanın yapılmadığını göstermektedir. 2. madde, millî egemenliği esas almış, 3. madde Türkiye vatanını açıklamış ve 4. madde kişi hak ve özgürlüklerini vaat etmiştir. *Kişisel Hak Hükümleri* kısmında kişisel hak ve özgürlükleri

⁶⁰⁸ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi- Millî Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem 1919-1923*, I. Cilt, s.305.

⁶⁰⁹ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi- Millî Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem 1919-1923*, I. Cilt, s.305-307.

yinelenmiş; din, mezhep ve siyasi bölünmelerin olmayacağı ve herkesin vicdan özgürlüğüne sahip olduğu vurgulanmıştır.⁶¹⁰ Burada dikkati çeken nokta herkesi kanun önünde eşit saymış ve kimsenin birbirinden ayrılabilceği sıfat vesaireye sahip olmayacağını belirtmiş olmasına rağmen etnik ve ırki köken hakkında bir ilavenin tercih edilmemesi olmuştur. Belki de maddelerdeki açıklık bunu belirtmeyi gerektirmemiştir ve fakat tersi bir düşüncenin olmuş olması ihtimali de muhtemeldir.

Geri kalan hükümlerde Meclisin yetkisini yineleyerek millî egemenliğin önemi, hukukun nasıl olması gerektiği, eğitimin birleştirilmesini (kız çocuklarının eğitimi konusunda bir açıklama yoktur) ve iktisadın gerekliliğini vurgulamışlardır. Meclis hükümlerinde şeri hükümlere yer verilmiş ve uygulanması, ki buradaki şeri hükümler noktasında İslam dininin kaçınılması gereken yasaklar olarak bahsedilmiş olup Meclise bırakılmıştır. Bu vaziyette II. Grubun programı ile ARMHG'nin benimsediği ilkelerin karşılaştırılması gerekmektedir. Dönem itibarıyla bu karşılaştırma yapıldığı vakit aralarında neredeyse hiçbir fark olmadığı ortaya çıkmıştır. Nitekim iki grup arasında sorun doğurabilecek en muhtemel ilke laiklik olması gerekirken, dönem itibarıyla ARMHG'de de yüksek sesli bir laiklik söylemi olmamıştır. Bu sebepten II. Grubun programıyla ARMHG'nin ilkeleri karşılaştırıldığında iki zümrenin de aynı hedef ve doğrultuda ilerledikleri, ancak bu ilkeler dışındaki sebep ve kişisel karmaşalardan ötürü karşı karşıya geldikleri fazlasıyla açıktır. Mecliste saltanatın kaldırılması gündeme geldiğinde bile II. Grup üyeleri bu noktada âdeta birbirleriyle yarışmışlardır. Saltanatın kaldırılması noktasında grup içindeki koyu muhafazakâr kesimden ise tahmin edilen ölçüde bir tepki görülmemiştir.⁶¹¹

Bütün bunlara göre söylenebilir ki II. Grup; cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi, hukuktan yana ve fazlasıyla özgürlükçüdür. Fakat laik değildir. Bu konuyu Mersinli Cemal Paşa üzerinden dahi anlayabilmek son derece basittir. Yukarıda sayılanların tamamı Mersinli'de aynıyla geçerlidir. Fakat Mersinli Cemal Paşa'nın laik olmadığı da ortadadır. Mersinli Cemal Paşa'nın 13 Nisan konuşmasında askerlik hakkındaki düşünceleri tamamıyla dinîdir ve ona göre askerlik vazifesi *Allah'ın takdirine* ve *Peygamber'in sünnetine* dayanır. İlerleyen dönemlerde din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması

⁶¹⁰ Ahmet Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri- Millî Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s.134-140.

⁶¹¹ Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri- Millî Mücadele Döneminde Seçimler*, s.142-145.

hususuna kanaat getirmiş olmasına rağmen ona göre dinden kopamayacak durumlar ve olaylar da vardır. Unutulmamalıdır ki o dönemde cumhuriyet tartışma konusu olabiliyorken, henüz yüksek sesli bir laiklik söylemi ve tartışması gündeme dâhil değildir.

II. Grup, pek tabii muhalefet ekseninde iş görmüştür. Bu muhalefet basit ve etkisiz değil oldukça güçlü ve caydırıcıdır. Bu gruba dâhil olanların Meclis dışında kalması için özel bir çaba gösterilmesi onların muhalefet gücünü ortaya koyar.

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta II. Grup ve muhalif hareketlere önemli yer vermiştir. Hüseyin Rauf Orbay'ın üzerinden II. Grubu çok sert eleştirirken,⁶¹² Cemal Paşa'nın da içinde bulunduğu bir muhalif hareket için şunları demiştir:

*‘Başkumandanlık ve Erkânıharbiye Riyaseti, pek yerinde olarak, Ankara'yı karargâh edinmiştir. Görevini en iyi buradan yapmaktadır. İcabında ne vakit, nereye gideceğini kendisi takdir eder. Cephede bizzat meşgul, cephe kumandanı vardır. Lüzumsuz yere benim şahsen Ankara'dan uzaklaşmamı arzu etmekte mana yoktur. Erkânıharbiye Riyaseti ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Başkumandanın emri altında, Başkumandanlık Karargâhını teşkil etmektedir. Ayı ayrı değildir. Erkânıharbiye Reisi olan Fevzi Paşa hazretlerinin, Ankara'da bulundukça İcra Vekilleri Heyeti Reisliğini yapması bugünün zaruretlerindendir. Çünkü, onun yokluğunda, Refet Paşa, ona vekâleten İcra Vekilleri Heyeti Reisliği görevini yapmıştı. Başarılı olamamıştı. Vekiller Heyetinde anarşi vukua geldi. Vekiller toplanmaz oldu. Fevzi Paşa hazretlerinin dönmesi, vekillerin şikâyeti üzerine oldu. Orduyla alakalı yaptığımız işleri kontrol için Meclisin bir encümen teşkil etmesinde bir fenalık görmem. Fakat bu encümen benim riyasetim altında olur. Hakikaten, bu encümen, dediğim tarzda teşekkül etti. Eski Harbiye Nazırı Cemal Paşa da üye olarak seçildi. Diğer konularda, Refet Paşa ve emsalinin görüşleri desteklenmemişti. İşte, bu sebepten istifaya hazırlanan Refet Paşa, istifasını Rauf Bey'in istifasıyla aynı günde vermiş oluyor.’*⁶¹³

Meclisteki muhalefet hareketi pek tabii II. Grup ile başlamamıştır fakat II. Grup ile görece planlı ve disiplinli bir hâle dönüşmüştür. Bu noktada yönetimle muhalefetin arasında büyük olaylara sahne olmuş durumlar da meydana gelmiştir. Belki de bunların arasındaki en önemli olay Ali Şükrü Bey Cinayeti olmuştur.

⁶¹² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s.633-664.

⁶¹³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, s.632-633.

Ali Şükrü Bey Trabzon Mebusu olarak âdeta II. Grubun doğal bir üyesi konumundadır. Onun Mustafa Kemal Paşa'ya olan muhalefeti hat safhadadır ve fakat muhalefetindeki incelikler ve demeçler tamamıyla istenen ve planlanan Türkiye geleceğiyle uygunluk göstermektedir.⁶¹⁴

Ali Şükrü Bey Cinayeti hakkında birkaç iddia vardır. Bilinen şekliyle Şükrü Bey'in evine dönmemesi ve kayıp olduğunun anlaşılmasıyla kardeşinin Rauf Bey'e intikal etmesi olayın Meclise de intikal etmesine yol açarak muhalefette büyük bir infiale yol açıyor ve infialin büyümesi de cinayetin çözülmesi için yapılan çalışmaları hızlandırıyordu. Bu sebepten dolayı cinayet kısa süre sonra aydınlatılıyor ve Ali Şükrü Bey'in Topal Osman tarafından öldürüldüğü tespit ediliyordu.⁶¹⁵

Cinayetin aydınlatılmasından sonra Topal Osman Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle vurulmak suretiyle idam edilmiş ve fakat olayın siyasi bir cinayet olmasından ötürü ve Topal Osman'ın Mustafa Kemal Paşa'ya olan bağlılığı onun öldürülmediğine inanılmasına yol açarak Topal Osman'ın gömüldüğü yerden çıkartılmasına ve Meclis binasının önünde asılıp sergilenmesine neden olmuştu.⁶¹⁶ Burada oldukça ilginç bir kayıt vardır ki o da Topal Osman'ın cesedinin başsız olmasıdır.⁶¹⁷ Bir kayıta vurularak idam edildiği söylenmesine rağmen başka bir kayıta başsız bir şekilde ayağından asılarak sergilenmesinin söylenmesi, esasında bu siyasi cinayeti Topal Osman'ın tek başına işlemediği ve bu sebepten onun yerine bir başkasının kafasının kesilmek suretiyle cesede de Topal süsü verildiği yönünde kuşkular doğurmuştur.

Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi 1923 yılının Nisan başlarına denk gelmiştir. Mersinli Cemal Paşa bu sırada izinlidir ve kuvvetle muhtemel Isparta'ya gitmiştir. Bu sebepten Ali Şükrü Bey Olayı sonrasında yaşananlara şahit olmamıştır. Ancak bu konu üzerinde nasıl bir ruh hâline büründüğü ve kendisinin de içinde bulunduğu muhalefet grubunun bir üyesi olarak aynısının başına gelip gelmeyeceğini düşünmüş müdür bilinmemektedir. Bu olay hakkındaki düşünceleri de karanlıkta kalmıştır.

⁶¹⁴ Necmettin Alkan-Uğur Üçüncü, *Ali Şükrü Bey- Mücadeleyle Geçen Bir Ömür*, Kronik Kitap, İstanbul 2017, s.242-253.

⁶¹⁵ Alkan-Üçüncü, *Ali Şükrü Bey- Mücadeleyle Geçen Bir Ömür*, s.55-64.

⁶¹⁶ Alkan-Üçüncü, *Ali Şükrü Bey- Mücadeleyle Geçen Bir Ömür*, s.75-76.

⁶¹⁷ Alkan-Üçüncü, *Ali Şükrü Bey- Mücadeleyle Geçen Bir Ömür*, s.76.

Ali Şükrü Bey Olayı bardağı taşırmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve ARMHG, II. Gruptan tamamen kurtulmak ve elde ettikleri askerî zaferi kesin bir barış yapmak suretiyle taçlandırmak için sorunsuz ve kesinlikle muhalefetsiz bir Meclis isteyerek 16 Nisan 1923 tarihinde I. Dönem TBMM'sinin feshedilmesini sağlamışlardır. Böylelikle 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2 yıl 20 gün süreyle devam etmiş ve ilgili tarihte de tarihe intikal etmiştir.⁶¹⁸

⁶¹⁸ Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri- Millî Mücadele Döneminde Seçimler*, s.148-153.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MERSİNLİ CEMAL PAŞA’NIN KAYIP YILLARI

4. Kayıp Yıllar

Mersinli Cemal Paşa’nın hayatında çok fazla kayıp yıl vardır. Bu yılların çoğunluğu I. Dönem TBMM’den sonraki dönemde başlar. Bu dönemleri kendi içinde ikiye ayırabiliriz: Birinci Devre ve İkinci Devre.

Birinci Devre Meclis dışında kalmasıyla başlayıp meşhur İzmir Suikast teşebbüsünde kesilir. Olayın sonrasındaysa kayıp yıllar yeniden başlar. İkinci Devre olarak adlandırılan bu dönem 1926-1939 yıllarıdır ki yaklaşık on üç yıllık oldukça uzun bir süreçtir.

4.1. Birinci Devre: 1923-1926

Mersinli Cemal Paşa’nın askerlik ve mebusluk dışında bir özelliği daha vardır. O da onun yazarlığıdır. İşgalin bitmesi ve İstanbul’un temizlenmesiyle İstanbul Kadıköy’deki evine gittiği ve burada gerek ailesiyle vakit geçirdiği gerekse yazarlık yaptığı söylenebilir. Bu süreçte nasıl geçindiği sorusu biraz karmaşık olmakla beraber az da olsa emekli maaşı aldığı bilinmektedir.

Yıl aralığı olarak oğlu Mehmet Orhan Mersinli on bir, kızı Ayşe Nilüfer Mersinli beş yaşındadır. Burada kaydetmek gerekir ki Mersinli Cemal Paşa’nın Osmanlı tarihiyle ilgili kendisinde bulunan bilinç ve sevgidir. Nitekim tek başına Orhan Mersinli’nin aşağıdaki savın atılmasına yeterli olmayacakken kızının bir adını da Nilüfer koyması, Orhan’ın Orhan Gazi’den, Nilüfer’in de Nilüfer Hanım’dan geldiğini gözler önüne sermektedir.

Mehmet Orhan Mersinli’nin yaşantısı hakkında kendisinin el yazısıyla kaydetmiş olduğu özgeçmişi sayesinde bilgiye ulaşılmıştır. Buna göre Orhan Mersinli ilk ve orta eğitimini İstanbul’da almıştır. Devamında Robert Kolejini bitirmiş ve daha sonra Illinois Üniversitesinin Yol ve İnşaat bölümünden Yüksek Mühendis unvanını almıştır.⁶¹⁹ Böylelikle Orhan Mersinli’nin eğitim hayatının çoğunluğu Mersinli Cemal Paşa’nın kayıp yıllarına denk gelmiştir. Bu noktada Orhan Mersinli’nin eğitim masraflarını

⁶¹⁹ TBMM Arşivi Tercümeihâl Kâğıdı: Sicil Numarası: 183.

karşılayabilecek, hatta yurt dışında öğrenim görebilecek kadar bir ekonomik girdi-çıkıntının olduğu da saptanmıştır. Ayşe Nilüfer Mersinli hakkındaysa bir bilgi yoktur.

Mersinli Cemal Paşa 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına ⁶²⁰ katıldı. ⁶²¹ Bu fırka dâhilinde çok çalışmadı. Herhangi bir adaylık göstermediği gibi ufak yazım ve mektup olaylarıyla ilgilendi. Fırka adına Adana'ya giderek siyasi işler görmek istemişse de Şeyh Sait İsyanı ⁶²² patlak verdiğinden dolayı ülke genelindeki hassas durumu okuyabildi ve işlerini bırakarak İstanbul'a döndü. Paşa'nın TCF'deki faaliyetleri, kendisinin anlatımı olmamış olsaydı bilinemeyecek kadar sönük geçmişti.

4.2. İzmir Suikast Teşebbüsü

İzmir Suikast Teşebbüsü Mustafa Kemal Paşa'nın 1926 yılındaki İzmir gezisi sırasında planlanmış ve onun öldürülmesi hedeflenerek uygulaması düşünülmüş bir girişimdir. Girişimin öncesi ve sonrası oldukça karışık ve fazlaca iddialara sahne olmuş olmasından dolayı geniş bir tarihî hadise konumundadır.

İzmir Suikast Teşebbüsü köken olarak 1925 yılında Ankara'ya kadar uzanır. Ankara'daki girişimin yapılmama nedeni, olayın, kesin olmasa da yayılması ve duyulmuş olmasıdır. ⁶²³ Ankara planı yatınca bu sefer Bursa'da bir suikast için tertibat hazırlanmış fakat Bursa'da da bu işin yapılamayacağı ortaya çıkınca süreç İzmir'e kadar uzamıştır. ⁶²⁴

İttihat ve Terakki kendi kendisini feshettikten ve asıl liderlerinin yurtdışına gitmesi ve akabinde her biri suikast sonucu öldürülmesinden sonra dağılmış ve serpilmiş bir vaziyettedir. Çoğunluğu İstanbul'da olmakla beraber Millî Mücadele için Ankara'ya geçenler de vardır. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'yla olan mücadelelerini nihayete erdirmek ve pek tabii olarak ortada bir İttihat ve

⁶²⁰ Kâzım Karabekir Paşa'nın önderliğinde 1924 yılında kurulmuş ve dönemin ünlü muhalif simalarını barındırmış, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk ciddi muhalefet partisi. Üyeleri arasında; Ali Fuat Cebesoy, Cafer Tayyar Eğilmez, Rüştü Paşa, Rauf Orbay, Adnan Adıvar, İsmail Canbolat, Refet Bele ve Bekir Sami Kunduh gibi isimler vardı. Mersinli Cemal Paşa, 1924 yılında partiye üye olmuşsa da herhangi bir seçime katılmayarak, diğer isimlere nazaran daha etkisiz olmuştu. Buna rağmen Erik Jan Zürcher tarafından hazırlanan ve TCF için temel taşlardan kabul edilen çalışmada, Zürcher Mersinli Cemal Paşa'yı tanıtmıyor gibidir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet-Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul 2016; Mustafa Kemal Atatürk TCF için: “*En hain oluşum...*” tabirini kullanıyordu; Atatürk, *Nutuk*, C. III, s.889.

⁶²¹ Ermumcu, “I. Dönem TBMM’de Isparta Milletvekilleri ve Meclis Çalışmaları”, s.148.

⁶²² 1925 yılında ağırlıklı Kürt bölgelerinde çıkan hilafet taraftarlı bir ayaklanmadır. Ayaklanmanın Kürt bağımsızlığı içinde bir aracı olarak kullanıldığına dair tespitler vardır.

⁶²³ Vahdettin Engin, *Hesaplaşma*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, s.43, (Yayın yılı yok).

⁶²⁴ Engin, *Hesaplaşma*, s.43-50.

Terakki varsa yönetim de onların olmalıdır düşüncesiyle eski zihniyetlerinin akislerini canlandırmak istemişlerdir. Bu noktada Ankara'da ve Bursa'da bir girişim yapılamayacağından Paşa'nın İzmir gezisi en makul nokta olarak görülmüştü. İzmir'in suikast için seçilmesi de pek manidar olsa gerektir.

Suikast için öne çıkan belirli isimler vardır. Bunlar I. Dönem TBMM'de sesi oldukça gür çıkan ve Mustafa Kemal Paşa'ya en ateşli muhalif mebuslardan birisi olarak bilinen esbak Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey'dir. Diğer öne çıkan isimler tetikçi olarak Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'tur. Planlayıcı, azmettirici, destek çıkıcı olarak ismi zikredilen kişilerse; Şükrü Bey, Sarı Efe Edip⁶²⁵ ve Giritli Şevki'dir. Planlanan harekete göre cürmü işleyecek olanlar Gaffarzade Otel'i'nin civarında Mustafa Kemal Paşa'nın geçtiği sırada silahlar ve gerekirse bombalar ateşleyerek Paşa'yı kesin surette öldürecek ve akabinde Sakız Adasına kaçacaklardır.⁶²⁶ Gerisinde gerçekleşecek olayların İstanbul'daki aksi ise Ali Fuat Paşa'nın Polis Müdürü Ekrem Bey'in öldürülmesinden sonra yönetime el koymasıyla gerçekleştirilecekmiş. Burada doğrulama ve tetkik için yapılan çalışmalarda Ali Fuat Paşa gazetecilere göre Ekrem Bey'in evinin önünde gezmiş. Ayrıca, Kara Kemal ve Cavit Bey ilgili iş ve işler için para yardımlarında bulunmuş.⁶²⁷

Giritli Şevki'nin durumu ihbar etmesi üzerine olay açığa kavuşmuş ve Aralık 1925'ten beri etrafta sürekli dolaşan suikast dedikoduları nihayete ermişti.⁶²⁸ Suikast girişimin zanlıları bellidir. Suçlular ortadadır ve suç aletleriyle yakalanmışlardır. Fakat olay burada kapanamayacak kadar geniş bir yelpazeye sahiptir.

Teşebbüsün failleri yakalandıktan hemen sonra geni çaplı tutuklamalar başlatıldı. İzmir Valisi Kâzım (Dirik) Bey'in haber vermesi üzerine İstanbul'a giden Sarı Efe Edip ve Saruhan Mebusu Abidin Bey yakalandı.⁶²⁹ Akabinde esbak Maliye Nazırı Cavit, Ergani Mebusu İhsan, Bursa Mebusu Necati (Kurtuluş), İstanbul Mebusu İsmail Canbolat, Sivas Mebusu Halis Turgut, Erzincan Mebusu Sabit (Sağiroğlu), Ardahan Mebusu Hilmi Bey ile Refet (Bele), Ali Fuat (Cebesoy), Cafer Tayyar (Eğilmez) ve Rüştü Paşa tutuklanarak İzmir'e gönderildi.⁶³⁰ 19 Haziran'da da Kâzım Karabekir Paşa

⁶²⁵ Edip Bey mahkeme sırasında kendisinin Kâzım Karabekir'in adamı olduğunu ve bu suikast tertibatının öğrenilmesinden sonra içeriye sızmış bir casus olduğunu iddia etmişti.

⁶²⁶ Engin, *Hesaplaşma*, s.52.

⁶²⁷ Azmi Nihat Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Temel Yayınları, İstanbul 1971, s.31-32.

⁶²⁸ Engin, *Hesaplaşma*, s.53.

⁶²⁹ Engin, *Hesaplaşma*, s.70.

⁶³⁰ Engin, *Hesaplaşma*, s.71.

Ankara’da gözaltına alındı. ⁶³¹ İsmet Paşa’nın araya girmesiyle Kâzım Paşa’nın alınmasına engel olunmuştur ancak Mustafa Kemal Paşa Kâzım Paşa’nın ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının işin içinde olduğuna emindir. İsmet Paşa’nın müdahalesi yeterli olmadığından Kâzım Paşa 22 Haziran’da sanık olarak İzmir’e gönderildi. ⁶³² Mersinli Cemal Paşa’nın nasıl tutuklandığı hakkında sarih bilgilere ulaşılammıştır. ⁶³³

Hükûmetin suikast girişimi için resmî duyurusu şöyledir:

*‘‘Reisicumhurun seyahatleri esnasında İzmir’de tatbik olunmak üzere bir suikast tertip edildiği keşfedilerek failler silahları ve bombaları ve hazırlıklarıyla Reisicumhurun varışından önce tevkif edilmişlerdir.’’*⁶³⁴

İstiklal Mahkemesinin duyurusu da şöyledir:

‘‘16 Haziran 1926 Çarşamba günü İzmir’e hareket etmek üzere seyahatte bulunan Gazi hazretlerine bir suikast tertip edildiğinin yerel yönetimce haber alınması üzerine bu meşum kastı icraya memur olanlar silah ve bombalar gibi vasıtalarıyla birlikte Gazi hazretlerinin hareketinden evvel olay üzerinde derdest olunmuşlardır. Suikastı fiilen icraya memur edilmiş olanların başında eski Lazistan Mebusu Ziya Hurşit vardır. Bunun yanında İstanbul’dan beraberinde getirdiği birçok sabıkası olan eshabından birkaç şerir ile Sarı Efe denilen jandarma emeklisi Edip ve buna mensup birkaç şahıs bulunmaktadır. Tetkikat ve tahkikat ile şimdiye kadar tecelli eden safhaya nazaran bu tertibatın kapatılmış Terakkiperver Fırka genel merkez üyelerinden harici teşkilata memur İzmit Mebusu Şükrü Bey de dâhil olduğu hâlde İstanbul’da içtimalar ve müzakereler neticesinde tasmim ve ihzar edildiği, Reisicumhurun İzmir’e gelmeleriyle tatbikata geçilmek üzere Ziya Hurşit ve İzmir’de bulunan Sarı Efe ve mensuplarının, faaliyet sahasına sevk olundukları anlaşılmıştır. Daha evvel kış aylarında bu kişiler tarafından suikastın icrası hususunda isimleri malum olmuş bulunan kimselerin hanelerinde içtimalar ve müzakereler yapıldığı ve fakat araya engelleyici nedenler girdiğine binaen

⁶³¹ İnönü, *Hatıralar*, s.474; Gülsün Bilgehan, *Mevhibe- Çankaya’nın Hanımefendi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2015, s.197-198.

⁶³² Engin, *Hesaplaşma*, s.71-72; İsmet İnönü’nün ilerleyen zaman içerisinde İstiklal Mahkemesi tarafından tutuklanması için emir çıktığı ancak Mustafa Kemal Paşa’nın araya girmesiyle bu tutuklamanın gerçekleşmediğine dair iddialar vardır. İnönü, hatıralarında kendisine yöneltilen ister doğru ister yanlış olsun birçok iddiayı hiç kaydetmediği için bu iddialar karşısında da bir kayıt yapmamıştır.

⁶³³ CBA, 01014993/568125.

⁶³⁴ Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, s.24.

filin zamanının tehir olunduğu ve meselenin, isimleri zikredilen Şükrü, Ziya Hurşit ve Sarı Efe Edip Beylere şahsi tasdim ve teşebbüslerinden ziyade gizli komite halinde icrayı faaliyet eden bu siyasi zümrenin ittihaz ettiği karar ve program cümlesinden ve aynı zamanda taklib-i hükûmet gaye ve maksadını istihdaf eden siyasi bir suikast olduğu anlaşılmaktadır.

Mücrimlerin tevkifleri esnasında elde edilmiş olup bu hususta istimal edilecek olan silah ve bombalarla suikastçıların ihtiyaçlarını temin eyleyecek meblağların İstanbul'da tedarik edilerek vapura kadar getirildiği ve suikastı deruhte edenlere tevdi olunduğu itirafları vakıa cümlesindendir.

Kurtulmuş, istiklale ermiş, ilerleme ve teali yoluna girmiş olan aziz vatanın huzur ve sükûnunu kanla ihlal ve Reisicumhuru izaleye ve hükûmet-i taklibe matuf bulunan ve en deni şahsi ihtirasların mahsulü olan bu suikast ve bu tertibat, mahiyeti maddiye ve manevisi itibarıyla doğrudan doğruya vatanın hayat ve istiklaline ve selametine tevcih edilmiş bir elim ve uğursuz bir olaydır.

Bu caniler, fiil ve maksadın muhakemesine millet önünde başlayacağız. Muhakeme aşamaları kamuoyuna daha sonra açıklanacaktır. ⁶³⁵

Göz önünde olanların kim olduğu, daha doğrusu tetikçilerin kim olduğu bellidir. Fakat daha önemli olanı göz önünde olmayanlar, perdenin arkasındaki azmettiricilerdir. İddiaya göre olay İstanbul'da ve İttihatçılar tarafından kararlaştırılmıştı. Mehmet Cavit Bey'in evinde toplantılar olmuş, İttihat ve Terakkinin bundan sonraki geleceği ve diriltilmesi bir numaralı hesap olmuştu. ⁶³⁶ Ancak burada bir noktainazar dikkati çekmektedir ki Mersinli Cemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa ve Refet Paşa gibi isimlerin İttihat ve Terakkiyi neden yeniden diriltilmek istediğidir. Sonuçta hepsi tutuklanmış ve girişimle alakalı tutulmuştu. ⁶³⁷

Teşebbüse basın yakından alaka gösteriyordu. Olayın duyulmasından itibaren gün gün haber yapılıyor, İzmir'e gönderilenler ve İstiklal Mahkemesinin işleriyle kararları olduğu gibi aktarılmaya çalışılıyordu. ⁶³⁸ Mahkemenin ilerlemesi ve olaylar hakkında

⁶³⁵ Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, s.41-43.

⁶³⁶ Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, s.43-44.

⁶³⁷ CBA, 01014992/564039.

⁶³⁸ Cumhuriyet, 26 Haziran 1926, Numara: 764; Cumhuriyet, 27 Haziran 1926, Numara: 765; Cumhuriyet, 28 Haziran 1926, Numara: 766.

daha çok bilginin edinilmesiyle de basında yer alan sözcükler sertleşiyor, kamuoyuna yönelik gerçekleştirilen algı hassas durumlara indirgeniyordu.⁶³⁹

Mersinli Cemal Paşa'nın neden yargılandığı ve neden beraat ettiği önemli bir sorudur. Onun yargılanma sebebi, Savcı Necip Ali (Küçüka) Bey'in 8 Temmuz tarihinde; Mersinli Cemal Paşa ve birkaç kişinin suikast olayının duyulmasından sonra Refet Paşa'nın evinde toplanmaları⁶⁴⁰ şeklinde gösterilmişti. Buna göre Paşa'nın teşebbüs ile alakalı olarak yalnızca bir kere adı geçer. Onun dışındaki araştırmaların tamamı Paşa'nın TCF'yle olan ilişkisinden ibarettir.

9 Temmuz'da Cumhuriyet gazetesinin manşetinde Mersinli Cemal Paşa'nın muhakemesinin başladığı bildiriliyordu.⁶⁴¹ Aynı gün tarihli gazetenin üçüncü sayfasında muhakeme metni de paylaşılmıştı. Muhakemeyi yapan Mersinli'nin Malta'dan sürgün arkadaşı Ali Çetinkaya idi. Rejimin kuvvetli destekçisi olan Ali Çetinkaya, muhakeme boyunca Mersinli Cemal Paşa'ya karşı çok saygılıydı:

‘Reis:

- *Paşa'm, evvelce II. Gruba seçilmiş idiniz. Sonra Terakkiperver Fırkasına girdiniz, II. Grup'un Terakkiperver Fırkasına dâhil olması için arkadaşlara bir tamim yazıyorsunuz. Bu suretle toplanmak hak ve yetkisini üzerinize alıyorsunuz. Grup mevcudiyetini muhafaza ediyor muydu?*
- *Toplanmağa yetkisi yoktu. Böyle bir fırka toplanıyor, isterseniz giriniz, diye yazdık. II. Grup'un dışarıda teşkilatı yoktu.*
- *Hâlbuki II. Grubu davet ediyorsunuz? Aklınıza nereden geldi?*
- *Hayır. Yazdığımız zatı davet ediyoruz. Arzu ederse girer, zorlama yoktur.*
- *Bu davet yetkisini nerede alıyorsunuz? Meclis dağıldıktan sonra, isterlerse bu fırkaya girerler, diyorsunuz, bunu ne suretle düşünüyorsunuz?*
- *Arkadaşlarımın ne zaman girdiğini bilmiyorum. Arkadaşlarla hep birlikte düşündük, yazdık. Bana Rauf (Orbay) Bey, bu fırkaya girer misin, dedi. Ben de girerim, dedim.*

⁶³⁹ Cumhuriyet, 8 Temmuz 1926, Numara: 776.

⁶⁴⁰ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Doğan Kitap, İstanbul 2018, s.500-501.

⁶⁴¹ Cumhuriyet, 9 Temmuz 1926, Numara: 777, s.1.

- *Ne zamandı?*
- *Fırkanın kurulmasından on beş gün sonra girdim.*

(Müteakiben, kendisine Salih Hoca'ya yazılmış mektup gösterildi. Reis Bey sordu)

- *Bu kâğıt ne suretle yazıldı, nerede kaleme alındı?*
- *Bilmiyorum, bana gösterdiler, imzaladık.*
- *Rauf Bey'in teklifi üzerine size bir program verdiler mi?*
- *Hayır, programı kendisi verdi. Ben bu programı kendim okudum.*
- *Toplanıp görüşme olmadı mı?*
- *Hayır.*

(Burada beyanname tarzındaki mektup okundu. Reis sordu)

- *Birtakım münakaşalardan sonra arkadaşlarınızın bu fırkaya dâhil olmalarını istiyorsunuz. Grubunuzun programı var mıydı?*
- *Nizamname vardı. Esasları(nda) birlik kalındığından ve genel oy hakkı meselesi, adliyenin ıslahı, memurların siyasete karışmaması gibi esaslar beni fırkanın programına ikna ettiğinden, fırkaya dâhil olmayı uygun gördüm.*
- *Arkadaşlarınızla Kara Kemal arasında müzakere cereyan ettiğiniz sırrınız var mı, Terakkiperver Fırkanın ne suretle teşkil ettiğini öğrenmek istiyoruz. Selahattin (Köseoğlu) Bey'in evinde, Kara Kemal planladıklarını söylemediler mi?*
- *Hayır, söylemediler.*
- *Maalesef, biliyorsunuz. Yerinde inceledik, böyle olmuştur. Bu suretle de onlar iştirak etmişlerdir. Burada imzanız var ve her şeyi kabul etmişsiniz.*
- *Bendeniz arz edeyim: Gayet dürüst hareket yaptım. I. Meclisin dışında teşkilat olmayacaktı. O suretle kaldım. Meclisin feshinden sonra siyasetle alakadar olmadım. Fırkanın kapatılmasından sonra da siyasetle uğraşmadım.*
- *Terakkiperverlerin mutemetlik görevini deruhte ettiniz.*

- *Evet, Adana'ya gittim. Seçim dairem yoktu. İki arkadaşla görüştüm. Doğu'da isyan çıktı. Vaziyeti gördüm, siyasi işlerin şimdilik olmayacağını gördüm, döndüm.*
- *İstifa ettiniz mi?*
- *O sırada fırka kapatıldı.*
- *Kara Kemal'i nereden tanırırsınız?*
- *Malta'dan tanırım.*
- *Hafız Mehmet'i?*
- *Birinci Meclisten tanırım. İstanbul'da kimseyle temasım yoktur.*
- *Necati, arkadaşlarınız ile müzakerede bulunmuş. II. Grup namına davet yapanlar Kara Kemal'le görüşmüşler, isyana yardım temennisinde bulunmuşlar. Ne dersiniz?*
- *Bendenizin böyle bir şeyden haberim yoktur.*⁶⁴²

Yargılamada görüldüğü üzere mahkeme oldukça ilginç ve tuhaf ilerlemiştir. Sorulan sorular ortadadır. Mersinli Cemal Paşa'nın tutuklanmasındaki esas sebep sanki muhalif olmasındandır. Zaten ilerleyen süreçteki İstiklal Mahkemesi tuhaflığı sona ermiş değildir. Necip Ali Bey öyle bir iddianame okumuştur ki konu teşebbüs iken zaman yolculuğuna uğrayarak Birinci Dünya Harbi'ne kadar uzanmıştı.⁶⁴³

Yapılan savunmalar ve nihayete eren duruşmalarla birlikte mahkemenin kararnamesi şöyleydi:

“Şeyh Said İsyanı'nın bastırılmasından sonra memlekette başlayan tabii sükûn ve emniyetin tesiri altında ümitsizliğe düşen şu gizli zümrenin (İttihatçılarla onlardan yana olanların) nihayet vatanın hayat ve istiklal simgesi olan Reisicumhur hazretlerinin hayatlarını ifna etmek suretiyle hükûmeti düşürme ve değiştirme işine karar verdikleri ve bu suretle nasıl bir akıbete maruz kalınacağını tasavvur edemeyerek vatanın idaresini ellerine geçirmek sevdasına kapılmışlar ve bu niyetleri, giriştikleri kötü teşebbüsle sübut

⁶⁴² Cumhuriyet, 9 Temmuz 1926, Numara: 777, s.3; İbrahim Uyar, *İzmir Basınına Göre Atatürk'e İzmir Suikastı (1926)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011, s.146-147.

⁶⁴³ Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, s.146-156.

mertebesine varmıştır. Binaenaleyh, sanıklardan İzmit Mebusu Şükrü, Sivas Mebusu Halis Turgut, İstanbul Mebusu İsmail Canbolat, Erzurum Mebusu Rüştü, Lazistan sabık Mebusu Ziya Hurşit ve sabık Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, Sarı Efe namıyla maruf Edip, teğmenlikten emekli Çopur Hilmi, baytar miralaylığından emekli Rasim, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, sabık Ankara Valisi Abdülkadir ve sabık İaşe Nazırı Kara Kemal'in vaki hareketleri Ceza Kanunu'nun 55. ve 57. maddelerine dayanarak, isimleri yukarıda mukarrer olan on beş şahıstan Abdülkadir ve Kara Kemal'in gıyaplarında ve on üçünün dahi vicahlarında olmak üzere idamlarına ve Sürmeneli Vahap'ın dahi vaki hareketi mezkûr Kanun'un 58. maddesine göre on sene kalebentliğe ve yürürlüğe, yeni Kanun'un özel maddesine göre de bu kalebentliğinin muvakkat sürgüne tahviliyle, sürgün yerinin Konya olmak üzere tayinine ve Erzincan Mebusu İhsan, sabık Ardahan Mebusu Hilmi, sabık Maliye Nazırı Cavid, sabık Mersin Mebusu Selahaddin, sabık İzmir Valisi Rahmi, İstanbul Mebusu Rauf, sabık İstanbul Mebusu Doktor Adnan Bey'in işbu davanın mütemmim bir safhası olmak üzere bu davadan tefriki ve vaki cürümlerde bir günah methal ve müşareketleri anlaşılmayan Ordu Mebusu Faik ve yine mebus olan Sabit, Halet, Feridun Fikri, Kâmil Zeki, Bekir, Sami, Besim Necati, Münir Hüsrev Beylerle Kâzım Karabekir, Ali Fuad, Cafer Tayyar, Refet ve Mersinli Cemal Paşa'nın sabık Erzurum Mebusu Necati ve Mebus Ahmet Nafiz Beyler ve Torbalılı Emin, Trabzonlu Naciye Nimet, Sürmeneli Keleş Mehmet, Bahçıvan İdris, Şakir Çavuş ve İhtiyat Zabiti Bahattin ile Giritli Hüseyin oğlu Mustafa'nın beraatlarına müttefikan karar verildi.'⁶⁴⁴

Bu kararname ile İzmir Suikast Teşebbüsü davası sonuçlanmış ve bazı isimler Ankara'da yargılanmak üzere mahkemenin İzmir ayağı sona ermişti.⁶⁴⁵

Teşebbüs günlerinde önemli bilgiler vermesi açısından birkaç anının aynen paylaşılması munasip olmalıdır. İlk olarak Ali Kılıç karar günü olanları şöyle anlatmış:

‘İstiklal Mahkemesi'nin çalışmakta olduğu İzmir'deki Elhamra Sineması önünü 13 Temmuz 1926 günü yoğun bir kalabalık doldurmuştu. Mahkemenin kararları açıklanacaktı. Jandarmaların yoğun kalabalıkta güçlüklerle açabildikleri yoldan getirdikleri sanıklar saat 13.00'te mahkeme salonuna alındı ve yerlerine oturtuldular.

⁶⁴⁴ Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, s.155-156.

⁶⁴⁵ İzmir Suikast Teşebbüsü ile ilgili birisi İzmir birisi Ankara olmak üzere tertip edilmiş iki ayrı mahkeme görülmüştür. İzmir'de suikast girişiminden yargılamalar yapılmışken, Ankara'da İttihatçıların yargılaması yapılmıştır. Ankara mahkemesi yargılamaları İttihatçılığın tasfiyesi olarak bilinir.

Sanık Paşalar salona alınırken en önde Refet Paşa yürüyordu. Mersinli Cemal, Kâzım Karabekir, Cafer Tayyar ve Ali Fuat Paşa hemen onun arkasındaydı. Mahkemede görevli zabıt ve jandarmalar, her zaman olduğu gibi Paşalar salona girerken selama durdular. Sanıklar, yakınları ve mahkemeyi izleyen meraklılar heyecan içindeydiler. Sanıkların henüz tamamı salona alınmadan, önde reisimiz Ali Çetinkaya, Hâkimler Heyeti olarak yerimizi aldık. Reis ‘Mahkemenin kararı okunacaktır’ dedi. Herkes ayağa kalktı. Kâtip kararı okumağa başladı.’⁶⁴⁶

Diğer paylaşım Ali Fuat Cebesoy’dan gelmiştir:

‘İdama mahkûm edilenler çıkarıldıktan sonra bizi de mahkemenin cereyan ettiği sinema binasının yanındaki ambara götürdüler. Beklemeye başladık. Herkeste bir şaşkınlık hâli vardı. Niçin buraya getirildiğimizi de anlayamıyorduk. Bizi tekrar mahkeme huzuruna mı çıkaracaklardı? Yoksa, mahkeme heyeti bizi bir müddet daha tereddüt ve endişe içinde tutmakla beraat sevincini geciktirmek mi istiyordu? Ambarda gelişi güzel bir yer bulup oturmuştuk. Ben tesadüfen Mersinli Cemal ve Kâzım Paşa’nın arasına oturmuştum. Hepimiz perişan olmuş bir ruh hâli içindeydik. Omuzlarımız âdeta çökmüştü. Ağzımızı bıçak açmıyordu. Büyük bir felaketten kurtulabildiğimize inanamıyorduk. Sağımda oturan Cemal Paşa ancak benim işitebileceğim bir sesle:

- Paşa, beraat ettiğimize inanalım mı?

Diye sordu. Şu cevabı verdim:

- İnanmayıp da ne yapacağız?

Karabekir Paşa fısıltılarımıza kulak kabartmıştı. Sözlerimi tekrarladı:

- İnanmayıp da ne yapacağız?

Bir aydan beri paşa rütbesine yükselmiş, şerefli bir asker oluşumuz, teşrii masuniyetimiz, mazideki hizmetlerimiz, şahsiyetimiz, hepsi unutulmuştu. Haksızca ve saygısızca yapılan muamelelerin izleri derin ve köklüydü. Bu muameleler bizi o kadar yıpratmış, istikbal hakkında o kadar ümitsizliğe düşürmüştü ki hiçbir şeye inanamaz hâle gelmiştik... Biz ki Gazi’yi çocukluğundan (Ali Fuat Cebesoy için geçerli) beri tanıyan ve

⁶⁴⁶ Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları, s.477.

onunla şahsi dostluklarımız olan şahsiyetlerdik, bu ithamlarla, vefa, sadakat, dürüstlük gibi hasletlerden mahrum insanlar olarak damgalanıyorduk. ⁶⁴⁷

Cebesoy'un anlatımlarının devamında kendisinin söylediği gibi onunla çocukluk arkadaşı olmasının getirisi, olaydan sekiz ay sonra Gazi'nin şu sözleriyle açığa çıkıyordu:

'Paşaları senin hatırın için affettirdim.' ⁶⁴⁸

Paşaların affedilmesi veya idam edilmemesi olayı birbirinden farklı iddialarla desteklenmiştir. Bir iddia Kâzım Karabekir'in damadı Faruk Özerengin'den gelmiştir. İddiaya göre mahkemeden bir türlü karar çıkmaması ve özellikle Kâzım Paşa olmak üzere bazı önemli Paşaların (Mersinli Cemal Paşa'dan herhangi bir söz edilmemiştir) bulunması bazı zabitanı harekete geçirerek isyan ettirmiş. İddiaya göre zabitan mahkeme heyetini, Paşalara idam çıkması dahilinde öldürecekmiş. ⁶⁴⁹

Bir başka iddiaya göre de Mustafa Kemal Paşa Fahrettin Altay'a ve İsmet İnönü'ye bu konuyu sormuş ve Altay sessiz kalırken İnönü Paşaların asılmasını doğru bulmamış. Bunun üzerine Atatürk, Paşalar asılmazsa *kendi geleceklerinin garantisi* durumuna işaret etmişse de İnönü Paşaların asılmaması için Atatürk'ü ikna etmiş. ⁶⁵⁰ İddiaların hangisi doğru hangisi yanlış olursa olsun İstiklal Mahkemelerinin özlük yapısı gereğince hukuki bir cihete dayanmadığı ortadadır. Nitekim mahkemeler dönem ve şartlar içerisinde değiştirilmesi ve manipüle edilmesi son derece kolay olan adli bir organdır. İzmir'deki duruşmalar ve davalar özellikle bazı isimler için son derece adaletsiz olmuştur. Yukarıdaki iddialar ve daha fazla iddia bir araya getirilip incelendiğinde, hepsinde mahkemenin esasen bağımsız bir karar almadığı çok bariz bellidir. En nihayetinde davanın Ankara'da İttihatçı tasfiyesi hâline bürünmesi durumun bir rejim

⁶⁴⁷ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasî Hâtıralar*, C. 2, (Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 2002, s.227-228.

⁶⁴⁸ Cebesoy, *Siyasî Hâtıralar*, C. 2, s.234; Paşaların Ali Fuat Cebesoy'un hatırına affedilmesi birçok defa dönemin önemli simaları tarafından anılar vasıtasıyla kaydedilmiş. Bunlardan önemli bir tanesi de Behiç Erkin'in anılarıdır. Erkin, ilgili kısımda ve anılarının tamamında Mersinli Cemal Paşa'dan hiç söz etmemekle beraber, İzmir olayından ötürü Paşaların Ali Fuat Cebesoy'un hatırına affedilmiş olduğunu kaydetmiş. Ayrıca Erkin, ilgili konudaki yorumunda Ali Çetinkaya'nın vaktiyle Milli Mücadele'ye düşman olan Osmanlı Dâhiliye Nazırı Ali Kemal ile olan yakınlığından dolayı mahkeme de başkanlık yapmasını tenkit etmiş; Behiç Erkin, *Hâtırat 1876-1958*, (Yay. Haz. Ali Birinci), TTK Yayınları, Ankara 2019, s.272-273.

⁶⁴⁹ *İstiklâl Mahkemeleri Adil miydi? İzmir Suikastı- İddianame ve Kâzım Karabekir'in Savunması*, (Yay. Haz. Sümer Kılıç), Emre Yayınları, İstanbul 1994, s.229-230.

⁶⁵⁰ Hakan Özoğlu, *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası- 150'likler, Takrir-i Sükûn ve İzmir Suikastı*, (Çev. Zuhâl Bilgin), Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s.181.

otoritesi sağlamlaştırılması olduğunu rahatlıkla ortaya koymaktadır.⁶⁵¹ Bu tarihten itibaren Atatürk İnkılapları'nın hız kazanması ve geçmiş dönem muhalefetin tamamının bastırılması ve sindirilmesi de savı destekler konumdadır.⁶⁵² Savı destekleyen diğer bir destekleyici gerçeklik de Gazi Paşa'nın ölümü ve İsmet İnönü'nün başa gelmesiyle muhalif isimlerin Meclise tekrar girebilmesinin önünün açılmasıdır.

4.3. İkinci Devre: 1926-1939

İzmir Suikast Teşebbüsü yargılamalarından sonra Paşalardan hiçbiri orduya veya siyasete dönememişlerdi. Bu noktada onların emeklilikleri söz konusu olmuş olduğundan İzmir'den sonra ortaya çıkan ilk temas da bu sebepten olmuştu. Emeklilik durumu en karmaşık olan kişi de Mersinli Cemal Paşa'ydı. Nitekim kendisinin emekliliği 22 Mart 1920 yılında ilk defa ortaya çıkmıştı. Türkiye Cumhuriyeti Devleti ise bu emekliliği kabul etmiyordu. Buradan doğan karışıklıklar, Mersinli Cemal Paşa'nın alacağı maaşın eski ve yeni kanunlarla birlikte birbirine dolanmasına sebep olmuş ve Mersinli Cemal Paşa'da bu durumdan dolayı bizatihi TBMM'ye başvuruda bulunmuştu. Bu konu 19 Mayıs 1927'de Meclis tarafından görüşülmüş ancak ortak bir karara varılamadığı için Bütçe Encümenine gönderilmişti.⁶⁵³

Mersinli Cemal Paşa'nın 1927'den 1939'a kadar ne yaptığı konusunda kesin bilgiler söz konusu değildir. Malta'da sürgündeyken ve ilk kayıp devresi dönemlerinde TCF dışında yapmış olduğu araştırmacılık ve yazarlık işleriyle ilgilenmiş olması en kuvvetli ihtimaldir. Bu hususta onun yazar kişiliğiyle alakalıdır. Mersinli Cemal Paşa'nın ulaşılabilmiş eserlerinin birçoğu bu devrede kaleme alınmış olmalıdır. Yayınlandığı bilinen bütün eserleriyse yeniden Meclise döndüğü yıllara denk gelmiştir.

4.4. Mersinli Cemal Paşa'nın Son Dönemleri

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Reisicumhuru Mustafa Kemal Atatürk 10 Kasım 1938 yılında hayatını kaybetti. 11 Kasım 1938'de TBMM yeni Reisicumhur seçimlerini yaparak⁶⁵⁴ tek aday olan Malatya Mebusu İsmet İnönü'yü Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Reisicumhuru seçti.⁶⁵⁵

⁶⁵¹ İnönü, *Hatıralar*, s.482-486.

⁶⁵² Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı- Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s.77-81.

⁶⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 32, s.187-189.

⁶⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 27, s.16.

⁶⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 27, s.17.

Atatürk Dönemi'ndeki son Başvekil Celal Bayar idi. İsmet İnönü'nün Reiscumhur seçilmesiyle birlikte bu hükûmet usulünce istifasını veriyordu⁶⁵⁶ fakat İnönü, kurulacak olan yeni hükûmetin yine Celal Bayar'ın üzerinde olmasını istiyordu.⁶⁵⁷

İsmet İnönü'nün Reiscumhurluğu dünyanın karmakarışık olduğu ve İkinci Dünya Savaşı'nın çok yakın bir zamanda patlak vereceği bir döneme denk gelmişti. Bilindiği üzere Nazi Almanyası'nın orduları 1 Eylül 1939 yılında Polonya'ya saldıracak ve hemen arkasından dünyanın birincisinden sonra göreceği en büyük ve en vahşi savaş olan İkinci Dünya Savaşı başlayacaktı.

İsmet İnönü'nün Reiscumhurluğu yukarıdaki olaylar nedeniyle zorlu ve sıkıntılı günlere doğal olarak gebe olmuştu. Kısa süre içerisinde tıpkı ilkinde olduğu gibi savaşın bütün dünyayı kapsayacağı fazlasıyla görülen bir gerçeklikti. İlk savaşta asker olarak görev yapmış İnönü ilkine nazaran daha büyük ve daha kuvvetli, teknoloji ve silah açısından da daha kapsamlı olan bu savaş karşısında, artık Türkiye'nin doğal bir geleneği hâline gelmiş olan denge politikasını gütmek ve yürütmek için yoğun bir çaba sarf etmeye başlamıştı.⁶⁵⁸

İnönü Dönemi başlangıcında içeride de önemli gelişmeler oluyordu. Bunlar arasında konudan bağımsız olarak en önemlisi Hatay'ın yurda katılmasıyken, konuya bağlı olarak en önemlisi Atatürk muhaliflerinin neredeyse tamamının ya da en azından hayatta olup iş görebilecek olanların tekrardan devletin önemli noktalarına gelmiş olmalarıydı.⁶⁵⁹ Cemal Mersinli'de devlet yönetimine dönmüş olan kişilerden birisiydi. Ancak Cemal Mersinli'nin devlet yönetimine dönmesinde İsmet İnönü'nün değil Kâzım Karabekir'in dahli vardır.

İsmet İnönü hatıralarında Reiscumhurluk yıllarını anlatmamıştır. Yalnızca, yeni görevinin ilk safhalarını kısa ve öz bir şekilde kaydetmekle yetinmiştir. Bu kısa ve öz kayıtların arasından yukarıdaki konularla bağlantılı olanları şöyledir:

‘‘Karabekir’in hikâyesi:

⁶⁵⁶ Şerafettin Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2003, s.142.

⁶⁵⁷ Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, s.142-143.

⁶⁵⁸ Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, s.247-258.

⁶⁵⁹ Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, s.148-152.

Atatürk'ün ölümünden sonra ilk iş olarak dâhilde emniyet tesisinin lazım olduğunu gördüm. Eski muhaliflerin teskini, mümkünse kazanılması kıymetli bir şey idi. Anlaşmazlık ve nifak esasında şahsiyetten doğmuş idi.

Celal Bayar'ı Karabekir ile Hüseyin Cahit Yalçın ile temas ederek fırkaya girmelerini ve mebus olmalarını temine memur ettim, tevessül etti, kabul ettiler.

Fethi Okyar'da daha evvelce kabul etmiş idi.

Karabekir serbest olur olmaz ⁶⁶⁰ geniş neşriyata başladı. Eski fırkacılar endişeleniyorlar, bakalım.

İlk günler temas ettim, samimiyet iddia ve gurur arasındadır.

Şubat 1 Çarşamba mülakatı enteresan:

- *Beni sık görmediğinden sitem ediyor,*
- *Meclisin dağılmasından haberi olmamış (yani daha evvel kendisine bahsedilmemiş),*
- *Hükûmet tebeddülünden bahsetmedi,*
- *Halka doğru inmeliyiz,*
- *Gazete neşriyatından –bilhassa Ulus'ta Falih Rıfkı'dan– müşteki. Bunları tanzim etmeli (yani onun istemediğini yazdırmamalı istediğini yazdırmalı),*
- *Sonra mebus adayları. Eski parti arkadaşlarını koymak istiyor,*
- *Mebus seçimlerine pek önem vermiyor. Çıkacak fenaların girecek iyilerin takdirine iştirak etmek hevesinde.*

Bir defa Mersinli General Cemal'i getirdi. General çok mazbut ve terbiyeli idi. Sonra bir defa da General Cafer Tayyar'ı getirdi. İyi konuştuk. Karabekir ona pek bağlı, Karabekir Meclisten ve neşriyattan kamuoyundaki fena intihabından biraz inkisara uğradı. Fakat iddiasında musırdır. ' ⁶⁶¹

⁶⁶⁰ Kâzım Karabekir İzmir Teşebbüsü sonrasında oldukça uzun bir süre gözetlenmiş, özellikle neşriyat noktasında serbest bırakılmamıştı.

⁶⁶¹ İnönü, *Hatıralar*, s.623-624.

Cemal Mersinli 3 Nisan 1939 tarihinde 590 oy almak suretiyle VI. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisine 66 yaş dolaylarındayken İçel Mebusu olarak giriyordu.⁶⁶² 10 Nisan'da seçim mazbatalarının tasdik edilmesinin Mecliste oylamaya sunulması ve kabul edilmesiyle de avdeti kesinlik kazanıyor⁶⁶³ ve aynı gün Teşkilat-ı Esasiye Encümenine seçilerek, hayatının son dönemlerini de devlet görevinde geçirmeye başlıyordu.⁶⁶⁴

4.4.1. Mersinli Cemal Paşa'nın VI. Dönem TBMM'deki Faaliyetleri

Teşkilat-ı Esasiye Encümenine seçilen Cemal Mersinli bu encümende kısa süreli faaliyet görmüştü. Bunlar sırasıyla şöyleydi; 23 Haziran 1939'da Yozgat Mebusu Sırrı İçöz, İçtüzüğün 57. maddesinin son alt maddesi hakkında bir tefsir bildirimi yapmış, Teşkilatı Esasiye Encümeni tefsire gerek görmemişti.⁶⁶⁵ 3 Temmuz 1939'da Çoruh Mebusu Asım Us hakkında, Emin Coşkun Dere adındaki bir kişiye iftira atması ve onun tutuklanmasına sebep olması gerekçesiyle hakkında adli takibat yapılabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılması adına Adliye ve Teşkilat-ı Esasiye Encümeni ortak bir çalışma yürütmüş, Asım Us'un üzerindeki durumun iç tüzük maddeleri dışında olmasından dolayı adli takibatın devre sonuna bırakılmasına karar verilmişti.⁶⁶⁶ Aynı gün 27 Ocak 1939 tarihinde çıkan Cumhuriyet gazetesindeki bir yayından dolayı Matbuat Kanunu'nu çiğnediği için Yunus Nadi'nin dokunulmazlığının kaldırılması da görüşülmüş, Yunus Nadi'nin bu durumu da devre sonuna bırakılmıştı.⁶⁶⁷ Yine aynı gün, Urfa Mebusu Ali Saip Ursavaş'ın⁶⁶⁸ ve Şeref Uluğ'un⁶⁶⁹ dokunulmazlığının kaldırılması da görüşülmüş fakat diğerleri gibi devre sonuna bırakılmıştı.

Cemal Mersinli VI. Dönemin ilk yılında toplam 104 oylamaya katılmış ve oylamaların tamamında kabul yönünde oy kullanmıştı. Katıldığı bütün oylamalarda kabul

⁶⁶² TBMM Arşivi Tercümeihâl Kâğıdı, Sicil Numarası: 205; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 1, s.6.

⁶⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 1, s.15.

⁶⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 1, s.20.

⁶⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 3, s.419.

⁶⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 3, “Yozgad Mebusu Sırrı İçöz’ün, Dâhili Nizamnamenin 57’nci maddesinin tefsiri hakkında takriri ve Teşkilatı Esasiye Encümeni mazbatası (4/5)”

⁶⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 4, “Muğla Mebusu Yunus Nadi’nin teşrii masuniyetinin kaldırılması hakkında Başvekâlet tezkeresi ve Adliye ve Teşkilatı Esasiye Encümenlerinden mürekkep Muhtelit encümen mazbatası (3/97,101)”

⁶⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 4, “Urfa Mebusu Ali Saip Ursavaş’ın teşrii masuniyetinin kaldırılması hakkında Başvekâlet tezkeresi ve Adliye ve Teşkilatı Esasiye Encümenlerinden mürekkep Muhtelit encümen mazbatası (3/70)”

⁶⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 4, “Urfa Mebusu Şeref Uluğ’un teşrii masuniyetinin kaldırılması hakkında Başvekâlet tezkeresi ve Adliye ve Teşkilatı Esasiye Encümenlerinden mürekkep Muhtelit encümen mazbatası (3/130)”

yönünde oy kullanmasının sebebini Tek-Parti baskısı olarak görmemek lazım gelmektedir, çünkü bahsedilen bu oylamalar ret oyuna izin vermeyen oylamalar değildir. Bu noktada Cemal Mersinli için mevcut hükûmetle kendi bizatihi düşüncesinin uyuştüğunu söylemek en doğru yorumlamayı oluşturacaktır. Ayrıca Mersinli, bahsi geçen dönemde yalnızca 4 oylamaya katılım göstermemiştir.

Cemal Mersinli 6 Kasım 1939'a kadar Teşkilat-ı Esasiye Encümeninde bulundu. O günden sonra Millî Müdafaa Encümenine seçilmiş ve geçiş yapmıştı.⁶⁷⁰ Bu dönemlerde sık sık karma encümenler kurulduğu gözlemleniyordu. Mersinli, bir aralık bu karma encümenlerden olan Millî Müdafaa ve Hariciye Karma Encümeninin Riyasetine geldi.

30 Aralık 1939 tarihinde, Genelkurmay Başkanı'nın ikamet ve seyahat parası hakkında bir kanun tasarısı üzerine Millî Müdafaa Vekâleti, MME ve Başvekillik arasında görüşülmüş olan bir tezkere Genelkurmay Başkanı'nın tıpkı vekiller gibi 400 lira üzerinden ikamet ve seyahat alması uygun görülerek, tezkere ve tasarı karara bağlanmış ve Maliye Encümenine sevk edilmişti.⁶⁷¹

MME'nin bir diğer kararı 26 Mart 1940 tarihliydi. Millî Müdafaa Vekâleti tarafından hazırlanıp Başvekillik tarafından encümene, Yedek Subay ve Askerî Memurlar Hakkındaki 1076 Sayılı Kanun'un 3. ve 14. maddelerinde değişiklik istenmişti. Encümen ilgili talebi ve değişiklik tasarısını incelemiş, İkinci Dünya Savaşı yıllarına denk gelen bu değişiklik kararı münasip görülmüşse de değişiklik yerine ilgili maddelere ek alt madde konulması kararı alınmıştı. Bununla birlikte ek maddelerle gelen değişiklik şöyle olmuştu: Okulundan çıkarak orduya katılan asteğmenlerin, ordudaki 6 aylık staj süresinin lüzumu kadar uzatılabilmesi üzere 3. maddeye ek alt madde ve 14. maddeye ek alt madde olarak bir buçuk ay veya iki yılda bir manevra, tatbikat, atış veya konferans gibi eğitim maksadıyla silah altına alınan asteğmenlerin, bir ve bir buçuk aylık eğitimlerin uzatılmasına dünyadaki savaş durumu sebebiyle lüzumu suretince eklenmesi.⁶⁷²

29 Mart 1940 tarihinde de Kâzım Karabekir'in askere gidenlerin yerine aileden başka birisinin alınmasına dair teklif ettiği tezkere MME tarafından karara bağlandı.

⁶⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 6, s.13.

⁶⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 8, "Genelkurmay Başkanı'nın seyahat ve ikamet yevmiyesi hakkında kanun layihası ve Millî Müdafaa, Mâlîye ve Bütçe Encümenleri mazbataları (1/285)"

⁶⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 9, "Yedek Subay ve Askerî Memurlar Hakkındaki 1076 Sayılı Kanun'un 3 ve 14'ncü maddelerinin tadiline dair kanun layihası ve Millî Müdafaa Encümeni mazbatas (1/333)"

Kâzım Karabekir'in buradaki kastı, İkinci Dünya Savaşı'ndan dolayı hâlihazırda askerliğini yapmış kişilerin tekrar askere çağırılma ihtimallerinden dolayı ortaya çıkmıştı. MME, birçok sebep sıraladığı hâlde mevcut teklifin kendileri tarafından değil Dâhiliye Encümeni tarafından görüşülmesi kararını alarak teklifi sevk etti. Buradaki sebep ise Askerlik Kanunu'yla ilgili olup silah altına alınacak olanların alınması, sevkleri, ihtiyaçları vesaire olmuş olmasından dolayı kendi encümenlerinin karar vermemesi gerektiğini düşünmüşlerdi.⁶⁷³

3 Nisan 1940'da MME, Millî Müdafaa Vekâleti ve Başvekillikten gönderilen Askerî Ceza Kanunu'ndaki bazı değişiklikleri görüşmüş ve kabul etmişti.⁶⁷⁴ Aynı gün yine ilgili makamlardan komisyona gönderilen Askerî Yargılama Usulü Kanunu'ndaki bazı değişiklikler de kabul görmüştü.⁶⁷⁵ 18 Nisan 1940 tarihinde MME'ye Hatay Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçen emekliler ve yetimler hakkındaki maaş bağlanması görüşülmüş ve çoğunlukla kabul edilmişti. Bazı maddelerle ilgili olanları da Maliye Encümenine sevk edilmişti.⁶⁷⁶

MME'nin bir diğer görüşmesi 29 Nisan 1940'taydı. Konu, Emeklilik Kanunu'na bazı eklemeler yapılması ve 4. maddenin değiştirilmesi üzerine Maliye Vekâletinin hazırladığı bir tezkereyle alakalıydı. Pek tabii olarak Cemal Mersinli'nin önemli bir rol oynadığı MME, konu emekli olduğunda hassas davranmaması düşünülemezdi. Encümen, teklifleri görüşmüş ve değerlendirmiş, hükûmetin planladığı %25'lik zam hakkında olumlu bir karar çıkmış ve bazı küçük noktaların encümence düzeltilmesinden sonra kabul edilerek ilgili kısımları Maliye Encümenine sevk edilmişti.⁶⁷⁷

2 Mayıs 1940'ta Millî Müdafaa Vekâletinin hazırladığı ve encümene sunulan Deniz Müsadere Kanunu ile ilgili işler görüşüldü. Görüşülen konu genel itibarıyla denizlerde Türkiye Cumhuriyeti Kanunlarına uygun olmayan geçişlerde veya gemilerde

⁶⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 10, "İstanbul Mebusu General Kâzım Karabekir'in, askere gidenlerin yerine aile efradından birinin alınması hakkında kanun teklifi ve Millî Müdafaa ve Dâhiliye Encümenleri mazbataları (2/18)"

⁶⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 11, "Askerî Ceza Kanunu'nun 47 ve 148'inci maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun layihası ve Millî Müdafaa ve Adliye Encümenleri mazbataları (1/334)"

⁶⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 11, "Askerî Muhakeme Usulü Kanunu'nun 3'ncü maddesinin tadili hakkında kanun layihası ve Millî müdafaa ve Adliye Encümenleri mazbataları (1/335)"

⁶⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 15, "Hatay Hükûmetinden devrolunan mütekaid ve yetimlerin aylıkları hakkında kanun layihası ve Millî Müdafaa, Maliye ve Bütçe Encümenleri mazbataları (1/356)"

⁶⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 11, "Askerî ve Mülki Tekaüd Kanunu'na bazı hükümler eklenmesine ve mezkûr Kanun'un 4'ncü maddesinin tadiline dair kanun layihası ve Millî Müdafaa, Maliye ve Bütçe Encümenleri mazbataları (1/359)"

yapılacak olan işlem ve bahsi geçen durumlardaki müsadere yani el koyma işlerinin biçimiyle ilgiliydi. Encümene gönderilen Kanun’la ilgili teklif, çoğunlukla kabul görülerek, Hariciye Encümenini de ilgilendirdiği için kabul edilmesinden sonra sevk edilmişti.⁶⁷⁸

3 Mayıs günü encümen tarafından görüşülen konu, mahkeme kararıyla işlem görmüş bir yarbayın temyiz edilmesiyle ilgili olmuştu. Bu iş için gerek Sayıştay gerekse Adliye Encümeni tarafından ilgili encümene sevk edilme yaşanmış ve ilgili encümen kararın mahkemece yürütülmüş olduğu ve yasal olarak hiçbir noksanlık bulunmadığından dolayı MME’nin bu konuda bir iş göremeyeceğini ve işin Sayıştay Encümenine sevk edilmesi gerekliliğine karar kılmıştı.⁶⁷⁹

MME, 27 Haziran 1940 tarihinde Subayların Rütbe Yükseltilmesi Hakkındaki Kanun’un daha önceden değiştirilmiş bazı maddelerinin yeniden değiştirilmesi için bir mazbata hazırlamış ve ilgili makama sunmuştu.⁶⁸⁰ 2 Temmuz’da da Millî Müdafaa Vekâleti tarafından hazırlanan Askerlik Kanunu’na ilave bir madde için encümen tarafından görüşme gerçekleştirildi. Vekâletin teklif ettiği usul genel itibarıyla askerlik yaşına gelmiş olanların yoklamaya gitmemeleri ve bazı askerlerin de mevcut duruma benzer sebeplerden yoklamalarda bulunmamaları hâlinde alacakları cezayla ilgiliydi. Encümen bu teklifi kabul etmemiş ancak yine aynı Kanun’un bir başka maddesindeki usulü, yukarıda istenilen şeklin doğru bulunmasından ötürü başlık değiştirilmesine ve aşağı yukarı vekâletin teklif ettiğine uymasına karar kılmıştı.⁶⁸¹ 3 Temmuz’da da Askerî Yargılama Kanunu hakkında yeniden bir görüşme olmuş ve görüşmenin istenilen ve talep edilen ilgili kısımlarının uygun görülmesiyle Adliye Encümeni ile çalışabilmek adına

⁶⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 11, “Deniz Müsadere Hukukuna dair kanun layihası ve Millî Müdafaa, Hariciye ve Adliye Encümenleri mazbataları (1/355)”

⁶⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 11, “Yarbay Mehmed Salahattin Sagun hakkında Askerî Temyiz Mahkemesince verilen kararın 3410 Sayılı Kanun muvacehesinde salahiyet noktasından tetkiki ile mahkemenin ileride ittihaz edeceği emsali kararlara esas olmak üzere keyfiyetin bir kararla tesbiti hakkındaki Divanı Muhasebat Encümeni mazbatasına dair Adliye, Millî Müdafaa ve Divanı Muhasebat Encümenleri mazbataları (5/17)”

⁶⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 12, “Ordu Subaylar Heyetine Mahsus Terfî Kanunu’nun 1494 sayılı Kanun’la değiştirilen 4’ncü maddesinin tadiline dair kanun layihası hakkında Millî Müdafaa Encümeni mazbatası (1/426)”

⁶⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 13, “Askerlik Kanunu’nun ceza faslına bir madde ilavesine dair kanun layihası ve Millî Müdafaa Encümeni mazbatası (1/432)”

sevki gerçekleşmişti.⁶⁸² Aynı gün, Askerî Ceza Kanunu hakkında bir görüşme daha olmuş ve ilgili Kanun hakkında talep edilen bazı değışiklikler kabul edilerek yine Adliye Encümenine ortak çalışma için sevki gerçekleştirilmişti.⁶⁸³

10 Temmuz 1940’da MME’ye iletilen Gümrük Müdafaa Memurları Teşkilat ve Memurin Kanunu hakkındaki talep edilen tezkere ilgili makamın Gümrük Müdafaa Kumandanlığına bağılı olmasından dolayı aynıyla kabul edilmişti.⁶⁸⁴

25 Temmuz 1940 tarihinde encümen top koşumuna elverişli hayvan yetiştirilmesi için yapılan işlerin yerinde ve uygun olduğuna karar vererek, kendisine ilgili Bütçe Encümeninden iletilen tezkerenin kabul edilmesini karar verdi.⁶⁸⁵ Aynı gün Askerî İzin Kanunu ile ilgili bir tezkere daha görüşölmüş ve sonuç olarak kabul edilmişti.⁶⁸⁶ Bu karar Cemal Mersinli’nin MME’deki son işi olmuş, 8 Kasım 1940 tarihinde Nafia Encümenine seçilmişti.⁶⁸⁷

Cemal Mersinli 1940 yılında 127 oylamada hazır bulunmuş ve tamamında kabul yönünde oy kullanmıştı. Yalnızca 5 tane oylamaya katılmamıştı. 1940 yılındaki Meclis oylamalarının hemen tamamında oy hakkına sahip olanlar kabul yönünde oy kullanmıştı. 1941 yılında ise 77 oylamada hazır bulunmuş ve tamamında kabul yönünde oy kullanmıştı. 1941 yılında mebusluk dönemindeki en uzun oylamaya katılmama sayısını yakalamıştı: 17. Mersinli’nin bu kadar fazla oylamaya katılmamasının sebebi kuvvetle muhtemel romatizma rahatsızlığının yükselmesiydi. Bu yıl yapılan oylamalarda, Mersinli’nin ölümüne kadar –1940 senesine göre– tamamen kabul yönünde oylar kullanılmamıştı. İstisna olarak ret hakkını kullanan mebuslar da olmuştu.

⁶⁸² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 13, “Millî Müdafaa Vekâletince tesis edilen tay deposuna 10.000 liraya kadar mütedavil sermaye verilmesi hakkında kanun layihası ve Bütçe ve Millî Müdafaa Encümenleri mazbataları (1/425)”

⁶⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 13, “Askerî Ceza Kanunu’nun bazı maddelerinin değışirtmesi hakkında kanun layihası ve Millî Müdafaa ve Adliye Encümenleri mazbataları (1/429)”

⁶⁸⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 15, “Gümrük Muhafaza Memurları Teşkilat ve Memurin Kanunu layihası ve Gümrük ve İnhisarlar, Millî Müdafaa ve Bütçe Encümenleri mazbataları (1/400)”

⁶⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 13, “Millî Müdafaa Vekâletince tesis edilen tay deposuna 10.000 liraya kadar mütedavil sermaye verilmesi hakkında kanun layihası ve Bütçe ve Millî Müdafaa Encümenleri mazbataları (1/425)”

⁶⁸⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 15, “Askerî İzin Kanunu’na bir madde ilavesine dair 3129 Sayılı Kanun’un 1’nci maddesine bir fıkra ilavesi hakkında kanun layihası ve Millî Müdafaa ve Bütçe Encümenleri mazbataları (1/450)”

⁶⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 14, s.15.

Cemal Mersinli VI. Dönem TBMM’de bulunduğu süre zarfında toplam 308 oylamaya katılmış ve 24 oylamaya da katılım göstermemiştir. Mersinli’nin katılmış olduğu 308 oylamadaki oylarının yönü 308 kabul şeklindeydi. I. Dönem TBMM’deki oylamalarının aksine bu dönemde hiç ret veya çekimser hakkını kullanmamıştır.

Cemal Mersinli VI. Dönem boyunca gayet hummalı çalışmalarda bulunmuştu. Her zaman olduğu gibi konu askerlik ve emeklilik; fakir kesimler ile köylüler ve çiftçiler olduğu zaman elini taşın altına koymaktan çekinmemiştir. 3 Nisan 1939’dan 22 Eylül 1941’e kadar toplam 2 yıl 5 ay 19 gün boyunca bilfiil çalışma yürütmüştü. Meclisin 1 Kasım 1941’deki yeniden toplanmasına ömrü yetmemiştir ancak VI. Dönem mebusluk resmî süresi 2 yıl 6 ay 4 gündü. Mersinli bu 2 yıl 6 ay 4 günlük görevi boyunca; Teşkilat-ı Esasiye, Millî Müdafaa ve Nafia Encümenlerinde üye olarak bulunmuş, Millî Müdafaa ve Hariciye Karma Encümenine riyaaset etmiştir.

Mersinli Ankara’da bulunduğu sırada görevinden dolayı Yenişehir’de İsmet Paşa Bulvarı’nda bulunan 6/7 Numaralı eve yerleşmişti.⁶⁸⁸ 7 Ekim 1941 Salı günü bu evde ani bir şekilde hayatını kaybetti.⁶⁸⁹ Romatizma rahatsızlığı vardır fakat ölüm sebebinin tam olarak ne olduğu bilinmemektedir. Mersinli Cemal Paşa hayatını kaybettiği sırada 68 yaş civarındaydı.

Cemal Mersinli’nin bu ani ölümü devam eden VI. Dönem TBMM’de derin bir matem havası yarattı. Mersinli’nin naaşı 8 Ekim 1941 Çarşamba günü kaldırıldı. Türkiye Cumhuriyeti Devleti Cemal Mersinli’nin cenazesini askerî törenle defnetti. Naaşı bir top arabasına konmuş ve üzeri Türk bayrağıyla örtülmüştü. Top arabasının önünde sancak; piyade, süvari ve jandarma birliklerinin olduğu hâlde yürüyüş düzeni hazırlanmış ve mezarlığa kadar hareket edilmişti. Törende TBMM Reisi olan ve aynı zamanda merhumun Malta sürgününden arkadaşı Mustafa Abdülhalik Renda, Başvekil Refik Saydam, Ankara’da bulunan mebusların çoğunluğu, CHP üyelerinin çoğunluğu, Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Asım Gündüz ve birçok sivil ve askerî erkân hazır bulunmuştu.⁶⁹⁰ Ayrıca cenaze töreninde Almanya Büyükelçiliği Ataşesi, CHP Bağımsız Grup Başkanı Ali Rana Tarhan, Genelkurmay Başkanlığı erkânı, Millî Müdafaa Vekâleti erkânı, Ankara Garnizon Kumandanı, Ankara Vali Yardımcısı, Merkez Kumandanı,

⁶⁸⁸ TBMM Arşivi Tercümeihâl Kâğıdı, Sicil Numarası: 205.

⁶⁸⁹ “Merhum Cemal Mersinlinin Hal Tercümesi”, s.1.

⁶⁹⁰ Yeni Asır, 9 İkteşrin 1941, Numara: 10982, s.4.

Emniyet Direktörü ve kalabalık bir halk kitlesi katılmıştı.⁶⁹¹ Mersinli'nin cenaze namazı Hacı Bayram Veli Camisinde kılınmıştı.

Hiçbir zaman Türkiye Cumhuriyet'inin ordusunda görev yapmamış olan Cemal Mersinli ölümünün ardından askerî törenle defnedilerek Türkiye Cumhuriyeti tarafından büyük bir jestle uğurlanıyordu. Cemal Mersinli'nin kabri Ankara Cebeci Askerî Şehitliğinde bulunmaktadır. Kabrin açık adresi: A 06 parsel 20'dir.

Mecliste Cemal Mersinli'nin ölüm tezkeresi Başvekil Refik Saydam tarafından 12 Kasım 1941 Çarşamba günü sunuldu.⁶⁹² 17 Kasım 1941 Pazartesi günü Meclis toplantısında Cemal Mersinli mebusların ayağa kalkması suretiyle 1 dakikalık saygı duruşu neticesiyle anıldı.⁶⁹³ Ondan boşalan İçel Mebusluk koltuğu yapılan ara seçimler neticesinde Refik Koraltan ile dolduruldu.⁶⁹⁴

4.4.2. Mersinli Cemal Paşa'nın VI. Dönem TBMM'deki Konuşmaları

Cemal Mersinli ikinci mebusluk döneminde de tıpkı ilk mebusluğunda olduğu gibi az fakat öz konuşmalar yapmıştı. Buradaki konuşmalarının yekûnu da ilkinde olduğu gibi aynı konu başlıkları altında toplanmıştı. Mersinli'nin ilk konuşması 22 Mayıs 1939 Pazartesi günü gerçekleşmişti. Konu asker emeklilerle ilgiliydi:

“Aziz arkadaşlarım; vakit geçtiği için çok uzun söylemeyeceğim. Yalnız bazı arkadaşlarım eski emeklilerin maaşına temas ettiler. Ben de o yolda maruzatta bulunacağım. Bu meselede Sayın Vekilimizle (Ali Fuat Ağralı) görüştüm. Bütçe meselesindeki bazı güçlüklerden bahsettiler. Hâlbuki bugün elimize geçen Denge Kanunu'nda ben o kadar sakın, o kadar emin bir millet bütçesi görüyorum ki bu pek az millete nasip olur. Hükûmetimize, bu sakın ve bu emniyet verici vaziyeti iyi takdir etmiş olduğundan dolayı da arz-ı teşekkür ederim. Arkadaşlarım; bu eski emeklilerin maaş meselesi –her şeyden evvel– bir hak meselesidir. Emeklilerin maaşlarında umumi harbin başında bir maaş indirimi yapmışlar, yani %20 kesmişlerdi. Bu kesme yalnız askerî emeklilerden olmuştur. Sonra, 1935 senesinde tahsisatı munzamdan yarısı kesilmiştir. Tahsisatı munzamına demek pahalılık zammı demektir. Emekliler yarı pahasına mı mal alırlar? %10 da maaş indiriminden kesiyorlar, hepsinin tutarı %50 ediyor. İşte bunlar

⁶⁹¹ Anadolu, 9 1'inci Teşrin 1941, Numara: 8670, s.4; Ulus, 9 I. Teşrin 1941, s.1.

⁶⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 21, s.18-19.

⁶⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 21, s.22.

⁶⁹⁴ BCA, 30.10.0.0.76.502.16.

bu hakkı istiyorlar. Yoksa, almadıkları bir maaşın tekaüdlüğünü istemiyorlar. Bu da 16 milyon tutmaz. 4,5 milyondur. %20'nin onu verilerek on kalmış, o yarım milyon kadar tutuyor, öteki de dört milyon lira kadar tutuyor, bunun hepsini birden vermek de şart değildir. Senelere bölünerek de verilebilir. Sonra arkadaşlar bu bir medeniyet işidir. Her medeni memlekette, her medeniyet mefhumuna uymak için yapılan her cansız şey, mutlaka canlı mahlukun rahatı için yapılır. Bu biçareler vatan uğrunda vücutlarını yıpratmıştır, bu biçarelerin hâlleri pek yamandır. Mesel; istasyonlarda, iskelelerde, umumi sıcak yerlerde vaktini geçiren albaylar, kapıcılık eden yarbaylar, tren demirinin tozunu temizleyen binbaşılar vardır. Bu bir şeref, bu bir haysiyet meselesidir. Yarın ordumuz bunların içinden bazılarını hizmete davet edecek. Bu sefil hayatı yaşayan bir adamın sırf şeref ve haysiyet ocağı olan orduya girmesi bir meseledir. Bunlar, bu biçareler yanlarından dal budak salmış bir ailenin başıdır. Bu ailenin kendi gibi asker iken ölmüş damadı veya oğlu vardır ve bunlardan kalma birkaç torun da o boş gövdenin koltuğuna, sığınmışlardır. Hükûmetimiz pek yerinde olarak hizmet derecesini tahsil derecesiyle ölçüyor. Her birine ikişer, üçer yavru düştüğüne göre yapılacak bir hesaplama, adedi yüz binleri bulan bu yavruların yüksek tahsil yapıp, yüksek mevki almak iktidarından bu vaziyette tamamen mahrum kaldıkları anlaşılır. En son olarak arz edeceğim bir mesele de arkadaşlar; bir kütle-i beşerî, hele bir milleti düştüğü çukurdan, çıkmazdan alıp kurtarana 'büyük' derler. Atatürk işte bunun için büyüktür. Büyük Meclis onun için büyüktür. Bunların miktarı nüfusumuza nazaran yirmide bir, otuzda bir olan bunları, 'büyüklüğümüze' yakışır bir vaziyette, ellerinden tutup kurtaralım. Sonra refah devri, birlik devri olan şefimiz İnönü Devri'ne ve onun büyüklüğüne de hürmet etmiş oluruz. Bu cihazları rica ederken, bütçede bu biçareler için bir milyon, iki milyon, üç senede, beş senede ödenmek için bir yer bulabilirler mi bulamazlar mı bunu da öğrenmek isterim. Benim maruzatım bundan ibarettir (Alkışlar). ' 695

Cemal Mersinli'nin bu konuşması onun 13 Nisan konuşmasından sonraki en önemli olanıdır. İlk olarak onun tam 17 yıl önceki tavrı, duruşu ve düşüncesi aradaki 17 yıla rağmen herhangi bir değişiklik göstermeden büyük bir istikrar ile devamlılık gösteriyordu. Bu istikrar Cemal Mersinli'nin karakterini de gözler önüne sunmuş olduğundan onun duruşunun, tavrının ve düşüncelerinin bütün hayatı boyunca aynılık gösterdiği ve değişmediğini pek tabii ortaya seriyordu. Fakat kaydetmek gerekir ki zaman

⁶⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 2, s.164-165.

zaman bahsedilen çelişkili karakter yapısında da bir istikrar söz konusudur ve bu sebepten bir bütün olarak istikrarlı bir şahsiyete sahiptir. İkinci olarak bu konuşma rahatlıkla gösteriyor ki Cemal Mersinli hafızasının kuvvetinden bir şey kaybetmiş değildir. Ayrıca dönemindeki Türk ordusunu yakından takip ediyor, hakkında fazlaca malumat alıyordu. Üçüncü olarak, Cemal Mersinli'nin İzmir Suikast Teşebbüsü sonrasında veya öncesinde Atatürk hakkındaki en net görüşünü bu konuşmayla dile getiriyordu. Pek tabii olarak buradaki sözleri Tek-Parti yönetimindeki bir ülkenin siyasetiyle yakından alakalıdır. Özellikle vurguladığı sözlerde samimi olmadığı da aşikârdır. İnönü'ye yapılan vurgunun da bir siyasi manevra olduğu ve asker emeklilerine karşı gösterdiği hassasiyeti bu siyasi sözlerle desteklemeye çalıştığı pek barizdir. Ayrıca, Atatürk'ün ve Meclisin büyüklüğünden bahsederken yaptığı vurgular, onun hayatındaki en net politik söylemlere temas eder. Bu durum onun siyasi kimliğine kesin bir işarettir.

Cemal Mersinli'nin VI. Dönemdeki ikinci konuşması 8 Eylül 1939 Çarşamba günü olmuştu. Buradaki konuşmasına sebebiyet veren olay Türkiye Cumhuriyeti ile Fransa ve İngiltere arasında Ankara'da imzalanan üç taraflı yardım antlaşmasıyla ilgili verilen bir Kanun tezkeresinin müzakere edilmesi idi. Cemal Mersinli, MME ve Hariciye Encümenlerinin birleştirilerek kurulan encümene reis sıfatıyla, müşterek encümen hakkında da yeterli bilgiler vererek, şunları kaydetmiştir:

‘‘Aziz arkadaşlarım; hükûmetimiz Türkiye Cumhuriyeti ile Fransa Cumhuriyeti ve İngiltere Krallığı arasında üç taraflı yardım antlaşmasını geçen toplantıda yüksek Meclisinize arz etmişti. Yüksek Meclisiniz bu antlaşmanın her şeyden önce Hariciye ve Millî Müdafaa Encümenleri müşterek bir encümen hâlinde araştırılmasını uygun görmüş ve emretmişti. Uygun görmenizden dolayı iki encümen bir encümen hâlinde birleştik, antlaşmanın gerekçelerini, metnini, bağlı oldukları ile protokolleri birer birer ve madde madde araştırdı. Encümenin değerli üyeleri, hazır bulunan Hariciye Vekilimize çeşitli sorular sordular ve aldıkları cevapları kanaatli buldular. En nihayet, bütün encümen üyeleri neticede gerek antlaşmayı ve gerek antlaşmaya bağlı olanları milletimizin çıkarına, vatanımızın selametine uygun gördü ve anlaşılarak kabul etti. (Şiddetli alkışlar)

Şimdi ben bu müşterek encümenin reisi sıfatıyla bu antlaşmanın bugün ivedilikle müzakeresini teklif ediyor ve bu teklifimin kabulünü de diliyorum. (Kabul ve muvafık sesleri)’’⁶⁹⁶

Cemal Mersinli’nin teklifi kabul edilerek müzakere yapıldı ve oylamaya sunularak çoğunlukla kabul edildi.⁶⁹⁷

Mersinli’nin VI. Dönemdeki üçüncü konuşması 22 Mayıs 1940 Çarşamba günü oldu. Bu konuşma onun üçüncü önemli konuşmasıdır. Konu yine emekliler ve verilecek olan maaşlarla ilgilidir. Mersinli, konuşmasında bir yıl önceki tavrını anımsatmış, durumun içeriği olarak da umumi harbi hatırlatarak, ekonomik olarak umumi harp günlerinkinden daha iyi olmadıklarını ve buna rağmen umumi harpte devletin yapmadığını yaptıklarını belirtmiş ve mebusları yönlendirmeyi gayet iyi başarmıştır. Onun siyasi kimliğinin başka bir örneği yansıtan bu konuşma, mebuslar üzerindeki etkileşim becerisinin de bir delilidir. Ayrıca bu konuşma onun ideolojik yansımalarına da işaret etmekte ve hâlâ aynı çizgide ve karakterde olduğunu meydana çıkartmaktadır:

‘‘Aziz arkadaşlarım, bir yıl önce tam bu zamanda yüksek huzurunuzda çıkmış, bu eski emektarların geçen umumi harpte kesilen maaşlarının verilmesini, bazı arkadaşlar gibi ben de istirham etmiştim. O zaman Sayın Başvekilimiz (Refik Saydam) bu kürsüden vaatle bulunmuşlardı. Bu yapılacaktır demişlerdi. Daha sonra büyük kurultayın muhterem üyelerinden bir kişi, yine bu kürsüden, bu işin bir millet işi olduğunu arz etmişti. Yine Sayın Başvekilimiz eski vadini tekrar buyurdular. Cumhuriyet hükûmetinin vaadini ifa edeceğine ben katiyen iman ediyorum. Bu emniyetim üç esasa istinat ediyor. Bu esaslar hakkında benim imanım kuvvetlidir. Birincisi; bir millet, hele bizimki gibi derli toplu yekpare bir millet ilahi bir kudrettir. Onun yapamayacağı iş yoktur, onun için muhal yoktur, her şey mümkündür. Yeter ki istesin, istemek bizatihi bir kudrettir. Misal, işte huzurunuzdaki Kanun. Bundan 26 sene evvel, yani 1914 senesinde umumi harp başladığı zaman, hükûmet hazinenin sıkıntısını defetmek için bu emektarlardan da bir miktar yani %50’ye yakın bir parayı maaşlarından kesmişti. Bugün, 1940’da hazinenin sıkıntısı belki ondan daha çoktur. Öyle iken bu paranın bir kısmı veriliyor. Bundan beş, on sene evvel hazinenin varidatı 10, 15 milyon daha yüksek iken verilemiyordu, bugün 40 milyon

⁶⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 6, s.17.

⁶⁹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 6, s.22-25.

noksan iken verilebiliyor. İkinci dayandığım nokta haktır. Hak da bizatihi ilahi bir kuvvettir. O kuvvet medeniyetin, insaniyetin kuvvetidir. Kuvvet tecelli etti mi adalet beraberdir. Medeni milletlerde hak ve adalet beraber yürür. Hak tecelli etti mi adalet ihmal kabul etmez. O, mutlaka başlamalıdır. Muhtelif esbapla o başlar fakat tedrici kabul eder, tedricen başlar. Nitekim bu sefer bu eski emektarların 4,5 milyon lira iken muhtelif esbab ile hazır vaziyet dolayısıyla 1,5 milyon lira veriliyor, üçüncü itimat ettiğim nokta, büyük Milletimin, onun Büyük Meclisinin onun sayın hükûmetinin, hepimizin başında bulunan büyük Şefimizin hakkı tanır, adaleti yapar, halkı sever olduğuna emindim. (Bravo sesleri ve alkışlar). Bu Kanun huzurunuzda geldi. Kabul buyurduğunuz anda yüz bine yakın halkı ferahlatacaksınız; sevindireceksiniz. Filhakika, yaşlı, orta yaşlı otuz bin kişi maaş alacaklardır. Fakat bunun iki üç misli yavruları var. Mekteplerine koşup gidiyorlar. Bunlar içinde vatan ümidi ve istikbali var. Kim bilir bunların içerisinde ne kıymetli insanlar yetişecektir? Onun için bu Kanunu lütfen kabul ederek bu yavruları sevindirsin. Size minnetlerimi, hürmetlerimi takdim ederim. (Bravo sesleri ve alkışlar.)”⁶⁹⁸

Mersinli'nin VI. Dönemdeki dördüncü konuşması 25 Haziran 1941 Çarşamba günü oldu. Konuşmanın konusu Türkiye Cumhuriyeti ile Nazi Almanyası arasında 18 Haziran 1941'de imzalanan anlaşmayla ilgiliydi. Almanları umumi harpten beri iyi tanıyan Mersinli, dönemin siyasi vaziyetinin nabzını da tartarak şunları kaydediyordu:

1. “Bugün yüksek huzurunuzda sunulan bu Kanun sayın hükûmetimizin yüksek bir eseri, Büyük Meclisin verdiği direktif dairesinde tam bir liyakat ile yürüdüğüün parlak delilidir. O direktif şu idi: Aziz yurdumuzun selameti, hükûmetimizin kararında ve hareketinde serbest kalması ve macera peşinde koşmaması ve hiçbir devletin maksadına alet olmaması, yarın olacakmış gibi savaşa hazırlanması. Bu direktifi şöyle formüle etmiş idiniz: İçeride barış, dışarıda barış, kimsenin toprağında gözümüz yoktur, kimsenin de aziz yurdumuza dokunmasına dayanamayız. (Bravo sesleri).
2. İşte bu şartları göz önünde tutarak bundan iki sene kadar evvel İngiltere Devleti ile ittifak etmiş idik. O ittifaknameye kim göz gezdirirse görür ki

⁶⁹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 11, s.192; Mersinli Cemal Paşa'nın kastettiği Kanun Askerî ve Mülki Tekaid Kanunu'nda Bazı Değişiklik Yapılmasına ve Vatani Hizmet Tertibinden Verilen Maaşlara Zam Yapılmasına Dair Kanundur ve değişiklikler yapılmıştır.

başta yurdumuzun selameti gayemizdir. Başka hiçbir menfaat gözetmiyoruz. (Bravo sesleri). Fakat bu iki seneye yakın bir müddette savaş sınırlarımıza kadar genişledi. Biz yine ittifakımıza ve ittifaktan gözettiğimiz gayeye sadık kaldık ve kalacağız. Hadiselerin gösterdikleri fırsatlardan istifadeyi düşünmedik.

3. *Tam bu sırada bize bir dost eli uzandı. Öyle bir dost ki bütün tarihimiz boyunca bize silah çevirmemiş, belki daha yakın bir mazide bizimle silah arkadaşlığı etmiştir. Arkadaşlarım, her insanın hayatında unutulmayan, sönmeyen, solmayan ancak iki hatıra kalır: biri mektep sıralarından, öteki savaş sıralarından kalan hatıralardır. (Alkışlar). Bu hatıralar gün geçtikçe tatlı olur, saf olur, samimi olurlar. İşte Türk ve Alman milletleri öteden beri silah arkadaşlığı ve geçen umumi harpte de silah arkadaşlığı gibi hatıralarla birbirine bağlıdırlar. (Bravo sesleri).*
4. *Şimdi savaşın bugünkü şeklini, yurdumuzun coğrafya durumunu, tuttuğumuz siyasetin iki yıldan beri gösterdiği dürüstlüğü göz önüne alır ve bu yeni antlaşmamızın eskileriyle uyushabileceğini düşünürsek, huzurunuzda sunulmuş olan bu antlaşmanın sayın hükûmetimizin istediği gibi müstacelen müzakere ve kabulünde zarar değil fayda vardır. Dikkat buyurulur ise biz bu antlaşma ile dahi yalnız aziz yurdumuzun selametini düşünüyoruz. Başka hiçbir menfaat gözetmiyoruz. Fakat hiç unutmuyoruz ki yurdumuzun selameti için bizim asıl güvenimiz kendi öz kuvvetimizdir. (Bravo sesleri, alkışlar).*

Bu kuvvetimiz:

1. *Milletimizin sarsılmaz ve devamlı birliğinden,*
2. *Ordumuzun yüksek kudretinden, (Alkışlar),*
3. *Büyük Meclisimizin ve onun sayın hükûmetinin dürüst ve uzağı gören siyasetinden,*
4. *Başbuğumuzun siyasette ve kumanda da dünyaca tanınmış kudretinden, (Bravo sesleri),*

(Ve) nihayet;

5. *Bütün bu idare unsurlarının da milletimizle birlik hâlinde yürümesinden ileri geliyor. (Bravo sesleri).*

*Biz asıl bu muhteşem birliğe güveniyor ve ileriye emniyetle bakıyoruz. (Bravo sesleri, şiddetli alkışlar)*⁶⁹⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın oldukça çetin ve Alman lehine geçtiği bir dönemde, Almanların Türk sınırına yaklaşması sonucunda Türkiye'nin tarafsız olmasına ve Orta Doğu petrollerine en kolay ve yakın iniş yolu sunmasına rağmen bir saldırı veya işgal planı söz konusu olmamış ve Türk hariciyesi dönemi itibarıyla diplomatik bir başarıya imza atarak hemen bütün dünya ile savaşta olan Almanya ile bir dostluk antlaşması imzalamıştı. İşte bu durumda Cemal Mersinli'nin yukarıdaki konuşması daha iyi ve daha kolay anlaşılabilir olmaktadır. Nitekim bahsettiği üzere Türkiye savaşta tarafsız olmaktan yanadır ve gerektiği takdirde İngiltere'yle gerektiği takdirde de Almanya'yla barış yapmaktan kaçınmamaktadır. Dönemin siyasi cereyanlarından ötürü oldukça benimsenen ve hoş karşılanan bu konuşma dönem gazetelerinde de övülerek ve olduğu gibi yayınlanıyor, iyi bir propaganda malzemesi hâline getiriliyordu.⁷⁰⁰

4.5. Mersinli Cemal Paşa'nın Ölümü Üzerine Yazılanlar

Cemal Mersinli'nin ölümü Türkiye Cumhuriyeti gündeminde geniş yankılar uyandırmamış, küçük çaplı bir etkiye sahne olmuştu. Mersinli'nin ölümü üzerine en geniş paylaşımları meşhur Ulus gazetesi haricinde İçel Halkevi dergisinin 44-45. sayılarındaki yazılarıyla Fikri Mutlu, Hacim Muhittin Çarıklı ve Hamdi Ongün yapmıştı.

Fikri Mutlu şunları söylemiştir:

“(Mersinli Cemal Paşa'nın) büyüğüne saygı küçüğüne sevgi ve bütün emrindekilere eşit davranmaktan hiç şaşmaz olduğunu görmüş ve bu dürüst karakterine hayran olmuştum. Bugün, Almanya'nın Ankara Büyükelçisi von Popen cenapları da o zaman kendilerinin kurmay başkanı bulunuyordu. Bu Alman kurmay subayı da Kumandanın dürüst ahlakına ve geniş bilgisine hayrandı. Siyasi olaylardaki karışık dalgalar, birinci devreden sonra kendisinin altıncı devreye kadar Büyük Millet Meclisi dışında kalmasına sebep oldu. Altıncı devrede soyadı olarak doğduğu memleketin adını aldığı Mersin'den mebus seçildi. Bu devrede memleketin geleceğini ilgilendiren siyasi ve

⁶⁹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 19, s.167.

⁷⁰⁰ Cumhuriyet, 26 Haziran 1941, Numara: 6064, s.1.

önemli olaylarda, eski sempatisinden yararlanarak önemli hizmetler yaptığını hep biliyoruz. Kıymetli hemşerimiz birkaç yabancı dil bildiği için son zamanlarda bütün vaktini tarihî araştırmalara vermişti. Dergimizde merhumun sırasıyla çıkan yazıları bu araştırmaların ürünüydü. Doğum yeri olan ilimizin eskiden beri tarihî durumunun araştırılmasını buyurarak yayınlamasını rica etmiştim. Vaat etmiş olduğu hâlde ne yazık ki böyle, bize eseri vermeden hayata gözlerini kapamıştır. ’’⁷⁰¹

Hacim Muhittin Çarıklı ise Cemal Mersinli’den bir hatıra kaydetmiştir:

‘‘932 yılında⁷⁰² Havra yönetimine gittiğim zaman, General Mersinli’yi VIII. Kolordu Kumandanı olarak tanıdım. IV. Ordu Kumandanı olan Bahriye Nazırı Çengelköylü Cemal Paşa’nın çekilmesi üzerine, Mersinli ordu kumandanı olmuştu. O günden, Havra’nın düşüşüne kadar kendisiyle beraber kalmıştım. Merhumun güzel hatıralarını unutmak, benim için olabilecek iş değildir. Merhum, gayet güzel Arapça bilir ve çok zarif konuşurdu. Arap tarihinin, özellikle o bölgeye tesadüf eden kısmını hemen en iyi bilen kendisi idi. Tarihî olayları bilmekle beraber onun geçtiği en ufak araziye bilir ve tanırdı. Çok alçak gönüllü ve halkçı idi. En büyük bir şahsiyet ile nasıl konuşursa, en ufak bir çiftçiyle de aynı şekilde konuşurdu. Fakat harp zamanında çok yüksek bir kumandan olup bütün kumandanlık özelliklerini karakterinde birleştirmişti. En büyük tehlike karşısında itidal ve yargılamasına en ufak bir tereddüt gelmediği gibi kararlarını ve emirlerini uygulatmakta da müsamahaya hiç yer vermezdi. Onun için kendisini o bölgenin bütün halkı severdi. Kumandanları ve büyük memurları aldatmak itiyadında bulunan bazı kısım halk bile, kendisine en büyük saygıyı gösterir ve ona verdikleri sözde sebat ederlerdi. İşte bunun için Havran’dan çekilirken, kendisine karşı en ufak bir hareket yapılmamıştır. Hâlbuki aralarında ben de bulunduğum o yüksek kafile (iki ordu kumandanı ile bir mutasarrıf) Osmanoğlu saltanatının oralardan çekilen son temsilcileri idiler. ’’⁷⁰³

Son olarak da Hamdi Ongün şunları yazmıştır:

⁷⁰¹ Mutlu, ‘‘General Cemal Mersinli’yi de Kaybettik’’, s.1-2.

⁷⁰² Metnin orijinalindeki yıl kaydı bu şekildedir. Çarıklı’nın bahsettiği Dera Mutasarrıflığı 1917 yılına denk gelir.

⁷⁰³ Hacim Muhittin Çarıklı, ‘‘Gn. Cemal Mersinli’ye Ait Hatıralar’’, *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 44-45), Mersin Eylül-Birinci Teşrin (Ekim) 1941, s.2; Çarıklı’nın kaydettiği bu hatıralar bazı noktalarda Cevat Rifat Atilhan’ın kayıtlarıyla örtüşmektedir fakat Çarıklı’nın hatıralarında da birçok eksiklik ve olmayan bilgiler mevcuttur. Bunun en iyi örneği, Cemal Mersinli’nin Arapçayı biliyor olarak gösterilmesidir. Mersinli, bildiği diller arasında Arapçadan herhangi bir kayıt yapmamış.

‘‘General Cemal Mersinli’nin babaları Ispartalıdır. Mersin’e memuren gelmiş ve burada yerleşerek, esasen çok yeni olan Mersinimizin eski ailelerinden birini oluşturmuşlardır... Merhum, halim ve selim olduğu kadar görevde ciddi ve taviz vermezdi. Daima okuyan ve okuduklarını pek iyi kavrayan bir bilgindi. Düşüncelerinde bilincine, kalbine hâkim, duyguyla değil akıl ve mantıkla hareket ederdi. Görüşü, mantığı, ikna ve ifade yeteneği güçlü idi. Bulunduğu ve görev verdiği yerlerde kendisini daima, bulunduğu yerde sevdirmiş ve hürmet telkin etmiştir. Memlekete olan yüksek hizmetleri, ilmi, fazlı, dürüst ve temiz görüşleriyle özetle melekleşmiş şahsiyetiyle, yurt gençliğine örnek olabilecek bir vatan çocuğu idi. General Cemal Mersinli’nin ölümüyle Mersin, çok değerli bir çocuğunu kaybetmiştir. İçel’imizin duyduğu acı büyüktür. Merhumun ruhu şad olsun.’’⁷⁰⁴

Cemal Mersinli’nin ölümü üzerine dönemin gazetelerinde bazen manşet bazen de diğer sayfalarda bilgi vermekle yetinilmiş. Bu bilgilerin gazetenin içeriğinde kapladığı boyut ve içerdiği sözcükler, İçel Halkevi dergisine nazaran oldukça sığ mahiyetlidir.

İzmir’de çıkan Anadolu gazetesi bölgesel bir gazete olmasından dolayı dikkate değerdir. Gazetenin birinci sayfasında şu haber yapılmış:

‘‘Gl. Cemal Mersinli gece geç vakit ansızın öldü. İçel Mebusu Gl. Cemal Mersinli, önceki gece geç vakit Yenişehir’deki evinde ansızın vefat etmiştir. Cemal Mersinli, 1873 tarihinde Mersin’de doğmuştu. Tanınmış bir ailenin çocuğudur. Harp Akademisini bitirip askerliğe bağlanmıştı. Evli ve 3 çocuğu vardır. İlk devreden beri mebus bulunuyordu.’’⁷⁰⁵

Bu gazetenin diğer bir önemi de Paşa’nın üç çocuğu olmasını vurgulamasıdır. Dönemde çıkan bir başka gazete olan Bugün, Anadolu gazetesindeki haberin aynısını yapmış.⁷⁰⁶ Buradan da anlaşılacağı üzere Anadolu ve Bugün adlı gazeteler haberi birbirlerinden aldıkları için Mersinli’ye birinci devreden beri mebus bulunuyordu diyerek hataya düşmüşler.

Dönem itibarıyla Ankara’da çıkan En Son Havadis adlı gazete diğer birçok gazetenin aksine Cemal Mersinli’nin ölümüne daha geniş bir yer ayırmış:

⁷⁰⁴ Ongün, ‘‘Mebusumuz Merhum General Cemal Mersinli’’, s.7.

⁷⁰⁵ Anadolu, 8 1’inci Teşrin (Ekim) 1941, Numara: 8669, s.4.

⁷⁰⁶ Bugün, 8 Birinciteşrin (Ekim) 1941, Numara: 341, s.1.

‘Ankara’da üzücü bir ölüm. Mersinli Cemal Paşa öldü. Bu ölümle, Birinci Dünya Harbi mücadele günlerinin önemli bir siması aramızdan ayrılmış oluyor.

İçel Mebusu General Cemal Mersinli, önceki gece geç vakitte şehrimizde vefat etmiştir. General bugün Hacı Bayram Caminde namazı kılındıktan sonra, mebuslar, şehrimizde bulunan vekiller ve kalabalık bir kütle tarafından Asri Mezarlığa kadar götürülmüş ve oraya defnedilmiştir. Rahmetli Isparta’nın eski bir ailesinden olup 1873 yılında Mersin’de doğmuş, Harbiye ve erkânıharp eğitimini tamamladıktan sonra, ordunun birçok hizmetlerinde bulunmuş, geçen umumi harpte Suriye Cephesi’nde kolordu ve sonraları ordu kumandanı olmuştur. Mütarekede II. Ordu Müfettişi iken 1919 yılı Ekim ayında Ali Rıza Paşa hükûmetinde Harbiye Nazırlığına getirilmiş ve Kuvayımilliye ile İstanbul hükûmetinin temaslarına delalet etmiş ve o sırada yapılan seçimle Isparta Mebusu seçilmiştir. Ali Rıza Paşa hükûmetiyle birlikte nazırlıktan ayrılan merhum, İstanbul’un işgaliyle Malta’ya sürülmüş ve I. Büyük Millet Meclisine katılmıştır. Merhum, altıncı devrenin başında İçel Mebusu seçilmiştir.

Bu millî azaptan hissemizi alırken, şanlı ordumuza bu şerefli oğlunun ölümünden dolayı taziyelerimizi arz ederiz.’’⁷⁰⁷

En Son Havadis, dönemi itibarıyla oldukça geniş ve doyurucu bir biyografi sunarak, arkasından değerli bir kayıt ve hatıra bırakmıştır. Cemal Mersinli’nin Heyet-i Temsiliye Murahhası olmasına yol açan ve VI. Dönemde de mebus olarak arkadaşlığı bulunan Yunus Nadi’nin Cumhuriyet’i *Büyük Kayıp* başlığı altında kısa bir ölüm haberi ve kısa bir biyografiyle yetinmiş.⁷⁰⁸

Cemal Mersinli’nin ölümü üzerine haber yapan bir diğer dönem gazetesi de Halkın Dili’dir. Gazete, Mersinli’nin ölümünü kısa bir şekilde başlık yapmış ve cenaze töreninde kimler olduğunu yazmakla yetinmiş.⁷⁰⁹

Yine kısa bir haberle Mersinli’nin ölümünü duyuran diğer bir gazete olan Halkın Sesi gazetesi, diğer gazetelerden farklı bir bilgi vermiş. Bilgiye göre Cemal Mersinli tedavi gördüğü Numune Hastanesinde hayatını kaybetmiş.⁷¹⁰ Gazete bundan başka

⁷⁰⁷ En Son Havadis, 9 1’inci Teşrin (Ekim) 1941, Numara: 315, s.1.

⁷⁰⁸ Cumhuriyet, 9 Birinciteşrin (Ekim) 1941, s.6161, s.1.

⁷⁰⁹ Halkın Dili, 9 Birinciteşrin (Ekim) 1941, Sayı: 85, s.4.

⁷¹⁰ Halkın Sesi, 8 1’inci Teşrin (Ekim) 1941, Numara: 405, s.4.

cenaze törenini diğer gazetelerle aynı paylamış.⁷¹¹ Numune Hastanesi olarak kaydedilen bilginin kökenineyse ulaşılammıştır. Ancak Halkın Sesi gibi Son Posta adlı gazete de onun Numune Hastanesinde öldüğü şeklinde bir haber yapmış.⁷¹² Son Telgraf adlı gazete de diğer bilgilerin tamamen dışında haber yapmış olduğundan, bilginin ana kaynağı veya doğruluğu muamma da kalmıştır:

‘‘İçel Mebusu Gl. C. Mersinli vefat etti. İçel Mebusu General Cemal Mersinli’nin dün gece evinde bir kalp krizi neticesinde ansızın vefat ettiği teessürle öğrenilmiştir. Çok değerli bir asker olan General Cemal Mersinli, Birinci Dünya Harbi’nde Suriye Cephesi’nde kolordu ve ordu kumandanlığında bulunmuş, Ali Rıza Paşa hükûmetinde Harbiye Nazırlığı yapmış, Kuvayımilliye ve İstanbul hükûmetinin temaslarına delalet etmiş ve o sırada yapılan seçimle Isparta Mebusu seçilmiştir. İstanbul işgalinde Malta’ya götürülmüş ve dönüşte, I. Büyük Millet Meclisine katılmıştır. Ailesine derin taziyelerimizi sunarız.’’⁷¹³

Bu haberden de görüldüğü üzere Cemal Mersinli’nin ölüm sebebi bu defa kalp krizi olarak kaydedilmiş ve biyografik bilgiler diğer gazetelerden alınmış. Dönemin en meşhur gazetelerinden olan Tan ise Mersinli’nin evinde ansızın vefat ettiğini yazıp kısa bir biyografi paylaşmış.⁷¹⁴ Ertesi gün de sade ve oldukça az bilgilerle cenaze törenini haber yapmış.⁷¹⁵

Yine dönemin önemli gazetelerinden olan Tasvir-i Efkâr gazetesi iki satırlık bir haberle Mersinli’nin ölüm haberini ve cenaze törenini duyurmuş. Tasvir-i Efkâr’ın Cemal Mersinli adına kaydettiği ve diğerlerin yekûnundan bile daha değerli olan bilgi, onun cenaze töreniyle ilgili bulunabilen ilk ve tek fotoğrafı paylaşmış olmasıdır.⁷¹⁶

Cemal Mersinli’nin ölümü ve cenaze töreniyle ilgili diğer bir bilgiye de dönemde çıkan Türk Sözü adlı gazetede rastlanmıştır. Gazete hemen hemen diğer haberlerde olduğu gibi bir ilan ve kısa bir biyografiyle haberine: *‘‘Değerli bir asker olmakla beraber, tarih ve dil üzerine esaslı çalışmalarıyla ve özellikle Anadolu’nun toponomisi konusunda*

⁷¹¹ Halkın Sesi, 9 1’inci Teşrin (Ekim) 1941, Numara: 406, s.4.

⁷¹² Son Posta, 8 Birinciteşrin (Ekim) 1941, Numara: 4020, s.5.

⁷¹³ Son Telgraf, 8 Birinciteşrin (Ekim) 1941, Sayı: 1648, s.3.

⁷¹⁴ Tan, 8 İlkteşrin (Ekim) 1941, Numara: 2207, s.2.

⁷¹⁵ Tan, 9 İlkteşrin (Ekim) 1941, Numara: 2208, s.3.

⁷¹⁶ Tasviri Efkâr, 11 Birinciteşrin (Ekim) 1941, Sayı: 4842-486, s.3.

bize kıymetli bir eser veren büyük askere Tanrı'dan bol rahmet diler, kederli efrad-ı ailesinin acılarına ortak oluruz...'' diyerek oldukça önemli bir bilgi paylaşmış.⁷¹⁷

Dönemin bir diğer meşhur gazetesi olan Ulus, Mersinli'nin ölümüne en geniş haber niteliğini vermiş olan tek gazetedir. Ulus aralıklarla kısa ve öz haberler paylaşmış. Haberinde son fotoğraflarından bir tanesi eklenmiş ve diğerlerine benzer bir kısa biyografi ile süslenmiş. Son olarak: *“ULUS Cemal Mersinli ailesinin acılarını paylaşır.”* denilerek habere son verilmiş.⁷¹⁸ Ulus'un ertesi günkü sayısında Cemal Mersinli haberleri devam etmiş, bu seferki haberlerde diğer gazetelerde verilmeyen bazı önemli bilgilerde yer almış. Bu bilgilerden bazıları, daha önce kaydedilmiş olan cenaze törenine katılan kişilerin ilk kez burada verilmiş olmasıdır. Devamında Mersinli'nin yine bir fotoğrafı paylaşılmış ve özgeçmişi de ayrı ve özel olarak haber yapılmış. Bundan başka, İsmet İnönü'nün yaveri aracılığıyla Mersinli ailesine başsağlığı dilediği bilgisi de burada paylaşılmış. Ayrıca yukarıda kaydedilen Hacim Muhittin Çarıklı'nın İçel Halkevi dergisinde yayınlanan ve *Gn. Cemal Mersinli'ye Ait Hatıralar* başlığını taşıyan yazı da burada aynen yayınlanmış.⁷¹⁹ Ulus'un bir sonraki gün çıkan sayısında Nevzat Toroğlu'nun daha önce kaydedilmiş olan yazısı paylaşılmış. Çok değerli bir kayıt olarak da Mersinli ailesinin bir teşekkürü bu sayıda yayınlanmış:

*“Acı Teşekkür. Eşim ve babamız İçel Mebusu General Cemal Mersinli'nin ölümü dolayısıyla gerek bizzat evimize veya cenaze törenine gelerek ve gerekse çelenk, telgraf, mektup veya kart göndererek bu elemli günümüzde bizleri teselli etmek lütfunda bulunan kıymetli büyüklerimize, merhumun arkadaşlarına, akraba ve dostlarımıza ayrı ayrı minnet, şayan ve şükranlarımızı sunmaya teessürlerimiz arasında imkân bulamadığımızdan bu görevin ifasına sayın gazetenizin aracılığını rica ederiz. Merhumun eşi, çocukları ve damadı.”*⁷²⁰

Dönemin önemli gazetelerinden olan Vakit daha önce paylaşılmış bir fotoğraf paylaşarak kısa ve öz bir haber ile Cemal Mersinli'nin ölümünü duyurmuş ve hem Meclise hem de ailesine başsağlığında bulunmuş. Vakit'in kaydettiği bilgiler arasında

⁷¹⁷ Türk Sözü, 9 Birinciteşrin (Ekim) 1941, Sayı: 5141, s.1-3; gazete bu haberinde *Değerli bir eser vermiş* demiş. Buradan yola çıkarak eser için derin bir araştırma yapılmış olsa da ulaşım sağlanamadı.

⁷¹⁸ Ulus, 8 I. Teşrin (Ekim) 1941, s.1.

⁷¹⁹ Ulus, 9 I. Teşrin (Ekim) 1941, s.1-2.

⁷²⁰ Ulus, 10 I. Teşrin (Ekim) 1941, s.2.

diğerleri gibi Mersinli'nin birdenbire rahatsızlanarak ölmüş olduğu yazılmış.⁷²¹ Bir diğer önemli gazete olan ve merhumun Malta'dan yakından tanıdığı ve hakkında oldukça önemli bir bilgi kaydetmiş Ahmet Emin Yalman'ın gazetesi *Vatan Acı Bir Kayıp* başlığıyla Mersinli'nin ölüm ve cenaze töreni hakkında haberine yer vermiş. Diğerlerine göre farklı bir bilgi sunmayan Vatan, kısa bir biyografi sunmuş ve herhangi bir başsağlığı veya taziye dileklerinde bulunmamış.⁷²²

Dönemin gazetelerinde Cemal Mersinli'nin ölümüne ve cenazesine ilişkin son habere Yeni Asır gazetesinde rastlanmıştır. Gazete iki cümlelik bir haber ile ölüm haberini duyurmuş ve cenazenin merasim ile kaldırılacağını duyurarak, habere son vermiş.⁷²³

Burada verilen dergi ve gazete yazıları dışında Cemal Mersinli'yle ilgili bir haber ve ölüm ilanına ulaşmak ne yazık ki mümkün olamamıştır. Fakat buradaki bilgiler ışığında kaydetmek gerekir ki haberlerin içeriği ve yayınlanan birbirinden farklı bilgiler dönemin basınında ortak bir haber ağının olduğunu da olmadığı da gösterebilir. Cevat Rifat Bey'in Cemal Mersinli'nin ölümü üzerine ayrıca bir yazı yazmış olduğuna dair bir bulguya ulaşılamamıştır. Paşa'nın cenazesine de katılmamıştır.

Bugün itibarıyla, Cemal Mersinli'nin, Cemal Mersinli olarak veya Mersinli Cemal Paşa olarak adının verilmiş olduğu herhangi bir cadde, bulvar, sokak, mahalle vesaire yoktur. Bu durum köken itibarıyla izlerini taşıdığı ve vaktiyle mebusluk yaptığı Isparta ve doğduğu ve ölümü sırasında hâlen mebusu olduğu Mersin içinde geçerlidir. Yalnız bugün itibarıyla Mersin Mesudiye'de bulunan oldukça uzun bir caddenin adı, Cemal Paşa Caddesidir. Bu caddeye neden bu adın verildiği veya verilen addaki Cemal Paşa'nın Mersinli Cemal Paşa olup olmadığı kesin bir şekilde belli değildir. Yalnız tahmini olarak bu caddenin Cemal Mersinli'ye ithaf edildiği düşünülebilir. Bundan başka, Adana'da Seyhan Irmağı kenarında bulunan Cemalpaşa Mahallesi, bazı kesimlerce Mersinli Cemal Paşa'dan dolayı bu adı taşıdığı düşünülmekte olsa da bu mahalle adını, zamanında Adana'da valilik yapmış olan Büyük Cemal Paşa'dan almış olması daha muhtemeldir. Mersinli Cemal Paşa veya Cemal Mersinli adına ülkenin genelinde, en azından Isparta,

⁷²¹ Vakıf, 8 Birinciteşrin (Ekim) 1941, s.1-4.

⁷²² Vatan, 8 Birinciteşrin (Ekim) 1941, s.1.

⁷²³ Yeni Asır, 8 İlkteşrin (Ekim) 1941, Numara: 10981, s.4.

Mersin, İstanbul, Konya veya Ankara’da yaşatılmaması, bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

4.6. Mersinli Cemal Paşa’nın Şahsiyeti ve Ailesi

Cemal Mersinli dönemi itibarıyla entelektüel olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar doğumundan itibaren gelişmesi hakkında bilgi edinilememiş olsa da İstanbul’a geldikten ve askerî okullarda eğitim gördükten sonra bu düzeyde geliştiği pek tabii zannolunabilir.

Mersinli, II. Abdülhamit Dönemi’nde Almanlar tarafından yapılandırılmış askerî okullarda eğitim aldı. Kuvvetle muhtemel bildiği üç dili bu okullarda öğrenmişti. Cemal Mersinli’nin bildiği diller; Almanca, Fransızca ve İngilizceydi.⁷²⁴ Bildiği bu diller kendisini idare edebilecek seviyede olmayıp hepsini ana dili gibi konuşabilecek bir düzeyde gelişmişti. Buna göre Birinci Dünya Harbi sırasında Almanlar ile Almanca, İstanbul’un işgali ve Malta sürgünü sırasında da İngilizlerle İngilizce konuştuğu çok açıktır. Yine bununla beraber, Ahmet Emin Yalman’ın kaydettiği ve kısa olmasına rağmen *kendisini kütüphaneye kapatır* söyleminden, kütüphanedeki kitapların İngilizce olduğu ve Mersinli’nin İngilizceye ne kadar hâkim olduğu anlaşılır. Onun dil konusunda son olarak kaydedilmesi gereken bir bilgiyi Hafız İbrahim Demiralay vermiştir:

*“Ağlasun Harabelerini gezmiştim. Esbak mebusumuz Cemal Paşa’da vardı. (Harabeleri) inceledik. Cemal Paşa, harabeleri anlatan İngilizce bir eserle mukayese yapıyordu.”*⁷²⁵

Bu aktarımda geçen Ağlasun Harabeleri Burdur’un Ağlasun ilçesindeki Sagalassos Antik Kentidir. Yukarıda yazdığı üzere Mersinli, yanında İngilizce bir kitap taşımış ve harabeleri çıplak gözüyle incelemek ve kitaptaki bilgilerle karşılaştırmak üzere kuvvetle muhtemel bir araştırma için kullanmıştır. Cemal Mersinli’nin TBMM dışında kalmasından sonra yoğun olarak yapmış olduğu işler, araştırma ve yazarlıktır. Yine Ahmet Emin Yalman’ın kaydetmiş olduğu kısa bilgiler önemini burada da göstermiştir. Bu bilgiler ve kaydedilmiş diğer bilgiler ışığında Cemal Mersinli’nin karakter tahlili daha iyi yapılabilmektedir.

⁷²⁴ TBMM Arşivi Tercümeihâl Kâğıdı, Sicil Numarası: 205.

⁷²⁵ Hafız İbrahim Demiralay’ın *Hatıratı ve Isparta’da Millî Mücadele ile İlgili Belgeler*, s.15.

Cemal Mersinli; iyi eğitim almış, üç yabancı dil bilen ve Türkçeye de son derece hâkim, nezaket kurallarını ve kibarlığı her koşulda bünyesinde barındıran, Anadolu'nun muhafazakâr kimliğini içinde yaşatıp çağdaşlıkla bunu birleştirebilen; aldığı askerî eğitim ve atandığı askerî öğretmenlik görevlerinden de anlaşıldığı ve tabii cephedeki işlerinin de gösterdiği üzere saldırı ve muharip yönü kuvvetli bir asker olmaktan çok; strateji, iaşe, ikmal, idari ve lojistik alanlarda daha başarılı, cephede ise savunma konusunda son derece ehliyet sahibi bir askerdir.

Cemal Mersinli bazı kayıtlarda çekimser olarak anılmıştır. Bu kayıtlar tamamen yanlış olmamakla beraber, tamamen doğru da değildir. Mersinli'nin karakter yapısında bir çekimserlik vardır ancak bu içine kapanık bir kişilik olmasından ziyade mütevazı bir kişilik olup mütevazı bir hayat yaşamayı tercih etmesinden kaynaklanmıştır. Mersinli, şayet görevi varsa, o görevi en iyi şekilde yerine getirmek için çabalamış ve üstlendiği görevin kural ve geleneklerine daima bağlı kalmıştır. Onun askerlik görevleri boyunca bu özelliğini tamamen görülmüşken, mebusluk görevleri sırasında da aynı şekilde bir devamlılık seyredilmiştir. Cevat Rifat Atilhan onun en yakınında yıllarca bulunmuş olmasına rağmen onun karakteri hakkında kesin ve doğru bilgiler kaydedememiştir. Nitekim Atilhan kayıtlarını daha çok romansı bir üslupta kalem altına almış olduğundan Cemal Mersinli hakkında yalın ve temiz bilgilere ulaşmak mümkün olmamıştır. Onun kişiliği özetlenecek olursa; son derece sessiz, sakın bir tabiata ve mizaca sahip ancak sanıldığı gibi geri planda ve çekingen huylu olmayan; tabiatı gereği konuşmayı, uzun sohbetlere katılmayı sevmeyen birisidir. Dışarıya karşı genel bir tebessüm durumu olsa da insanlarla mesafeli olmayı tercih ettiğinden çevresi sınırlı kalmıştır. Bunların oldukça aksinde olarak içerisinde sürekli bir çatışma yaşayan ve kendisiyle çelişkili hareketlerde bulunmasına rağmen bunun üzerinde durmayı pek de önemsemeyen bir yana da sahiptir.

Cemal Mersinli'nin kişiliği aktarılmaya çalışıldığı gibidir. Çok yönlü, vicdan ve merhamet sahibi olmasının yanı sıra askerlik zamanlarında da mebusluk zamanlarında da daima köy ve köylüyü, daha başka, fakir ve gariban olarak nitelendirilen kesimlerin koruyuculuğunu ve hamiliği üstlenmeyi doğal bir vazife saymıştır. Özellikle her iki mebusluk döneminde de gariban ve fakir erler, köy ve köylüler için sürekli mücadele etmiş ve ağırlığını koymaya özen göstermiştir. Resmî kayıtlar ile birbirinden farklı isimlerin Mersinli hakkında kaydettiği bu tür bilgiler birbirleriyle doğrulanabildiği için onun entelektüel ve diğer yönlerinin daha iyi anlaşılması sağlamıştır. Bu noktada

Demiralay'ın kaydetmiş olduğu ve Burdur'da meşhur harabeleri gezerlerken yanında veya cebinde bir kitap taşıması onun ne kadar okuyan ve yanından ve hatta cebinden kitap eksiltmeyen birisi olduğunu gözler önüne sermiştir.

Türk tarihinin genelinde ünlü ve önemli simaların birçoğu birbirinden farklı unvan ve adlandırılmalarla anılmışlardır. Bu noktada örnek verilecek en ünlü kişi Kâzım Karabekir'dir. Gayet iyi bilindiği üzere Kâzım Karabekir *Yetimler Babası* olarak anılmaktadır. Bunun sebebi de yaptığı işlerdir. İşbu durumda Cemal Mersinli için Köylü Babası demek son derece yerinde olmalıdır.

Cemal Mersinli'nin bütün bunlardan ayrıca olmak üzere bir başka özelliği de kılıçlara olan merakıdır. 1947 yılında İstanbul'da kılıç zanaatkârlarının sonuncusu olarak gösterilen Arşak Usta'ya göre içerisinde Talat, Enver ve Büyük Cemal Paşa'nın da bulunduğu oldukça öne çıkan kılıç meraklılarının arasında Mersinli Cemal Paşa'nın adı da zikredilir.⁷²⁶

Mersinli Cemal Paşa'nın özel hayatı hakkında çok fazla bilgi yoktur. Filibeli Rıza Paşa'nın kızı Bedriye Hanımefendi ile evlenmiş ve bu evlilikten üç çocuğu dünyaya gelmiştir.⁷²⁷ Çocuklarından Mehmet Orhan Mersinli ve Ayşe Nilüfer Ozan'ın⁷²⁸ kesin doğum tarihleri ve yerleri bilinmektedir ancak üçüncü çocuk hakkında bazı karışıklıklar mevcuttur. Bu karışıklığın sebebi 22 Ağustos 1957 ve 4 Aralık 1957 tarihli Milliyet gazetesinde yayınlanmış olan ölüm ilanlarıdır. İlk olarak 22 Ağustos'taki ilanda şunlar yazılmıştır:

*“Ordu kumandanlığından merhum Mersinli Cemal Paşa'nın eşi Filibeli Rıza Paşa'nın kızı Eczacı Namık Taptık, Belkıs Mersinli, Karayolları Genel Müdürü Orhan Mersinli ve Nilüfer Ozan'ın anneleri, Necip Mersinli, Reşat Ozan, Emel Mersinli ve Behice Taptık'ın kayınvalideleri, Hayri Taptık'ın ablası, salihât-ı nisvandan Bedriye Mersinli Hanımefendi, 21 Ağustos 1957 Çarşamba günü hakkın rahmetine kavuşmuştur. Cenazesi bugünkü perşembe günü öğle namazını müteakip Beyazıt Caminden kaldırılarak Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilecektir. Mevla rahmet eyleye.”*⁷²⁹

⁷²⁶ *Tarihe Yön Veren Silah Kılıç*, (Ed. Tolga Akay-Süleyman Tekir), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019, s.183.

⁷²⁷ TBMM Arşivi Tercümeihâl Kâğıdı, Sicil Numarası: 205.

⁷²⁸ Ayşe Nilüfer Mersinli evlendikten sonra Ozan soyadını almıştır. Ozan ailesinin hakkında bir bilgiye ulaşamadı; ESA, Dosya Numarası: A0065485.

⁷²⁹ Milliyet, 22 Ağustos 1957, s.2.

Bu ilan Cemal Mersinli'nin eşi Bedriye Mersinli Hanımefendi'nin ölüm ilanıdır. İlanda geçtiği üzere Bedriye Hanım'ın ve dolayısıyla Cemal Mersinli'nin dört çocuğu varmış gibi kayıt edilmiştir. Ancak Cemal Mersinli'nin kendisi *evliyim, 3 çocuğum var* diye bir kayıt yapmıştır.⁷³⁰ Buradaki çocukları inceleyecek olursak Orhan Mersinli ve Nilüfer Ozan noktasında bir sıkıntı olmadığı kesindir. Belkıs Mersinli ve Namık Taptık işi karıştırır. Bir tahmin olabilecek olanı, Bedriye Mersinli'nin sonradan evlenmiş olması ihtimaliyse hem arşiv dosyalarında *sonradan evlenmemiştir* olarak kaydedilmiş olması hem de yaşı itibarıyla bu pek mümkün bir ihtimal değildir.⁷³¹ Buradan çıkarılabilecek en iyi iki sonuç, Namık Taptık'ın Bedriye Hanım'ın kardeşi olduğu ve onu öz çocuğu gibi yetiştirdiği veya bir yanlışlık yapıldığıdır. Neticede aşağıda verilmiş olan diğer ilandan da görüldüğü üzere Bedriye ve Cemal Mersinli çiftinin üçüncü çocuğu, Belkıs Mersinli Hanımefendi'dir:

‘‘Merhum Mersinli Cemal Paşa’nın kızı, Necip Mersinli’nin eşi, Ülker ve Çiğdem Mersinli’nin anneleri, Namık Taptık, Orhan Mersinli ve Nilüfer Ozan’ın kardeşi, Reşat Ozan’ın baldızı, Behice Taptık ve Emel Mersinli’nin görümceleri salihât-ı nisvandan Belkıs Mersinli 1 Aralık 1957 Salı günü Allah’ın rahmetine kavuşmuştur. 4 Aralık 1957 Çarşamba günü öğle namazına müteakip Kadıköy Osman Ağa Caminden kaldırılarak Karacaahmet’teki makberesine tevdi edilecektir.

Allah rahmet eylesin. ’⁷³²

Bu ilandaki bilgilerle bir üstteki ilanın bilgileri birbiriyle son derece örtüşmektedir. İlanın başlığında açık bir şekilde Cemal Mersinli'nin kızı yazılmıştır. Ayrıca, buradaki bilgilerden dolayı Belkıs Mersinli'ye ulaşmanın dışında Ülker ve Çiğdem Mersinli adında iki çocuğuna ulaşılmasıdır. Ancak buradaki sorun Belkıs Mersinli'nin eşi olarak kaydedilmiş olan Necip Mersinli'nin soyadının neden Mersinli olduğudur. Burada da iki ihtimal vardır ancak birisi oldukça düşük bir ihtimaldir. İlk ihtimal, Necip Mersinli ile Cemal Mersinli'nin akraba olması ve bu evliliğinde akraba evliliği olması, diğeri de soyadı benzerliği.

⁷³⁰ TBMM Arşivi Tercümeihâl Kâğıdı, Sicil Numarası: 205.

⁷³¹ ESA, Dosya Numarası: A0065485; Bedriye Mersinli Hanımefendi'nin belki Mersinli Cemal Paşa'dan önce evli olup çocuğun o evliliğinden olduğunu düşünmek akla gelebilir fakat bu zorlama bir ihtimal olur. Bunun dışında eğer tahmin yapılması gerekliyse, Namık Taptık'ın evlatlık olduğunu düşünmek de bir seçenektir.

⁷³² Milliyet, 4 Aralık 1957, s.2.

Bedriye ve Cemal Mersinli çiftinin üçüncü çocuğu Belkis Mersinli olup onun da Ülker ve Çiğdem adında iki çocuğu olmuştur. Ne zaman doğduğu bilinmese de 1918'den sonra doğacağı bilindiğinden, genç bir yaşta hayatını kaybetmiştir.

Çiftin daha önce bahsedilen çocuklarının hayatları hakkında yalnızca Mehmet Orhan Mersinli için bilgi birikimi vardır. Ayşe Nilüfer Ozan Hanımefendi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Mehmet Orhan Mersinli ise daha önce kaydedilen bilgiler dışında, 27 Mayıs Askerî Darbesi'nden sonra Devlet Başkanı'nın özel izniyle 6 Ocak 1961'de kurucu Meclise girmiştir.⁷³³ İngilizce ve Fransızca bildiği hakkındaki kayıtlarda yazılıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nde aldığı görevler; Karayolları Genel Müdürlüğü, Kurucu Mecliste Devlet Başkanlığının temsilciliği, 5 Ocak ve 20 Kasım 1961 tarihlerinde Ulaştırma Bakanlığı. Bakanlık görevinden sonra ne iş yaptığı bilinmemekle birlikte 1975 yılında hayatını kaybetmiştir.⁷³⁴

Mehmet Orhan Mersinli, Emel Mersinli Hanımefendiyle 1948'de evlenmiştir. 1950'de dünyaya gelmiş Cemal Mersinli ve 1953'te dünyaya gelmiş Leyla Mersinli adında iki çocuğu vardır. Çocuklarının ikisi de hayatta olup İstanbul'da yaşamlarını devam ettirmektedirler. Mersinli ailesinden de yalnızca ikisine ulaşılabilmektedir.

4.6.1. Mersinli Cemal Paşa'nın Eserleri

Cemal Mersinli herhangi bir göreve bağlı kalmadığında kendisini tamamen okumaya, araştırmaya ve yazmaya vermiştir. Öyle ki Malta sürgünü sırasında bu özelliği son derece ortaya çıkmış ve Kayıp Yıllar olarak betimlenen dönemlerde de kuvvetle muhtemel bu özelliğini devam ettirmiştir. Aşağıda kaydedilmiş ve onun kaleminden çıkmış makaleler bu fikri kuvvetlendirmektedir. Burada dikkati çeken iki nokta vardır. Birincisi, Malta'da yazmaya karar verdiği *Türk Tarihinin* herhangi bir yerde bulunamamasıdır. Buradan çıkarılacak sonuç eserin ya tamamlanamamış olması ya hiçbir zaman yayınlanmasına fırsat olmamış olması ya da ileride görüleceği üzere bir başka konuyla birleştirilmiş olmasıdır. İkinci dikkat çekici nokta, Cemal Mersinli'nin yayınlanmış makalelerin çoğunluğunun Atatürk'ün ölümünden sonra olmuş olmasıdır.

⁷³³ TBMM Arşivi Tercümeihâl Kâğıdı, Sicil Numarası: 183.

⁷³⁴ Milliyet, 18 Şubat 1975, s.2; bu haber başlığında da Namık Taptık Mehmet Orhan Mersinli'nin kardeşi olarak kaydedilmiştir.

Buradaki durumun neden bu şekilde olduğu ve ne sebeplerden kaynaklandığı yalnızca tahmine açık bir konudur.

Bekir Nevzat Toroğlu'nun kaydettiği bir hatıra, Cemal Mersinli'nin kayıp yıllarında neler yaptığı hakkında geniş bilgi sunar:

‘‘Hayata ebediyen gözlerini kapayan General Cemal Mersinli, herkesin hele kendisini yakından tanıyan ordu mensuplarının ve Büyük Millet Meclisi arkadaşlarının yüreklerini sızlatarak aramızdan ayrıldı. Fakat o, yüksek, temiz ve alçak gönüllü karakteriyle, yurda yaptığı büyük hizmetleriyle daima kalplerde yaşayacaktır. Onun hayattaki başarıları gençliğe örnek olacak, hazırladığı eserler Millî Kütüphanemizin zenginliğini artıracaktır. Her şeyden önce halk için çalışan, halk ve köylü sevgisini bir inan hâline getiren ve bu sevgiyi, bu inanı herkese aşılamaktan büyük bir zevk duyan Cemal Mersinli, bütün konuşmalarında sözü köy ve köylü mevzusuna getirir, ‘Cumhuriyet yıllarında gelişen köy ve köylü onun en büyük sevinç kaynağı olurdu. Kendi mesleki hayatını büyük başarılarla geçiren General Cemal Mersinli, son yirmi yıl içinde kendisini okumaya ve araştırmalara vermişti. Üç dört ecnebi dil bilen ve tarihi eserlere çok düşkün olan merhumu, geçenlerde gene kütüphanesinde⁷³⁵ ziyaret etmiştim. Hazırladığı eser üzerinde konuştuk, bana, ‘Anadolu Toponomisi adını taşıyan kitabını yakında bastıracağını, kitabı daktilo etmekle uğraştığını söyledi. Ayrıca, Anadolu Coğrafyası, adıyla hazırladığı eseri de daha sonra bastıracağını, esasen bu yazının ‘Anadolu Tarihi’ adıyla yazdığı kitabın bir başlangıcı olacağını’ anlattı. Bütün bu konuşmalar arasında, çekmekte olduğu romatizmadan şikâyet ediyordu.’⁷³⁶

Toroğlu, bu bilgileri Cemal Mersinli'nin ölümünden sonra kaydetmiştir. Bu bilgilerin önemi, Ahmet Emin Yalman'ın Malta'da kaydettikleriyle ne kadar örtüştüğü ve Mersinli'nin entelektüel kişiliğinin ve çok yönlülüğünün en iyi biçimde doğrulanıyor olmasıdır.

Yukarıdaki kayıtlardan da anlaşılacağı üzere Cemal Mersinli birçok eser hazırlamış ve bu eserlerin çoğunluğu da kitap hâline gelmiş veya gelmek üzere daktilo hazırlığı aşamasına geçmiştir. Ancak ne yazık ki bu eserlerin hiçbirisi onun sağlığında yayınlanamamış ve ondan sonra da yayınlanması için bir çaba gösterilmemiştir. Cemal

⁷³⁵ Mersinli Cemal Paşa'nın şahsi ve oldukça hacimli bir kütüphanesi olduğu pek açıktır. Fakat bu kütüphane hâlâ durmakta mıdır, yoksa bir yere mi bağışlanmıştır, tespit edilememiştir.

⁷³⁶ Ulus, 10 Birinci Teşrin (Ekim) 1941, s.2.

Mersinli'nin birçoğu hazır hâle getirilmiş olan bu kitapları, en azından yukarıda kaydedilen Anadolu Toponomisi, derin bir araştırma ve ailesinin de yardımlarıyla bulunabilir ve baskı hâline getirilebilir. Bundan başka, ölümünden önce Türk Tarih Kurumuna verdiği söylenen *Anadolu Tarihi ve Coğrafyası*⁷³⁷ adlı bir eserinin olduğu doğru ise TTK'nin bu konuda bir kolaylık sağlaması veya kendi bünyesinde bir arşiv araştırması yapması bu eserin bulunmasına ve Türk akademisine kazandırılmasına yol açacaktır.

Ezcümle, Mersinli'nin yayınlanamamış Türk Tarihi, Anadolu Toponomisi ve Anadolu Tarihi ve Coğrafyası adlı kayıp 3 kitabının dışında 9 makalesi vardır.⁷³⁸ Bunlar sırasıyla; Toponymie Tetkikleri, Bugünkü İçel, Dünkü Kilikya, Anadolu'nun Dış Yapısı, Marmara Denizi, Akdeniz, Anadolu'nun İç Yapısı, Toros Dağları Mıntıkası ve Ehemmiyeti, Türk Akıncıları ve Roma-Rum Kelimeleridir. Bu makalelerin ilk sekiz tanesi İçel Halkevi dergisinde yayınlanmış olup Roma-Rum Kelimeleri Belleten ve Belleten haricinde bir baskı olmak üzere kitapçık şeklinde yayınlanmıştır. Bu makalelerin başlıklarına bakıldığı zaman, Mersinli'nin coğrafyaya olan ilgisi ve daha askerliği döneminden itibaren stratejik ve lojistik konusundaki katkılarını, sivil hayatta da coğrafi olarak devam ettirmek istediği görülecektir. Bundan başka, Türk Akıncıları başlıklı makalesi ve esasen coğrafi makalelerin çoğunluğundaki tarihsel bulgular, onun tarihe olan merakını ve ilgisini de ortaya koymuştur. Son olarak, Roma-Rum Kelimeleri başlıklı makalesi de Anadolu coğrafyasının antik dönemlerine girmesi ve daha genel başlıkta Roma-Rum medeniyetine dair ilgisini, merakını, bilgisini ve yine dil üzerine olan merakını ortaya koymuştur. Bu makalelerin tamamı, Toroğlu'nun da dediği gibi Millî Kütüphaneyi zenginleştirmiş ve yaklaşık 80 yıl sonra bunların yine Millî Kütüphanede bulunmasını sağlamıştır.

4.6.1.1. Toponymie Tetkikleri

Yazan: Emekli General Cemal Mersinli

İçel Mebusu

Değerli Bekir Uluğ;

⁷³⁷ “Merhum Cemal Mersinli'nin Hal Tercümesi”, s.1.

⁷³⁸ Cemal Mersinli'nin askerî dergilere birçok askerî makale yazdığı söylenmektedir ancak söylenilen makalelere dair iz yoktur.

Bana ithaf ettiğiniz kıymetli yazınızı –her zamanki gibi– dikkatle ve zevkle okudum⁷³⁹. Zaten (İçel dergisi) özellikle köylerimize, aşiretlerimize, sevgili yurdumun toponymiesine (yer adları) dair yazılarla benim zevkle okuduğum dergilerden biridir.

Ben birkaç seneden beri Anadolu'nun toponomisi ile uğraşıyorum. Şimdi bu uğraşmanın biriktirdiği notları bir yere toplamak ve mümkünse onları bastırmak yolunu aramaktayım. İşte o notlardan birkaç parçayı birleştirerek faydalı düşüncelerinize katmak istiyorum.

Ben Anadolu toponomisinde en çok klasik coğrafyanın bugünkü coğrafyamızda bıraktığı izler üstünde yürüdüm. Gördüm ki eskiden cihan tarihinin Avrupa'sı ve Asya'sı hatta Afrika'sı arasında Anadolu bir köprü durumunda idi. Yerli ve yabancı birçok göç veya istila dalgaları bu köprüden ileri veya geri geçmişler veya orada konmuş, az veya çok zaman devlet kurmuş kalmışlardır.

Geçen, göçen, konan bütün milletler Anadolu toponomisinde az çok izler bırakmışlardır.

Bu izler şehirlere verilen veya ırk kuran hükümdar ve kahraman veya bunların aileleri veya koruyan mabut aziz adlarıdır. Bunlardan başka doğaya ve iklime uygun düşen adlarda vardır.

İşte bu görüş sebebiyledir ki ben zoru görmedikçe veya gözüm önünde apaçık kendini göstermedikçe sözcüklerin anlamı, delili hakkında araştırmalar yapmadım. Ben diltikten ziyade imlacılık yolundan yürüdüm. Zoru görünce de tarih, coğrafya, eski kitabelerin eski sikkeler ve diller gibi yardımcı bilgilere başvurmayı ihmal etmedim.

Mesela: Lydia Devleti'nin merkezi olan Sardis şehrinin öz harflerin benzerliği, yerinde kalan eserleri, bütün âlimlerin birliği gibi delillerle bugünkü Sart köyümüzün adında saklı kalmış yerli bir sözcük olduğunu gördüm. Sözcüğün anlamını aramaya bile lüzum görmedim.

Mesela: Ankara (Ankyra) Kütahya (Kotaion) gibi bugünkü Türkçede bir anlam ifade etmeyen adların birincisi Türk Asya'sında bir ırmak adı, ötekinin Kafkasya'da

⁷³⁹ Bekir Uluğ, “Çukurova Tarih Tetkikleri: Arzaova-Kilikya Şehirleri (Osmanlıların Fethine Kadar)”, *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 23), Birinci Kanun (Aralık) 1940, s.7.

Kotais şeklinde bir şehir adı olduklarını görünce bunların Türkler tarafından, ana yurttan getirilmiş adlar olduğunu anladım, anlamlarını aramadım.

Mesela: İstanbul gibi bugünkü Türkçede bir anlam ifade etmeyen bir şehir adı var. Bugün dahi İstanbul Rumları şehrin adını Is-tin-polis şeklinde söylerler. Rumca olan bu sözün anlamı şehre (à la ville) dir kolayca anlaşılabilir ilk İstanbul sözcüğü Rumcadan bozulmuş bir sözcüktür.

Şimdi kısaca anlatabildiğimi zannettiğim bu usul ile Hitit (Hittites) sözcüğünü inceleyelim:

Biliyoruz ki Hitit sözcüğü unutulmuş bir imparatorluğun adı olduğunu, onu meydana çıkaran Profesör Sayce (Says) bildirmiştir.

Bu sözcük Babil belgelerinde; Khatti-Khati şeklinde,

Bu sözcük Mısır belgelerinde; Khaiti-Khta şeklinde,

Bu sözcük İbrani belgelerinde; Khatin-Khet şeklinde,

Bu sözcük Turan (Farsça) belgelerinde; Khet-Khet şeklinde,

Bu sözcük Grek belgelerinde; Kataonia-Kyteia şeklinde,

Bu sözcük Hitit belgelerinde; Hatti-Khatti şeklinde okunmuştur.

Sözcük söylendiği dilin lehçesine, şivesine göre imlalandırılmıştır. Bugün tarihin kabulüne göre Hitit Devleti'nin ilk kurulduğu yerin klasik coğrafyadaki adı 'Kataonia'dır. Bu sözcük Türkçede 'Kat Eli' demektir. Bu devletin merkezinin klasik coğrafyadaki adı Kuşşar şehridir. Bu şehrin bugünkü Kayseri şehri olduğu zannediliyor.

Kayseri, Kayser sözcüğünü biraz incelersek onun Türkçe olduğunu ve başka dillere başka imlalarla geçmiş olduğunu anlayabiliriz.

Bugünkü Türkçede bu sözcük Kaçar-Kasar imlalarında devam etmektedir. Arslan, demektir.

Bugünkü Latin dilinde Sezar, Caesar imlasında cesur demektir.

Bugünkü Cermen dilinde Kayser, Keise imlalarında devam etmektedir.

Bugünkü Fars dilinde Çoşar-Cyrut-Kisra imlalarında devam etmektedir.

Bugünkü Slav dilinde Çar-Tsar imlalarında yazılmakta ve eski İran-Roma-Almanya-Rusya İmparatorlarına isim ve unvan olarak kullanılmaktadır.

İlk Hitit Devleti büyüyüp merkezini kuzeye, bugünkü Boğazköy'ün bulunduğu yere kaldırıncı yeni devlet merkezinin adına Hattuşa denildi.

Bu şehrin klasik adı Pteria'dır.

Leohard Richard adındaki Alman âlimi (Pophlogonia) adlı kitabında (Pteria) sözcüğünün şehir demek olduğunu bildiriyor (s-292). Görülüyor ki klasik coğrafya Hititçe adı almamıştır. Onun yerine şehir anlamına gelen ve yine yerli bir sözcük olan Pteria'yı koymuştur.

Rumların Bizans sözcüğü yerine yalnız şehir anlamındaki Polis sözcüğünü kullandıklarına ve büyükşehir çevresindeki halkın çok defa o şehrin adını söylemeyerek yalnız şehir demekle iktifa ettiğine göre Pteria sözcüğünün de bu yoldan bir ad olması düşünülebilir.

Bu düşünüş Hattuşa sözcüğünün son eki olan “-şa”nın şehir demek olabilmesi de katılabilir.

Son ekleri “-şa-aş-anda-handa-kanda” olan adların Hititler tarafından konulmuş adlar olduğu bugün kabul olunmuştur ve bunlardan “-anda-handa-kanda” sözcüklerinin birçok dillerde başka imlalarla şehir anlamında kullanıldığı da görülmektedir.

Mesela: Türkçede Kend-Kand imlalarıyla Taşkent-Semerkant gibi.

Farsçada Kerd imlalarıyla Aleşkerd gibi.

Ermenicede (C)Sert-Gerd imlalarıyla Malazgirt-Tigran-Certa gibi.

Slavcada Grad-Grod imlalarıyla Belgrad-Novogrod gibi kullanılmaktadır. Sami dilinde Ermenicenin Serta-Certa sözcüğü Siirt şeklini almıştır.

Fakat Aş-Şa eklerinin şehir anlamında kullanıldığı gösteren hiçbir işaret yoktur. Ancak benim kendi fikrim olarak şöyle düşünebiliriz:

“Şa” sözcüğünün aslı “Şar”dır. Kuşşar sözcüğünde görülen “-r” harfi, Hattuşa sözcüğünde söylenmemiştir. Nitekim Konya Ereğlisi'nin klasik adı Kibistra olduğu gibi Kibista olarak dahi yazılmaktadır. Benim bu düşüncem doğru olsa idi Kuşşar şehrinin

bugünkü yeri Kayseri değil belki Şarkışla dediğimiz yer olurdu. “Şar” sözcüğü ise bugün dahi şehir demektir.

Anadolu toponomisinde Hititlerin, yukarıda gösterdiğimiz başka dillerdeki başka imlalarla yazılan adlarından yalnız Hattina-Khattina adıyla ve klasik coğrafyaca da kabul olunan bir yer vardır ki orada da o ad bugün Katna imlasıyla saklı kalmıştır.

İlk Hitit Devletinin kurulduğu yere klasik coğrafyada Kataonia denildiğini de düşünür isek şöyle bir hüküm vermekte yanlışlık yapmış olmayız:

Anadolu toponomisinde Hitit adı Kat olarak kalmıştır.

Kat – Tokat vilayetinden bir köy merkezi.

Tokat – Vilayet merkezi

Yozkat – Vilayet merkezi

Bu adlar hep Hitit İmparatorluğu’nun merkezi yakınlarındaki şehirlerin adıdır. Bütün imparatorluk mülkü içinde bulunan daha birçok bu gibi adlar vardır. Onları toplamaya ve bastırmaya çalıştığımı söylediğim kitabımda görmek kabil olacaktı.⁷⁴⁰

Hatti sözcüğünün anlamını bu sözcüğün, hatun, kadın sözcükleriyle olan ilişkisi hakkındaki düşünceleriniz için biraz düşünmekliğime müsaadenizi rica eder derin saygılarımı sunarım.

İçel Mebusu

E. G.l. M. Cemal Mersinli⁷⁴¹

4.6.1.2. Bugünkü İçel, Dünkü Kilikya

Bugünkü İçel, dünkü Kilikya Cilicie hakkında bu yazıyı yazmaya başladığım zaman onun dünkü, bugünkü, yarınki durumlarını sıralamakta onun hakkında dünkü bildiklerimi, bugünkü görgülerimi, yarınki düşüncelerimi hatırlamaktan ve hatırlatmaktan kendimi alamadım.

⁷⁴⁰ Mersinli Cemal Paşa’nın bu yazısı 1940 yılının başında yayınlanmıştı. Bu yazısında birden fazla kez yayınlamayı düşündüğü kitabından bahsetmiş. Son cümlelerinde de kitabına bir atıfta bulunup *kabil olacaktı* diyerek kitabının yayınlanacağına işaret etmiş. Bahsettiği kitap maalesef yayınlanamadan hayatını kaybetmişti.

⁷⁴¹ Cemal Mersinli, “Toponymie Tetkikleri”, *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 24), İkinci Kanun (Ocak) 1940, s.4-5.

İçel'in hakiki çehresini ancak böyle yapmakla görmüş ve göstermiş olacağımı zannediyorum fakat yine böyle yapmakla sevimli dergimizin zaman ve mekân itibarıyla yazı sahasını – belki pek çok – aşacağımı düşünmedim değil. Fakat bir taraftan İçel'de gördüklerimin gösterilmesi için yapılan lütüfkâr davet, öte taraftan sevimli dergimizin son nüshasında yazıma yer verilmesinden gösterilen nezaket, o düşüncemi geri bıraktırdı. Bu yeni düşünce ile asıl maksada girmeden önce, Anadolu'nun tarihî coğrafyasına bir göz gezdirmenin yazan için boş bir emek, yazdıran için nafile bir ümit, okuyan için ağır bir zahmet olmayacağına hükmettim ve öylece yazamaya başladım.⁷⁴²

İÇEL MEBUSU

Emekli General M. Cemal Mersinli

Anadolu sözcüğünün ifade ettiği coğrafya mefhumu, iki türlü tefsir oluna gelmiştir. Türk coğrafyası Anadolu'yu Türk Devleti'nin Asya batısındaki ülkesi, Türklerin bir anayurdu olarak bilinir.

Yabancı coğrafyacılar ise onu biri (Küçük Asya) olmak üzere ikiye ayırırlar. Küçük Asya'nın klasik bir sınırı vardır. O sınır, üç tarafından deniz ve doğu tarafından da İskenderun Körfezinden kuzeye doğru Çoruh Irmağının Karadeniz'deki ağzına çekilen mevhum bir çizgidir. Hâlbuki Türk Anadolu'sunun sınırını Türk kanı, Türk dili, Türk hırsı, özetle, Türk tarihi çizmiştir.

Küçük Asyalar söylemini, coğrafya diline ilk defa sokan, miladın 4. yüzyıl başında Latin tarihçisi Pol Loros olduğu zannolunuyor. Bu tabirin o zaman ifade ettiği bölge doğuda Kızılırmak hizasına kadar uzanıyordu.

Anadolu sözcüğünün coğrafya dilinde yerleşmesi ise Bizans İmparatoru V. Konstantin Pogonat'ın işidir. Bu imparator, miladın 7. yüzyılı başında Suriye'yi elinden çıkardıktan sonra, mülkünde yeni bir yönetim bölüşümü yapmış, onu temlere ayırmış ve Anadolu'nun ortasına düşen parçaya “Anadolu Temi” adını vermiştir. Bu temin doğu sınırı, Kızılırmak oldu. Bizans ülkesi Osmanlılar eline geçince, bir süre yine bu sınırın batısındaki yönetim parçası “Anadolu Eyaleti” adını taşımıştı. Kızılırmak tabii Fırat Irmağı gibi Anadolu tarihinde birçok defa sınır çizgisi olmuştur.

⁷⁴² Mersinli Cemal Paşa'nın bütün bu yazıları esas kitabının bir ön gösterimi şeklindedir. Kitabında bu yazıların birleştirileceği hakkında bir fikir yürütülebileceği gibi bu yazıların bir ön araştırma, kitabın ise esas bir araştırma yekûnu olabileceği de düşünülebilir.

Fakat Osmanlı Devleti, Asya'daki topraklarını genişlettikçe Anadolu'nun sınırı da Kızılırmak'ın doğusuna doğru genişledi. Türk Anadolu'su, Bizans Anadolu'sundan daha geniş oldu. Bu veçhile Anadolu sözcüğünün de coğrafya mefhumu genişlemiş oldu.

Anadolu sözcüğü, sınırı belli bir coğrafya bölgesi ifade etmediği gibi bir Türk ülkesi olduğunu da göstermez. O, tıpkı Avusturya (Österreich) sözcüğü gibi yön ifade eden bir sözcüktür. Fakat Anadolu kadar bir bölgeye sığdırılan şanlı, şerefli Türk tarihi, Anadolu sözcüğünü Türk yurdunu ifade eden bir coğrafya mefhumu hâline soktu. Bununla beraber, bugünkü Anadolu'nun sınırı, siyasi yetisi olmaktan tamamen kurtulmuş sayılamaz.⁷⁴³

Anadolu, Asya'nın Afrika karşısında Avrupa'ya doğru uzanmış geniş bir çıkıntısıdır. Öteki büyük kıtalarda çıkıntıların hemen hepsi ya kuzeye veya güneye doğru uzanmışken, yalnız Anadolu doğudan batıya doğru uzanmıştır. Anadolu'nun doğu sınırı, Avrupa'nın doğu kenarı sayılan Oral Irmağı'ndan yüzlerce kilometre daha batısında ve batı sınırı ise Avrupa'dan sayılan Romanya ve Bulgaristan ülkelerinin ortaları hizasındadır. Bunun içindir ki Anadolu Asya'dan mıdır, Avrupa'dan mıdır, durumu zaman zaman ortaya atılmaktadır.

Anadolu şekli, mustatil yapısı batıdan doğuya doğru 3 şekle yükselmiş bir yayladır. Mustatilin uzunluğu Ararat Dağ'ından Baba Burnu'na kadar 1.600, genişliği Sinop'un ince burnundan Anamur Burnu'na kadar 720 kilometredir.⁷⁴⁴

4.6.1.3. Anadolu'nun Dış Yapısı

Yazan: Emekli General M. Cemal Mersinli

İçel Mebusu

Anadolu 5 büyük deniz arasında yükselmiş ve bu denizlerin ikisi ile yakından ve üçü ile uzaktan ilgisi bulunmuş olması yüzünden önemli bir değer göstermektedir. Onu yakından kuşatan denizlerin kenar uzunluğu:

⁷⁴³ Mersinli Cemal Paşa'nın coğrafi bilgisini tetkik etmek bu çalışmanın konusu değildir. Fakat Mersinli Cemal Paşa'nın bunca yekûn tutan çalışmalarının esaslı tetkik edilmesi, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk zamanlarında emekli bir generalin Türkiye coğrafyası üzerindeki çalışmalarının coğrafya bilimine olan katkısı noktasında münakaşa edilebilir.

⁷⁴⁴ Cemal Mersinli, "Bugünkü İçel, Dünkü Kilikya", *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 25), Mersin Şubat 1940, s.4.

Karadeniz kenarı, 1.267 kilometre,

İstanbul Boğazı kenarı, 31 kilometre,

Marmara Denizi kenarı, 550 kilometre,

Çanakkale Boğazı kenarı: 70 kilometre,

Gelibolu yarımadasının batı kenarı: 180 kilometre,

Adalar Denizi ve Akdeniz kenarı: 2.582 kilometre ki toplam 4.480 kilometredir.

Karadeniz:

Grekler bu denize ilk ad olarak “misafir kabul etmez” anlamında olan “axeinos” demişlerdi.

Çünkü, Adalar Denizi gibi adası çok bir denizde yetişen denizciler için adı olmayan Karadeniz, korkunç idi.

Onun azgın dalgaları, gemileri vahşi zannettikleri halkın oturduğu kenarlara atar idi.

Bu korku Greklerce bir masal uydurmaya bile vesile olmuştu. İstanbul Boğazının Karadeniz ağzındaki ve bugün Rumeli Feneri önündeki Uracıtaş dediğimiz kayalar her geminin Karadeniz’e çıkmasına müsaade etmezlerdi. Onları sıkıştırır ve ezerlerdi.

Milattan önce 9. asırda yapıldığı söylenen “argonotlar” seferinden sonra denizin adı “misafir kabul eder” anlamında olan “Euxinos” oldu. Bu adlar asıllarında Grekçe değiller idi. Grekler bu adları ya bugünkü Kocaeli çevresinde oturan yerli halkın bu denize verdikleri ‘asken’ adından veyahut İranîlerin bu denize verdikleri “achşæm” (ahşam) adından almışlar ve âdetleri veçhile onlara Grekçe bir anlam ifade edecek birer şekil vermişlerdir.

İranîler verdikleri adı Karadeniz’in ilk denizcileri olan Türk oymağı “Karaların” adı olarak vermişler ise de “kara” sözcüğünün kendi dillerinde ad olarak değil sıfat olarak almışlardır.

Bugün, bütün yabancı diller dahi bu tarzı kabul ederek Karadeniz (’e) Mernaire (Siyah Deniz) gibi adlar veriyorlar. Hâlbuki Türklerce Karadeniz tabiri “siyah deniz” değil karaların denizi anlamındadır. Karadeniz, terkip-i vasfî değil izafidir.

Grekler, Karadeniz'i Argonotların seferiyle ancak milattan önce 9'uncu asırda tanımışlardır. Hâlbuki Karalar, milattan 3000 sene önce bu denizi baştan başa dolaşmış ve hatta, boğazlardan geçerek Adalar Denizi'ne bile çıkmışlardı. Denizin doğası ve kenarların iktisadi durumları bu dolaşmayı ve çıkmayı kolaylaştırıyordu. Karadeniz, Akdeniz'den yüksektir. Bu sebepten, Karadeniz'den Akdeniz'e doğru denizin yüzünde bir akıntı vardır. İlk zamanlar gemiciliğinde bu akıntının değeri büyüktü. İlk deniz göç yolların bakılırsa, ilk medeniyet ocaklarının, denizinin akıntısının kuvvetli olan adalarda veya deniz kenarlarında kurulmuş ve akıntısız yerlerde kurulmamış oldukları görülür. İşte Karadeniz'in gösterdiği bu denizcilik kolaylığı yüzündedir ki Karaların Karadeniz'den Akdeniz'e çıkmaları Greklerin Adalar Denizi'nden Karadeniz'e girmelerinden daha erken olmuştur.

Bugün Karadeniz kenarlarında, Biga yarımadasının sahilinde, hatta Yunanistan'ın doğu sahillerinde Greklerden önce Karaların şehirler kurduğu anlaşılmıştır. Profesör Morgan milattan önce 1700 sene önce Girit adasında yapılmış olan Knossos sarayının bile Karaların eseri olduğunu kabul ediyor.

Karadeniz'in Anadolu sahili gerilmiş bir Türk yayı şeklindedir. Yayın bir ucu Batum'da öteki ucu İstanbul Boğazı'nın ağzındadır. Denizin Anadolu sahili kuzey sahiline göre az girintili ve çıkıntılıdır.

Burada bugün için doğal bir liman denecek girinti Sinop çıkıntısıdır. Öteki koylar hep kısa, geniş ve bu sebeple fırtına yellerine karşı açıktırlar.

Karadeniz küçük ve kapalı bir denizdir. Bununlar beraber coğrafya durumu ona Asya ile Avrupa arasında kısa bir iktisat yolu olmak gibi büyük bir değer vermiştir.

Karadeniz, Batıda Tuna Irmağı vadisiyle Avrupa'nın ortasına; kuzeyde Dinyeper-Dinyester-Don Irmaklarının vadileriyle Avrupa'nın kuzeyine, hatta Baltık Denizi'yle Kuzey Denizi'ne; doğuda Rıyon-Kor Irmaklarının vadileriyle, Türk Asya'sından ve hatta Sarı Deniz'den gelen Asya yollarının birleştikleri Hazar Denizi'ne; güneyde Fırat-Dicle Irmaklarının vadileriyle Irak ve hatta Basra Körfezi'ne, Suriye'ye ve hatta Akdeniz'e ve Kızıldeniz'e; güneyde Fırat-Dicle Irmaklarının vadileriyle Irak'a ve hatta Irak üzerinden Basra Körfezi'ne su ve kara yollarıyla bağlıdır.

Bunlardan başka Karadeniz Fırat Irmağı başından Aras Irmağı vadisine atlamak yoluyla İran kuzeyine ve Fırat Vadisi boyuyla inerek Akdeniz'e ve Suriye üzerinden

Kızıldeniz'e ve Yeşil-Kızıl-Sakarya Irmaklarının vadileriyle Anadolu ortasına kara yollarıyla bağlıdır.

İşte bu coğrafya durumu sebebiyledir ki bütün bu yolların Karadeniz kenarlarındaki iskelelerinden çoğu kuruldukları günden bugüne kadar değerlerini saklayabilmişlerdir.

Fakat Karadeniz'in batıda tek bir kapısı vardır. O da İstanbul Boğazı'dır. İstanbul'un çok değerli bir coğrafya durumunda olmasının önemli bir sebebi onun böyle bir kapının ağzında kurulmuş olmasıdır ki kolayca anlaşılır.

Şimdi Karadeniz'in coğrafya değerini şöylece özetleyebiliriz:

- 1. Açık deniz gemiciliğinin ilk okulu Karadeniz'dir.*
- 2. Asya göçü ve medeniyeti ilk defa kara yoluyla değil Karadeniz yoluyla batıya akmıştır.*
- 3. Karadeniz bir göç, bir medeniyet ve bir iktisat yoludur. Karadeniz kenarlarının Adalar Denizi kenarlarına bu durumlardaki etkisi, berikilerin ötekilere yaptıkları etkiden daha erken ve daha yüksektir.*

E. G. M. Cemal Mersinli⁷⁴⁵

4.6.1.4. Marmara Denizi

Yazan: Emekli General M. Cemal Mersinli

İçel Mebusu

Bu deniz ufak bir iç denizdir. Denizler güzeli bir denizdir. Uzunluğu 260, genişliği 85 kilometredir. En derin yeri 1400 metreyi bulur. Karadeniz'dekinin tersine olarak bu denizin Anadolu kenarı daha yırtıktır.

Haliç, İzmit, Gemlik (doğrusu Gemiliktir) limanları gibi en iyi limanlar bu kenardadırlar ve bu kenar, denizin kuzey kenarına oranla daha mamurdur. Daha büyük ve daha çok sular bu kenarda denize akarlar. Bu ufak denizin adası da çoktur. Adaları biri İstanbul Boğazı, öteki Çanakkale Boğazı karşısında ve iki grup hâlinde toplanmışlardır. Birinci grup, Kızıl Adalar adında, 9 adadır. Bunların ancak 4'ü

⁷⁴⁵ Cemal Mersinli, "Anadolu'nun Dış Yapısı", *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 27), Mersin Nisan 1940, s.2, 15.

bayındırlığa açıktır ve en büyükleri Büyükkada'dır. İkinci grup irili ufaklı 22 adadır. En büyükleri Marmara Adası'dır ve bu grup, ötekilerden çok az bayındırlığa açıktır.

Boğazların savunmaları için kuvvetli olduklarından, Lozan Antlaşması bu adaların askerî bakımdan güçlendirilmesine müsaade etmemiştir. Marmara Denizi, Karadeniz'in avlusudur. Onun "Propontis" olan klasik adı da bu anlamı ifade etmektedir.

Bu ufak deniz Kara ve Akdenizlere –kapanmaları kolay– iki kapı ile bitişiktir. Bunlar, Karadeniz veya İstanbul Boğazı ile Akdeniz veya Çanakkale Boğazı'dır. Karadeniz Boğazı Anadolu Hisarı (Güzelce Hisar) ile Rumeli Hisarı (Boğazkesen) arasında 740 metreye kadar Akdeniz Boğazı da Çanakkale şehri ile Kilitbahir arasında 1.280 metreye kadar daralırlar. Her iki boğaz kuzeydoğudan güneybatıya doğru uzanırlar. Her iki boğazda Karadeniz'den Akdeniz'e doğru akıntı vardır. Akıntının bir saatteki çabukluğu Karadeniz Boğazı'nda 4,5 ve Akdeniz Boğazı'nda 1,5 kilometredir. Her iki boğazın en dar yerlerinde ise çabukluk 8 kilometreyi bulur.

Karadeniz Boğazı'nın ayrıca iki önemi daha vardır. Burada, suyun üstünden olduğu gibi altından da üstteki akıntının tersine olarak saatte 1,5 kilometre çabuklukta bir akıntı vardır. Bu iki akıntı, hemen her 6 saatte bir istikametlerini değiştirirler. Çünkü, boğazda mevsime göre öğleden önce veya sonra ve bazen daha az zaman içinde istikametlerini değiştiren yeller estikleri gibi yelsiz geçen durgun zamanlar da olabilir. Bundan başka, eylül'den marta kadar geçen günlerde boğazı kaplayan bir sis mevsimi de vardır. Bu özellikleri bilmeyen gemiciler için bugün dahi Karadeniz Boğazı'nı geçmek tehlikesiz sayılamaz. Bu tehlike sebebiyledir ki Haçlı orduları Karadeniz'i aşmak için Bizanslıların yardımını istemiştir. Bugün dahi acemi gemiciler boğazı kılavuzsuz geçemezler. Boğazın iki kenarında görülen eski manastırlar eski gemiciler için manevi bir himaye ocakları idi. Bugün, boğazın ağızlarında dikilen fenerler ve Karadeniz ağzında kurulan cankurtaran istasyonları birer maddi himaye vasıtalarıdır.

Boğazlar coğrafya, askerlik, siyaset ve iktisat bakımlarından Marmara Denizi'ne Avrupa ile Ön Asya arasındaki en kısa kara yolları boğazlarda düğümlenirler.

Milattan önce 541 yılında I. Dara komutasındaki İran ordusu, Avrupa Yakası'na Karadeniz Boğazı'ndan ve şimdiki Anadolu ve Rumeli Hisarları arasında tombaz köprü kurarak geçmişti.

Biri Yıldırım Bayezit diğeri Fatih Sultan Mehmet komutalarında bulunan Osmanlı orduları da yine o yerden boğazı aşarak Rumeli Yakası'na geçmişlerdi. O iki hisar hâlâ o iki geçişin iki heybetli şahidi olarak duruyorlar.

Miladın 3. yüzyılında Gotlar boğazı iki kavak (Rumeli ve Anadolu Kavakları) arasından aşmışlardı.

Akdeniz Boğazı'ndan da milattan önce 480 yılında Serhes komutasındaki İran ordusu Nara Burnu Abydos ile Akbaş (Sestos) arasında kurdurduğu iki tombaz köprü ile Avrupa Yakası'na geçmişti. Akbaş, miladın 1354 yılında Şehzade Süleyman Paşa ordusunun da Rumeli yakasına ilk ayak bastığı yerdir. Süleyman Paşa ordusu Anadolu Yakası'nda Lapseki'den kayıklara binmişti. Bugün Türkler arasında Lapseki'nin adı Süleyman Paşa ve Akbaş'ın da adı, Gaziler İskelesi'dir. Akbaş mevki, 1919 yılında bir avuç Türk kahramanının orada ve koruması altında bulunan cephaneyi Anadolu yakasına taşımış olmasıyla önceki Türk kahramanlığına bir yenisini daha katmıştır.

Milattan önce 334 yılında Büyük İskender ve sonra onun ardılları ilk defa Anadolu'ya geçen Roma ordusu ve miladın 1190 yılında Fredrik Barbaros komutasındaki Kızılhaç ordusu Anadolu Yakası'nı bu boğazdan aşmışlardı. Görülüyor ki Avrupa ile Asya arasındaki kara yolları Marmara Denizi'nde düğümlenirler.

Roma Devleti zamanına göre bir merkezden, Roma'dan yönetilemeyecek bir genişlik aldığı zaman devlet için doğudaki ikinci bir merkez daha bulunmasına ihtiyaç görünmüştü. Bu merkez için ilk defa Troi (Hisarlık) Harbi ve onun sebebi düşüncesiyle Aletandia-Troi denilen bugünkü (eski İstanbul) Biga Yarımadası sahilinde mevki hatıra gelmişti.

Fakat Doğu Roma Devleti'nin ilk hükümdarı Diokletien, devlet merkezinin güvenli ve kolay müdafaası bakımından eski Bitinya devlet merkezi olan İzmit şehrinde kurulmasını daha uygun görmüş ve öyle yapmıştı.

Ardılı Konstantin, bu merkezi Byzantium şehrinin bulunduğu yere taşıdı ve şehrin adını da Konstantinopolis olarak değiştirdi. Bu yer değişmesindeki sebepler şunlar idi:

1. *Deniz ve kara yolları burada birbirlerine daha yaklaşmış oluyorlar. İmparator, Sarayburnu'ndaki sarayının penceresinden bile bizzat deniz yolunu tarassut edebilirdi.*

2. Bu yer, Doğu Roma İmparatorluğu'nun Tuna ve Fırat sınırlarına karşı merkezî durumdadır ve doğu sınırı, Roma'ya göre buradan daha kolay ve daha çabuk savunulabilir.
3. Hükûmet merkezi hem Avrupa'da hem de Anadolu'da kurulmuş olur. Her iki tarafta da geniş geri sahaları vardır. Şehrin karadan savunulması daha kolaydır.
4. Kuvvetli bir donanma yapmak ve onu güvenle salmak için Haliç gibi geniş bir limanı vardır.

Yaşama ve korunma şartlarını bu kadar tam ve iyi toplamış olan bu yeni Roma şehri az zaman içinde ötekisini geçti. Hristiyan dininin kabulü üzerine şehir, Hristiyanlık âleminin Kabe'si oldu. Ümrân da ticaret de sanayii de zenginleşti, güzelleşti. O derecede ki bizzat Batı Roma Devleti bu yeni merkezi kıskandı. Yakın, uzak devletler ona saldırmak için örnek oldu. Şimdi, Konstantin'in iki şehri, Karadeniz'le Marmara Denizi'nin siyasi, askerî, iktisadî, varlıklarının ve Ayasofya mabediyle de yeni bir dinin mümessili olmuştu. Her taraftan gelen birçok saldırılara karşı koyduğu gibi Rumeli ve Anadolu'daki geri sahalarını elinden kaçırdığı hâlde dahi yalnız deniz yoluyla yüzyıllarca tutunabildi ve Konstantin şehri olarak yaşadı.

Vaktaki 1453 yılında Türk ordusu, Konstantin'in şehrini zapt etti. Bizans İmparatorluğu'nun tacı devrilmiş ve tahtı da yıkılmış oldu. Fakat milattan önce 1194-1184 yıllarında yapılan Troi Harpleriyle başlayan, sonra İran-İskender orduları arasında devam eden ve daha sonra Haçlı orduların Anadolu'ya akını ile kökleşen doğu olayı, bir Avrupa siyaset levhası olarak İstanbul'un sur kapılarına asıldı. Cihan siyaseti Haliç'te hâl olunur denildi.

İstanbul'a saldırılar durmadı. Kara kuvvetinden mahrum olan Bizans Devleti yalnız deniz yolu sayesinde bu şehri nasıl koruyabildiyse kâfi derecede deniz kuvvetinden mahrum kalan Osmanlı Devleti de kara kuvveti sayesinde onu savunabildi. Denizde ve karada aciz kaldığı zamandadır ki eski Konstantin ve yeni İstanbul, düşman eline düşmüştür.

Doğu olayı siyaseti, boğazların zaman zaman açık ve daha çok kapalı kalmalarına sebep oldu. Geçen umumi harp, boğazları kapalı buldu. Lozan Antlaşması, onları açtırdı. 13 yıl sonraki Montrö Antlaşması ile boğazlar yine kapandılar. Genel bir siyaset kuralı

olarak denilebilir ki Karadeniz’de güçlü bir donanma bulunursa boğazlar kapalı aksi taktirde açık kalacaklardı. Montrö Antlaşması’yla bu siyaset yıkıldı. Şimdi boğazlar yabancıların değil yalnız Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin siyasetine ve menfaatine göre ve yalnız Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin müsaadesiyle açılırlar.

Marmara Denizi’nin ve boğazların sahilleri kadar ufak bir sahaya yığılmış olan din efsaneleri, siyaset ve iktisat rekabetleri, harp menkıbeleri dünyanın başka bir yerinde görülemez. Bu sebeplerdir ki o güzel deniz kıyıları layık oldukları ümrana kavuşamamışlardır. O kıyılar her zaman askerî düşüncelerin hükmü altında kalmışlardır.

Bugün boğazlar Türkçe adlar almış bulunuyorlar. Marmara adı da Türkçedir.

“Mar” sözcüğü, Türkçe “su”, “sulak yer” demektir. Fakat İstanbul sözcüğü Yunanların “eis thin polis” tabirinden bozmadır. Her büyükşehre yakınındaki küçük şehirlerin ve köylerin halkı yalnız şehir demekle o büyük şehri kastettikleri gibi Yunanlar da “Kostantin” sözcüğünü tekrarlamamaya alışmışlardı. Bununla beraber bugün İstanbul adı Türk diline tamamen mal edilmiş bulunmaktadır.

Marmara Denizi ve boğazlar ise tamamen Türkeli’nin malıdır. Deniz Anadolu’nun başı, boğazlar ise onun iki gözü, İstanbul’da o gözlerin biricik bebeğidir.

Cemal Mersinli⁷⁴⁶

4.6.1.5. Akdeniz

Yazan: Emekli General M. Cemal Mersinli

İçel Mebusu

Akdeniz üç büyük kıta (Avrupa-Asya-Afrika) arasında kapalı bir denizdir. Bu coğrafya yüzünden yabancı dillerde ona (karalar arası deniz) demek olan Mittelmeer-Mediterrance gibi adlar verilmiştir. Türkçede bu denizin adı (Akdeniz)dir.

Türklerin bu adı vermelerinde iki sebep düşünülebilir:

Türkler –bugün dahi her millete olduğu gibi– belli başlı mevkilere bulundukları dört cihete göre ad verirlerdi.

⁷⁴⁶ Cemal Mersinli, “Marmara Denizi”, *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 29), Mersin Haziran 1940, s.10-12.

1. *Türklerin başlıca dört boyu da böylece adlanmış idiler. Onlar doğuya gök, batıya ak, kuzeye kara, güneye kırmızı derlerdi. Nitekim biz Türkler dahi bugün Anadolu'nun kuzeyindeki denize kara, güneyindeki kırmızı dediğimiz gibi batısındakine de Akdeniz diyoruz.*
2. *Grekler ve onlara uyarak Avrupalılar, adalar denizine (acha) ların adına uygun düşmek için (Ege) aegée diyorlar. Bu son kelime Türkçeye "ak-ag" şeklinde alınmıştır. Nasıl ki Karadeniz de karaların adıyla anılmaktadır.*

Deniz başlıca iki parça olarak düşünülebilir. Parçalar(ı) Sicilya adasıyla Tunus arasında 138 kilometre uzunluğundaki en dar yer ayırır. Denizin kuzey kenarı güney kenarından ve doğu tarafı, batı kenarından daha çok uzun ve geniş girintilidirler. Adalar hep bu girinti yerler karşısında toplanmışlardır. Bu uzun ve geniş körfezlerin her biri ayrı ayrı birer denizin adını almışlardır. Bunların en büyüğü Adriyatik Denizi'dir. Bu deniz 73 kilometre genişliğindeki Otrant Boğazı'yla Akdeniz'den ayrılmıştır. Bu boğazın güneyinde İtalya ve Mora Yarımadaları arasındaki deniz parçalarına Yon (Yunan) Denizi ve Mora Yarımadasıyla Küçük Asya Yarımadası arasındaki deniz parçasına Ege Denizi adı verilmiştir. Bunlardan başka Marmara Denizi, Karadeniz ve hatta Hazar Denizi bile, Akdeniz'in parçası sayılıyorlar. Çünkü, bütün denizler ancak Akdeniz vasıtasıyla okyanuslara bağlanabiliyorlar. Akdeniz ise tek bir boğazla (Septe Cebel-i Tarık) Atlas Okyanusu'na bağlıdır.

Akdeniz'in ikinci kapısı olan Süveyş Kanalı yapaydır. Bununla beraber Akdeniz, bu kanal vasıtasıyla Pasifik Okyanusu'na bağlandığı için şimdi Akdeniz üç büyük kara arasında olduğu gibi iki büyük deniz arasında bir deniz olmuş, bu sebeple onun siyaset ve iktisat bakımlarından değeri artmıştır.

Anadolu'nun güney kenarını çeviren Akdeniz parçasında başlıca Marmaris, Antalya, İskenderun Körfezleri vardır. Bunlardan birincisi ile üçüncüsü iyi bir limanın her türlü şartlarına uygun tabiattadırlar. Ötekiler gibi bunların da karşılarında Rodos, Kıbrıs gibi Anadolu tarihinde sönmez izler bırakan iki büyük ada vardır. Rodos Adası Anadolu kıyısından 20, Kıbrıs Adası ise 75 kilometre uzaktadırlar.

Anadolu kıyılarında kuzeyden güneye doğru sıralanan güzel limanların ağızlarını yakından kapayan adalar bugün yabancı illerde bulundukları içindir ki Türk donanması onlardan istenildiği kadar istifade edemiyor. Akdeniz'in doğu parçasını hükmü altına

sokmak için Osmanlıların bir taraftan kara yoluyla kuzeyde Adriyatik Denizi kıyılarını, güneyde Afrika sahili boyunca Atlas Denizi kenarını, bir taraftan denizden Anadolu kıyıları karşısındaki adaları ele geçirmeye gayret etmelerinin çok yerinde bir hareket olduğu anlaşılır. Buna karşı ise Avrupalıların o kıyıları ve adaları Osmanlıların ellerinden almak için ardı arkası kesilmeyen hücumlar ve baskınlarla niçin uğraştıklarının hikmeti de kolayca anlaşılır. Avrupalıların bu işe evvela Türk donanmasını Akdeniz'den çıkarmakla başladılar ve bu donanmasının büyümesini ve serbest hareket edebilmesini gittikçe güçleştirdiler.

Türk donanması için Türk denizi olarak Marmara Denizi kaldı. Bu denizin coğrafya durumu, onun küçük bir donanma yardımıyla Türk ordusu tarafından müdafaasını kolaylaştırdı. Geçen umumi harp bunun şahididir.

Akdeniz'in Karaiar ile Münasebeti

Açık denizler henüz yol verecek hâle getirilememiş iken, deniz kenarlarında yer yer toplanan ilk insan kümeleri küçük ve aralarındaki temas ve tesanüt çok az ve zaif idi. Denizcilik ancak kenarlarda ve çok seyrek yapılabilirdi. Karalardan deniz kenarlarına doğru bir göç ve istila dalgaları akıyor ve bunlarda deniz ve denizcilik hakkında bilgiler ediniyorlardı.

İlk kara devletleri iklimi uygun, coğrafya durumu etrafıyla gelecek istilalara karşı kapalı yerlerde ve su kenarlarında kuruluyorlardı.

Mısır'ın ilk devleti Akdeniz'le ve Nil Irmağı kenarında, Irak'ın ilk devleti çöl ile dağ sıraları arasında ve Fırat-Dicle Irmakları kenarlarında, Anadolu'nun ilk devleti de dağlar arasında ve Kızılırmak kenarında ve denizden uzak yerlerde kurulmuşlardı.

Hititlerin Babil'i ve Hiksosların Mısır'ı istila edebilmeleri çölün istilaya mâni olmadığını gösterdiler. Mısır'ın deniz halkı denilen ve kısmen denizden uğradığı bu istiladan sonra, Mısır'da yerli ve millî bir devlet kurulamadı. Mısır ülkesi, Akdeniz'in tesiri altına girmiş idi. Dağlar arasında kurulmuş birçok devletleri yıkan Asur Devleti'ni de dağlardan inen İran kuvveti yıkıyordu. Görüldü ki dağlarda istilaya mâni olamıyor.

Fakat İskender istilasıyla Akdeniz tesirine giren Irak'ta dahi bu istiladan sonra yerli bir devlet kurulamadı. Hitit İmparatorluğu'nun da sönmesine doğuda karadan ve

batıda Akdeniz'den gelen istilalar sebep olmuşlardı. Zamanın en büyük bir kara kuvveti olan İran İmparatorluğu'nu yıkılmaya hazırlayan, Akdeniz'den savrulan yumruklar oldu.

Bu madalyanın bir de ters tarafına bakılınca görülür ki denizci Grek Devleti'ni Makedonyalı kara kuvveti yıktı. Roma Devleti'ni kara kuvveti olan Grekler yıktılar. Daha sonra İtalya'nın birliğine ve denizci bir kuvvet olmasına uzun zaman Almanya mâni oldu. Fransa'nın denizci bir kuvvet olmasına İngiliz deniz kuvveti ile Almanya kara kuvveti mâni oldular; İspanya'nın deniz kuvvetini İngiliz deniz kuvveti yıktı. Osmanlıların deniz kuvvetini Avrupa'nın deniz kuvveti yıktı.

Bütün bu vakaların gösterdiklerine göre: Akdeniz'in karalarla olan münasebeti, denizle kara arasındaki kavgalarla başlamıştır ve bugüne kadar da öylece devam etmiştir. Akdeniz'in sahilleri muhtelif coğrafya teşekkülleri hâlinedir. Bu sebeple Akdeniz'in bütününe veya bir parçasına sahip olabilmek için üç büyük kıtanın kara ve deniz devletleri arasında birçok kavgalar olmuştur.

Mesela, Ege Denizi'ne hâkim olabilmek için İran ve Yunan arasındaki kavga yakın zamana kadar Türkler ile Yunanlar arasında devam etmiştir.

Adriyatik Denizi'ne sahip olabilmek için Romalılarla İliryalılar arasında başlayan kavga son zamanlarda Avusturya ile İtalya arasında devam etmiş ve şimdi de Yugoslavya ile İtalya arasında devam etmektedir.

İşte bu devamlı kıskançlıklar ve kavgalar yüzünden, bütün tarih boyunca Akdeniz'in bütününe ancak bir tek Akdeniz devleti sahip olabilmıştır. O da Roma Devleti'dir. Bu devlet, Akdeniz'in çepeçevre kenarlarını hükmü altına sokmak suretiyle denize sahip olmuştu. Şimdi de Akdenizli olmayan İngiltere Devleti bu denize sahip değil dünyanın en büyük donanmasıyla egemen bulunuyor. İngiltere donanmasının hâkim tarzı denizin iki kapısıyla donanmasına üs olabilecek bir iki adayı elinde bulundurmaktadır. Bu üslerin savunma tarzı da yalnız denizden ve donanma tarafından yapılacaktır. Donanma, gezen bir kaledir. Nerede bulunursa orada bir kale yapılmış olur. Fakat bugün Akdeniz'de İtalya donanmasının görünmesiyle bu tarzdaki hâkimiyetin ve müdafaanın kıymeti azalmıştır. Hele uçakların saldırı silahı olarak belirmesi, o kıymeti daha çok azaltmıştır.

Akdeniz'e hâkim olmak davasında Fransa Devleti'nin de bir yeri vardır fakat 1870-1871 yenilgisinden Fransa Devleti Akdeniz egemenliğiyle kara savunması

işlerinden birini daha üstün tutmak için hayli tereddütlü zamanlar geçirdi. Deniz hâkimiyeti kurmak siyasetinin temsilcisi Jule Ferry, kara müdafaasının temsilcisi ise Klemansu idi. Tonkin ve Faşoda yenilgileri, Klemansu siyasetinin üstünlüğünü de gösterdi. Fransa, deniz hâkimiyetinden vazgeçti. Şimdi Fransa donanması, Afrika sömürgeleriyle anavatan arasındaki deniz sularını muhafaza etmek için İtalya donanmasına bu son deniz davasını da halletti. Akdeniz’de Fransa kuvveti yoktur.

Akdeniz tarihinin bu kısa özeti gösterdi ki:

1. *Denizde kuvvetli olmak için karada da kuvvetli olmak lazımdır. Demek, denizde hâkimiyet davasında bulunan devletin korunacak iki cephesi vardır. Yurdu müdafaa için bu iki cephenin savunma tarzları birbirini tamamlayacak şekilde düzenlenmelidir. Fakat kara müdafaası esastır.*
2. *Kara ve deniz arasındaki kavga, Akdeniz’in doğu parçasında başlamış, bütün Akdeniz’e egemen olmak sevdasına doğru büyümüştür. Fakat bu davayı Akdenizli olarak Roma Devleti söndükten sonra kavga hâlâ devam ediyor.*
3. *Akdeniz’i Fenikeliler yalnız kazanç sahası olarak, Grekler kazançtan başka Grek birliği aracı olarak, Romalılar siyaset birliği aracı olarak, Türkler toprağın bir parçası olarak, İngilizler sevkülceş ve iktisat yolu olarak kullanmışlardır. İtalya Devleti de Romalı olmak davasındadır.*

Cemal Mersinli⁷⁴⁷

4.6.1.6. Anadolu’nun İç Yapısı

Yazan: Emekli General M. Cemal Mersinli

İçel Mebusu

Anadolu, 744.000 kilometre murabbai genişliğindedir. Bu genişliği, ortasındaki 30.000 kilometre murabbai kadar yer tutan bozkır ve dağlar, bu dağlar arasında kıvrıla kıvrıla denize dökülen ırmaklar, yer yer serpilmiş ovalar ve göller kaplamışlardır.

Dağlar, Anadolu’yu kenarlarında olduğu gibi içinde ve bölmeler şeklinde de kısıkanç bir duruşla kucaklamışlar onu bir istila selinden olduğu gibi deniz yelinden de

⁷⁴⁷ Cemal Mersinli, “Akdeniz”, *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 32), Mersin Eylül 1940, s.5-6, 15.

muhafaza etmek için şahlanmışlardır. Bu durumları ile dağlar, Anadolu'nun iç yapısına hâkimdirler.

Kuzey'de Karadeniz kenar dağları –bu dağlar Avrupa'daki Alp silsilesinin devamıdır. Bu silsile, Macaristan Ovası ile iki kola ayrılır. Kuzey kolu, Karpat silsilesidir. Güney kolu ise tekrar ikiye ayrılır. Biri, Adriyatik Denizi kenarına muvazi olarak güneye, öteki Balkan silsilesi olarak doğuya doğru uzanırlar. Balkan silsilesi, Karadeniz kenarındaki İstiranca kolu ile İstanbul Boğazı'na indikten sonra, Karadeniz kenarı boyunca Kafkas silsilesine kadar uzanır.

Karadeniz kenar dağları, İstanbul Boğazı'nın doğusunda 450 metre rakımlı Alemdağından başlayarak doğuya doğru gittikçe sıklaşır, sarplaşır, genişler, yükselir. Çoruh Irmağı ağzında 4.000 metreye yakın bir rakamla yaklaşırlar ve Harşist Çayı ile Çoruh Irmağı arasındaki dağlar, 250 kilometre uzunlukta ve 90 kilometre genişlikte tam bir kitle hâlini almış olurlar. Bu kitleyi, hiçbir su yarmış değildir. Kitlenin bugünkü adı, Rize silsilesidir. Türkçedeki asıl adı ise Çengel dağlarıdır. Bu sözcük Türkçede ‘‘Büyük Orman’’ demektir. Türk Asya'sındaki ‘‘Çinğal’’, Hindistan'daki ‘‘Jungle’’ denilen büyük orman adlarıyla Karadeniz kenarındaki Zeytinli orman adı ve Zonguldak şehri ve Çengel köyü (İstanbul Boğazı'nda) adları, başka imla şekilleriyle söylenmiş aynı sözcüklerdir.

Karadeniz kenar dağlarının Türk coğrafyasında tek bir adı yoktur. O dağlara tek ad olarak Alp dağları demek yanlış olmaz; çünkü, yukarıda söylediğimiz gibi bu dağlar Alp silsilesinin devamıdır. Bu dağlar arasında Greklerin ‘‘Olgupse’’ adını verdikleri birkaç dağ vardır. Bu Grek sözcüğünün Türk söylenişinde alacağı şekil ‘‘Alb’’ olur. Yabancı coğrafya dilinde Rize silsilesinin adı, Pontus Alp'idir.

Karadeniz kenar dağlarının genel ve doğal özellikleri şunlardır:

Bu dağlar baştan başa bir iklim sınırındırlar (1938 yılında yapılan gözlemlere göre). Rize'de düşen yağmur miktarı yılda 2.740 milimetre iken, Erzurum'da düşen yağmur miktarı, yılda 483 milimetredir. Trabzon'da düşen yağmur miktarı yılda 593,2 milimetre iken, Bayburt'ta düşen yağmur miktarı yılda 369 milimetredir. Giresun'da düşen yağmur miktarı yılda 1.336 milimetre, Şebinkarahisar'da düşen yağmur miktarı yılda 497 milimetredir. Zonguldak'ta düşen yağmur miktarı yılda 934,4 milimetre iken, Bolu'da düşen yağmur miktarı yılda 477,5 milimetredir. İstanbul Boğazı'ndaki Anadolu

Kavağı'nda düşen yağmur miktarı yılda 843 milimetre iken, İzmit'te düşen yağmur miktarı yılda 737 milimetredir.

Bu dağlar, maden ve maden suyu yönünden zengindirler. Zonguldak kömür havzası, dünyaca meşhurdur.

Bu dağlar, orman yönünden zengindirler. Bolu çevresindeki orman, coğrafya dilinde “Orman Denizi” adını almıştır.

Dağların su ayırım çizgisi, güneye daha yakın olduğu için güney yamaçları daha sarpırlar. Bu yamaçlar, deniz yelini ya hiç veya az aldıkları için ya hiç veya az ormanlıdırlar. Kuzey yamaçları daha uzun olmakla beraber, denize dik inerler.

Bu yapılarıyla dağlar denizden Anadolu içine girmeyi güçleştirirler. Bu güçlüğü yapan üç türlü durumdur: Biri kenar dağlarının durumu ...⁷⁴⁸ yerinde bir durum almıştı. Altun yapağı bulmak için Karadeniz'e giren ve Argonaute Seferi adı ile Yunan masallarındaki kahramanlık destanının izi Ordu ile Fatsa şehirleri arasındaki Jason Burnu'nda hâlâ izini rastlamaktadır.

Anadolu tarihinin meraklı bir parçasında yer tutan Amazonlar, Karadeniz'in kenar dağlarında hâlâ bir kahramanlık destanı yaşatmakta devam ediyorlar. Çarşamba Çayı kenarları onların yurdu olarak tanılıyor. Çayın klasik coğrafya adı Thrmedon'dur. Bu çay hâlâ Terme şekliyle eski adıyla anılmaktadır.

Bugünkü Samsun şehri, Amissos şeklindeki klasik adıyla, Amasya-Amasia şehri ve Çarşamba şehri güneyindeki Mazon Dağı bugünkü adlarıyla Amazonların adını hatırlatmaktadırlar. Ünye şehri güneyindeki Kazan Kaya Dağı tarihî madenci olarak tanıdığı Chalybes'lerin işledikleri madenin bulunduğu yer olarak gösteriliyor. Bugün dahi oradaki çalışmaların izleri görülür. Burada çıkarılan demirler, Şebinkarahisar'ın şapları, Gümüşhane'nin gümüşleri hep Karadeniz'in Giresun-Ordu-Ünye gibi bugünkü iskelelerinden yükletilir gönderirlerdi.

Hitit İmparatorluğu'nun dostluğuna çok değer verdiği Kizzuvadna Devleti, bu dağlar üstünde kurulmuştu. Bugün Şebinkarahisar şehri güneyindeki Gevezitler köyünün ve yaylasının adları hâlâ o devletin varlığına şahadet etmektedirler.

⁷⁴⁸ Orijinal metinde burası boştur.

Samsun şehri, Pontus Krallığı'na, Trabzon şehri, Trabzon Krallığı'na merkezlik yapmış, Kızılırmak batı Bithynia Krallığı'nın hâkimiyetinde olmuştur. Büyük devletlerden başka zaman zaman beliren küçük prensliklerle Amasra-Ereğli gibi şehirler merkez olmuşlardır. Daha sonraki zamanlarda bu kenar dağlarda bu kenar dağlarda birçok derebeylikler türemiştir. Bizans Devleti bunlarla çok uğraştı. Selçuk sultanları bu yerler için Bizanslılarla çok harp etti. Osmanlı Devleti Karadeniz'in kenarını 1462 yılında tamamen topraklarına katmıştı. Fakat 17. yüzyıla kadar bu yerlerin her deresinde yine bir derebeyi yaşıyordu.

Karadeniz kenarının şu acı hatırasını da kaydetmeden vazgeçemeyeceğim:

1853 yılı 30 Ekim günü Sinop Limanı'nda batan donanmamızı Rus donanması ansızın bastırmış ve yok etmiş idi.

Karadeniz kenarıyla kenar dağlarının coğrafya, iktisat ve tarih değerlerini mümkün olduğu kadar çok kısa olarak böylece yazabildim.

Cemal Mersinli⁷⁴⁹

4.6.1.7. Toros Dağları Mıntıkası ve Ehemmiyeti

Yazan: İçel Mebusu

Emekli General Cemal Mersinli

Güneyde Akdeniz Kenar Dağları:

Bu dağlar, Avrupa'daki Alp silsilesinin doğu ucundan ayrılan iki kolundan, güneye Adriyatik Denizi kenarı boyunca uzanan Dinar dağlarının Anadolu'da devamıdır. Dinar Dağları güneye doğru Pindos-Taycetes sıradağlarıyla Mora Yarımadasını doldurduktan sonra, Malya Burnu'nda denize inerler. Bundan sonra dağlar Cerygo Girit-Rodos adalarıyla bir kavis çizerek Büyük Sandiras Dağı'yla Anadolu'ya girmiş olurlar. Anadolu içinde Dinar adı Toros olur. Dinar adı Anadolu'da Afyonkarahisar vilayetinin bir kaza merkezi olan Dinar şehrinde tekrarlanmıştır. Bu kasabının Türklerce adı Geyiklerdir.

⁷⁴⁹ Cemal Mersinli, “Anadolu'nun İç Yapısı”, *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 35), Mersin Birinci Kanun (Aralık) 1940, s.4, 12.

Toros adına gelince: Çihacef bu sözcüğün Sami dilinde “yüksek dağ” demek olduğunu ve Toros “Torid-Turin” gibi sözcüklerin, hep “tur’dan” bozma olduğunu söylüyor. Profesör Ramsey bu sözcüğün “Anadolu Perisi” ve bir insan adı olduğunu bildiriyor. Bugün Ermeniler arasında Toros adlı kimseler vardır.

Toros sözcüğünün Latince karşılığı “Tauros”dur. Türk imlasında “Davras”tır ve Eğirdir Gölü güneyinde bir dağ adıdır.

Toros adı Sandiras Dağı’nda başlar demiştik. Sandiras adı Mersin çevresinde Sunduras adı şeklinde bir köy adı olarak tekrarlanmıştır. Sandiras şekli ve sözcüğün Latince imlasıdır. Aziz Diras demektir. Diras sözcüğünün, Tevrat’ta Yafes oğullarından birinin adı olarak gösterilen Tiras olması da düşünülebilir.

Toros dağlarının Türkçe adı “Kürin”dir.

Toros dağları Karadeniz kenar dağları gibi denize yakın, dar ve oldukça düz bir çizgiyle batıdan doğuya doğru yükselerek uzanmazlar. Belki boydan boya ortalama 2.500-3.000 metre yüksek denizin ve çölün kenar çizgilerine uygun bu kenarlara uzak ve yakın olarak kıvrıntılı ve Karadeniz kenar dağlarından daha geniş ve daha uzun bir yapıda Zagros silsilesine kadar uzanırlar. Denize veya çöle uzun, kısa kollu uzanırlar. Bu kollar, denize kadar uzandıkları yerlerde deniz kenarının en vahşi güzelliklerini gösterirler. Birkaç yerde ise deniz kenarında Fenike, Antalya-Çukurova gibi Anadolu’nun çok değerli ovalarını yaratırlar. Çöl parçasında dağlar alçalarak, dağılarak, çıplaklaşarak geniş çöl düzlüklerinde sönerler. Dağların aralarında yer yer yeşil ovalar, dağlar üstünde yeşil yaylalar, dağlar arasında büyük, küçük, suyu acı ve tatlı göller serpilmıştır.

Toros dağlarının Akdeniz yeli alan güney yamaçları daha sık ormanlıdırlar. Denize akan sular, Karadeniz’e akan suların çoğu gibi büyük parçalarıyla deniz kenarına muvazi ve çok büküntülü olarak değil bütün boylarınca denize amut ve büküntüsüz olarak aktıkları için deniz ve ırmak kenarlarındaki orman parçaları çok işlenmiş ve seyrekleşmişlerdir. Bu ırmaklar, hele Mısır gibi ağaçsız yerlere kereste göndermek için su yolu olarak kullanılmışlardır.

Toros dağlarının güney yamaçlarında 2.400 ve kuzey yamaçlarında 2.700 metreden yüksek çevrelerinde Alp silsilesinde yetişen her türlü ot ve çiçek yetişir. 1.800

metreden yukarıda kıymetli bir ağaç olan Katran Ağaçları vardır. Deniz kenarlarında ise sıcak iklime özel birçok meyve, ağaç ve çiçek yetişir.

Marmaris çevresinde, Afrika'da ve Hindistan'da yetişen ve sığala (Amber ağacı) denilen ağaç yetişir. Bu ağaçtan sığala yağı storax alınır.

Toros dağları bir iklim sınırındırlar. Dağların güney yamaçlarıyla deniz kenarından güneyde Arabistan ve Afrika çöllerinden gelen sıcak yel eser. Deniz kenarına yağmuru Akdeniz yeli getirir. Önünde ada bulunan deniz kenarı, bulunmayan deniz kenarından daha az yağmur alır. Önünde Kıbrıs Adası bulunan İçel, deniz kenarına Antalya yanlarındaki kenarından daha az yağmur yağar.

Adalar Denizi-Akdeniz-Kızıldeniz-Acem Denizi havzalarını bu dağlar ayırırlar. Bu dağlar Anadolu'nun güneyinde kapıları sayılır bir kale duvarı gibi yükselmişlerdir. Bu duvar ayrı ırkları ve onların geçim ve yaşayış tarzlarını ve tarihlerini birbirleriyle birleştiren ve ayıran bir çizgi olmuştur.

Doğuya doğru akarken Tahta Köprüi'den sonra bir kavis çizerek güneye dönen ve Pozanti Çayı adını alan üçüncü bir çay karışır.

1938 yılı gözlemlerine göre Antalya'da (rakım 30 metre) yıllık yağmur ortalama 1.134 milimetredir.

1938 yılı gözlemlerine göre Isparta'da (rakım 1.020 metre) yıllık yağmur ortalama 637 milimetredir.

1938 yılı gözlemlerine göre Adana'da (rakım 25 metre) yıllık yağmur 625 milimetredir.

1938 yılı gözlemlerine göre Konya'da (rakım 1.025 metre) yıllık yağmur ortalama 320 milimetredir.

Kışın kuzeyden esen soğuk yel Toros dağlarına çarpınca yağmur kar hâlinde düşer. Akdeniz yeli Anadolu içine deniz kenarının batı parçasından doğu parçasına göre daha uzak yerlere girer. Doğu parçasında bu yel 100 kilometreye Haçın kasabasına kadar girer. Karadeniz yeli ise kenardan ancak 50, 70 kilometre kadar girebiliyor.

1938 yılı gözlemlerine göre Antalya'da yıllık sıcaklık ortalaması 18,8 derecedir.

1938 yılı gözlemlerine göre Isparta'da yıllık sıcaklık ortalaması 11,8 derecedir.

1938 yılı gözlemlerine göre Adana'da yıllık sıcaklık ortalaması 118, a⁷⁵⁰ derecedir.

1938 yılı gözlemlerine göre Konya'da yıllık sıcaklık ortalaması 11,2 derecedir.

Dağların kuzey ve güney yamaçları yatıktır. Geçit yerleri olan meyiller çok yüksek değildirler. Bu sebeple, Toros'un bu parçasından yol geçirmek kolaydır. Yalnız geçirilecek yolun su yerlerinden geçmesine dikkat etmek lazımdır.

Dağların uzanışına gelince: Kuzeyde bozkır, güneyde deniz kenarlarına uyarak batı-doğu istikametinde bu iki arada ise Göksu Irmağı'nın kolları arasında kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanırlar. Denize yaklaştıkça dağlarda orman sıklaşır.

ŞARK PARÇASI: Bu parçaya asıl Toros denir. Asıl Toros, coğrafya dilinde Yüksek Toros-Anti Toros-Amanas Dağları olmak üzere üç parçada üç türlü ad alırlar. İlk iki parça, kuzeyde Malatya'da Fırat Irmağı'na karışan Tohma Suyu güneyinde Akdeniz, doğuda Malatya-Samsat arasında Fırat Irmağı, batıda Mersin-Silifke arasındaki Lamas Çayı aralarındaki dağlardır.

Yüksek Toros, Bulgar Dağı ile Aladağ kütleleridir. Bu dağlar, Zamanti Çayı'nın batısında güneybatıdan kuzeydoğuya doğru uzanırlar. Bulgar Dağı'nın Aydos Tepesi, 3.560 metre ve Aladağ'ın Kaldıdag Tepesi 3.735 metre rakımındadırlar. Bulgar Dağı, güneyden kuzeye yükselir. Aladağ ise güneyden kuzeye doğru alçalır.

İki kütlelerin arasını, Zamanti Çayı'nın Çakıt ve Görgün adındaki iki kolu ayırır. Çakıt Suyuna Ulukışla'nın doğusundaki Kardaş Belinden çıkan ve baş tarafında Şarbay Çayı adıyla Toros dağlarının boydan boya incelenmesi uzun sürer. Bu bahsi kesmek istemekle beraber İçel tarihine olan ilişkisi sebebiyle bu bölgede bulunan Toros parçasını mümkün olduğu kadar kısa bir tarzda incelemeyi faydalı bulduk.

Toros dağlarının İçel bölgesindeki parçası coğrafya dilinde "Orta Toros" adını almıştır. Denilebilir ki Orta Toros'un coğrafya durumu ona yalnız Anadolu tarihinde değil dünya tarihinde de çok değerli bir yer vermiştir.

Orta Toros dağları yapıları, uzanışları, yükseklikleri bakımlarından iki parçaya ayrılırlar.

⁷⁵⁰ Orijinal metin de böyledir.

BATI PARÇASI: Kuzeyde Konya-Karaman bozkırları, güneyde Akdeniz, batıda ...⁷⁵¹ silsilesi, doğuda Bulgar Dağı kütlesi, aralarında Göksu Kalykodnos havzasıdır. Bu Toros parçası kuzeydeki bozkırdan yavaş yükselir ve güneye doğru yer yer bozkır parçaları bırakarak denize doğru iner. Dağların yükseklikleri 3.000 metreyi bulmaz. Bu sebeple bu parçaya Alçak Toros parçası denilebilir. Tek olarak sivrilmiş dağ olmadığı gibi Silifke Ovası'ndan başka ova denecek geniş bir düzlük de yoktur. Bu sebeple de bu parçanın klasik coğrafyada adı Taşlık Kilikya-Cificie Trakciadır.

Toros dağlarında kömürden başka her nevi maden vardır. Linyit madeninin en iyisi Fethiye (Mekri) yanındaki madendir.

DEMİR madeninin en tanınmış Zeytin çevresindeki madendir. Bursa Ermenileri bu demir madeninden silah yaparlardı.

BAKIR madeninin en zengini Ergani madenidir. Bu madeni Asurlar işletmişlerdi.

KURŞUN, bu maden gümüş, altın veya çinko ile karışık çinkodur. Bunların en şöhretlileri Bulgar Dağ Madeni ve bunun 60 kilometre kuzeyindeki bereketli madendirler. Bu madenlerin Hitit Devri'nde işlendiği bilinmektedir.

KROM, Toros dağlarının güney etekleri boyunca yer yer bu madenle doludur. Ancak bu maden yerlerinin çoğu yolsuz ve sarp yerlerdedir.

MANGANEZ, en çok Antalya'nın batısında bulunur.

ALÇI, Tarsus kuzeyinde Namrun çevresinde vardır.

Toros Dağları Anadolu yapısının âdeta bel kemiğidir⁷⁵².

4.6.1.8. Türk Akıncıları

Akıncılar Türküsü

(Muhterem General Mersinli'ye İthaf)

Mağrur başları, yellere verip,

Seller gibi coşkun, akıncıların.

⁷⁵¹ Orijinal metinde burası boştur.

⁷⁵² Cemal Mersinli, "Toros Dağları Mıntıkası ve Ehemmiyeti", *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 38-39), Mersin Mart-Nisan 1941, s.2-5.

*Ay yıldız bayrağı, göklere gerip,
Tarihe zaferle şan katanlarız.*

*Apenin, Pirene, tepelerine,
Kurt daşlı Sancağı, dikenleriz biz.
Cihanın en ıssız, köşelerine,
Çevik adımlarla, girenleriz biz.*

*Yüzlerce diyarı, ardına takıp,
Doğudan batıya, uçanlarız biz.
Dumanlı ufuklar, içine dalıp,
Güneş gibi nurlar, saçanlarız biz.*

*Küheylanlarımız, bir hızlanınca,
Şu dağlar vecd ile yol verir bize.
Eşsiz kudretimiz bir şahlanınca,
Bulutlar hürmetle kol verir bize.*

*Düşmandan korkusuz alınır hınçlar,
Akıncıların öz yarasıdır o!
Çelikten kollarda, kanlı kılınçlar,
Zaferin sihirli asasıdır o!*

*Göklerde isyanlı, uçuşlar gibi;
Kır atlar üstünde, hür kuşlar gibi;*

Akından akına, koşanlar biz...

Hasan Karabulut⁷⁵³

İçel Mebusu

Emekli General Cemal Mersinli

Sayın Hasan Karabulut,

Sevimli dergimizde bana ithaf ettiğiniz güzel şiiri okudum. Şiirin mevzuundan o mevzuunun çok güzel terennüm edilmiş olmasından zevk ve bana ithaf edilmesinden sevinç duydum. Duyduğum sevinci ve size karşı borçlandığım şükranı şiir ile ifade edebilecek yetenekte değilim.

Onun için sizin soylu duygunuza Türk akıncıları hakkında yabancılardan duydukları hayranlığı gösteren birkaç sözü katmakla katılmış olacağım.

Bir Türk atalar sözüne göre “at sırtında bulunan Türk ne ana tanır ne de baba” başka bir söze göre de “elini kılıncının kabzasına götüren bir Türk artık haklı bir sebep aramaya lüzum görmez.”

Türk akıncıları için aranılan şartlar altında iyi bir at, elinde iyi bir silah bulunmak sonra ölümden korkmamaktır. Türklerin en çok korktukları “korkaklıktır.” Akını idare edecek Başbuğ, ucunda Kurt Başlı ufak bir bayrak dalgalanan mızrağını çadırının önüne diker, akıncıların toplanacakları yeri ve zamanı bildirir; fakat gidecekleri ve yapacakları işi gizli tutar. Kararlaştırılan zaman ve mekânda akıncılar iyi bakılmış atları sırtında ve yiyeceklerini taşıyan bir atı da yedekte olarak toplanırlar. Türk akıncısı günde 100 kilometre kadar ve sıkışır 2 atla 150 kilometre kadar akabilir.

Türk akıncısı her gün 22 saat at sırtında kalmak üzere birbiri ardınca 8 gün akabilir.

Türk akıncılarında koklamak, işitmek ve tanımak hassaları kuvvetlidir.

Volff adındaki bir seyyah yazdığı “Buhara” adlı kitabında şöyle diyor:

⁷⁵³ Hasan Karabulut, “Akıncılar Türküsü”, *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 38-39), Mersin Mart-Nisan 1941, s.9.

“Seyahat arkadaşım olan Türkmen, bir aralık Özbek kervanlarının kokusu geliyor dedi. Hakikaten birkaç saat sonra bir Özbek kervanına rastladık. Türkmenler uzaklarda söylenen sözleri, yeri dinleyerek işitirler.”

Başka bir seyyah Moser’de “Orta Asya” kitabında:

“Türkmenler kum üzerindeki ayak izlerinin hangi aşiretin ve hatta, hangi süvarinin ayak izi olduğunu söyleyebilirler” diyor.

Gençlerle birlikte yaşlılar felaketli anlarda kocalarıyla birlikte kadınlar dahi akına giderler.

Bir Tekeli Türk’ün sevgisinde kadın attan sonra gelir. Atların keçeden örtülerini kadınlar dokurlar. Türkler arasında bir darbı mesel idi:

“Küheylanın keçesi ne kadar güzel ise onu dokuyan kadının o süvariye karşı sevgisi o kadar çok demektir.”

Sayın Karabulut, o kahraman ataların torunu olan sen, o yiğitlik destanını güzel şiirinle bir daha tekrarlamış oldun, iyi yaptın.

Türk akıncıları hakkında bir İngiliz şairinin de güzel bir şiiri vardır. Onu ben nâzım ile Türkçeye çeviremem fakat bir parçasının nesir ile Türkçesi şöyle olabilir. Olabilir diyorum çünkü, o şiirin aslındaki tasvir güzelliğini tamamen nakletmiş olacağıma da kani değilim:

“Sürüleri gibi sayısız Türkler uzun kılı (balıkçıl kuşu tüyünden) tuğlarını dalgalandırarak yiğitler yürüyüşü edasıyla ilerliyorlar. Kuzeyin güzel kokulu yaylalarından kopan ve firuze renkli tepelerde büyüyen bu çetin erler, üstü her zaman karlı (Hindgüş) gerisindeki yurtlarında hummalı bir özgürlük içinde yaşarlar, onların kayalar kaleleri, sel yatakları obalarıdır.”

Saygılar⁷⁵⁴.

4.6.1.9. Roma-Rum Kelimeleri

General Cemal Mersinli

⁷⁵⁴ Cemal Mersinli, “Türk Akıncıları”, *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 40-41), Mersin Mayıs-Haziran 1941, s.4.

İçel Saylavı

Bu sözcükler, Anadolu yerli sözcükleridir.

Profesör Ramsay ‘‘Grek Medeniyetinde Asyalı unsurlar – Asian elements in Greek Civilization – adlı kitabında diyor ki:

‘‘Hesychius’ dan (eski Yunan dilinde bir sözlük sahibidir, İskenderiyelidir) öğrendiğimize göre Kume-Kôme-Rume-Rôme sözcükleri Anadolu köylerinin Anadolu’ya özel kuruluş tarzlarını gösteren sözcüklerdir. Bu köyler bir sokak (Rûma) veya bir cadde (Rûme) üzerinde bir sırada dizilmiş evlerle kurulurlar. Köy büyüdükçe sokak çoğalır. Bir köy halkı veya komşu kadınlar birbirlerine ‘Kometis’ derler.’’

Bugün, Anadolu’da ‘Kom’ adlı köyler bulunduğu gibi bir kocanın iki karısı birbirine ‘Koma’ derler. Dersim’de birçok köyün evleri ayrı ayrı dağlar üstünde ve dağınık bir hâldedirler. Dersimliler, bu dağınık evlere Kom derler ve bu evlerde bir oymağa mensup aileler otururlar ve oymağın adıyla anılırlar. Mesela, Koç uşağı Kom’u gibi.

Türkçemizdeki komşu sözcüğü de Kom sözcüğünün kısaltılmış şeklidir. Bugünkü Rumcada Komi kasaba demektir. Sözcük başındaki -K, harfi bazen kalın sesli -H, harfi ile değiştirilir.

Kağan=Hakan

Kadın=Hatun

Koma=Homa gibi.

Anadolu’da Homa adında dahi birkaç köy vardır. Isparta vilayetinin bir kaza merkezi olan Karaağaç’ın yerli adı Homa idi. Bugünkü, şehir Efes limanından Büyük Menderes vadisi boyu ile Toros geçitlerine doğru uzanan cadde üzerinde kurulmuş bir köy iken az zamanda büyümüş ve bir şehir olmuştu. (Ramsay’ın yukarıda adı geçen kitabından – sayfa 91)

Kom veya Hom sözcükleri, bir sokak veya bir cadde üzerinde kurulmuş köylere dendiği gibi bir köyler muntikasına da (Ditrici) denir.

Bugün İngilizcede ‘‘Home’’ sözcüğü hem ev hem de memleket, yurt demektir. Almandada ‘‘Heim’’ sözcüğü ev, ‘‘Heimat’’ sözcüğü yurt demektir. Fransızcada ‘‘Com’’

sözcüğü bir topluluk ifade ettiği gibi “Commune” sözcüğü de meskûn bir bölge ifade etmektedir.

Rûme, Rome sözcüklerine gelince: Bu sözcükler daha ziyade su kenarında ve su geçitlerinde kurulan köylere verilen adlardır.

İtalya'daki Roma şehri Tiber Irmağı'nın geçit yerlerinde kurulduğu gibi Anadolu'daki Erzurum şehri, Karasu'nun öyle bir geçit yerinde ve Rumkale köyü de Fırat Irmağı'nın öyle bir geçit yerinde bulunuyorlar.

Görülüyor ki Avrupa'da Roma sözcüğü Anadolu'da Rum olmuştur. İstanbul şehri, Doğu Roma devlet merkezi olduğu sırada, şehrin halkı Grek dili ile konuşurlardı. Roma Devleti, İstanbul halkını Romalılaştırmak için çok uğraştılar. Onları, Roma'nın doğudaki çocukları olduklarını bir türlü kabul ettiremediler. Roma'nın Latin dili ancak devlet dili olarak kaldı. İstanbullular kendilerinin Roman değil Romaioi olduklarını söyler ve bununla iftihar ederlerdi (Yakın Doğunun Kısa Tarihi: A Short History of the Near East, s.13). Bugün dahi İstanbul Rumları, kendilerine Rummyos derler.

Rom sözcüğünün Rum oluşu yalnız bir sözcük değişmesi değil doğudaki Roma Devletinin batıdakinden kökeni itibarıyla da ayrılığı idi. İstanbul'daki Roma Sarayı gündün güne doğulu oluyor, Rumlaşıyordu. Bizans sarayı tamamıyla doğulu olmuştu. Anadolu'ya uzun zaman Rum ülkesi, Selçuklulara Rum Selçukluları denildi. İstanbul şehri doğulu kalmakta ısrar etti. Bu hâl, o şehrin kolaylıkla Anadolu Türklerinin eline geçeceğine bir işaret idi. Tarihin doğaya uygun akışı bunu gösteriyordu.

Bugün İngilizcede oda, tarla için “Room” Almandada bölge, yön için “Raum” sözcüklerini kullanılmaktadır.

İstanbul Türklerin eline geçtiği zaman, onun kuruluş tarzı Türk şehirlerinkinden farklı idi. Greklerce şehir sözcüğünün karşılığı “Polis” sözcüğü, Grek şehirlerinin kuruluş tarzını da gösteren bir anlam taşırdı.

Polis adını taşıyan şehirler, bir saray ve çok kere bir mabet meydanına yelpaze şeklinde gelen sokakların kenarlarında dizilmiş evlerden oluşurdu. Türk şehirleri ise köylerin birleşmesi veya çoğalması ile ortaya çıkardı. Türkler, İstanbul şehrini, Polis tarzında kurulmuş olarak aldılar. Fakat bugünkü İstanbul şehrine bakılırsa, onun Bakırköy-Arnavutköy-Kadıköy-Erenköy-Vanıköy gibi... köylerden birleştirilmesiyle

*büyüdüğünü görürüz. Hatta, son zamanda Ayastefanos'un adı değiştirilirken ona Yeşilköy adı verilmesi de gösterir ki bugünkü Türk şehirlerinde eski Türk şehirlerinin kuruluş tarzından izler kalmıştır.*⁷⁵⁵

4.6.1.10. Roma-Rum Kelimeleri (Belleten'den Ayrı Basım)

Cemal Mersinli'nin Belleten'den ayrı basılan Roma-Kum Kelimeleri adındaki yazısı, içerik olarak Belleten'deki ile aynı olmakla beraber, basımı bir kitapçık şeklinde olmuştur. Kitapçık bugün Millî Kütüphanede bulunmaktadır.⁷⁵⁶

⁷⁵⁵ Cemal Mersinli, “Roma-Rum Kelimeleri”, *Belleten*, [Elektronik Sürüm], Cilt: 5, (Sayı 17-18), Kasım 1941, s.159-161.

⁷⁵⁶ Cemal Mersinli, *Roma-Rum Kelimeleri*, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

SONUÇ

Mersinli Cemal Paşa yakın dönem Türk tarihinin önemli isimlerinden birisidir. Hayatı boyunca bulunduğu görevler, verdiği hizmetler ve birçok tarihî olayda oynamış olduğu etken rol onun önemini göstermeye kâfi gelecektir.

Mersinli Cemal Paşa'nın hakkındaki bilgiler yapılan araştırmaların derinleşmesiyle birlikte her geçen süreçte artış göstermiştir. Ancak onun doğumundan Harbiye Mektebine kadar olan kısmın hâlâ aydınlatılamıyor oluşu çok büyük bir eksiklik olarak yerinde saymaya devam etmektedir. Bu dönemin aydınlatılması Mersinli Cemal Paşa'nın birçok karakteristik özelliklerini nasıl ve ne şekilde kazanmış ve tamamlamış olduğunu göstereceğinden, hayatının geri kalan kısmında da eldekenden daha fazla bulgu ve düşünceye yardımcı olacak ve birçok çalışmanın gelişmesine katkı sunacaktır.

Araştırmada görüldüğü üzere Mersinli Cemal Paşa bütün bir yaşamı boyunca, olumlu veya olumsuz olarak, değişmeyen bir karaktere sahip olmuştur. Bu noktada özellikle göze çarpan karakteristik özellikleri; sessiz, düşünüp tartmadan konuşmayan, mütevazı, sorgulayıcı ve araştırmacı olmasıdır. Mersinli Cemal Paşa bunlardan başka okumayı çok seven ve deyim yerindeyse ne bulursa okuyup onun üzerinde tahlil yapmaktan hoşlanan bir insandır.

Mersinli Cemal Paşa'nın hayatındaki boşluklardan da kaynaklandığı için onun kitap sevgisine dair detaylı bilgi elde etmek mümkün değildir. Şayet hayatı boyunca okumuş olduğu kitapların hülâsa bir listesi olmuş olsaydı veyahut varlığından şüphe olunmayacak şahsi kütüphanesine ulaşım imkânı bulunsaydı, onun hakkında muhakkak daha fazlası yazılabilirdi.

Mersinli Cemal Paşa'nın askerliği geniş açıdan fakat detaylı bir bakış üzerinden değerlendirilmelidir. Askerlik mefhumunu savaşı, savaş kazanan bir değere indirmekle düşünülecek olursa Paşa pek tabii başarısız sayılabilir. Fakat askerliğin yalnızca savaşmak ve kazanmak olmadığı gerçeğiyle konuya yaklaşım yapılırsa Paşa'nın iyi bir asker olduğu tabiatıyla anlaşılacaktır. Taarruz konusunda iyi değildir. Birinci Kanal Harekâtı sanıldığıının aksine Büyük Cemal Paşa'nın veya bir başkasının eseri olmasından çok Mersinli Cemal Paşa'nın eseridir ve tabiatıyla başarısızlıkta önemli bir payı vardır. Onun askerliğine genel olarak, kendisinin kattığı anlamlara da vurgulama yaparak, cephe gerisindeki ve strateji, ikmal, lojistik vesaire noktalardaki tutumu, yaptıkları,

değerlendirmeleri ve uğraşlarıdır. Bunlar onun askerliğini ortaya koyduğu gibi savunma noktasındaki savaş ve nispeten vuruşma açısından da başarısını göstermektedir. Ordu genelinde iyi bir geri hizmet yaptığı ve ordu idaresi anlamında da başarılı olduğu pek bariz biçimde ortadadır.

Dünya Harbi'nden sonraki Mersinli Cemal Paşa'da yüksek oranda çelişkili bir yapı göze çarpar. Konya'da mukavemet düşünürken dahi İstanbul'la olan iletişimi, yaptıklarının fazlasıyla açıkta olması ve özel bir gizliliğe gerek duymayışı onun hatasından ziyade çelişkisi olarak değerlendirilebilir. Bu da İstanbul'dan kopamadığını düşündürebilir. Hem İstanbul için hem de Ankara için çalıştığı dönem kendisini bir hayli yormuş ve yıpratmıştır. Fakat Millî Mücadele'ye verdiği destek, Millî Mücadele tarihi için son derece kıymetlidir.

Mersinli Cemal Paşa'nın bariz biçimde yanlış biliniyor olması, bilindiğinin sanılması veya olumsuz olarak biliniyor olmasındaki en geçerli sebep Cevat Rifat Atilhan gösterilebilir. Sonuçta onun yazdıkları Paşa'yı muhatap kalmaması gereken iddialarla karşı karşıya bırakmış ve tabii bunun ekseriyeti Paşa'nın ölümünden sonra olduğu için kendisinde bir cevap hakkı şansı da kalmamıştır. Yine Cevat Rifat Bey'in daha çok ön plana çıkartılarak âdeta arkasına saklandığı Mersinli Cemal Paşa'nın geri planda kalmasına biraz daha sebep olunmuştur.

Mersinli Cemal Paşa'nın Malta'ya gönderilmesiyle birlikte onun esas karakterindeki gerçeklik çok açık bir biçimde gözükmemektedir. Malta'da bulunduğu hâlde onca hatıra yazan kişiler Cemal Paşa'dan o kadar az bahsetmiştir ki Cemal Paşa'nın Malta'da olup olmadığı bile tereddüt edilebilecek mahiyettedir. Onun bütün hayatı boyunca gösterdiği mesafeli duruşu, çok genel olarak çekingenlik, atılgan olmayan, sessiz, sakin, içine kapanık vesaire olarak görülmüştür. Bunun asıl sebebi de Mersinli Cemal Paşa'nın karakter olarak sıcakkanlı birisi olmayan, dışarıdan gülümseyen fakat kendi içinde yaşamaktan hoşlanan bir insan olmasından kaynaklanmıştır. Tabiatıyla onun bu özelliği çok uzun bir süre boyunca doğrusal değerlendirmeye tabi tutulamamıştır.

Mersinli Cemal Paşa'nın her iki TBMM günleri Meclise, siyasete ve mebus olmaya yüklenen yanlış anlamlar yüzünden basit ve önemsiz hatta bazen kayda değer olmayan bir dönem olarak görülmesine yol açmıştır. Fakat Mersinli Cemal Paşa, birçoklarının aksine Mecliste kavga etmediği ve koyu bir partizanlık yapmadığı için

kayda değer bir mebusluk hayatı sürdürmüştür. Bu savdaki özellikleri I. Dönem için fazlasıyla, VI. Dönem için kısmen söylenebilir. I. Dönem etki bakımından da sona yaklaşmış ve muzaffer olmaya az bir vakti kalmış mücadelenin meclisidir ve buna rağmen Mersinli Cemal Paşa faydalı ve hiç de basit olmayan bir mebusluk yapmıştır. İçtüzüğü değiştirmek için teklif vermesi, Millî Müdafaa Encümeninin Riyasetine geldikten sonra yaptıkları işler, oylamalardaki yorumları, taşıdığı enteresan muhalif sıfatı ve daha birçok örnek, I. Dönem TBMM’de onun gayet renkli ve canlı bir mebus olduğunu ortaya koymaktadır. VI. Döneme katıldığında 66 yaşında olduğu düşünülürse, VI. Dönem faaliyetlerinin basit geçtiğini söylemek daha yerinde olacaktır. Fakat yine de bu kısımda yaptıkları, konuşmaları, siyasetçi olarak yaptığı yönlendirmeler ve halkçı kimliği, yine basit bir mebusluk yaptı denilemeyecek kadar keskin hatlara sahiptir. Buradan devam ile Paşa’nın ideolojisine gelinecek olursa diğer her özelliği gibi bu da kendisini fazlaca belli eder. Paşa, millî muhafazakâr bir çizgidedir fakat çağdaşlığı reddetmez. Laik olmadığını düşünmek belli noktalarda mümkün olmakla beraber ne olmadığından ziyade ne olduğunu tartışmak daha sağlıklı olur. Bundan dolayı da onun halkçı yönü askerlerin, emeklilerin ve asker emeklilerinin sevgisini ve sempatisini kazanmasını sağlamıştır. Dönem Mersinlilerinin kendisini sevdiği ve riayet ettiği ortadadır.

Mersinli Cemal Paşa’nın suikasttaki rolü TCF’ye katılmasıyla sınırlıdır ve bütün yargılamalarda bu açıkça görülmüştür. Ali Fuat Paşa’nın ilgili konuyla kaydettiği hatırası Paşaların ne kadar yıpranmış ve yorulmuş hatta ezilmiş olduğunu gösterir iyi bir belge olduğundan, Cemal Paşa’nın psikolojisini de anlayabilmek daha kolay olmuştur. Teşebbüs sonrasındaysa âdeta yok olmuşçasına meydandan çekilmesi, teşebbüsün ona katmış olduklarını anlamak noktasından değerlidir. Sonuçta 13 yıl boyunca kendisinden bir ize ulaşamadığı gibi Meclise avdetinden sonraki çalışma iştahı, konuşması sırasında hâlâ ilk günkü gibi dinamik olması 13 yıl boyunca ona nasıl ulaşamıyor olduğunu ciddi şekilde sorgulatmıştır ve hâlâ da sorgulatmaktadır. Kâzım Karabekir ile arasının iyi olmasına rağmen Kâzım Paşa’nın eserlerinde ona çok az rast gelinmesi yine büyük bir eksiklik ve tabiatıyla şanssızlık olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

1. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTEA)*

TİTEA, K: 231, G: 3, B: 3-1.

TİTEA, K: 296, G: 14, B: 1.

TİTEA, K: 296, G: 18, B: 1.

TİTEA, K: 297, G: 3, B: 3.

TİTEA, K: 297, G: 6, B: 6.

TİTEA, K: 297, G: 19, B: 19-1.

TİTEA, K: 297, G: 68, B: 68.

TİTEA, K: 299, G: 14, B: 14.

TİTEA, K: 311, G: 55, B: 55-1.

TİTEA, K: 311, G: 56, B: 56-1.

TİTEA, K: 315, G: 1, B: 1.

2. *Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE)*

ATASE, İSH, 15-1, D. 80, F. 1-1.

ATASE, İSH, 17-24, D. 34, F. 25-1.

ATASE, İSH, 17-26, D. 34, F. 27-1/2.

ATASE, İSH, 17-32, D. 34, F. 33.

ATASE, İSH, 17-34, D. 34, F. 35.

ATASE, İSH, 17-38, D. 34, F. 39.

ATASE, İSH, 17-47, D. 34, F. 48.

ATASE, İSH, 17-52, D. 34, F. 53.

ATASE, İSH, 17-62, D. 34, F. 62.

ATASE, İSH, 17-63, D. 54, F. 63.

ATASE, İSH, 17-69, D. 34, F. 68-1.

ATASE, İSH, 17-72, D. 34, F. 7.

ATASE, İSH, 17-73, D. 34, F. 72.

ATASE, İSH, 17-77, D. 34, F. 76-1/2/3.

ATASE, İSH, 17-79, D. 34, F. 78.

ATASE, İSH, 17-87, D. 34, F. 86-1/2/3.

ATASE, İSH, 17-110, D. 74, F. 5-3.

ATASE, İSH, 19-113, D. 72, F. 6.

ATASE, İSH, 27-6, D. 19, F. 7.

3. *Emekli Sandığı Arşivi (ESA)*

ESA, Dosya Numarası: A0065485.

4. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi ve Meclis Tutanakları*

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, D: 4, C. I.

TBMM Arşivi Tercümeihâl Kâğıdı, Sicil Numarası: 183.

TBMM Arşivi Tercümeihâl Kâğıdı, Sicil Numarası: 205.

TBMM Gizli Zabıt Cerideleri, C. 3.

TBMM Gizli Zabıt Cerideleri, C. 4.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 3.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 8.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 16.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 17.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 19.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 20.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 21.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 22.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 23.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 24.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 25.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 26.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 27.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 28.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 32.

TBMM Zabıt Ceridesi, D: VI, C. 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, D: VI, C. 2.

TBMM Zabıt Ceridesi, D: VI, C. 3.

TBMM Zabıt Ceridesi, D: VI, C. 4.

TBMM Zabıt Ceridesi, D: VI, C. 6.

TBMM Zabıt Ceridesi, D: VI, C. 8.

TBMM Zabıt Ceridesi, D: VI, C. 9.

TBMM Zabıt Ceridesi, D: VI, C. 10.

TBMM Zabıt Ceridesi, D: VI, C. 11.

TBMM Zabıt Ceridesi, D: VI, C. 12.

TBMM Zabıt Ceridesi, D: VI, C. 13.

TBMM Zabıt Ceridesi, D: VI, C. 14.

TBMM Zabıt Ceridesi, D: VI, C. 15.

TBMM Zabıt Ceridesi, D: VI, C. 19.

TBMM Zabıt Ceridesi, D: VI, C. 21.

5. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA)

CBA, 530360/527030.

CBA, 01000505/905019.

CBA, 01000511/905021.

CBA, 01000511/546497.

CBA, 01000647/527029.

CBA, 01000095/906604.

CBA, 01000095/906605.

CBA, 01001851/908928.

CBA, 01003259/558218.

CBA, 01014992/564039.

CBA, 01014993/568125.

**6. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA)**

BCA, 30.10.0.0.47.300.9.

BCA, 30.10.0.0.76.502.16.

BCA, 30.18.1.2.64.40.17.

BCA, 30.18.1.2.68.76.9.

BCA, 30.18.1.2.68.77.19.

BCA, 30.18.1.2.72.13.1.

BCA, 30.18.1.2.78.75.13.

BCA, 30.18.1.2.88.85.11.

BCA, 30.18.1.2.88.94.10.

BCA, 30.18.1.2.100.113.15.

**7. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı
Arşivi (BOA)**

BOA, BEO, 3901-292525.

BOA, BEO, 3928-294597.

BOA, BEO, 4500-337461.

BOA, BEO, 4552-341389.

BOA, BEO, 4593-344453

BOA, BEO, 4612-345847.

BOA, BEO, 4627-346971.

BOA, DH. EUM. 4.Şb., 18-17.

BOA, DH. EUM. 4.Şb., 19-12.

BOA, DH. EUM. 4.Şb., 21-61.

BOA, DH. EUM. 6.Şb., 1-47.

BOA, DH. EUM. SSM., 40-26.

BOA, DH. ŞFR., 58-49.

BOA, DHR. ŞFR., 74-273.

BOA, DHR. ŞFR., 447-48.

BOA, DHR. ŞFR., 450-141.

BOA, DH. ŞFR., 453-47.

BOA, DH. ŞFR., 506-108.

BOA, DHR. ŞFR., 538-3.

BOA, DHR. ŞFR., 580-58.

BOA, DH. ŞFR., 581-11.

BOA, DHR. ŞFR., 596-1.

BOA, DHR. ŞFR., 596-37.

BOA, DH. ŞFR., 596-38.

BOA, DHR. ŞFR., 596-132.

BOA, DHR. ŞFR., 596-133.

BOA, DHR. ŞFR., 596-138.

BOA, HR.SYS., 302-1.

BOA, HR. SYS., 2113-3.

BOA, HR. SYS., 2598-4.

BOA, HR. SYS., 2878-5.

BOA, İ. DUİT., 9-56.

BOA, İ. DUİT., 9-84.

BOA, İ. DUİT., 9-88.

BOA, İ. DUİT., 9-89.

BOA, İ. DUİT., 9-109.

BOA, İ. DUİT., 39-14.

BOA, İ. DUİT., 41-76.

BOA, İ. DUİT., 41-88.

BOA, İ. DUİT., 156-26.

BOA, İ. DUİT., 158-32.

BOA, İ. DUİT., 158-105.

BOA, İ. DUİT., 159-8.

BOA, İ. DUİT., 163-132.

BOA, İ. TAL., 446-37.

BOA, İ. TAL., 505-41.

BOA, MV., 221-206.

BOA, MV., 261-3.

BOA, MV, 261-35.

BOA, Y. PRK.BŞK., 70-115.

BOA, Y. PRK.BŞK., 70-118.

B. Resmî Yayınlar

- _____, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2003.
- _____, *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, C. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2009.
- _____, *İlk Meclis- Birinci Dönem TBMM Milletvekillerinin Gelecekte Bekledikleri Anketi*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, [Elektronik Sürüm], (Yay. Haz. Cihangir Gündoğdu), Ankara 2004.
- _____, *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, [Elektronik Sürüm], Ankara 2007.
- _____, *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi*, II. Cilt, I. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.
- _____, *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi*, II. Cilt, II. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999.
- _____, *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, C. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2010.
- _____, *Türk İstiklâl Harbi- Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, C. I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999.
- _____, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, III. Cilt, 6. Kısım, 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1971.
- _____, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi- Balkan Harbi (1912-1913) Garp Ordusu Vardar Ordusu ve Usturma Kolordusu*, III. Cilt, 1. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1979.
- _____, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, X. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985.
- _____, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 1. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1986.

_____, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, IV. Cilt, 2. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1986.

_____, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi- Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)*, 3. Cilt, 2. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1981.

AKBAY, Cemal, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, 1. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1991.

AKGÜL ERDAŞ, Nilgün, *Millî Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri ile İlişkiler (1917-1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.

Albay Muzaffer, *Birinci Dünya Savaşı'nda Mısır Seferi Çerçevesinde Birinci Kanal Akını*, (Yay. Haz. Hülya Toker), Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006.

ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi- Millî Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem 1919-1923*, I. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, [Elektronik Sürüm]. (Yayın yılı yok).

ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi- Millî Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem 1919-1923*, III. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, [Elektronik Sürüm]. (Yayın yılı yok).

ERKİLET, Hüseyin Hüsnü Emir, *Yıldırım*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2002.

EZERLİ, İhsan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın, [Elektronik Sürüm], (Yayın yılı yok).

KIZILIRMAK, Ahmet, *Askerî ve Siyasi Yönleriyle Kâzım Özalp*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, [Elektronik Sürüm], Ankara 2012.

NEDİM, Şükrü Mahmut, *Filistin Savaşı (1914-1918)*, (Çev. Abdullah Es), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

C. Gazeteler

Anadolu, 8 1'inci Teşrin (Ekim) 1941, Numara: 8669.

Anadolu, 9 1'inci Teşrin (Ekim) 1941, Numara: 8670.

- Bugün, 8 Birinciteşrin (Ekim) 1941, Numara: 341.
- Cumhuriyet, 26 Haziran 1926, Numara: 764.
- Cumhuriyet, 27 Haziran 1926, Numara: 765.
- Cumhuriyet, 28 Haziran 1926, Numara: 766.
- Cumhuriyet, 8 Temmuz 1926, Numara: 776.
- Cumhuriyet, 9 Temmuz 1926, Numara: 777.
- Cumhuriyet, 26 Haziran 1941, Numara: 6064.
- Cumhuriyet, 9 Birinciteşrin (Ekim) 1941, s.6161.
- En Son Havadis, 9 1'inci Teşrin (Ekim) 1941, Numara: 315.
- Halkın Dili, 9 Birinciteşrin (Ekim) 1941, Sayı: 85.
- Halkın Sesi, 8 1'inci Teşrin (Ekim) 1941, Numara: 405.
- Halkın Sesi, 9 1'inci Teşrin (Ekim) 1941, Numara: 406.
- İfham, 3 Teşrinievvel (Ekim) 1919, Numara: 62.
- İkdam, 25 Kanunusani (Ocak) 1330 (1915), Numara: 6454.
- İleri, 4 Teşrinievvel (Ekim) 1340 (1924), Numara: 2409.
- Milliyet, 22 Ağustos 1957.
- Milliyet, 4 Aralık 1957.
- Milliyet, 18 Şubat 1975.
- Son Posta, 8 Birinciteşrin (Ekim) 1941, Numara: 4020.
- Son Telgraf, 8 Birinciteşrin (Ekim) 1941, Sayı: 1648.
- Tan, 8 İlkteşrin (Ekim) 1941, Numara: 2207.
- Tan, 9 İlkteşrin (Ekim) 1941, Numara: 2208.
- Tasviri Efkâr, 11 Birinciteşrin (Ekim) 1941, Sayı: 4842-486.
- Türk Sözü, 9 Birinciteşrin (Ekim) 1941, Sayı: 5141.
- Ulus, 8 I. Teşrin (Ekim) 1941.

Ulus, 9 I. Teşrin (Ekim) 1941.

Ulus, 10 I. Teşrin (Ekim) 1941.

Vakit, 8 Birinciteşrin (Ekim) 1941.

Vatan, 8 Birinciteşrin (Ekim) 1941.

Yeni Asır, 8 İlkteşrin (Ekim) 1941, Numara: 10981.

Yeni Asır, 9 İlkteşrin (Ekim) 1941, Numara: 10982.

Ç. Tezler

AKAR, Gül Ayşe, Tanzimat'tan II. Meşrutiyete Türk Edebiyatında Biyografi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.

ARTUÇ, Nevzat, *Ahmed Cemal Paşa (1872-1922) Askeri ve Siyasi Hayatı*, (Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2005.

BAŞ, Nurdan, *Orgeneral Cevat Çobanlı'nın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.

BOZKURT, Celil, *Eserleri ve Fikirleri ile Cevat Rifat Atilhan*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.

ÇELEBİOĞLU, Sinem, Türk Edebiyatı'nda Modern Biyografinin Doğuşu, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

EFE, İsmail, *Orduda Islahat ve Ordu Müfettişlikleri (1908-1920)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2015.

EVREN, Levent, *Türk Kara Ordusunda Kurmay Subay Yetiştirilmesi (1948-1927)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018.

- GÖK, Dursun, *Mersinli Cemal Paşa'nın Askerî Faaliyetleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1986.
- GÜLER, Zeynep, *Osmanlı Ordusunun Modernleşmesinde Von der Goltz Paşa'nın Rolü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2007.
- KIYICI, Aşır Kayhan, *Mustafa Kemal Paşa Önderliğinde Millî Mücadele Kadrosu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük 2013.
- KOÇYİĞİT, Fırat Ender, *Stefan Zweig ve Şevket Süreyya Aydemir'in Politik Biyografilerinin Mukayeseli İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2018.
- OKUKLU, Mustafa, *Fahrettin Altay*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2009.
- ŞAHİNLİ, Deniz, *Suphi Nuri İleri Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gazeteciliği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007.
- UYAR, İbrahim, *İzmir Basınına Göre Atatürk'e İzmir Suikastı (1926)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.
- ÜNAL, Serkan, *Yol Arkadaşlığından Yol Ayrımına Amasya Askeri Örgütü*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.

D. Telif Eserler

1. Kitaplar

- Ahmet İzzet Paşa, *İstiklâl Harbinin Gerçekleri- Feryadım*, I. Cilt, (Yay. Haz. Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), TİMAŞ Yayınları, İstanbul 2017.

- Ahmet İzzet Paşa, *İstiklâl Harbinin Gerçekleri- Feryadım*, II. Cilt, (Yay. Haz. Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), TİMAŞ Yayınları, İstanbul 2017.
- AKSUN, Ziya Nur, *Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı*, (Yay. Haz. Erol Kılınç), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008.
- AKSUN, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, C. 4, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994.
- AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele- Mutlakıyete Dönüş (1918-1919)*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1998.
- AKŞİN, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara 2014.
- AKYÜREK, Hüseyin Aziz, *İstihbarat Savaşları- Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye ve Lübnan'da Casusluk Faaliyetleri*, (Yay. Haz. Polat Safi), Kronik Kitap, İstanbul 2019.
- Ali Reşad-İsmail Hakkı, *Bismarck- Husûsî ve Siyasî Hayatı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.
- ALKAN, Necmettin-Uğur Üçüncü, *Ali Şükrü Bey- Mücadeleyle Geçen Bir Ömür*, Kronik Kitap, İstanbul 2017.
- ALTAY, Fahrettin, *10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970.
- _____, *Atatürk'ün Anıları*, (Haz. İsmet Görgülü), Bilgi Yayınevi, Ankara 2013.
- _____, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 2, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. I, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. II, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1971.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. III, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- _____, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, (Haz. Hulûsi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.
- AYBARS, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Doğan Kitap, İstanbul 2018.

- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, I. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul 2016.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, II. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, III. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul 2015.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C. III, Remzi Kitabevi, 2015.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2016.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam- Mustafa Kemal 1881-1919*, C. 1, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam- Mustafa Kemal*, 2.Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam- Mustafa Kemal*, 3.Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- _____, *Balkanlarda Kuvve-i Seyyare Kumandanı Yüzbaşı Bekir Fikri*, Belge Yayınları, İstanbul 1985.
- BARDAKÇI, Murat, *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- BARDAKÇI, Murat, *Yıkılış ve Kuruluş*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. 1, Kısım 1, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. I, Kısım II, TTK Yayınları, Ankara 1991.

- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâp Tarihi*, C. II, Kısım II, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III, Kısım I, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâp Tarihi*, C. III, Kısım: III, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- BELEN, Fahri, *20.Yüzyılda Osmanlı Devleti*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016.
- BİLGEHAN, Gülsün, *Mevhibe- Çankaya'nın Hanımefendisi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2015.
- _____, *Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. 2, (Yay. Haz. F. Rezan Hürmen), Arma Yayınları, İstanbul 1993.
- BOSTAN, M. Hanefi, *Bir İslâmcı Düşünür Said Halim Paşa*, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1992.
- BOZKURT, Celil, *Bartın ve Havalisi Komutanı Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Milli Mücadele Hatıraları*, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2015.
- BOZKURT, Celil, *Mersinli Cemal Paşa'nın Yaveri Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Anıları*, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2015.
- Böcüzade Süleyman Sami, *Kuruluşundan Bugüne Kadar- Isparta Tarihi*, (Yay. Haz. Suat Seren), Serenler Yayını, İstanbul 1983.
- BULL, Stephen, *Brassey's History of Uniforms- World War One British Army*, [Elektronik Sürüm], Brassey's Ltd., Winslow 1998.
- CEBESoy, Ali Fuat, *Bilinmeyen Hatıralar- Kuva-yı Milliye'nin İç Yüzü*, (Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 2005.
- CEBESoy, Ali Fuat, *Millî Mücadele Hatıraları*, (Ed. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 2019.
- CEBESoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, C. 2, (Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 2002.

- Cemal Paşa, *Hatıralar*, (Yay. Haz. Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- ÇETİNER, Yılmaz, *Son Padişah Vahideddin*, Kronik Kitap, İstanbul 2017.
- ÇAKMAK, Fevzi, *Rumeli’de Son Demler ve Ötesi*, C. 1, (Yay. Haz. Ali Birinci-Yusuf Turan Günaydın), Kopernik Kitap, İstanbul 2019.
- ÇAKMAK, Fevzi, *Batı Rumeli’yi Nasıl Kaybettik?* (Yay. Haz. Ahmet Tetik), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2011.
- DEMİREL, Ahmet, *İlk Meclis’in Vekilleri- Millî Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- DEMİREL, Ahmet, *Tek Partinin İktidarı- Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- DÜNDAR, Fuat, *Modern Türkiye’nin Şifresi- İttihat ve Terakki’nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- ENGİN, Vahdettin, *Hesaplaşma*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, (Yayın yılı yok).
- ERDEN, Ali Fuad, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hâtıraları*, C. I, (Yay. Haz. Yusuf Turan Günaydın), Kopernik Kitap, İstanbul 2018.
- ERDEN, Ali Fuad, *Çölde Son Türk Destanları*, C. II, (Yay. Haz. Yusuf Turan Günaydın), Kopernik Kitap, İstanbul 2018.
- ERDEN, Ali Fuad, *İsmet İnönü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.
- ERKİN, Behiç, *Hâtırat 1876-1958*, (Yay. Haz. Ali Birinci), TTK Yayınları, Ankara 2019.
- ERMAN, Azmi Nihat, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Temel Yayınları, İstanbul 1971.
- Es-Seyyid Muhammed Habîb El-Ubeydî, *Payitahtta Nutuklarım*, (Haz. Doç. Dr. Nevzat Artuç), Kronik Kitap, İstanbul 2018.

- FULLER, Brevet-Colonel, *Tanks in the Great War*, [Elektronik Sürüm], E.P. Dutton and Company, New York 1920.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Millî Mücadele Tarihi III- Üçüncü Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- GÖK, Dursun, *Mersinli Cemal Paşa- İkinci Ordu Müfettişliği ve Harbiye Nazırlığı*, Gençlik Kitabevi Yayınları, Konya 2015.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *Millî Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- _____, *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hatıratı ve Isparta'da Millî Mücadele ile İlgili Belgeler*, (Yay. Haz. Bayram Kodaman-Hasan Babacan), SDÜ Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü, Isparta 1998.
- İDİKUT, İhsan, *Türk Lavrensler*, Öztürk Matbaası, İstanbul 1953.
- İLERİ, Suphi Nuri, *Gazetecilik Hatıralarım*, (Haz. İbrahim Özen), Çolpan Kitap, İstanbul 2019.
- İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, (Yay. Haz. Sabahattin Selek), Bilgi Yayınevi, Ankara 2014.
- _____, *İstiklâl Mahkemeleri Adil miydi? İzmir Suikastı- İddianame ve Kâzım Karabekir'in Savunması*, (Yay. Haz. Sümer Kılıç), Emre Yayınları, İstanbul 1994.
- JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), TTK Yayınları, Ankara 2011.
- KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 2019.
- KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 2019.
- KARABEKİR, Kâzım, *İstiklal Harbimiz*, 1. Cilt, (Yay. Haz. Ziver Öktem), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.

- KARABEKİR, Kâzım, *İstiklal Harbimiz*, 2. Cilt, (Yay. Haz. Ziver Öktem), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.
- KARASAN, Mehmet Dürdali, *Paşam Nereye Kadar Çekileceğiz? Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi Hatıraları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- KEEGAN, John, *The First World War*, [Elektronik Sürüm], Vintage Canada Edition, Toronto 2000.
- KIRMIZI, Abdülhamit Kırmızı, “‘Biyografi’”, *Tarih İçin Metodoloji*, (Ed. Ahmed Şimşek), Pegem Akademi, Ankara 2018.
- KOÇAOĞLU, Bünyamin, *Mütarekede İttihatçılık- İttihat ve Terakki Fırkası’nın Dağılması (1918-1920)*, Temel Yayınları, İstanbul 2006.
- KOÇAK, Cemil, *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- KÖSE, İsmail, *İngiliz Arşiv Belgelerinde- Arap İsyanı*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- KÖSOĞLU, Nevzat, *Şehit Enver Paşa*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.
- KRESS, Von, Son Haçlı Seferi- Kuma Gömülen İmparatorluk, (Çev. Tahir Balaban), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.
- KURAN, Ahmet Bedevî, *Harbiye Mektebi’nde Hürriyet Mücadelesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- KUTAY, Cemal, *Hüseyin Rauf Orbay*, C. 4, Kazancı Kitap Ticaret, İstanbul 1992.
- MERSİNLİ, Cemal, *Roma-Rum Kelimeleri*, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.
- Mevlânâzade Rifat, *Türkiye İnkılabının İç Yüzü*, (Yay. Haz. Kemal Kahraman), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2017.
- Osman Nuri, *Bilinmeyen Abdülhamid*, C. I-II, (Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 2017.
- ÖKE, Mim Kemâl, *Osmanlı İmparatorluğu Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914)*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1982.

- ÖZOĞLU, Hakan, *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası- 150'likler, Takrir-i Sükûn ve İzmir Suikastı*, (Çev. Zuhâl Bilgin), Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.
- PERRETT, Bryan, *British Military History for Dummies*, [Elektronik Sürüm], John Wiley&Sons Ltd, Chichester 2007.
- POLAT, Ü. Gülsüm, *Türk-Arap İlişkileri- Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)*, Kronik Kitap, İstanbul 2019.
- RENDİ, M. Abdülhalik, *Günlükler 1920-1950*, (Yay. Haz. Aytaç Demirci-Sabri Sayarı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.
- RIASANOVSKY, V. ve Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, (Çev. Figen Dereli), İnkılap Yayınevi, İstanbul 2014.
- ROGAN, Eugene, *The Fall of the Ottomans- The Great War in the Middle East*, [Elektronik Sürüm], Basic Books, New York 2015.
- SABİS, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım- İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri*, 5. Cilt, Nehir Yayınları, İstanbul 1993.
- Said Halim Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı*, (Çev. Fatih Yücel), Kronik Kitap, İstanbul 2019.
- SANDERS, Liman von, *Türkiye'de Beş Yıl*, (Çev. M. Şevki Yazman), Burçak Yayınevi, İstanbul 1968.
- SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. III, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- _____, *Savaşın Gözüyle Türk-Alman İttifakı (1914-1918)*, (Haz. Necmettin Alkan-Eyyub Şimşek), Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- Selanikli Bahri, *Balkan Savaşı'nda Sırp Ordusu ve Batı Ordusu*, (Çev. Mustafa Toker), ALFA, İstanbul 2012.
- SERTOĞLU, Midhat, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, VI. Cilt, TTK Yayınları, Ankara 2011.
- SCHNEER, Jonathan, *Balfour Deklarasyonu- Arap-İsrail Çatışmasının Kökenleri*, (Çev. Ali Cevat Akkoyunlu), Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2011.

_____, *Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)*, (Haz. Ali Suat Ürgüplü), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

ŞİMŞİR, Bilâl N., *Malta Sürgünleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1976.

TANSEL, Selâhattin, *Mondros'tan Mudanya'ya kadar*, C. I, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1977.

TANSEL, Selâhattin, *Mondros'tan Mudanya'ya kadar*, C. II, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1977.

_____, *Tarihe Yön Veren Silah Kılıç*, (Ed. Tolga Akay-Süleyman Tekir), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019.

TOROS, Taha, *Ali Münif Bey'in Hatıraları*, İsis Yayınları, İstanbul 1996.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. III, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1989.

TURAN, Şerafettin, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2003, s.142.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998.

TÜRKMEN, Zekeriya, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, TTK Yayınları, Ankara 2001.

TÜRKMEN, Zekeriya, *Mütareke ve İşgalden Millî Mücadele'ye Mustafa Kemal Paşa 1918-1920*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2020.

ÜZEN, İsmet, *1. Dünya Harbinde Sina Cephesi ve Çöl Hatıraları*, Selis Kitaplar, İstanbul 2007.

YALMAN, Ahmet Emin, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, (Çev. Birgen Keşoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

YALMAN, Ahmed Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. 1, (Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç), Pera Turizm ve Ticaret, İstanbul 1997.

YILMAZ, Erdal, *Dört Devirde Bir Muhalif Abdülkadir Câmî Baykurt (1877-1949)*, TTK Yayınları, Ankara 2018.

_____, *Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Günlüklerinde Filistin Cephesinde Nili Casusları*, (Yay. Haz. Celil Bozkurt), Altınordu Yayınları, Ankara 2019.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet-Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

2. Makaleler

ALKAN, Ahmet Turan, “Ordu Siyaset İlişkisinin Tarihine Bir Derkenar: 31 Mart Vakası ve Sonuçları”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, Cilt 2, ss.420-429.

BAYRAKTAR, Bayram, “II. Meşrutiyet Döneminde Subayların Siyaset Yapmasına Engel Olmak Amacıyla Yapılan Uygulama Hakkında Bir Değerlendirme”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, C. 2, ss.454-464.

BOZTAŞ, Asena, “Wilson İlkeleri'nin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif”, *Akademik Bakış*, Cilt: 7, (Sayı: 4), 2014, ss.163-176.

ÇARIKLI, Hacim Muhittin, “Gn. Cemal Mersinli'ye Ait Hatıralar”, *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 44-45), Mersin Eylül-Birinci Teşrin 1941, ss.2.

ÇİÇEK, M. Talha, “Osmanlıcılık İdeolojisi ve Osmanlı Hâkimiyeti Sonrası Türk-Arap İlişkilerinde Değişim ve Süreklilik”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt: 17, (Sayı: 33), 2012, ss.173-192.

DUMAN, Selçuk, “Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Kuruluşu”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, (Sayı: 2), 2002, ss.341-358.

ELBAN, Mehmet, “Tarihyazımından Tarih Eğitime Psikotarih”, *Tarih Okulu Dergisi*, (Sayı: XXXV), 2018, ss.226-248.

- EMECEN, Feridun M. “Osmanlı Kronikleri ve Biyografi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (Sayı: 3), Ankara 1999, ss.83-90.
- ERMUMCU, Turgut, “I. Dönem TBMM’de Isparta Milletvekilleri ve Meclis Çalışmaları”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Sayı: 21), 2010, ss.139-153.
- KABACALI, Alpay, “Kanlı Bir Darbe Girişiminin İlk Adımı Mahmud Şevket Paşa’ya Beş Kursun” [Elektronik Sürüm], *Popüler Tarih*, (Sayı: 4), İstanbul Eylül 2000, ss.34-37.
- KARABULUT, Hasan, “Akıncılar Türküsü”, *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 38-39), Mersin Mart-Nisan 1941, ss.9.
- KEMAL, Cemal, “Birinci Dünya Savaşı’nda Gazze’yi Nasıl Kaybettik?”, *AÜTİTE Atatürk Yolu Dergisi*, (Sayı: 55), Ankara 2014, ss.125-176.
- KEMAL, Cemal, “Nablus Meydan Muharebesinde Mustafa Kemal”, *AÜTİTE Atatürk Yolu Dergisi*, (Sayı: 51), Ankara 2013, ss.617-651.
- KEMAL, Cemal, “Osmanlı’nın Filistin Cephesi’ndeki Son Muharebesi”, *AÜTİTE Atatürk Yolu Dergisi*, (Sayı: 45), Ankara 2010, ss.37-69.
- _____, “Merhum Cemal Mersinli’nin Hal Tercümesi”, *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 44-45), Mersin Eylül-Birinci Teşrin (Ekim) 1941, ss.1.
- MERSİNLİ, Cemal, “Bugünkü İçel, Dünkü Kilikya”, *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 25), Mersin Şubat 1940, ss.4.
- MERSİNLİ, Cemal, “Anadolu’nun Dış Yapısı”, *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 27), Mersin Nisan 1940, ss.2-15.
- MERSİNLİ, Cemal, “Marmara Denizi”, *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 29), Mersin Haziran 1940, ss.10-12.
- MERSİNLİ, Cemal, “Akdeniz”, *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 32), Mersin Eylül 1940, ss.5-15.
- MERSİNLİ, Cemal, “Anadolu’nun İç Yapısı”, *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 35), Mersin Birinci Kanun (Aralık) 1940, ss.4-12.

- MERSİNLİ, Cemal, “Toponymie Tetkikleri”, *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 24), İkinci Kanun (Ocak) 1940, ss.4-5.
- MERSİNLİ, Cemal, “Toros Dağları Mıntıkası ve Ehemmiyeti”, *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 38-39), Mersin Mart-Nisan 1941, ss.2-5.
- MERSİNLİ, Cemal, “Türk Akıncıları”, *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 40-41), Mersin Mayıs-Haziran 1941, ss.4.
- MERSİNLİ, Cemal, “Roma-Rum Kelimeleri”, *Belleten*, [Elektronik Sürüm], Cilt: 5, (Sayı 17-18), Kasım 1941, ss.159-161.
- MUTLU, Fikri, “General Cemal Mersinli’yi de Kaybettik”, *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 44-45), Mersin Eylül-Birinci Teşrin (Ekim) 1941, ss.1-2.
- ONGÜN, Hamdi, “Mebusumuz Merhum General Cemal Mersinli”, *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 44-45), Mersin Eylül-Birinci Teşrin (Ekim) 1941, ss.7
- ÖNDEŞ, Osman, “Mirliva Ahmed Hamdi Paşa ve Hatıratı”, *Askerî Tarih Araştırmalar Dergisi*, Yı: 12, (Sayı: 23), Ankara 2014, ss.55-98.
- TOKGÖZ, Habip, “İsrail Devleti’nin Kuruluşunda Theodor Herzl ve Siyonizm”, *Anasay*, (Sayı: 1), 2017, ss.183-195.
- TÜRKMEN, Zekeriya, “Kuva-yı Milliye Döneminde İstanbul-Anadolu İlişkilerinde Yumuşama Dönemine Geçiş: Ali Rıza Paşa Kabinesi-Mustafa Kemal Paşa İlişkileri”, *Atatürk Dergisi*, Cilt: 3, (Sayı: 1), Erzurum 2000, ss.201-213.
- ULUĞ, Bekir, “Çukurova Tarih Tetkikleri: Arzaova-Kilikya Şehirleri (Osmanlıların Fethine Kadar)”, *İçel Halkevi Dergisi*, (Sayı: 23), Birinci Kanun (Aralık) 1940, ss.7.
- UYANIK, Necmi, “İzmir’in İşgaline Karşı Konya Yöresinden Gelen Tepkiler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, (Sayı: 5), 2008, ss.837-868.

YILMAZ, Hadiye, “Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Anlaşması ve Millî Mücadele Döneminde Suriye ve Irak”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (Sayı: 20), 2014, ss.289-306.

E. Bildiriler

KAŞTAN, Yüksel, “Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı’nda Almanya ile Osmanlı Devleti Arasındaki Ekonomik İlişkiler”, [Elektronik Sürüm], *100.Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, 3-5 Kasım 2014- Budapeşte: Bildiriler* (ss.749-784), Ankara 2015.

EKLER

EK 1.

IV. ORDU KUMANDANI ZEKİ PAŞA'NIN BAŞKUMANDANLIK VEKÂLETİNE SUNMUŞ OLDUĞU RAPORA EK VIII. KOLORU KUMANDANLIĞININ MISIR SEFERİ ÜZERİNE TERTİBATI VE MÜTALAASI⁷⁵⁷

25.6.1330

1. Mısır ve Sudan garnizonları büyük kuvvet sayılamaz. Mısır gibi geniş bir bölgenin kuruluşundan anlamak mümkündür. Süveyş Kanalı'nın müdafaası için 15 bin kişilik bir kuvvetin hazırlatıldığı, kanaldan gidiş ve gelişin yasaklandığı hakkında alınan haberler de yukardaki düşünciyi doğrulamaktadır. Fakat Britanya İmparatorluğu'nun başka yerlerinden gelebilecek kuvvetleri dikkate almak lazımdır. (Hindistan vesair yerlerden 40-50 bin kişilik bir kuvvetin Mısır'a nakledileceğini bazı gazeteler yazmışlardır). İngiliz takviye kuvvetlerinin üç şekilde kullanılacağı düşünülebilir;

- a. Süveyş Kanalı'nın müdafaası kuvvetlerini takviye etmek,
- b. Akabe ve Sina'ya tahsis ederek buralarda kullanmak,
- c. Suriye kıyılarının herhangi bir noktasına çıkarak Türk Sefer Kuvvetinin yan ve gerilerini tehdit etmek.

Sina cephesinde esaslı bir mukavemet pek beklenemez. Bu bakımdan kolorduca en çok dikkate alınacak husus diğer iki hâldir (yani a ve c).

2. Mısır'ın istilası iki devreye taksim olunabilir:
 - 1'inci Devre; Osmanlı-Mısır sınırından Süveyş Kanalı'na kadar harekât.
 - 2'inci Devre; Süveyş Kanalı'ndan geçtikten sonra Kahire bölgesini istila etmek.

Kolorduca ikinci devreye ait bilgiler elde edilemediğinden, bu hususta bir fikir bildirilemeyecektir.

Birinci devreye ait askerî hareketlerin bir baştan bir başa 50-60 saatte geçilebilecek bir çölde cereyan edeceği ve bu yüzden birçok müşkilâta uğranılacağı bilinmekte ise de inceden inceye yapılacak sefer hazırlıklarından

⁷⁵⁷ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt, 1. Kısım, s.114-121.

sonra bu zorluklara katlanılacağı ve yenilebileceği kanısındayım. Zaten bu devrede düşmanla ciddi bir muharebe verileceğini de tahmin etmiyorum. Bu devredeki başarı, aynı zamanda önceden yapılacak esaslı keşiflerin gücüne de bağlıdır. Bu keşiflerin ne suretle yapılması lazım geleceğini aşağıda belirteceğim.

3. Süveyş Kanalı'na kadar belli başlı üç istikametın mevcut olduğu bilinmektedir:

- a. Gazze-Elariş-Elkantara kıyı yolu.
- b. Birüssebi-Hafirülavce-İsmailiye orta yolu.
- c. Akabe-Kalatünnahil-Süveyş Hac yolu.

Birinci yol emin değildir. Düşman donanmasının etkisi altındadır.

Üçüncü yol Akabe'den ve Akabe kıyılarından geçtiği için tehlikeli olmakla beraber arızalıdır da. Tekerlekli araçlarla sahra topraklarının hareketine de uygun değildir.

İkinci yol ise harp ve muharebe durumu icabı en uygun olanıdır. Bununla beraber, bu yolun da askerî hareketlere müsaade derecesi belli değildir.

4. Yukarda üç maddede bildirilen durumla Suriye, Beyrut, Kudüs bölgesinin şimdiki durumda başka kuvvetlerle takviye edilmemesi faraziyesine göre Süveyş Kanalı'na karşı ne ile hareket etmek uygun olur? Mısır'ın istilasını halinde Suriye, Beyrut ve Kudüs bölgesinin ne taraftan taarruza uğrayacağını bilinememesi ve Süveyş Kanalı'na bütün kolordu birlikleriyle hareket edildiği takdirde, harp tarihi örneklerinden bilindiği gibi susuzluk vesaire dolayısıyla bir felakete uğramamak maksadıyla, başlangıçta, kolordunun 27. ve 25. Tümenleriyle hareket etmeğe uygun görüyorum. 23. Tümenin de icabında kolordunun sol kanadını korumak veyahut kolorduya katılabilmek için en uygun bir yerde toplanmasını istiyorum.

Kolordu birliklerini geride boş bırakmamak için Dera, Salahiye, Hama seyyar jandarma taburlarından, Nablus'taki 27. Topçu Alayının II. Dağ Taburunun bir bataryasından mürekkep bir müfreze teşkil ederek bu müfrezeyi Akabe'den kolordunun yan ve gerilerini tehdit etmesi muhtemel bir düşmana karşı Maan ve Akabe Boğazı'nın müdafaasına memur ediyorum. Bundan başka, kolorduca teşkil olunan dokuz depo taburu silahlandırılıp, donatılamamış ve talimlerinin de henüz bidayetine erilememiş olduğundan bunları harekât

bidayetinde katmayı müsait bulmuyorum. Ancak sonradan, kolordunun ihtiyat tümenini teşkil etmek üzere Şam'da toplanmaları münasiptir. Kolordu bölgesi içindeki bütün demiryollarının menzil bölgesi içinde bulunması dolayısıyla, müdafaası çok önemli olduğundan bu vazifenin seyyar jandarma tümenleriyle sabit jandarma bölükleri tarafından yapılması uygun olacaktır.

Urban, aşiretler, gönüllü Çerkez ve Kürtlerden teşkil edilebilecek müfrezeleri, bu işlerde iktidarı belli olan bir zatın kumandasına vererek ve gerekirse bir dağ bataryasıyla bir telgraf müfrezesi vesaire katarak bunları kolordunun hareketinden önce takip edilecek yolların keşfine memur etmekle beraber, istila edilecek bölgelerde meskün aşiretlerle hükûmete celp etmek gibi görevlere memur etmek istiyorum. Orduca, uygun görüldüğü takdirde bu suretle gereği yapılacaktır. Bunlar, kolordu ile beraber hareket edecek olurlarsa muhtemelen yürüyüşün disiplinini bozarlar, erzak kabilelerini yağma ederler. Bu ihtimal daima mevcut olmakla beraber, gerilerde mahallî asayişin sağlanması için bırakılırsa, geçmiş birçok misalleri ile belli olduğu gibi asayiş bozarlar.

5. Dördüncü maddenin tatbiki için;
 - 27. ve 25. Tümenlerle süvari alayı, telgraf bölüğü ve kolorduya bağlı kol ve kabileler, sonradan yürüyüşe kolaylıkla geçebilecek şekilde Kudüs-Halilülrahman-Birüssebi arasında toplanmıştır.
 - Ordu menzil kolları başlangıçta Sille ve Kudüs arasında erzak taşımakla görevlendirilecektir.
 - 23. Tümen, gerektiğinde, Hayfa ve Yafa'ya da sevk olunabilmek üzere Nablus ve civarında, Yafa ve Hayfa yollarına yakın bir yerde toplanacaktır.
 - 25. Tümenin trenle ulaştırılmasından önce Salahiye, Hama, Dera seyyar jandarma taburlarıyla 27. Topçu Alayı II. Taburunun II. Dağ Bataryası 5 numaralı cephane kolu Maan'a taşınacaktır.
 - Kolordunun yığınağından sonra depo taburları Şam'da toplattırılmıştır. Bunlara ait yürüyüş ve 1 numaralı ulaştırma çizelgeleriyle toplanma bölgeleri ve kıtaatın durumunun gösteren kroki eklidir.
 - Demir yolu ile ulaştırmaya ait hususlar Hat Komiserliği tarafından düzenlenecektir. 1. numaralı ulaştırma çizelgesine göre depo taburları da dâhil olduğu hâlde, ulaştırma 20 günde bitmekte ise de Hicaz hattında günde

yirmişer vagonluk 9 katarın her gün düzenli bir şekilde sevk edilememesi ihtimali göz önünde tutularak toplanma nakliyatının 25 gün kabulü zaruridir.

- Kalatnnahil mevki, hareket sırasında ayrılacak bir müfreze ile işgal edilecektir. Bu yerin önemi, kolordu kanala ilerlerken sol kanadını tehdit etmek üzere ilerleyecek düşman kuvvetlerinin takip edecekleri yolların kavşak noktası olmasıdır.

- Yukarda belirtilen harekât sırasında uğrılacak zorluklardan başlıca olanının susuzluk olduğu açıklanmıştı. Taşınacak su miktarını azaltmak maksadıyla birliklerin binekleri, komşu hayvanların, topunun kademelerini teşkil eden hayvanlardan başka, ağırlıklarla kafil ve kolların hepsi deve olarak hesap edilmiş, erlere ve hayvanlara lüzumlu bir günlük suyun taşınması için de ne kadar deve ve tulum ihtiyaç olduğu yine ekli 4 numaralı çizelgede gösterilmiştir. Kanal'a kadar kaç konak varsa bunların miktarını bir günlük deve ve tulumla çarpmak lazımdır. Kanal'a kadar 12 gün kabul edilirse yalnız su için 38.616 deveye ihtiyaç vardır. Kolordu bu miktarda deve tedarik edecek kaynaklara sahip değildir. Bunun için başkaca teşebbüste bulunmak lazımdır. şam Belediyesinde mevcut su otomobili ve arabaları gibi otomobil ve araba tedarik edilmesi düşünülmektedir.

- Kolordunun erzak ve iaşe meselesi ayrıca arz edilecektir.

- Tulum imali veya satın alınması için gereğine emir buyurulması.

VIII. Kolordu Kumandanlığı

EK 2.
MERSİNLİ CEMAL PAŞA’NIN İAŞE VE BÖLGE MÜDAFAASIYLA
İLGİLİ IV. ORDUYA GÖNDERDİĞİ ŞİFRESİ⁷⁵⁸
 IV. Ordu Kumandanlığına

Amman

30.6.1333

Şifre

21

30.6.1333 tarih ve 15 numaralı şifreye ektir:

1. Ramzay (Ramsay) Bey haritasına göre Maan-Akabe yolu 120 kilometre kadardır. Bunun Resü’n-Nikab mevkiğine kadar olan 40 kilometrelik kısmı, Maan kasabasının bulunduğu yayla sathıdır. Burada Aynü’l-Ased, Ayn Kubele gibi belli başlı iki su mevki vardır. Resü’l-Nikab mevki deniz seviyesinden 1.600 metre yüksektir. Bu Res’ten sonra arazi birdenbire 500-600 metre alçalır. Vadi-i Cedit 20 kilometre genişliğindedir. Kubere, bu vadinin güney kenarındadır. Kubere’de su kaynakları ıslah edilmiştir. Kubere’den sonra yol, vadi yatağını takip eder. İrili ufaklı taşlık olan vadi ile Vadi-i Leynem’de dar ve derin bir boğaz Arabe Vadisi’nde birleşir.

Kubere’den sonra yol üzerinde Leynem Boğazı girişine kadar su yoktur. Ancak yolun güneyinde Vadi-i Raneve kaynaklarında su vardır. Bunun kuzey kısmına Hamid Bin Cazi’nin aşireti ile Şerarat aşireti tarafından ve güney kısmına daha sonra sadakatini gösteren Ruvala aşireti tarafından yerleşilmiştir.

Maan ile Akabe arasında Demlağa üzerinden Arabe Vadisi’ni kuzeyden güneye kat edilmesiyle de bir yol vardır. Bu yolun Akabe yakınındaki kısmı denize karşı açıktır ve yol uzundur. Şimdiki yolun, müdafaası kolay Resü’n-Nakib’e kadar olan kısmıdır. Ondan sonra vadiyi takip ettiği için bu yol her zaman kolay taciz edilebilir. Bunun içindir ki yolun iki tarafındaki Arapları getirterek idare olunuyordu. Kubele’nin ehemmiyeti su mevki olmasıdır. Kubele’den kuzeye Vadi-i Musa-Tafile istikametine yol vardır. Buralara Şerarat aşireti yerleşmiştir. Akabe’ye denizden çıkarma yapmadan burayı ele geçirmek, menzil hattı emin oldukça az kuvvete karşı daha zordur. Ancak yazın havası ağırdır. Asker çok hasta oluyor. Maan müfrezesinin görevi, Akabe’ye yardım etme ve içinde bulunulan duruma karşı menzil ve demir yolunu muhafaza etme ve Maan’ı müdafaadır. Ancak şimdiki olaylara hükûmetin, aşiretlerin nasıl yaklaştığını ve hangi aşiretler olduğunu ve 30 saat muhaberenin sonunda Maan’dan nasıl haber alınamadığını

⁷⁵⁸ Erkilet, *Yıldırım*, s.336-337.

anlamadım. Herhâlde bir gaflet vardır. Bununla beraber civar aşiretlerin engel olma durumu aldığı kesindir. Yukarıdaki üç vazifeyi yapmak için birisi Maan'da toplu bulunmak ve diğeri bu ayrı ayrı hizmetlere erişmek üzere iki alaya kesinlikle lüzum vardır.

Bu müfrezenin özellikle çabuk ateşli topu olması ve her alayın birer veya ikişer mitralyöz bölüğü bulunması gibi tedbirler her türlü emniyeti sağlayacak bir kuvveti oluşturur. Maan'ın savunulması düşünülmüştür. Anlamadığım hususları anladığım anda Behçet Bey hakkındaki kesin fikrimi arz edeceğim. Çünkü elimde bu işe yarayacak başka bir zabıt yoktur ve ben buradaki işlerimi yani erzak ve diğer sevk işlerini yoluna koyup Maan'a gideceğim.

2. Dürziler dün ve bugün bir karara varmak için Are köyünde toplanıp görüştüler. Yanlarında adamlarımız vardır. Dera'da bir alay bulunması, hiç olmazsa aşiret işleri için lazımdır, efendim.

VIII. Kolordu Kumandanı

Cemal

EK 3.
MERSİNLİ CEMAL PAŞA’NIN CEPHE GERİSİ DÖNEMİNDE BÖLGE
ARAPLARIYLA OLAN MÜNASEBİTİNE DAİR⁷⁵⁹

IV. Ordu Kumandanlığına

Şifre

15

2.7.1333

Düinkü şifreye ektir.

1. Kubele civarında bulunup da her gün kollara ve karakollara sarkıntılık eden bazı şeyhlere ve Araplara nasihat etmek ve Maan’ın sadık halkının oradaki harmanlarını taarruzdan korumak ve aynı zamanda karakollarımızın morallerini kuvvetlendirmek için Maan Kumandanı tarafından süvari bölüğü ve bir top ve piyadeden oluşan bir takım kuvvetinde bir müfreze ile Kubele civarındaki muhafız bölüğü takviye edilmişti. Bu kuvvet o civarda bulunan bütün güney Araplarının ve Şerif tarafından gönderilen çöl Araplarının şiddetli hücum ve taarruzlarına uğramış ve 30 saat çarpışma sonunda askerin bir kısmı Maan’a kadar çekilmiş bir kısmı da Kubele civarına çekilmiştir.

2. Bu çarpışmalarda bir yüzbaşı, bir zabıt namzedi ve bir telgrafçı dâhil olmak üzere 12 kişi şehit olmuş ve Akabe Kumandanı Durmuş Efendi baldırından hafif şekilde yaralanmıştır. Asilerden ileri gelen şeyhler ve birçok çöl Arap’ı ölmüştür.

3. Merife civarında bir top, Durmuş Efendi ile taarruz erleri için gönderilen aylıklar ve eşyalar çöl Arapları tarafından gasp edilmiştir.

4. Kubele’nin geri alınmasını ve Akabe güzergâhının emniyeti ve bu zayıtın telafisini Behçet Bey’e kesin emir verdim.

5. Bu hücumun Ramazan’ın önünde Şerif tarafından yapılmak üzere hazırlanan hücum olduğu anlaşılmış ve Maan’dan gönderilen bu ufak müfrezenin karşı koymasıyla bu hücumun önü alınmıştır. Akabe’de bir şey yoktur. Maan sessizdir.

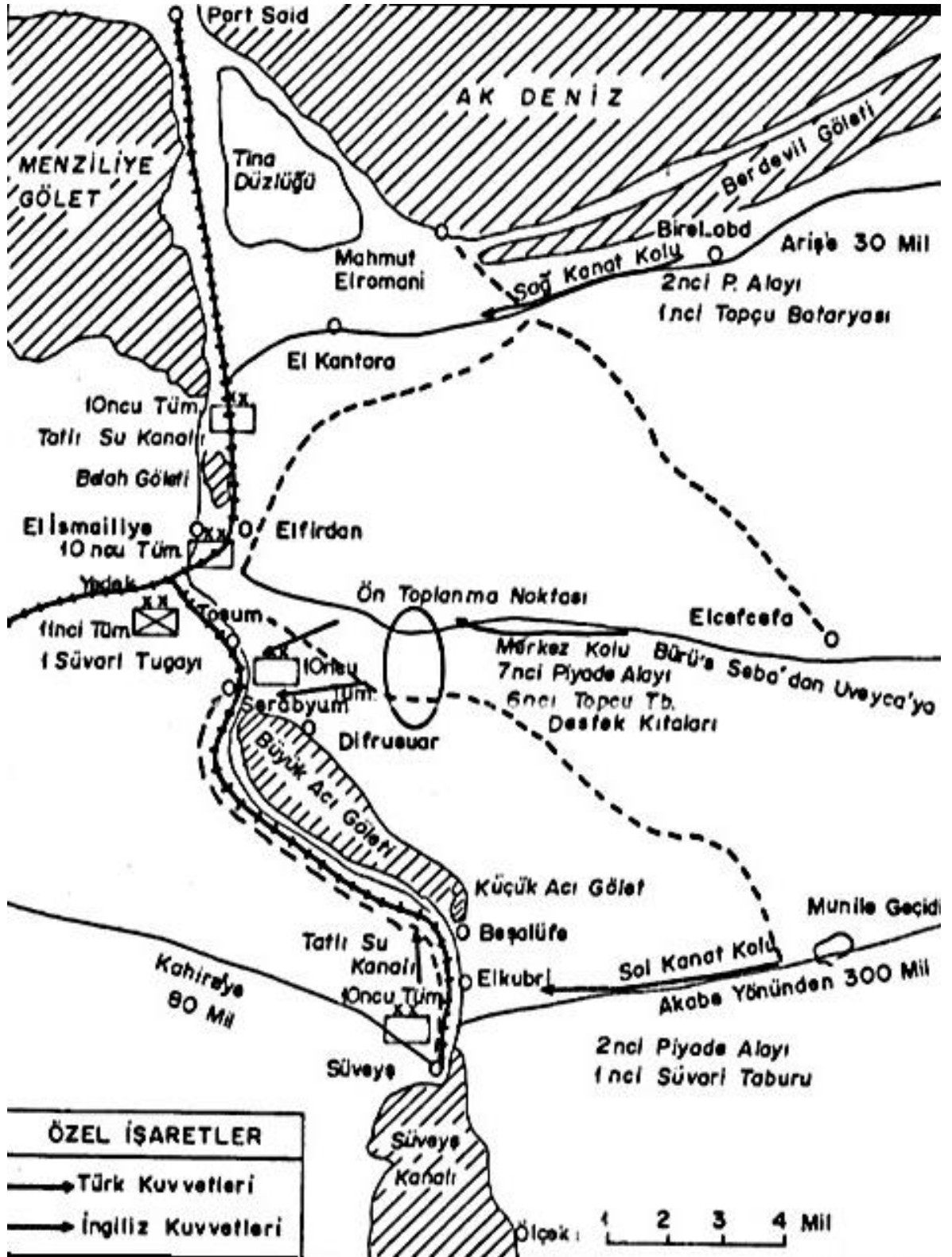
6. Akabe’ye 15 günlük erzak evvelce depolanmıştır. Hat güzergâhındaki mevkilere en seçkin Araplar yerleştirilecektir.

7. Maan-Akabe arasında haberleşme temin edilecektir.

8. Behçet Bey hakkındaki mütalaamı arz edeceğim, efendim.

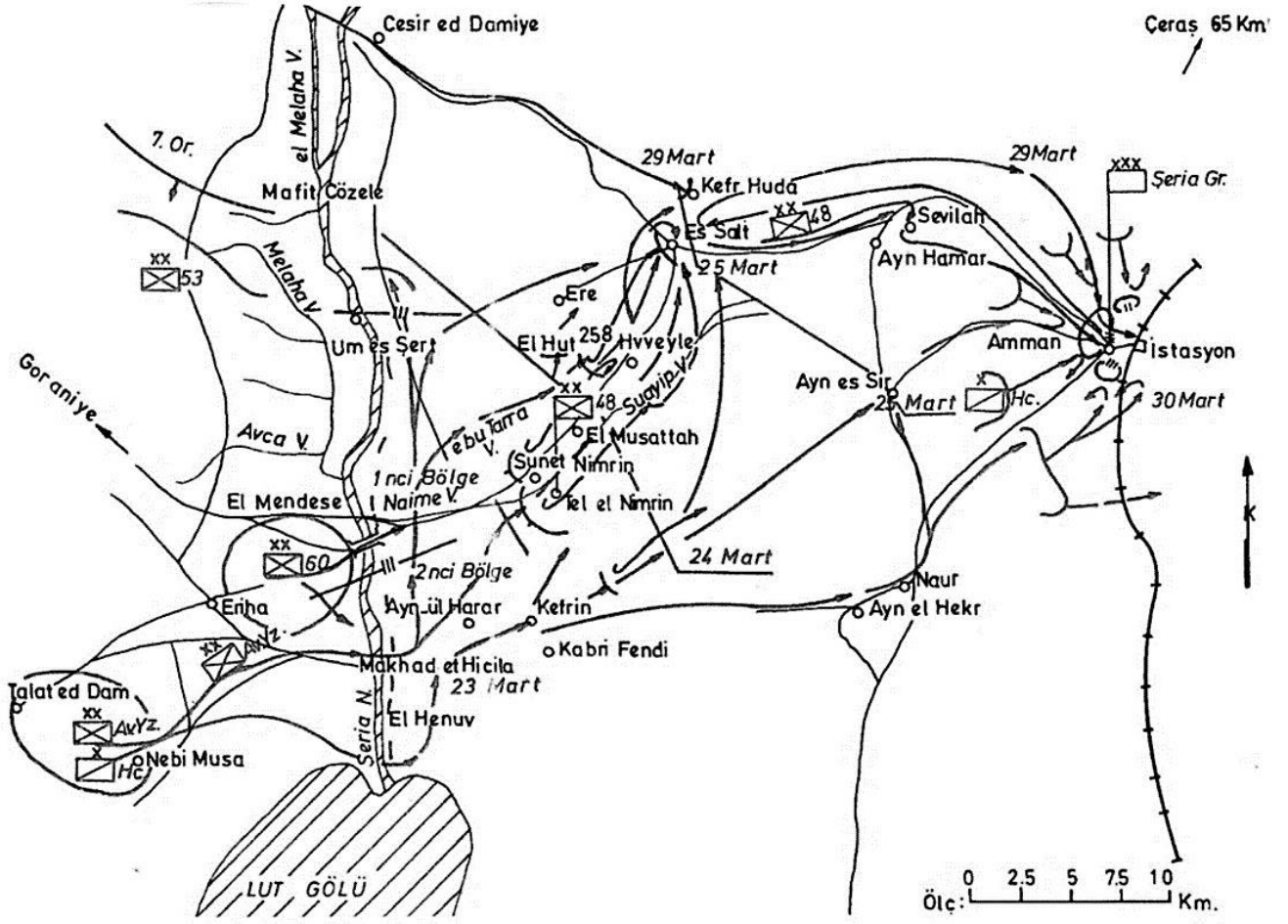
VIII. Kolordu Kumandanı

⁷⁵⁹ Erkilet, *Yıldırım*, s.339.

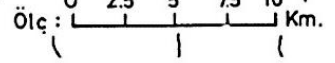

Cemal

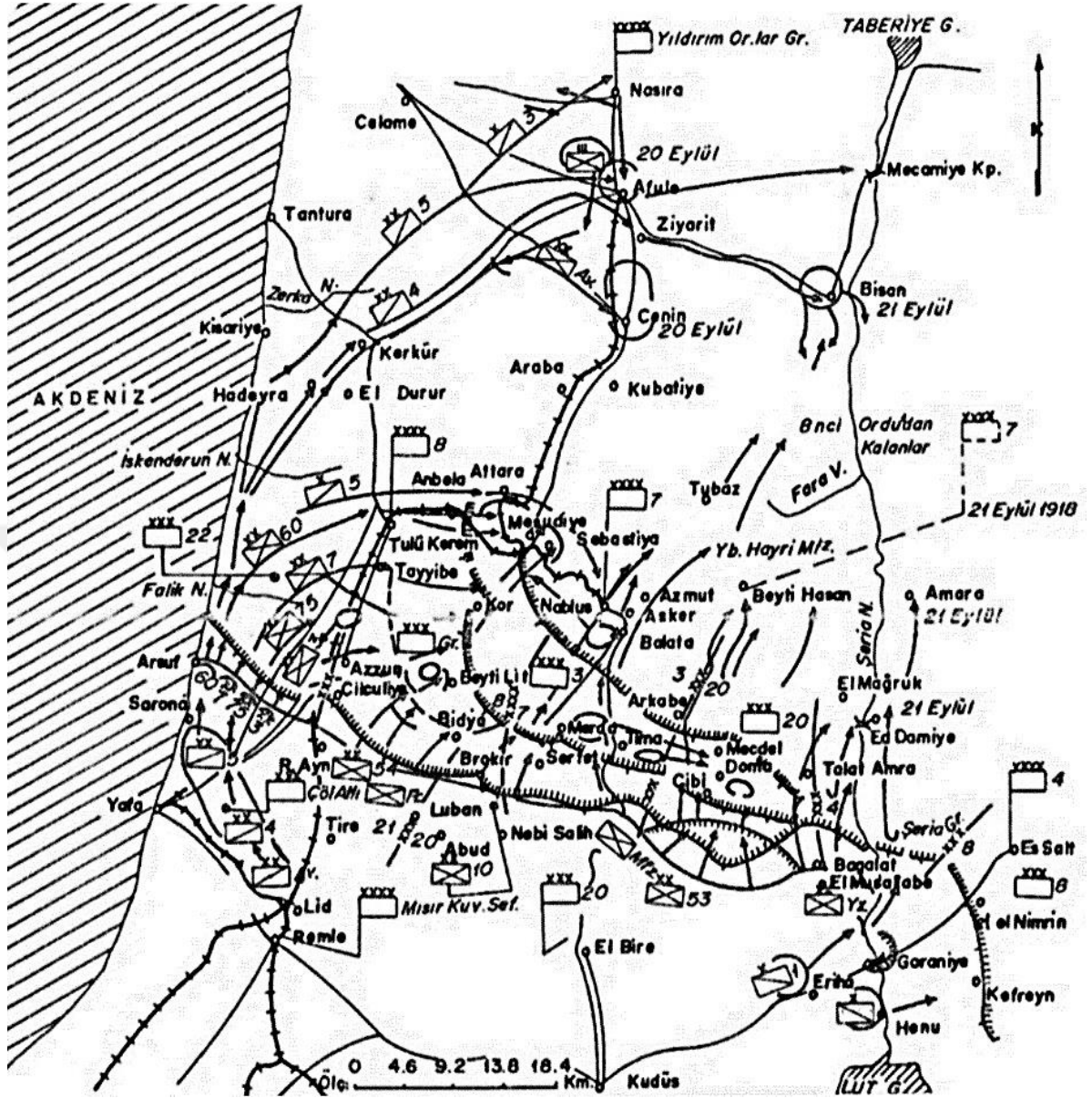
EK 4. Birinci Kanal Harekâtı'nı gösteren harita.

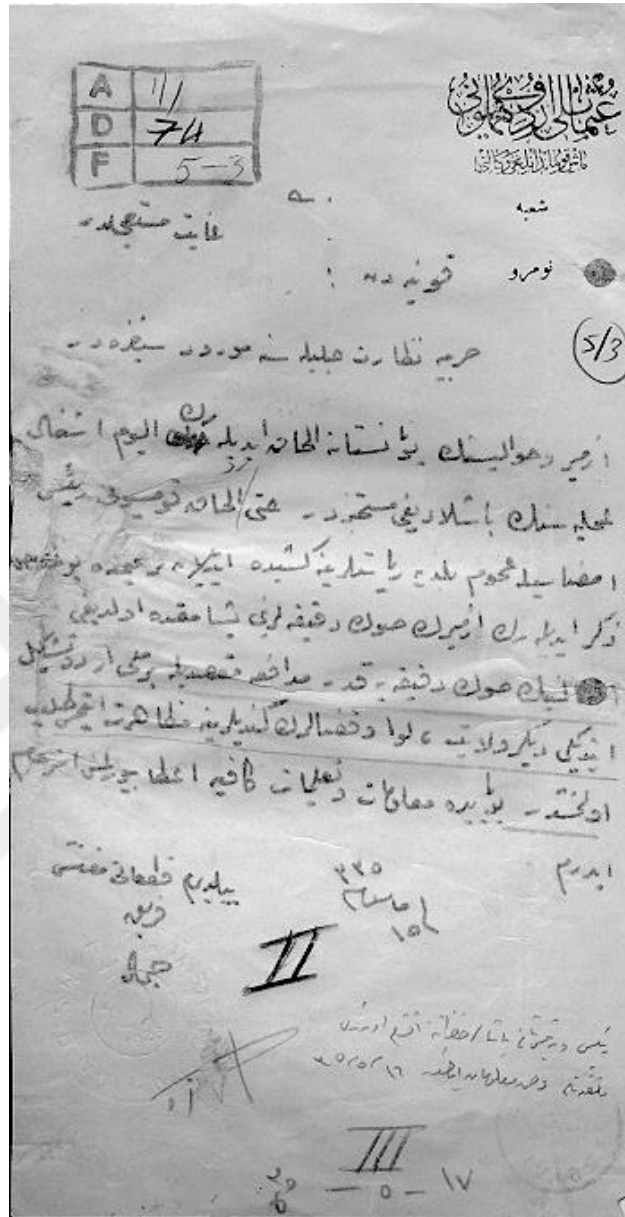
EK 5. Birinci Şeria Muharebesi.

EK 6. İkinci Şeria Muharebesi.

EK 7. Nablus Meydan Muharebesi.

EK 8. Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği İzmir'in işgali için uygun ortamın oluşmasına dair uyarı mahiyetli şifresi.

EK 10. Miralay Cemal Bey (soldan birinci üniformalı), Berlin Askerî Ataşesi Binbaşı Enver Bey (Cemal Bey'in solunda) ve Goltz Paşa (oturanın solunda), 1910.

EK 11. Mersinli Cemal Paşa Aziz George Katedralinde, 1915.

EK 12. Mersinli Cemal Paşa VIII. Kolordu Kumandanlığı sırasında.

EK 13. Mersinli Cemal Paşa'nın nadir portrelerinden.

EK 14. Mersinli Cemal Paşa Suriye’de bir teftiş gezisinde. Soldan üçüncü sırada.

EK 15. “Mersinli Cemal Paşa”

EK 16. Mersinli Cemal Paşa Suriye’de bir geçidi selamlıyor. En öndeki.

EK 17. Mersinli Cemal Paşa Avusturyalı birlikleri denetliyor. Mersinli Cemal Paşa Batılılar tarafından *Cemal Paşa II* olarak anılıyordu.

EK 18. Kudüs Selahattin Eyyubi Medresesinin açılışı. Mersinli Cemal Paşa, Büyük Cemal Paşa'nın hemen arkasında.

EK 19. Mersinli Cemal Paşa Kudüs Aziz George Katedralinde, 1917.

EK 20. Mersinli Cemal Paşa resmî üniformasıyla.

EK 21. Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa.

EK 22. Mersinli Cemal Paşa, Harbiye Nazırlığı dönemi.

EK 23. İçel Mebusu Mersinli Cemal Paşa.

EK 24. Mersinli Cemal Paşa'nın son dönem fotoğraflarından. Yaşlılık belirtileri ve kilo kaybı kendisini açıkça gösteriyor.

EK 25. Mersinli Cemal Paşa'nın muhtemelen son fotoğrafı. Yaşlılığı oldukça artmış ve fazlasıyla kilo vermiş.

EK 26. Mersinli Cemal Paşa'nın cenaze merasiminden bilinen tek fotoğraf.

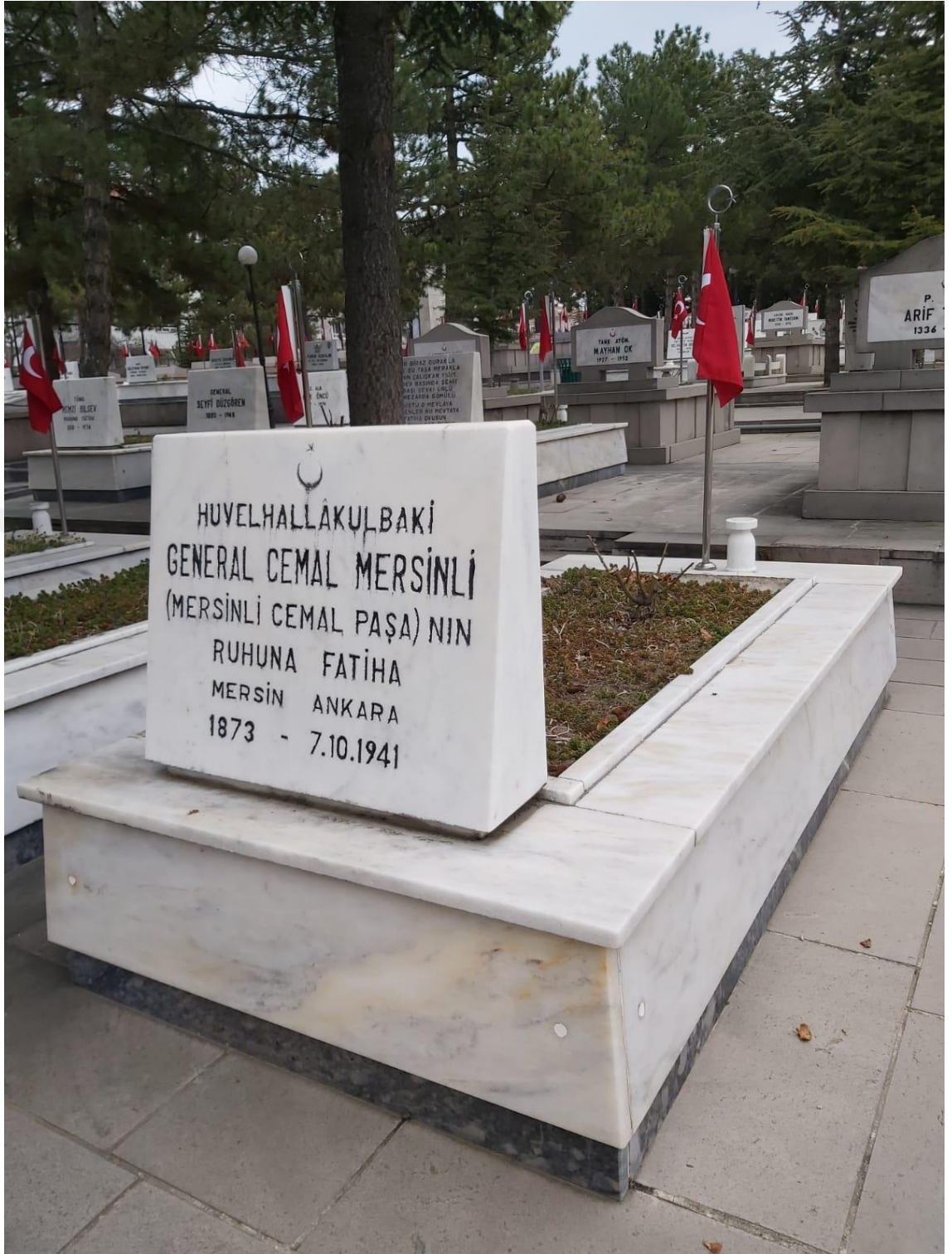
EK 27. Hatıra-i Zafer, 1925. Mustafa Kemal ve Mersinli Cemal Paşa'nın birlikte olduğu tek kare. Hilal'in solundan sağına; Halit Karsıalan, Cemal Mersinli, Kâzım Özalp, Kemalettin Sami, Ali İhsan Sabis, Kâzım Karabekir, İsmet İnönü, Fevzi Çakmak, Muhittin Paşa, Refet Bele, Cafer Tayyar Eğilmez, Cevat Çobanlı ve Selahattin Adil.

EK 28. Mersinli Cemal Paşa'nın kendisiyle aynı adı taşıyan oğlu, Türkiye Cumhuriyeti'nin 17. Ulaştırma Bakanı Mehmet Orhan Mersinli.

EK 29. Mersinli Cemal Paşa'nın Ankara Cebeci Askerî Şehitliğindeki kabri.

EK 30. Mersinli Cemal Paşa'nın ebedî ikametgâhı. Ankara Cebeci Askerî Şehitliği A 06 parsel 20.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Gürkan Polat
Doğum Yeri ve Tarihi	Sivas / 18.07.1995
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrenimi	Sinop Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	-
İş Deneyimi	
Stajlar	-
Projeler	-
Çalıştığı Kurumlar	-
İletişim Bilgileri	
Eposta adresi	gurkanpolat12@hotmail.com
Tarih	